

YAZ-SUMMER 2022

22/1

ISSN: 1301-2045

eISSN: 2667-6729

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI

İNCELEMELERİ
DERGİSİ *26. yıl*

T D İ D

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TDİD

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI
İNCELEMELERİ
DERGİSİ *26. yıl*

Journal of Turkish World Studies
Журнал Исследований Тюркского Мира

YAZ-SUMMER 2022

22/1

ISSN: 1301-2045
eISSN: 2667-6729

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisine gönderilen yazıların düşünsel ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına, çeviri ve aktarmaların hukuki sorumluluğu çevirmenlerine/aktaranlarına aittir. Gönderilen her yazının yayım aşamasında esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler TDİD yazı işleri tarafından yapılır. Yayınlanan yazıların her türlü telif hakkı Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsüne aittir.

TDİD

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI
İNCELEMELERİ
DERGİSİ 26. yıl

KURUCU / Founder

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

SAHİBİ-SORUMLU MÜDÜR / Owner

Ege Üniversitesi

Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü adına
Enstitü Müdürü Prof. Dr. Nadim MACİT

EDİTÖR / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mertcan AKAN

İngilizce ve Rusça Editörleri

Prof. Dr. Peter B. GOLDEN

Arş. Gör. Seçil ÖRAZ BEŞİKÇİ

Ön Kontrol, Tashih ve Dizgi

Arş. Gör. Şengül AYGÜMÜŞ

Dr. Öğr. Üyesi Nagihan BAYSAL

Arş. Gör. Gökçe EMEÇ

Arş. Gör. Seçil ÖRAZ BEŞİKÇİ

Kapak Tasarım

Arş. Gör. Ali BALCI

Halkla İlişkiler ve Dağıtım

Arş. Gör. Şima DOĞAN BALCI

YAZIŞMA ADRESİ / Correspondence

Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları

Enstitüsü 35100 / Bornova - İZMİR

<http://www.tdid.ege.edu.tr>

Tel / telephone: (+90) (232) 388 01 10 / 2958

Belgegeçer / Fax: (+90) (232) 342 74 96

Elmek / E-mail: egetidid@gmail.com

<http://dergipark.gov.tr/egetidid>

BASKI / Print

Ege Üniversitesi Basımevi Bornova / İZMİR

Tel: 0(232) 388 10 22

Yayın Tarihi: Haziran 2022

YAYIN KURULU / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa ARSLAN (Denizli/Türkiye)

Dr. Svitlana BİLİAİEVA (Kiev/Ukrayna)

Dr. Feruza CUMANİYAZOVA (Taşkent/Özbekistan)

Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN (Ankara/Türkiye)

Doç. Dr. Kuanyszbek KENJALİN (Astana/Kazakistan)

Dr. Artur KONOPACKI (Białymstoku/Polonya)

Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY (İzmir/Türkiye)

Prof. Dr. László MARÁCZ (Amsterdam/Hollanda)

Prof. Dr. Eunhyung OH (Seul/ Güney Kore)

Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA (İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. Mübariz SÜLEYMANLI (Bakü/Azerbaycan)

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR (Ankara/Türkiye)

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. İsmail AKA (Ege Üniv. Emekli)

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Uludağ Üniv.)

Prof. Dr. Yunus BALCI (Pamukkale Üniv.)

Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN (Dokuz Eylül Üniv.)

Prof. Dr. Ali DUymAZ (Balıkesir Üniv.)

Prof. Dr. Mehmet ERSAN (Ege Üniv.)

Prof. Dr. İlhan GENÇ (Düzce Üniv.)

Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ (Ankara Üniv.)

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL (Yeditepe Üniv.)

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (AHBV Üniv.)

Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Üniv.)

Prof. Dr. Ali YAKICI (AHBV Üniv.)

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM (TKAE)

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Sertifika No: 18679

TDİD KURUMSAL

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, yılda iki kez yayımlanan ve DergiPark sisteminde yer alan uluslararası hakemli bir dergidir. Ege Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 02.03.2022 tarih ve 5/1 No'lu kararı ile basılmıştır.

**DERGİMİZİN TARANDIĞI
ULUSAL VE ULUSLARARASI İNDEKSLER**
TR Dizin, Index Copernicus, EBSCO, MLA

CORPORATE IDENTITY

Journal of Turkish World Studies is a scientific referee journal which is published twice a year and takes part in DergiPark system. It is published by Ege University Executive Board's No. 5/1 decree dated 02.03.2022.

**ABSTRACTED AND INDEXED
IN FOLLOWING INDEXES:**

TR Dizin, Index Copernicus, EBSCO, MLA

Dergimize gelen tüm yazılar, bilimsel etiğe uygunluk yönünden ön kontrol aşamasında

programıyla denetlenmektedir.

Kapak Görseli

Ön Kapak: Ovaa Höömey (Ovaa Hoomeya), Aldın-Bulak Kompleksi, Yenisey Nehri Kıyısı, Tuva 2017
Arka Kapak: Ünlü Şaman Lazo Monguş Ayın Yaparken, Ovaa Höömey (Ovaa Hoomeya), Aldın-Bulak Kompleksi, Yenisey Nehri Kıyısı, Tuva 2017
(Şima Doğan Balcı kişisel arşivi)

Dergimizin Yurtdışı Haberleşme Üyeleri

ALMANYA - Mark KIRCHNER
ALTAY – Nadejda TIDIKOVA
AZERBAJCAN - Kemal ABDULLAYEV
BULGARİSTAN - Memiş MERDAN
ÇİN - Abdulhekim MEHMET
FİNLANDİYA - Okan DAHE
FRANSA - Remy DOR
GÜRCİSTAN – Marika ÇIKİA
HAKASYA – Viktor BUTANAYEV
HOLLANDA - F. De JONG
IRAK - Çoban Hıdır ULUHAN
İNGİLTERE - Arthur HATTO
İRAN - Ali BERAZENDE
JAPONYA - Tadashi SUZUKİ
KAZAKİSTAN - Kuanıyşbek KENZHALİN
KIBRIS - Mustafa YENİASIR
KIRGIZİSTAN - Ulanbek ALİMOV
KOSOVA - Mülazım MAZREK
MACARİSTAN - István ZİMONYİ
MAKEDONYA - Sevim HALİL
MOLDOVA - Lübov ÇİMPOEŞ
ÖZBEKİSTAN - Cabbar İŞANKUL

ROMANYA - Tahsin CEMİL
RUSYA - Dimitry VASİLYEV
TATARİSTAN - İhsan DEMİRBAŞ
TUVA – Mira Viktorovna BAVUU-SÜRÜN
TÜRKMENİSTAN - Gurbandurdu GELDİYEV
UKRAYNA - İsmet ZAT
YUNANİSTAN - İbrahim BALTALI

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Mehmet AÇA
Dr. Öğr. Üyesi Zekerriyya AKDAĞ
Doç. Dr. Sümer AKTAN
Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ
Prof. Dr. Serpil BAĞCI
Doç. Dr. İkram ÇINAR
Prof. Dr. Melek DOSAY GÖKDOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DUMAN
Doç. Dr. Muvaffak DURANLI
Durmuş DURUKAN
Dr. Ümit GEDİK
Dr. Öğr. Üyesi Şenel GERÇEK
Doç. Dr. Selcan GÜRÇAYIR TEKE
Doç. Dr. Elif GÜRİSOY
Doç. Dr. Neşe HARBALIOĞLU
Doç. Dr. Mürüvvet HARMAN
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HAZAR
Dr. Öğr. Üyesi Hilal KAHRAMAN
Dr. Öğr. Üyesi Yunus KAPLAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Fikret KILIÇ
Doç. Dr. Seyfi KILIÇ
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK
Doç. Dr. Satı KUMARTAŞLIOĞLU
Doç. Dr. Gülsün MEHMET
Dr. Öğr. Üyesi Damla MURSÜL
Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN
Dr. Emre ÖZSOY
Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih SANSAR
Dr. Öğr. Üyesi Zafer SEVER
Doç. Dr. Erhan SOLMAZ
Doç. Dr. Ela TAŞ
Dr. Yusuf TOPALOĞLU
Doç. Dr. Refik TURAN
Doç. Dr. Hatem TÜRK
Doç. Dr. Aygül UÇAR
Doç. Dr. Hasan UÇAR
Prof. Dr. Yavuz UNAT
Doç. Dr. Yenal ÜNAL
Öğr. Gör. Dr. Taner ZORBA

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

-
- 1** **Azerbaycan’da Hapsedilmiş Bir Aydın Ahmed Bey Pepinov (1893-1938)**
An Intellectual Ahmed Bey Pepinov Imprisoned in Azerbaijan (1893-1938)
Dr. Zeynep AKARSLAN
Araştırma Makalesi DOI:10.32449/egetdid.1064500
-
- 21** **Şâhnâme-i Sultan Murad III (1582-1588) Minyatürlü Yazmasındaki Topkapı Sarayı Tasvirleri**
The Depictions of Topkapı Palace in the Miniatures of the Manuscript Titled Şâhnâme-i Sultan Murad III (1582-1588)
Doç. Dr. Mustafa ÇETİNASLAN, Dilek BÜLBÜL
Araştırma Makalesi DOI:10.32449/egetdid.958019
-
- 55** **İran Türklerinin Halk Bilimi Çalışmalarında İdeolojik Tutumlar**
Ideological Attitudes on Folklore Studies of Iranian Turks
Dr. Seçkin SARPKAYA
Araştırma Makalesi DOI:10.32449/egetdid.1105453
-
- 73** **Ardahan Ağızlarında Kullanılan Bazı Sözcükler Üzerine**
On Some Words Used in Ardahan Dialects
Dr. Öğr. Üyesi Ümit Özgür DEMİRCİ, Aysun SOYER
Araştırma Makalesi DOI:10.32449/egetdid.1062493
-
- 85** **Türkiye’ye Göç Eden Tellafer Türkmenlerinin Gündelik Hayat Pratikleri ve Mekân Algısı: Ankara Örneği**
Daily Life Practices and Space Perception of Tellafer Turkmen Immigrant to Turkey: the Case of Ankara
Dr. Betül OK ŞEHİTOĞLU, Dr. Murat ŞAHİN
Araştırma Makalesi DOI:10.32449/egetdid.976797
-
- 119** **Comparative Analysis of 7th Grade Afghanistan History Book with 8th Grade Turkish Revolution History and Kemalism Textbook**
7. Sınıf Afganistan Tarih Kitabı ile 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabının Karşılaştırmalı Analizi
Arş. Gör. Büşra ELÇİÇEĞİ
Araştırma Makalesi DOI:10.32449/egetdid.983860
-
- 141** **El-Kâşî’nin Mektubu ve Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı**
The Letter of El-Kaşi and Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı
Prof. Dr. Altuğ ARDA
Biyografi DOI:10.32449/egetdid.971390
-
- 155** **Türkiye-Çin İlişkilerine Etki Eden İç ve Dış Faktörler**
The Internal and External Factors Affecting Turkey-China Relations
Dr. Emrah YILDIRIMÇAKAR
Tez Özeti DOI:10.32449/egetdid.1008864
-
- 185** **İzmir’deki Kutsal Ziyaret Yerlerinde Dağ Kültünün İzleri**
The Traces of Mountain Cult in Holy Visiting Places in İzmir
Dr. Gökçe Zeynep GÜZEY
Tez Özeti DOI:10.32449/egetdid.991905
-
- 203** **Arbaçakov, Alexander & Arbaçakova, Luba. (2019). Shor Shamanic Epic Folktales.**
Winchester: Moon Books, 140 s.
Erdi YÜKSEL
Kitap İncelemesi DOI:10.32449/egetdid.102024
-

209

Osman İsmayil, *Helk giz Edebiyatı Helkide Umumiy Bayan, rmi, ınca Helk Neşriyatı, 1998, 711s.*
Dr. Fato YALÇINKAYA
Kitap İncelemesi

DOI:10.32449/egetdid.1009844

213

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi
Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

223

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi
Yayın Etiği ve Yayında Suistimal Beyanı

Saygıdeğer Okur,

Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü olarak kuruluşumuzun 30. yıl dönümünü yaşıyor olmanın gururu ve mutluluğu içerisindeyiz. Geçen 30 yıllık zaman dilimi içerisinde Türkiye'nin ve Türk Dünyasının sahip olduğu maddi ve manevi gücün yükseltilmesi amacı ile çalışmalarını sürdüren Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü olarak, gelecek yıllarda da Türk Dünyasının kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik durumları ile ilgili araştırmalar yaparak, yeni bilimsel etkinlikler düzenleyerek, lisansüstü programlar ile yeni öğrenciler ve bilim insanları yetiştirerek bu yüceltme misyonumuzu devam ettirmek niyetinde olduğumuzu belirtmek isteriz.

30. yıl dönümü vesilesi ile kuruluşundan bugüne Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'ne emek vermiş, Türk Dünyası ile kurulmak istenen bu bilim köprüsüne az ya da çok katkıda bulunmuş tüm insanlara huzurlarınızda tekrar gönülden teşekkürlerimizi sunarız.

Enstitümüz bünyesinde 26 yıldır yayın faaliyetine devam eden Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi ise bu ay 2022 Yaz 22/1 sayısı ile siz değerli okuyucuların karşısına çıkmaktadır. Bu sayımızda, araştırma alanlarının dağılımına dikkat ettiğimiz farklı bilim dallarına ait beş araştırma makalesi, bir biyografi, iki tez özeti ve yine iki kitap tanıtımını sizlere sunuyoruz.

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nin 2022 Yaz sayısında hakem listesinde yer alan tüm değerli bilim insanlarına ve ön kontrol, tashih, dizgi, son okuma ve kapak tasarımı süreçlerinde görev alan arkadaşlarımıza teşekkür ediyoruz.

Sonraki sayımızda görüşmek dileğiyle...

Editör
Mertcan Akan

Azerbaycan’da Hapsedilmiş Bir Aydın Ahmed Bey Pepinov (1893-1938)

*An Intellectual Ahmed Bey Pepinov Imprisoned in Azerbaijan
(1893-1938)*

Zeynep AKARSLAN*

Özet

Rusya’da 1917 yılında yaşanan gelişmeler, Kafkasya halklarının bağımsızlık tarihi açısından dönüm noktası olması bakımından önemlidir. Siyasi atmosferin hızla değiştiği bu dönemde önce Transkafkasya Seymi çatısı altında birleşen Kafkasya halkları bu birliğin kısa sürede dağılmasından sonra kendi bağımsız cumhuriyetlerini kurdu. Bu dönemde kurulan ve Azerbaycan Türklerinin tarihi açısından bir ilki teşkil eden bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti hem siyasi hem de sosyal birçok gelişmeyi bir arada yaşadı. Azerbaycan’ın bağımsızlığı için mücadele eden isimler 1918-1920 yılları arasındaki kısa bağımsızlık döneminde Azerbaycan tarihindeki yerlerini alırken bu isimlerden biri olan Ahmed Bey Pepinov hakkında yapılan çalışmalar ise oldukça kısıtlıdır. Köklü bir aileden gelen Pepinov, iyi bir eğitim görmüş, sosyalist yönelimiyle hem Transkafkasya Seyminde hem de Azerbaycan Milli Meclisinde yer almıştır. Azerbaycan tarihi açısından önemli sayılabilecek görüşme, antlaşma ve konferanslarda Azerbaycan’ı temsil etmiş olan Pepinov hakkında Azerbaycan’da yapılan çalışmalar onu tanımamıza yardımcı olurken Türkiye’de bu konuda yapılmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmanın amacı, ekseriyeti Azerbaycan’da yazılmış olan kaynaklara dayanarak Ahmed Bey Pepinov’un Azerbaycan siyasi tarihindeki öneminin anlaşılmasını sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Bey Pepinov, sosyalizm, Azerbaycan, repressiya, Sovyet rejimi.

*Dr., Bursa/Türkiye, zynpakarslann@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3134-2332.

Abstract

The developments in Russia in 1917 are important in terms of being a turning point in the history of independence of the Caucasian peoples. In this period when the political atmosphere was changing rapidly, the peoples of the Caucasus, who first united under the umbrella of the Transcaucasian Seimi, established their own independent republics after the dissolution of this union in a short time. The independent Republic of Azerbaijan, which was established in this period and constituted a first in the history of Azerbaijani Turks, experienced many political and social developments together. While the names fighting for the independence of Azerbaijan took their place in the history of Azerbaijan during the short independence period between 1918-1920, one of these names, Ahmed Bey Pepinov, has not yet found its place in Turkish literature. Coming from a deep-rooted family, Pepinov received a good education, and with his socialist orientation, he took part in both the Transcaucasian Seim and the Azerbaijan National Assembly. While the studies conducted in Azerbaijan about Pepinov, who represented Azerbaijan in meetings, treaties and conferences that can be considered important for the history of Azerbaijan, help us to get to know him, there is no independent study on this subject in Turkey. The aim of this study is to make the importance of Ahmed Bey Pepinov in the political history of Azerbaijan, based on the sources mostly written in Azerbaijan understood.

Keywords: *Ahmed Bey Pepinov, socialism, Azerbaijan, repressing, Soviet regime.*

XVIII. yüzyılın sonu XIX. yüzyılın başından itibaren tüm dünyayı etkisi altına alan Sanayi Devrimi'nin en yıkıcı etkisi imparatorluklar üzerine oldu. I. Petro'dan itibaren "sıcak denizlere inme" politikasını miras alarak hızla büyüyen Çarlık Rusya İmparatorluğu için XX. yüzyılın başında yaşanmaya başlayan gelişmeler birbiri ardına patlak verecek olan ihtilallerin asıl unsuruydu. Rusya'da devrimin etkisiyle genişlemeye başlayan sanayi faaliyetlerinin temelde insan gücüne dayalı olması ve fabrikalarda çalışmak üzere köyden kente yaşanan göç dalgası Rusya'da işçi sınıfını ortaya çıkardı. Bu dönem sosyalizm fikirlerinin savunulmaya başlandığı dönem olması bakımından da önemlidir. 1905 yılında St. Petersburg merkezli olarak başlayan ilk ihtilal dalgası 1917 yılında yaşanacak olan Bolşevik İhtilali'ne kadar devam edecek sürecin başlangıcı olurken, ihtilaller Rusya hegemonyası altında yaşayan tüm milletleri etkiledi. Bu milletlerden biri olan Azerbaycan Türklerinin ilk sosyalist-demokrat örgütlenmesi ise Himmet Partisi'dir. Kurulduğu ilk dönemde Çarlık Rusya'nın sınırları içinde yaşayan milletleri düşmanlığa sevk ettiğini öne süren Himmet, parlamenter sistem ve serbest seçim fikrinin savunucusu olmuştur (Sariahmetoğlu, 1998, s. 56-57).

1917 Bolşevik İhtilali ile yaşanan gelişmeler ise Kafkasya Türklerinin bağımsızlık tarihi açısından dönüm noktasıdır. Bu dönemde Azerbaycan Türkleri,

Gürcüler ve Ermenilerin bir araya gelerek kurdukları Transkafkasya Seymi¹ bağımsız Azerbaycan'ın ortaya çıkmasının ilk aşamasıdır. Bu dönemde Müslüman Bloкта yer alan Azerbaycan Türkleri arasındaki isimlerden biri olan Ahmed Bey Pepinov, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ise Sosyalist Blok içinde yer almıştır. Bu dönemde Sosyalist Blok içinde yer alan isimler arasında Abbas Bey Atamalibeyov, Aslan Bey Sefikürdski, Cemo Bey Hacinski, Ekber Ağa Şeyhülislamov gibi isimler vardır. Müslüman Sosyalist Blok, Himmet ile birlikte Azerbaycanlı sosyal demokratları, Es-Erleri ve Menşevikleri bir araya getirerek Azerbaycan Milli Meclisinin sol cenahını oluşturmaktaydı. Pepinov'un da dahil olduğu Sosyalist Blok, Azerbaycan'da kurulacak olan hükümetin halkın her tabakasının ihtiyaçlarını karşılayacak demokratik bir hükümet olması gerektiğini savunurken, bunun için gerekli olanısa merkez demokratik kesim ile sosyalistlerin oluşturacağı bir komisyon olduğu fikri üzerinde durmaktaydı. Ayrıca sosyalistler Azerbaycan hükümetinin iç siyasetini etkileyebilmek için İçişleri Bakanlığı başta olmak üzere birçok bakanlığa dahil olmak istemişlerdir (Azərbaycan Tarixi 1900-1920-ci illər, V, 2008, s. 291) Tüm bunlardan başka, Azerbaycan'ın 1920 yılındaki işgalinden önce yönetimin Bolşeviklere devredilmesinde Sosyalist Blok etkisi azımsanamaz.

Fethali Han Hoyski Hükümeti döneminde İstanbul Konferansı'na gönderilen isimlerden biri olan Pepinov, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Nesib Bey Yusufbeyli² tarafından kurulan son kabinesinin Emek ve Ekincilik³ Bakanıdır.

¹Transkafkasya Seymi: Rusya'da 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra yaşanan yönetim boşluğu Transkafkasya'da da kendini gösterdi. Bu dönemde Rusya'da yönetime gelen Geçici Hükümet, Transkafkasya'yı kontrol altında tutabilmek için önce Ozakom'u göreve çağırdı. Ancak Ozakom'un halkın isteklerini anlamada ve bölgedeki güvenliği sağlamada yetersiz kalması bölgede yeni bir teşkilatlanma yoluna gidilmesine neden oldu. Bölgenin önemli halkları olan Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermenilerin bir araya gelerek oluşturdukları Transkafkasya Seymi, bu halkların bağımsızlığı yolundaki ilk örgütlenmedir. Seyme üye olan milletlerin kendi aralarındaki mücadeleleri ve siyasi anlaşmazlıkları Seymin uzun ömürlü olmasını engellemiştir (Muhanov, 2019, s. 23-24).

² Nesib Bey Yusufbeyli (1881-1920): Gence'de doğdu. İlk eğitimini Gence Şehir Gimnazyumunda aldıktan sonra Novorossiyski İmparator Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne başladı. Ancak bitiremedi. Öğrencilerin devrimci hareketlerine karşı üniversitenin geçici olarak kapatılması üzerine Bahçesaray'a döndü. İsmail Gaspıralı ile birlikte *Tercüman* gazetesinde çalışmaya başladı. 1908 yılında İstanbul'a geldi ve Türk Derneği Cemiyetinin kurulması için çalıştı. Bu sırada İsmail Gaspıralı'nın kızı Şefika Hanım ile evlendi. Azerbaycan'da kurulan cemiyetlerde aktif rol oynadı. Transkafkasya Seyminde Azerbaycan'ı temsil eden isimlerden biri olan Yusufbeyli, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Eğitim Bakanı ve Başbakanlık görevlerini yürüttü. Bakü'nün Sovyet işgaline uğramasından sonra Bakü'den ayrılan Yusufbeyli, Azerbaycan'ın kuruluşunda rol oynayan birçok isim gibi öldürülmüştür. Kabrinin yeri hâlâ belirsizdir (İlyasov, 2018, s. 22).

³ Günümüz Türkçesiyle Çalışma ve Tarım Bakanı.

Azerbaycan tarihi açısından önemli bir dönemde yaşamış olan Ahmed Bey Pepinov hakkında Türkiye literatüründe yapılmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Azerbaycan'ı Transkafkasya Seymi'nde Müslüman Bloкта temsil eden Ahmed Bey, Azerbaycan Milli Meclisine Sosyalist Bloktan dâhil olmuş, Osmanlı Devleti ile yapılan 4 Haziran 1918 tarihli Dostluk Antlaşması'nı imzalamış, Haziran 1918'de İstanbul'a gönderilen heyette Azerbaycan'ı temsil etmiş, Azerbaycan'ın Sovyet işgaline uğramasından sonra ise kültür, eğitim ve yayıncılık alanlarında çalışmıştır. Pepinov, işgalden sonra takibata uğrayarak kurşuna dizilen isimlerden biri olması bakımından da önemlidir.

Ailesi ve Hayatı

Ahmet Bey Ömeroğlu Pepinov, 1893 yılında Gürcistan'ın Ahılkelek şehrinin Bolacur kentinde doğdu. Milliyetçe Mesheti Türkü olan Ahmed Bey'in asıl soyadı Ömerbeyov'dur. Gürcüler tarafından gerçekleştirilen bir nüfus sayımı sırasında, soyadının Pepinov olarak yazılmasıyla Ahmed Bey bundan sonra Pepinov olarak anılmıştır. Gürcülerin, Pepinov soyadını kullanmalarında; Ahmed Bey'in babasına ait orman ya da ailenin yaşadığı yerdeki bir ağacın Gürcüce adından türetilmesi ihtimalleri üzerinde durulmaktadır (Yaqublu, 2018, s. 242).

Ahmed Bey, Azerbaycan milli basının oluşmasında önemli rol oynayan isimlerden biri ve *Molla Nasreddin*⁴ dergisinin iştirakçilerinden olan Ömer Faik Numanzade'nin kız kardeşinin oğludur. Küçük yaştan itibaren dayısından eğitim almaya başlayan Ahmed Bey, Arapça ve Farsça okuyup yazmayı Ömer Faik Numanzade'den öğrenmiştir. Annesinin sık sık hastalanmasından dolayı dayısının himayesi altında büyüyen Ahmed Bey'in öğrencilik yıllarının bir kısmı Şamahı'da, önemli bir bölümü ise Tiflis'te geçmiştir. İlk tahsilini dayısından aldıktan sonra Tiflis Gimnazyumuna kaydolan ve buradan başarı ile mezun olan Ahmed Bey (Gunay Qəzeti, 2000, s. 6), eğitimine Moskova Üniversitesi Hukuk ve İktisat Fakültesi'nde devam etmiştir (Dünyaminqızı, 2018, s. 15). Eğitim hayatı boyunca siyasi faaliyetlerin içinde de yer alan Ahmed Bey, bu dönemde Ahılkelekli Ahmed Cövdet imzasıyla dönemin önde gelen yayın organlarından olan *Açık Söz*⁵ gazetesinde yazmıştır. Dayısı Numanzade'nin de etkisiyle

⁴ Molla Nasreddin: Azerbaycan'ın en uzun soluklu mizah dergilerinden biridir. Yaklaşık 25 yıllık yayın hayatı boyunca zaman zaman kapatılmış olsa da devamlılık sağlaması açısından önemli bir yere sahiptir. Celil Memmedkuluzade, Ömer Faik Numanzade, Mirza Alekber Sabir gibi Azerbaycan bağımsızlık tarihi açısından önemli isimler tarafından çıkarılan dergi "Molla Nasreddincilik" akımının öncüsüdür. Edebiyat, sanat, tarih gibi siyasi ve toplumsal birçok konuyu mizahi olarak ele alması derginin başarılı yayın hayatının en önemli sebeplerindendir (Slavs and Tatars Presents Molla Nasreddin: The Magazine That Would've, Could've, Should've, 2011, p. 5).

⁵ Açık Söz: Mehmet Emin Resulzade'nin başyazarlığında çıkarılmaya başlanan Açık Söz, Azerbaycan Türkçesinin ve Azerbaycan'da bağımsızlık fikrinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. İlk sayısında

Azerbaycan aydınları ile yakından ilişki kuran Ahmed Bey, özellikle Tiflis yıllarında *Molla Nasreddin* dergisinin bir diğer iştirakçisi olan Mirza Celil Memmedkuluzade ile dostluk kuracak ve bu dostluk ömrünün sonuna kadar devam edecektir (Quliyeva, 2015, s. 6).

Ahmed Bey, Azerbaycan Milli Meclisinde yer aldığı dönemde tanışıklığını arttırdığı Azerbaycan tarihinin önemli isimlerden biri olan Hasan Bey Ağayev'in⁶ kızı Hurşud Hanımla evlenmiştir. Azerbaycan'ın tanınmış musikişinaslarından olan Hurşud Hanım ile olan bu evliliğinden Sevda adında bir kızı olan Ahmed Bey, siyasi faaliyetlerinden dolayı hapsedildiği dönemde ailesine bir zarar gelmemesi için Hurşud Hanım'dan ayrılmıştır (Hüseynov, 2001, s. 264-266).

Siyasi Faaliyetleri

Ahmed Bey'in siyasi faaliyetleri yalnızca dönemin basın organlarında yayınlanan yazıları ile sınırlı kalmamaktadır. Moskova Üniversitesi'nde eğitim gördüğü sırada Azerbaycanlı öğrenciler tarafından kurulan "Azerbaycan Hemyerliler Teşkilatını" üyesi ve rehberlerinden biri olan Pepinov, Moskova'da gerçekleştirilen Azerbaycan etnografik konser gecelerinin de tertipçilerinden biridir (Aliyev, 1989, s. 3).

Rusya'da 1917 İhtilali yaşandığı sırada Tiflis'te bulunan Ahmed Bey, Tiflis Himmet Sosyalist Teşkilatına üye olmuştur. 1904 yılında kurulan Himmet Teşkilatı Temmuz 1919 yılında bölünmüş, Ahmed Bey ise Azerbaycan'ın geleceğini sosyal-demokrat fikirlere bağlı kalındığı bir bağımsızlıkta görerek sağ Himmetçiler⁷ içinde yer almaya devam etmiştir (Yaqublu, 2018, s. 242-243).

kullandığı "Türk" ibaresi Türkçülük fikrinin gelişimine katkı sağlarken yazar kadrosunda Azerbaycan siyasi tarihinde açısından önemli isimler olan Hasan Bey Ağayev, Ahmed Cevad vardır. Açık Söz gazetesi, Azerbaycan'ın 1918-1920 yılları arasındaki kısa bağımsızlık döneminde Müsavat Partisi'nin resmi yayın organı haline gelmiş ve Azerbaycan halkını millî varlıklarını ve bağımsızlıklarını korumaya davet etmiştir (Akarslan, 2019, s. 18).

⁶ Hasan Bey Ağayev (1875-1920): Gence'de doğdu. Gence Klasik Gimnazyumu'ndaki eğitiminden sonra Moskova Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Eğitimini tamamladıktan sonra Bakü'ye dönen Ağayev, birçok yerde doktor olarak çalışmıştır. İlk siyasi faaliyetlerine Himmet teşkilatı içinde başlayan Ağayev, o dönem Azerbaycan'da çıkan birçok önemli gazete ve dergide çalışmıştır. Gence'deki ilk tıp cemiyetinin kurucularından olan Ağayev, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin meclisine başkanlık etmiştir. Bakü'nün Sovyet orduları tarafından işgal edilmesinden sonra şehirden ayrılan Ağayev, Tiflis'te öldürülmüştür (525-ci qəzet, 2018, s. 8).

⁷ Himmet: Azerbaycan'ın ilk sosyal-demokrat partisi olmasının yanı sıra ilk Müslüman sosyalist partisidir. Bakü'de petrolün bulunmasından sonra tam anlamıyla bir sanayi şehrine dönüşen şehre Rus başta olmak üzere Ermeni, Gürcü ve Dağlı kimselerden göç dalgası başladı. Bu kimseler Azerbaycan Türkleri arasında ilk sosyalist fikirlerin oluşmasında rol oynarken Himmet 1904 yılında Bakü merkezli olarak teşkilatlanmaya başladı. Azerbaycan'daki ilk sol tabaka bu parti etrafında toplanırken başlarda Himmet kadrosunda yer alan isimlerin birçoğu sonrasında farklı alanlara yöneldi (Sariahmetoğlu, 1998, s. 56-57).

Ahmed Bey, bu dönemde yayın hayatı yaklaşık 1 yıl sürecek olan *Zarya* adlı Rusça yayımlanan günlük gazetenin çıkarılmasında siyasi sahnede birlikte rol aldığı Abbas Bey Atamalibeyov ile birlikte çalışmıştır (Atamalibeyov, 2018, s. 51).

Çarlık Rusya'da yaşanan 1917 ihtilali'nden sonra siyasi faaliyetlerinin asıl evresi başlayan Ahmed Bey, 1917 yılının sonuna doğru Tiflis'ten Bakü'ye gelmiştir. Bu dönemde Transkafkasya'da Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermenilerin bir araya gelerek kurdukları Tiflis merkezli Transkafkasya Komiserliği, Rusya'daki Dumanın göreve başlamaması üzerine Transkafkasya Seymini göreve çağırarak siyasi faaliyete başlamıştı.⁸ Azerbaycan Türkleri, Transkafkasya Seyminde 44 isim tarafından temsil edilmekteydi ve bu isimlerin arasında Ahmed Bey Pepinov da vardı. Seym, Nisan 1918'de bağımsızlığını ilan etmiş ancak bu durum uzun süreli olmamıştır (Marshall, 2010, s. 87-90). Seym, Ermeni, Gürcü ve Azerbaycanlı temsilcilerden oluşmaktaydı. Seymi oluşturan milletlerin kendi iç mücadeleleri, çıkar çatışmaları ve Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri arasındaki kanlı mücadeleler Seymin uzun süreli olmasının önündeki engeldi. Pepinov, Transkafkasya Seymi içinde bulunduğu dönemde Memmed Hasan Hacinski ile birlikte Trabzon Konferansı'na⁹ gönderilen delegasyon üyelerinden biriydi. Bu durum, 1 Mayıs 1918'de gerçekleştirilen toplantı oturumunda Hacinski tarafından yapılan konuşmada görülmektedir. Osmanlı Devleti ile gerçekleştirilen ve bir sonuç alınamayan barış görüşmeleri sırasında Türkler ile ilişkileri olumsuz yönde ilerletmek istemeyen Gürcü lider A. İ. Çhenkeli, Trabzon'dan ayrılırken Memmed Hasan Hacinski ve Pepinov'u orada bırakmıştı (ARDA, f. 970, op. 1, d. 1, l. 30-33). Pepinov, Trabzon'da bulunduğu dönemde Hacinski, Mehmet Emin Resulzade ve Hasmemmedov ile birlikte Osmanlı Devleti'ne Batum meselesine ilişkin bir muhtıra sunmuştu. Bu muhtıradan, Kafkasya'daki genel durumdan söz edilirken Batum'un Gürcülere

⁸ Rusya'nın ve Transkafkasya'nın 1917 yılından itibaren yaşadığı iç mücadeleler ve siyasi gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Richard Pipes. (1997). *The Formation of the Soviet Union Communism and Nationalism*. Cambridge: Harvard University Press.

⁹Trabzon Konferansı: I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden hemen önce Osmanlı Devleti ile imzaladığı Brest-Litovsk Antlaşması şartları gereği savaştan çekilen Rusya, işgal ettiği topraklardan çekilmeyi de kabul etmiştir. Bu dönemde Kars ve Ardahan Ermeniler, Batum ise Gürcülerin işgaline uğrarken Transkafkasya hükümeti Brest-Litovsk Antlaşması'nın şartlarını tanımadığını bildirmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Transkafkasya hükümeti temsilcilerini sorunları barışçıl yolla halledilebilir adını Trabzon'a davet etmiştir. Ancak Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermeniler arasındaki çıkar çatışmaları ve Transkafkasya hükümeti temsilcilerinin Osmanlı Devleti'nden istekleri konferansın sonuçsuz olarak dağılmasına sebep olmuştur. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Enis Şahin. (2002). *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

taviz olarak verilmesi ve Rus-Ermeni ittifakına karşı bir de Gürcü-Ermeni ittifakinin oluşmasının engellenmesi istenmiştir (BOA, HR. SYS., No: 2371/6).

Seymin görevde kaldığı süre boyunca gerçekleştirilen toplantılara katılan¹⁰ Ahmed Bey, Gürcistan'ın Seymden ayrılmasıyla birlikte Azerbaycan temsilcilerinin bir araya gelerek bağımsızlık kararının alındığı toplantıda da hazır bulundu.¹¹ Pepinov, Transkafkasya Seyminde olduğu gibi bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde de Sosyalist Blok içinde yer almıştır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden hemen sonra Osmanlı Devleti ile 4 Haziran 1918'de Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma, Osmanlı Devleti adına Kafkas Cephesi Başkomutanı Vehip Paşa, Azerbaycan hükümeti adına ise Resulzade, M. H. Hacinski ve Ahmed Bey Pepinov tarafından imzalanmıştır (BOA, HR. SYS, No: 2398/2).¹² Siyasi, ticari, hukuki, ekonomik ve askeri pek çok alanı kapsayan bu antlaşma Azerbaycan ile Osmanlı Devleti arasındaki dostane ilişkilerin temeli olmuştur. Osmanlı Devleti bu antlaşma ile Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın sınırlarını çizmiştir. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından talep edilmesi durumunda Azerbaycan'da düzen ve huzuru sağlamak için askeri yardımda bulunmayı kabul etmiştir (Bilgili & Bilgili, 2018, s. 72).

28 Mayıs 1918'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle faaliyetlerine Tiflis merkezli olarak başlayan Milli Şura, çok geçmeden faaliyet merkezini Gence'ye taşımıştır. Bu dönemde Bakü'nün işgal altında olması siyasi ve ekonomik birçok sıkıntıya sebep olurken Milli Şura Gence merkezli ilk toplantısını 17 Haziran 1918'de gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda hazır bulunan isimlerden biri de Ahmed Bey Pepinov'dur (ARDA, f. 970, op. 1, d. 1, l. 57). Pepinov gibi Azerbaycan'daki sosyalist kesimin Şura'daki temsilcilerinden biri olan Aslan Bey Sefikürdski ile aynı blokta yer alan Pepinov, Sefikürdski'nin "parti temsilcilerinin yeni kurulan hükümette bulunmayacağı" (ARDA, f. 970, op. 1, d. 1, l. 61) açıklaması üzerine Azerbaycan'ın ilk hükümetinde yer almamıştır. Pepinov, Azerbaycan'da yeni kurulacak hükümet üzerine tartışmaların yaşandığı bu

¹⁰ Seym tutanakları hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: ARDA, f. 970, op. 1, d. 1, l. 3-52.

¹¹ Azerbaycan Milli İstiklal Beyannamesi için bakınız: ARDA, f. 894, siy. 10, iş. 192; Azerbaycan'ın bağımsızlık kararı aldığı dönemde hükümeti kurma yetkisi Fethali Han Hoyski'ye verilmiştir. ARDA, f. 970, op. 1, d. 1, l. 50.

¹² Osmanlı İmparatorluğu ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında daima barış ve iyi bir dostluk olacağı, Huzur ve asayiş sağlamak, ihtiyaç duyulduğu takdirde ülkenin güvenliğini temin etmek için Osmanlı hükümeti Azerbaycan Cumhuriyeti'ne askeri yardım göndermeyi kabul edeceği yazmaktaydı. 11 Maddeden oluşan antlaşmanın ayrıntıları için bakınız: BOA, HR. SYS, nr. 2372/2/7-10; BOA, HR. HMŞ. İŞO, nr. 124/13/1-13.

toplantıda meclisin kendisini feshetmesi değil işlevlerinde geçici kesintiye gidilmesi fikrini savunan kesimde yer almıştır (ARDA, f. 970, op. 1., d. 3, l. 12).

Sosyalist Blok'un önemli temsilcilerinden Sefikürdski'nin bu açıklaması üzerine yeni kurulan Azerbaycan hükümetinde yer almayan Sosyalist Blok'un lider konumundaki önemli temsilcileri Haziran 1918'de İstanbul'da gerçekleştirilmesi düşünülen konferansa katılmak üzere Mehmet Emin Resulzade önderliğinde İstanbul'a gönderilmiştir. Bu heyette yer alan isimlerden biri de Ahmed Bey Pepinov'dur ("Azerbaycan Heyeti", *İkdam*, No: 7679, 25 Haziran 1334 [1918]; "Mütebaki Kafkas Hükümeti Murahhasaları Geldiler", *Tesvir-i Efkar*, No: 2496, 25 Haziran 1334 [1918]).

Transkafkasya Hükümeti döneminde gerçekleştirilen Trabzon Görüşmeleri ve Batum Konferansı'nın sonuç vermemesi üzerine Osmanlı Devleti Kafkasya üzerine ileri harekâta başlamış ve bu çıkış Almanya'nın oldukça rahatsız olmasına sebep olmuştur¹³. Böyle bir ortamda Almanya'nın teklifi ile İstanbul'da bir konferans toplanmasına karar verilmiştir. Yeni kurulan Kafkasya cumhuriyetleri ile siyasi ve sosyal ilişkilerin sınırlarını belirlemek amacını güden konferans, uygun şartların sağlanamaması sebebiyle gerçekleştirilememiştir (İmanov, 2006, s. 68-69). Bu olumsuz sonuca rağmen Pepinov'un da aralarında bulunduğu Azerbaycan temsilcileri İstanbul'da bulunduğu süre boyunca Osmanlı Devleti temsilcileri ile görüşme fırsatı elde etmiş ve birçok gazeteyle röportaj gerçekleştirmiştir ("İstanbul Konferansı Hazırlıkları", *Haftalık Gazete*, No: 1, 27 Haziran 1334 [1918]).¹⁴ Heyet, İstanbul'da bulunduğu dönemde Osmanlı Sadrazamı Talat Paşa tarafından kabul edilmiştir ("Azerbaycan Heyeti", *Tanin*, No: 3519, 30 Eylül 1334 [1918]).¹⁵

Pepinov, Azerbaycan heyeti ile birlikte İstanbul'da bulunduğu dönemde *Le Soir* gazetesine açıklamalarda bulunmuş, bu açıklamalar Osmanlı Devleti sınırları içinde yayınlanan *Sabah* gazetesinde yayınlanmıştır. Heyetin başkâtibi olarak açıklama yapan Pepinov, Azerbaycan hükümetinin kuruluşundan itibaren geçirdiği çeşitli safhalar hakkında bilgi vermiştir:

¹³Almanya'nın Kafkasya politikası hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mustafa Çolak. (2014). Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

¹⁴Azerbaycan heyetinin İstanbul'daki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Resul Yavuz. (2020). Bağımsızlığının İlanından Sonra Azerbaycan Heyetlerinin İstanbul'daki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Basınındaki Yansımaları. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 28, 371-400.

¹⁵ Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında kurulan ilişkiler Osmanlı basınında geniş yankı bulmuştur. Bu dönemi konu edinen değerli bir çalışma için bakınız: Azerbaycan Cumhuriyeti Osmanlı Basınında: 1918-1920. (2018). Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov. (Haz.). İstanbul: TEAS Press.

Prens Lvov'un başkanlığı altında kurulan İhtilal Hükümeti'nin 2 Mart 1334 [1918] tarihli emirnamesiyle Kafkasya Vali-i Umumisi Grandük Nikola'nın geri çağırılmasından sonra Kafkasya Mehmed Yusuf Caferov, Çhenkeli, Papacanov ve Kalamov'dan oluşan bir Duma Komitesi tarafından idare olundu. ... Kurucu Meclisin Bolşevikler tarafından feshedilmesinden sonra Amele, Asker ve Köylü Heyet-i Temsilcileri Milli Komiteler ile birlikte Kafkasya Hükümeti için bir komiserlik başka bir deyiş ile bir Bakanlar Heyeti seçtiler. Gegeçori Kabinesine Çhenkeli Kabinesi halef oldu ve [2]6 Mayıs'a kadar devam etti. Bu tarihte Gürcistan'ın ve binaenaleyh de üç Cenubi Kafkasya Cumhuriyetlerinin istiklali ilan olundu ve bu istiklal ilanından sonra Meclis-i Milli on iki kişiden oluşan bir heyet seçildi ve bu heyet Azerbaycan hükümetini kurdu.

Azerbaycan'da dört siyasi parti var. 1. Müsavat, 2. Sosyal-Demokrat, 3. İhtilalci Sosyalist, 4. İttihad-ı İslam. Kabinenin önde gelenlerinin çoğunluğu Müsavat Fırkasına mensup, geri kalanı ise hiçbir partiye mensup değildir. Meclis-i Milli hükümeti seçildikten sonra dağılmıştır. Hükümet nihayet altı aya kadar Kurucu Meclisi toplanmaya davet etmek vazifesi ile sorumludur. Kurucu Meclis seçim usulüyle icra olunacak ve cins ve mezhep ayırt edilmeksizin bütün ahali seçime katılacaktır (Azerbaycan'ın Milli Teşkilatı: Ahmed Bey Pepinov'un Beyanatı, Sabah, No: 10281, 29 Haziran 1334 [1918], s. 2).

Ahmed Bey'in Azerbaycan'ın teşekkülünü kısaca özetlediği bu beyanatında dikkat çekici husus *cins ve mezhep tefrik edilmeksizin* sözüdür. Henüz yeni kurulmuş olan bir cumhuriyetin demokrasi temelleri ile ilerlediğinin bir göstergesi olan bu beyan, Avrupa basınında yayınlanan bir gazetede yer alması bakımından önemlidir. Yaklaşık 4 ay İstanbul'da kalan heyet, konferansın gerçekleşmemesi üzerine Ekim ayının başında Bakü'ye geri dönmüştür.

Ahmed Bey Pepinov, Bakü'ye döndükten sonra siyasi faaliyetlerine kaldığı yerden devam etmiştir. 7 Aralık 1918'de açılışı gerçekleştirilen Azerbaycan Meclisine Sosyalist Bloktan dahil olmuş ilk konuşmasını 10 Aralık 1918 tarihli oturumda gerçekleştirmişti. Pepinov'un bu konuşması Sosyalist Blok'un Azerbaycan Meclisindeki yerinin anlaşılması açısından önem teşkil etmektedir:

Bizim, sosyalistler olarak meclise girmemizdeki amacımız meclisin bir an önce toplanmasıdır. Bu sebeple bizi hükümetin izleyeceği siyaset hakkında şu fikri beyan ediyoruz. Parti ve fraksiya temsilcilerinden oluşan karışık ve ortak bir hükümeti kabul ediyor ve

onun programına demokratik esaslara uyulmasını arzu ediyoruz. Gelecekteki hükümetin ilk görevi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tüm gücüyle savunmaktır. Azerbaycan Türklerinin bağımsızlığının tesis edilip tasdik olunmasından sonra "sahte milliyetçiliğin" ortadan kalkacağına ve içinde bulunduğumuz yüzyılın ürünü olan sınıf ayrımı ve mücadelesinin genel demokrasinin çıkarlarına uygun olarak topluma girmesi bizim hayrımızdır. Sadece bağımsızlığı korumak değil aynı zamanda birçok tarihi, kültürel ve en önemlisi ekonomik esaslar göz önünde bulundurularak Transkafkasya milletleri ve cumhuriyetleri ile eski Rusya toprakları üzerinde kurulan hükümetleri ile siyasi ve ekonomik olarak birbirleriyle yakın ilişkiler içinde olmalarını istiyoruz (Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti (1918-1920) Parlament (Stenoqrafik Hesabatlar), I, 1998, s. 48).

Pepinov'un dile getirdikleri yeni kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yönetim anlayışıyla birebir uyması bakımından önemlidir. Ahmed Bey'in işaret ettiği ülkeler olan Gürcistan ve Ermenistan da Azerbaycan ile aynı anda bağımsızlığını ilan etmiş henüz yeni kurulma döneminde olan cumhuriyetlerdi. 2 yıllık kısa bağımsızlık tecrübesi sırasında Azerbaycan, öncelikle komşularıyla siyasi ve ekonomik ikili ilişkiler kurmak konusunda yapıcı ve istikrarlı olmaya gayret etmiştir. Ancak geçmişten günümüze tarihi kanlı çatışmalarla dolu olan Azerbaycan ve Ermenistan ilişkileri istenilen seviyede gelişme gösterememiştir.

Bakü'nün 15 Eylül 1918'de Kafkas İslam Ordusu¹⁶ tarafından işgalden kurtarılmasından hemen sonra sona eren I. Dünya Savaşı, Kafkasya milletlerinin kaderini de doğrudan etkilemiştir. Bu dönemde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması¹⁷ şartları gereği Bakü'ye dahil olan İngiliz birlikleri halk arasında huzursuzluğa sebep olurken mecliste konuyla ilgili birçok tartışma gerçekleşmiştir. Pepinov da meclisteki bir diğer konuşmasını İngiliz birliklerinin

¹⁶Kafkas İslam Ordusu: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ilan edildiği dönemde Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmı ve başkent Bakü işgal altındaydı. Azerbaycan, savunmasız kaldığı bu dönemde Osmanlı Devleti ile imzaladığı Dostluk Antlaşması'nın şartlarına dayanarak topraklarının işgalden kurtarılması için Osmanlı Devleti'nden askeri yardım talebinde bulundu. Enver Paşa, Azerbaycan'ın bu yardım isteğine Kafkas İslam Ordusunu kurarak karşılık verdi. Komutanlığına Nuri Paşa'nın atandığı ordu kısa sürede Azerbaycan topraklarını işgalden kurtardı (Türkmen, 2018).

¹⁷ 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın şartları hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Nihat Erim. (1953). Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri. I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi: 519-524.

Bakü'ye dahil olması üzerine gerçekleştirdi. 30 Aralık tarihli oturumda gerçekleştirilen bu konuşmanın ana hatlarını şu cümleler oluşturmaktadır:

General Thomson buraya hükümetinin rızasıyla geldiğini ve savaş sırasında "müttefik demokrasinin küçük uluslara hürriyet ve bağımsızlık vereceğini" söyledi. Bu sebepten müttefik temsilcisi Thomson Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımamazlık edemezdi. Çünkü bu görev ona İngiliz ve dünya demokrasisi tarafından verildi. General bağımsız tarzda kurulacak olan yönetimin bağımsızlığını tanımak zorunda. Yarın, Avrupa'ya hareket edecek olan temsilcilerimizde bizim demokrasi selamımızı Avrupa'ya iletmelidir. Şimdi her küçük millet kendi bağımsızlığını devraldı (Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti (1918-1920) Parlament (Stenoqrafik Hesabatlar), I, 1998, s. 104).

Pepinov'un Azerbaycan Meclisi'nde gerçekleştirdiği en önemli konuşmalardan biri Azerbaycan'ın bağımsızlık yıldönümüne denk gelen konuşmasıdır. Pepinov, Azerbaycan halkının ve Bakü'nün esaret zincirinden kurtulduğu kutlu gün olarak nitelediği 28 Mayıs'ı "*Yaşasın büyük devrim! Yaşasın milletlerin kaderi! Yaşasın Azerbaycan'ın istiklali! Ret olsun Azerbaycan'ın düşmanları!*" sözleriyle kutlamıştır (Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti (1918-1920) Parlament (Stenoqrafik Hesabatlar), I, 1998, s. 457).

Pepinov'un Azerbaycan'a bir diğer katkısı 22 Eylül 1919'da Azerbaycan Hükümeti Darulfünunun teşkilatı kurulması yönündeki kanun tasarısı hakkındaydı. İlk kez dile getirilen bu fikirde Pepinov, Darulfünun'da kurulacak olan konseyde öğrenci temsilcilerinin olmasının önemini vurgulamış bu sebepten konseyde 3 ya da 4 kişilik öğrenci temsilcisi bulunmasını istemiştir. Ancak Pepinov'un bu teklifi meclis tarafından kabul edilmemiştir (Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti (1918-1920) Parlament (Stenoqrafik Hesabatlar), II, 1998, s. 67, 83). Pepinov'un bu yaklaşımı içinde bulunduğu Sosyalist Blok'un izlerini taşımakla birlikte günümüz üniversitelerindeki öğrenci teşkilatları göz önüne alındığında dönemine göre ileri bir görüş olarak nitelendirilebilir. Bu görüşte, Pepinov'un Moskova'da eğitim görmüş olmasının etkileri de vardır.

Azerbaycan Meclisinin neredeyse her toplantısına katılan ve fikirlerini açıkça dile getiren Ahmed Bey, 15 Aralık 1918 tarihli üçüncü oturumda Meclis başkatibi seçildi (Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti (1918-1920) Parlament (Stenoqrafik Hesabatlar), I, 1998, s. 70). Pepinov bu önemli görevinin yanı sıra Azerbaycan'ın Sovyet orduları tarafından işgalinden önce kurulacak olan Nesib Bey Yusufbeyli kabinesinde Emek ve Tarım Bakanı olarak görev yapmıştır (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920) Biblioqrafiya, 2008, s. 13). Pepinov bu görevi Nisan

1920'ye dek sürdürmüş, onun görevden ayrılmasından kısa bir süre Azerbaycan XI. Kızıl Ordunun işgaline uğramıştır.

30 Mart 1920'de Nesib Bey Yusufbeyli Hükümetindeki görevinden ayrılan Pepinov, nisan ayının ortalarında Azerbaycan Meclisinin üyelerinden biri olan Rahim Bey Vekilov ile birlikte Sovyet Rusya hükümetiyle görüşmeler gerçekleştirmek üzere Grozni'ye gönderilmiştir. Pepinov'un Grozni'ye gönderilmesindeki amaç Samur Köprüsü'nün kuzeyine kadar ulaşmış olan XI. Kızıl Ordunun Bakü'ye gerçekleştireceği olası saldırıları geciktirerek Azerbaycan ordusu birliklerinin Dağlık Karabağ'dan Bakü'ye acil dönüşünü¹⁸ sağlamak için zaman kazandırmaktı (Aliyev, 1989, s. 3). Ancak tüm bu çabalara rağmen Bakü çok geçmeden işgal edilmiştir.

Azerbaycan'ın Nisan 1920 İşgalinden Sonra Pepinov

Ahmed Pepinov, Bakü'nün işgale uğramasından önce Kuzey Kafkasya'da Pyatigorsk'ta Bolşeviklerin bölgedeki temsilcisi S. Orconikidze ile görüşmüş ancak Rus işgalini yavaşlatmayı başaramamıştır. Bu görüşmenin Pepinov'un siyasi kariyerine etkisi ise azımsanamayacak derecededir. Orconikidze, Pepinov ile görüştüktan hemen sonra Bakü'ye onun hakkında bir teminat mektubu göndermiştir. Bunun üzerine Ahmed Bey Pepinov, 4 Mayıs 1920'de Sovyetlerin Dışişleri Komiserliğinde kâtip olarak göreve başlamıştır. Bu göreve getirilmesinden kısa bir süre sonra Emek Komiserliğinin idari ve danışma personelinden oluşan kısmında çalışmaya başlayan Pepinov'un bundan sonraki görevi ise Sosyal-Güvenlik Komisyonunda kaçkınlar meselesi ile ilgilenmek olmuştur. Bir dönem Azerbaycan Devlet Neşriyatına da başkanlık eden Pepinov, Azerbaycan Edebiyat tarihi başta olmak üzere birçok önemli eserin basılmasına öncülük etmiştir (Hüseynov, 2001, s. 283, 312).

Ahmed Bey Pepinov, Sovyet yönetimi tarafından ilk olarak 1930 yılında hapsedilmiştir. İlk tutuklaması sırasında Azerbaycan Ceza Kanununun karşı devrimci gruplardan gizli yayınlar almak, Eğitim Komiserliği görevini kötüye kullanarak suistimal etmek, edebiyat, sanat ve eğitim alanlarında gençler

¹⁸Bir başka makalenin konusu olabilecek kadar kapsamlı bir konu olan Dağlık Karabağ'daki Azerbaycan birliklerinin neden burada olduklarına kısaca değinmekte fayda görmekteyiz. Tarihi olarak yüzyıllarca aynı coğrafyada yaşamış olan Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasındaki siyasi anlaşmazlıklar 1918-1920 yılları arasındaki kısa bağımsızlık döneminde de hayli sıkıntılı günler yaşanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Azerbaycan topraklarında hak iddia eden Ermenilerin, Azerbaycan Türklerine karşı gerçekleştirdiği saldırılar sonucunda Azerbaycan hükümeti asayışı sağlayabilmek için bölgeye askeri birliklerini sevk etmek zorunda kalmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Ramin Sadıgov. (2021). 1918-1920 Yıllarında Karabağ'da Ermeni İsyancıları: Azerbaycan Hükümeti'nin Toprak Bütünlüğünü Sağlamak İçin İsyancılar Karşı Mücadelesi. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7/1: 1-17.

arasında milliyetçi duyguların yayılmasına sebep olmak, prestiji ve yüksek konumuyla teşkilat faaliyetlerinin hayata geçirilmesinde ilham kaynağı olmak, örgüt üyeleri ile birlikte ayaklanma hazırlıklarına faal olarak iştirak etmek şeklinde suçlanan Pepinov'a önce idam cezası verilmiş, ardından cezası 10 yıl hapse çevrilmiştir. 1930-1933 yılları arasında Bakü'de Halk Dahili İşler Komiserliği hapisanesinde kalan Pepinov'un cezası 1933 yılında sürgüne çevrilmiş ve 1936 yılına kadar Ulyanovsk'a sürgüne gönderilmiştir. Sürgün cezasının sona ermesinden sonra Almatı'ya giden Pepinov, 1937 yılında Sovyet baskılarından dolayı "itirafa" zorlanmış, 3 Temmuz 1938'de gerçekleşen mahkeme kararına istinaden ise kurşunlanarak öldürülmüştür (Yaqublu, 2018, s. 251-253; Fərəcov, 2013, s. 15). Pepinov'un kurşuna dizildiği dönem dikkate alındığında Stalin tarafından başlatılan büyük kıyımın kurbanlarından biridir. Pepinov'un öldürüldüğü dönemin Stalin'in Azerbaycan'ın önde gelen isimlerine uyguladığı siyasi baskı, sürgün ve ölüm cezaları ile ön plana çıkan bir dönem olması, Pepinov'a yöneltilen ve "itirafa" sebep olan suçlamaların bu dönemde ölüm ya da sürgün cezasına çarptırılan isimlerle benzer özellikler göstermesi bakımından önemlidir.¹⁹ Bu dönemde Azerbaycan'da ve Sovyet yönetimi altındaki Türk Dünyası'nın tamamında uygulanan yok etme politikalarının genel özelliklerine bakıldığında Pepinov da diğerleri gibi "devrim karşıtı, milliyetçi-millî eğilimli ve müsavetçi" olmakla suçlanmış ama kesin deliller ortaya koyulamamıştır. Sovyet Rusya'nın repressiya politikası ile ilgili olarak hazırlanan bir çalışmada özellikle Pepinov tarafından da gerçekleştirildiği söylenen itiraf konusuyla ilgili şu dikkat çekici cümlelere yer verilmektedir: "Bu itiraflar Sovyet sorgu makamının işkenceleri altında bulunan kişilerin durumdan kurtulmak üzere kurguladığı olaylar ya da Sovyet makamlarınca yazılmış ve bu kişilere kendi ifadeleri gibi imzalatılmış da olabilir" (Teğin, 2017, s. 102). Bu sebepten Pepinov da repressiya kurbanlarından biridir.

Çalışmada Ahmed Bey ile ilgili olarak değinilmesi gereken son nokta; siyasi kariyeri boyunca sosyalist olan Pepinov'un, Azerbaycan meclisinde bulunduğu dönem Sosyalist Blok hem de Himmet tarafında yer almış olmasıdır. Pepinov'un 27 Eylül 1919'da Kazah'da gerçekleştirilen Köylü Kongresine katılması onun Himmet ile yakın temas içinde olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Şüküroğlu, I, 2000, s. 227).

¹⁹ Stalin döneminde Azerbaycan'da yaşanan baskı politikası dönem arşivlerine dayanarak kıymetli tarihçi Ziya Musa Bünyadov tarafından *Qırmızı Terror* (Bakı, 1993) adıyla neşredilmiş, bu kıymetli çalışma Sebahattin Şimşir tarafından *Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör* (İstanbul, 2004) adıyla Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Sonuç

1918-1920 yılları arasında birçok önemli devlet adamını ön plana çıkaran Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yıkımı siyasi sahnenin parlak simalarının hayatlarını da doğrudan etkilemiştir. Köklü bir aileden gelen ve iyi bir eğitim alan Ahmed Bey Pepinov'un siyasi fikirlerinin oluşmasında ve yerleşmesinde eğitimi, yakın çevresi ve yaşadığı şehirler doğrudan etkili olmuştur. Pepinov'un basın faaliyetlerine başlamasında öncü rol ise Azerbaycan matbuat tarihi açısından önemli bir isim olan Ömer Faik Numanzade'ye aittir.

Genelinde Kafkasya özelinde ise Azerbaycan için önemli bir dönemde yaşamış olan Ahmed Bey Pepinov, Kafkasya'nın bağımsızlık tarihine doğrudan iştirak etmiş, Transkafkasya Seyminde aktif olarak rol almış, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bir sosyalist olarak var olmuştur. Transkafkasya Seymi döneminde Trabzon görüşmelerine gönderilen temsilciler heyetinde olması, Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde Osmanlı Devleti ile gerçekleştirilen Dostluk Antlaşması ve akabinde İstanbul'da gerçekleştirilecek olan konferansta Azerbaycan'ı temsil etmek üzere seçilmesi, Pepinov'un siyasi kariyerinin önemli dönüm noktaları olarak işaret edilebilir. Azerbaycan'ın XI. Kızıl Ordu tarafından işgale uğrayacağı dönemde bu işgali yavaşlatmak için görevlendirilen isimlerden biri olması ise siyasi kariyerinde güvenilir biri olduğunu göstermektedir.

Azerbaycan Milli Meclisinin neredeyse her toplantısına katılan ve kâtip seçilen Pepinov'un Bakü'nün işgale uğramasından hemen sonra Sovyet yönetimi altında maarif ve medeniyet işlerine yönelmesi, bu dönemde basılan birçok kitaba öncülük etmesi onun fikri gelişiminin ne kadar ileri seviyede olduğunu kanıtlar. Ayrıca Pepinov tarafından atılan bu adımların yeniden Rusya hakimiyetine giren Azerbaycan halkının milli ruhunun canlı kalmasına yardımcı olmayı amaçladığı da söylenebilir. Bu dönemde basılan kitapların, Azerbaycan edebiyat ve tarihine vurgu yapması rastgele seçilen eserler olmadığını göstermektedir.

Bu faaliyetlerinden dolayı takibata uğrayan, bir dönem hapis yatan ve ölüme mahkûm edilen Pepinov, Azerbaycan siyasi tarihindeki önemli isimlerden biri olarak tarihte yerini almıştır.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- 📖 Azərbaycan Respublikası Devlet Arşivi (ARDA), f. 894, siy. 10, iş. 192.
- 📖 ARDA, f. 970, op. 1, d. 1, l. 30-33.
- 📖 ARDA, f. 970, op. 1, d. 1, l. 3-52.
- 📖 ARDA, f. 970, op. 1, d. 1, l. 50.
- 📖 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.), No: 2371/6.
- 📖 BOA, HR. SYS. No. 2398/2.
- 📖 BOA, HR. SYS, No. 2372/2/7-10.
- 📖 BOA, HR. HMŞ. İŞO, No. 124/13/1-13.

Yayınlar

- 📖 Akarşlan, Z. (2019). Azərbaycan'da Kültürel Uyanış ve Basın. Avrasya İncelemeleri Dergisi, 8/1, 1-22.
- 📖 Aliyev, M. (Avqust 1989). Ahməd bəy Pepinov. Odlar Yurdu Qəzeti, 15 (446), 3.
- 📖 Atamalibəyov, A. B. (2018). Siyasi Mühacirin Xatirələri. İsmayıl Umudlu (Çev.). Bakı: Kitab Klubu.
- 📖 Azərbaycan Cumhuriyeti Osmanlı Basınında: 1918-1920. (2018). Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov (Haz.). İstanbul: TEAS.
- 📖 Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920) Bibliografiya. (2008). Şəhla Nağıyeva (Ter. Ed.). Bakı: Azərbaycan Milli Kitabxanasının Mətbəəsi.
- 📖 Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920) Parlament (Stenoqrafik Hesabatlar). (1998). I-II Cild, Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı.
- 📖 Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. V cild (1900-1920-ci illər). (2008). Bakı: Elm Nəşriyyatı.
- 📖 Azərbaycan Heyeti. İqdam. No: 7679, 25 Haziran 1334 [1918].
- 📖 Azərbaycan Heyeti. Tanin. No: 3519, 30 Eylül 1334 [1918].
- 📖 Azərbaycan'ın Milli Təşkilatı: Ahmed Bey Pepinov'un Beyanatı. Sabah. No: 10281, 29 Haziran 1334 [1918].
- 📖 Bilgili, A. S. & Bilgili, M. S. (2018). 1918'de Osmanlı-Azərbaycan Ticaret Hukuku ve Azərbaycan Ahalisinin Tabiiyyəti Meselesi. Hüseyn Tosun (Haz). I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti-Azərbaycan İlişkileri ve Kafkas

İslam Ordusu Uluslararası Sempozyumu Bildiriler içinde (s. 67-108). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

- 📖 Bünyadov, Z. (1993). Qırmızı Terror. Bakı: Azər nəşr.
- 📖 Cümhuriyyət qurucuları: Azərbaycan Parlamentinin sədr müavini Həsən bəy Ağayev. (11 İyul 2018). 525-ci qəzet, 8.
- 📖 Çolak, M. (2014). Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çərçevesində Kafkasya Politikası (1914-1918). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- 📖 Dünyaminqızı, Q. (12 Dekabr 2018). Soyadı özündən xəbərsiz dəyişdirilən nazir. Kaspi, 15.
- 📖 Erim, N. (1953). Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri. I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- 📖 Fərəcov, S. (19 İyun 2013). Cümhuriyyət tariximizin şəxsiyyətləri: Əhməd bəy Pepinov. Mədəniyyət, 15.
- 📖 Gunay Qəzeti. (26 Fevral 2000). 8.
- 📖 Hüseynov, R. B. (2001). Millətin Zərrəsi, Bakı: Azərbaycan.
- 📖 İlyasov, V. (23 Mart 2018). Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin liderləri: Nəsim bəy Yusifbəyli. İki Sahil, 22.
- 📖 İmanov, V. (2006). Azərbaycan-Osmanlı İlişkileri 1918. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- 📖 İstanbul Konferansı Hazırlıkları. Haftalık Gazete, No: 1, 27 Haziran 1334 [1918].
- 📖 Quliyeva, S. (19 Mayıs 2015). İstiqlal Yolunun Şanlı Mücahidləri - Cümhuriyyət Dövrünün Dövlət və Hökumət Xadimləri. 525-ci Qəzet, 6.
- 📖 Marshall, A. (2010). The Caucasus under Soviet Rule. London and New York: Routledge.
- 📖 Muhanov, V. M. (2019). Kavkaz b Perelomnyu Epohu (1917-1921 gg.). Moskva: Modest Kolerov.
- 📖 Mütebaki Kafkas Hükümeti Murahhasaları Geldiler. Tesvir-i Efkar. No: 2496, 25 Haziran 1334 [1918].
- 📖 Pipes, R. (1997). The Formation of the Soviet Union Communism and Nationalism. Cambridge: Harvard University.
- 📖 Sadıgov, R. (2021). 1918-1920 Yıllarında Karabağ'da Ermeni İsyanları: Azərbaycan Hükümeti'nin Toprak Bütünlüğünü Sağlamak İçin İsyancılara

- Karşı Mücadelesi. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7/1: 1-17.
- 📖 Sariahmetoğlu, N. (1998). Azərbaycan'ın Bolşevik Partisi Hümmet. Toplumsal Tarih, 51: 56-60.
- 📖 Slavs and Tatars Presents Molla Nasreddin: The Magazine That Would've, Could've, Should've. (2011). Slavs and Tatars (Ed.), Zürich: Christoph Keller Editions.
- 📖 Sariahmetoğlu, N. (1998). Azərbaycan'ın Bolşevik Partisi Hümmet. Toplumsal Tarih, 51: 56-60.
- 📖 Şahin, E. (2002). Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- 📖 Şimşir, S. (2004). Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör. İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- 📖 Şüküroğlu, L. (2000). Cumhuriyyət Rəhbərləri Repressiya Məngənəsində. I, Bakı: Şirvanəşr.
- 📖 Teğın, E. (2017). Azərbaycan'da Sovyet Rejiminin Kuruluşu ve Kızıl Kırğın (Repressiya). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- 📖 Türkmen, Z. (2018). 100. Yılında Kafkas İslam Ordusu'nu Yeniden Hatırlamak Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun Son Savaşı: Gence'den Bakü'ye Zafer Yürüyüşü. Türk Dünyası Araştırmaları, 119/235: 23-48.
- 📖 Yaqublu, N. (2018). Əhməd bəy Pepinov. Cümhuriyyət Qurucuları, 241-254. Bakı: "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi.
- 📖 Yavuz, R. (2020). Bağımsızlığının İlanından Sonra Azərbaycan Heyetlərinin İstanbul'daki Faaliyyətləri və Bu Faaliyyətlərin Osmanlı Basınındakı Yansımaları. Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 28: 371-400.

Extended Abstract

The short independence period between 1918-1920 was a historical event for Azerbaijan, which had been in the grip of great states throughout history with its underground and aboveground natural riches. Political and social developments in Russia at the beginning of the 1900s affected all nations living under the hegemony of Russia in a short time. The way Azerbaijani intellectuals, who started to come together underground in this period, achieved through the

press, opened the door to the independence for Azerbaijan. The Bolshevik revolution in Russia in 1917 enabled the underground political organizations to expand their field of activity. During this period, while many social and political organizations supporting the independence of Azerbaijan emerged, some political developments were taking place in Transcaucasia. The elections held for the parliament to be opened in Russia in 1917 would be the representatives of the first independence of the Transcaucasian peoples. Azerbaijan Turks, Georgians and Armenians, organized under the name of Transcaucasian Seim in 1917, would soon declare their independence and become the people "who designate their own destiny" in the Caucasus. Ahmed Bey Pepinov, who was one of the 44 deputies representing Azerbaijan in the Transcaucasian Seim during this period, came into prominence with his socialist views. Pepinov, who completed his education at the law faculty like many other political actors of his time, continued his political activities that he started during his student years. The role of Pepinov, who grew up next to an important Azerbaijani intellectual like Ömer Faik Numanzade, in the political history of Azerbaijan cannot be underestimated. Pepinov, who participated in the Trabzon talks during the Transcaucasian Seim period, took place in the Azerbaijani parliament right after the proclamation of the Republic of Azerbaijan, represented Azerbaijan in the friendship treaty with the Ottoman Empire and in the Istanbul Conference, which was planned to be held in Istanbul but could not be held due to the political crisis of the period. Pepinov, who was in the Socialist Bloc in the Azerbaijani Assembly, did not break his ties with Himmet, one of the first political organizations of Azerbaijan. Pepinov, who was the Minister of Labour and Agriculture in the last government of Azerbaijan founded by Nesib Bey Yusufbeyli, was assigned for the meeting to be held to prevent the Bolshevik army from approaching Baku after resigning from his duty. Returning to Baku after these efforts failed, Pepinov assumed important positions in the Bolshevik organizations for a while, but was subsequently imprisoned after being persecuted. Released after nearly 10 years in prison, Pepinov was shot as a "confessor" under pressure from the Soviet institutions.

While working under the Soviet regime, Pepinov dealt with the issue of fugitives, worked as a clerk for a while, and eventually turned to education and cultural affairs. During the period when he was the head of the Azerbaijan State Publication, numerous works were published in the field of Azerbaijani history, culture and literature. This can be explained as the emphasis Pepinov put on educational and cultural activities.

Studies about Ahmed Bey Pepinov in Azerbaijan are important in terms of recognizing this name, which has played an important role in the political history

of Azerbaijan, and understanding his activities. In our country, although we come across the name Pepinov in the books about the Republic of Azerbaijan, the absence of an independent study is one of the most important reasons that pushed us to carry out this study. It is important that Pepinov, who participated in many important meetings and conferences on behalf of Azerbaijan and signed agreements, takes his place in Turkish literature. The aim of this study is to understand and introduce Pepinov, one of the forgotten political figures of Azerbaijan, and his activities.

Şâhnâme-i Sultan Murad III (1582-1588) Minyatürlü Yazmasındaki Topkapı Sarayı Tasvirleri*

*The Depictions of Topkapı Palace in the Miniatures of the Manuscript
Titled Şâhnâme-i Sultan Murad III (1582-1588)*

Mustafa ÇETİNASLAN**
Dilek BÜLBÜL***

Özet

Şâhnâme, İnan tarihinin destansı bir dille anlatıldığı edebî bir eser olmanın ötesinde dünya milletlerini etkilemiş tarih, edebiyat ve görsel sanatları buluşturan bir edebî tür halini almıştır. Osmanlı-İnan ilişkilerinin yoğunlaştığı 16. yüzyılda Osmanlı nakkaşhanesine giren şâhnâmelerin, kısa bir sürede önemli örnekleri üretilmiştir. Klasik Osmanlı minyatür üslubunun doğuşu olarak kabul edilen 16. yüzyılın minyatürleri diğer İslâm minyatürlerinin kalıpcı ve bezemeci anlayışından sıyrılıp gerçekçi ve yalın bir anlatım diline ulaşmış, bu süreçte şâhnâmeler de yeni bir görsel anlatım aracına dönüşmüştür. Bu araştırmada, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan ve Farsça şâhnâmelerin son örneği olan Şehinşâhnâme II adıyla da bilinen Şâhnâme-i Sultan Murad III adlı yazmanın Topkapı Sarayı'nı konu alan minyatürleri incelenmiştir (TSMK, Bağdat 200). Topkapı Sarayı'nın tarihine tanıklık eden bu minyatürler ışığında sarayı oluşturan mekânların mimari kurgusu ve günümüze ulaşmamış, ancak minyatürlerle varlığı kanıtlanan yapılar da mimari özellikleri açısından ele alınmıştır. Çalışmada Topkapı Sarayı'nın Adalet Kasrı, Alay Köşkü, Arz Odası, Bâbüssaade Kapısı, Divânthane (Kubbealtı), Yalı Köşkü ve saraya ismini veren Top Kapısı olmak üzere yedi ayrı mekân, 12 ayrı minyatüre göre tanımlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Minyatür Sanatı, III. Murad, Şâhnâme-i Sultan Murad III, Şehinşâhnâme II, Topkapı Sarayı.

*Bu çalışma Doç. Dr. Mustafa Çetinaslan'ın danışmalığında hazırlanmakta olan "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde Bulunan B.200 Numaralı Şehnâme-i Sultan Murad III (1582-1588) Yazmasının Minyatürleri" konulu doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

**Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Kampüsü/ Konya. mchetinaslan@gmail.com, ORCID ID: 0000 0002 3095 1494.

***Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi/ Konya. dlkblbl@gmail.com ORCID ID: 0000 0003 4509 2861.

Abstract

Shahnameh, is not only a kind of work that narrates Iranian history in an epic language, but also has become a literary genre that brings together history, literature and visual arts influencing different nations across the World. In the 16th century, when the Ottoman-Iranian relations intensified, monumental examples of the Shahnamehs were produced in a quite short time in the Ottoman Nakkaşhane. The miniatures of the 16th century, which is considered as the origin of the classical Ottoman miniature technique, differentiated from the pattern-based and ornamental understanding of other Islamic miniatures, and gained a realistic and plain language of expression, during the course of which Shahnamehs ultimately turned into a new way of visual expression. In this research, we examine the miniatures depicting the Topkapı Palace in the manuscript titled Şâhnâme-i Sultan Murad III, also known as Şehinşâhnâme II, which is the last example of Persian shahnamehs. The manuscript is currently in the Museum of Topkapı Palace (TSMK, Bağdat 200). In this study, by analyzing these miniatures that exhibit the history of Topkapı Palace, we examine the architectural design of the places in the palace and the transformation these places have undergone until today. We also examined the architectural features of several structures that have not survived to the present day, but whose existence has been proven by miniatures. In accordance with these, we define 7 different places based on 12 different miniatures in the Topkapı Palace, namely the Tower of Justice, the Alay Pavilion, the Audience Chamber, the Gate of Felicity (Bâbüssaade Gate), Divanhane (Kubbealtı), the Yalı Pavilion and the Cannon Gate (Top Kapısı), which gave the palace its name.

Keywords: Miniature Art, III. Murad, Şâhnâme-i Sultan Murad III, Şehinşâhnâme II, Topkapı Palace.

Uygurlardan itibaren resim sanatı ile meşgul olan Türk milleti tarih, edebiyat ve ilim konulu kitaplarını minyatür ile görsel alana aktarmıştır. Böylece minyatürlü yazmalar, edebî metinleri görsellerle destekleyen birer sanat eserine dönüşmüştür. Selçuklu resim okulunda işlenen saltanatla ilgili konular, Osmanlı Devleti zamanında çok daha zenginleşmiş; sultanın tahta çıkışı (cülûs), savaşları, seferleri, elçi kabulleri ile bayram törenleri, çeşitli şenlikler ve sarayda geçen sahneler ayrıntılı olarak işlenmiştir. Bu bağlamda 13. yüzyılda ilk kez görselleştirilen Firdevsî Şâhnâme'si Türk minyatür sanatını etkileyen ve bu sanata yön veren bir çalışma olmuştur.

Şâhnâme, dünyanın yaratılışından Arap fethine kadar İran'ın bin yıllık tarihini, hükümdarlarını, kahramanlık hikâyelerini, efsanelerini ve geleneklerini anlatan manzum bir eserdir (Yurtsever, 2009, s. 27). Firdevsî tarafından hazırlanan Şâhnâme'nin ilk redaksiyonuna muhtemelen 370/980 veya 380/990 yılında başlanmış ve 408/1018 yılında son şekli verilmiştir (Kanar, 2010, s. 289). Firdevsî Şâhnâme'yi hazırlarken Âvesta, Tevrat ve Kur'an-ı Kerim gibi dini

metinlerden yararlanmıştır. Allah'ı öven beyitlerle başlayan Şâhnâme'de, evrenin yaratılışı, ay, güneş, gezegenler, yerküre ve diğer varlıkların var edilişi ve insanın yaratılışı gibi olaylar ele alındıktan sonra İran'ın tarihi ve mitolojisi ele alınmıştır (Firdevsî, 2013, s. 21-22). İşlediği konularla ve tasvirlerle 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı sanatçılarına örnek oluşturan önemli eserlerin başında gelen Firdevsî'nin Şâhnâme'sine ilgi artmış ve Osmanlı padişahları da kendi tarihlerini ölümsüzleştirecek "Şâhnâme" benzeri eserleri hazırlatma girişiminde bulunmuşlardır (Bağcı vd., 2012, s. 98). Dolayısıyla Osmanlı'da tarihin bu tür anlatımlarını oluşturmak üzere 1550'lerde *şâhnâmecilik*¹ adıyla bir makam oluşturulmuş ve bu makam, 1557-1623 yılları arasında yoğun bir üretimin merkezi olmuştur (Fetvacı, 2013, s. 33). Şâhnâmeciliğin, en verimli dönemi II. Selim (1566-1574) ve III. Murad'ın (1574-1595) tahtta bulunduğu yıllardır (Mahir, 2012, s. 102). Günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi içerdiği 55 resimli şâhnâme ile dünyanın en zengin koleksiyonuna sahiptir (Bağcı vd., 2012, s. 97).

Tarihî olayları edebiyat ve görsel alanla buluşturan *Şâhnâmeler*, Osmanlı tasvir sanatlarında özel bir yere ve öneme sahiptir. Osmanlı klasik minyatür üslubunun oluşmasına zemin hazırlayan Şâhnâmecî Seyyid Lokman (977-1004/1569-1595) ve Nakkaş Osman (966-1005/1559-1597) birlikteliği ile hazırlanan eserlerden birisi *Şehinşâhnâme I-II* adıyla da bilinen *Şâhnâme-i Murad III*'tür (Kazan, 2010, s. 119; Bağcı vd., 2012, s. 115, 159). Seyyid Lokman tarafından Farsça ve manzum olarak yazılan ve iki ciltten oluşan bu Şâhnâme, Nakkaş Osman ve onun yönetimindeki saray nakkaşları tarafından resimlenmiştir (Bağcı, vd., 2012, s. 159; Tansuğ, 2018, s. 119). Bugün İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde FY. 1404 numaralı envanter kaydında bulunan eserin ilk cildi 153 yapraktır ve 58 minyatüre sahiptir (Atasoy, 1973, s. 359). 1581'de tamamlanan bu ciltte 1574-1581 yılları arasındaki olaylar anlatılmıştır (Aksu, 1981, s. 1). Babasının ölüm haberini alan III. Murad'ın Manisa'dan İstanbul'a gelmesi ve cülûs töreninin ardından devletin başına geçmesi ile başlayan eserde, Takiyyüddin'in Galata Rasathanesi'ndeki çalışmaları, dönemin vezirlerinin divanı, Hz. Muhammed'e ait kılıcın Sultan III. Murad'a takdim edilmesi, Fas'ın, Şirvan'ın, Tiflis'in ve Ereş Kalesi'nin fethi, İran sefiri Tokmak Han'ın imparatorluk çadırı ve kıymetli hediyelerini Sultan'a sunması, İstanbul semalarında kuyruklu yıldızın görülmesi, Kâbe ve III. Murad Köşkü'nün tasviri, III. Murad'ın avlanması, Kars Kalesi'nin tamiri, Çıldır Zaferi, Koyun Geçidi Zaferi gibi Safevi-Osmanlı mücadeleleri ve Osmanlı ordusunun Kınık suyu üzerinden geçişi gibi tarihî olaylar anlatılmaktadır (Öz, 2019). 1582-1588 yılları arasındaki

¹ Şâhnâmecilik kurumu için bakınız: Woodhead, 2010, s. 456-458.

olayların anlatıldığı ikinci cilt²; günümüzde T.C. Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı Arşivi Yazma ve Matbu Eserler Koleksiyonu'nda (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi) B. 200 numaralı envanter kaydında olup 163 yapraktır ve 95 minyatüre sahiptir. 1592³ yılında tamamlanarak III. Mehmed'e sunulan bu cilt ise elçi kabulleri, devlet adamlarının hil'ât almaları, İran üzerine yapılan seferleri, Revan'ın fethi ve bunun üzerine Tokmak Han ve maiyetinin Revan'dan kaçıışı, Tokmak Han'ın yakalanıp Alıncak Kalesi'ne hapsedilmesi, Revan Kalesi'nin tamiri, Tomanis, Şurakel, Lori, Şemahı kalelerin inşası, Vezir Osman Özdemiroğlu'nun İmam Kulihan ile savaşı, Kefe isyanı ve İmadiye kavgasının bastırılması ile III. Mehmed'in sünnet düğünü gibi birçok tarihi olayı içermektedir. Eser, Farsça yazılan son şâhnâme örneği olması açısından Türk minyatür sanatı tarihinde önemli bir yere sahiptir (Bağcı vd., 2012, s. 156).

Şahnâme-i Sultan Murad III yazmasında ele alınan olayların bir kısmı Topkapı Sarayı'nda gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak da sarayı oluşturan çeşitli mekânlar, tarihî olayların arka planı olarak minyatürlere konu olmuştur. Bu çalışmada *Şâhnâme-i Sultan Murad III* yazmasının ikinci cildinde yer alan Topkapı Sarayı'nı konu alan minyatürlerde Adalet Kasrı, Alay Köşkü, Arz Odası, Bâbüssaade Kapısı, Divânthane (Kubbealtı), Yalı Köşkü ve saraya ismini veren Top Kapısı olmak üzere yedi ayrı mekân ele alınmıştır. Söz konusu mekânlar dördü ikili sayfa düzeninde toplam 12 minyatürde resmedildiği şekilde ele alınarak, tanıtılacaktır.⁴

1. Şâhnâme-İ Sultan Murad III (1582-1588) Minyatürlü Yazmasındaki Topkapı Sarayı Tasvirleri

1.1. III. Murad tarafından Sinan Paşa'ya hil'ât verilmesi (9b): 33x20 cm ölçülerinde tam sayfa halinde düzenlenmiş olan minyatür, Serdârlık görevine atanan Sinan Paşa'ya hil'ât verilmesini konu almaktadır.⁵

²Şehinşâhnâme II'nin ikinci bir nüshası Bankipore Oriental Public Library'de (no: 265) bulunmaktadır. Konu hakkındaki detaylı bilgi için bakınız: Bağcı vd., 2012, s. 156.

³ Yazımı 1001/1592-3 yılında tamamlanan eserin minyatürlerinin yapılarak bitirilmesi ve Sultan III. Mehmed'e sunulması 1006/1597-8 yılında gerçekleşmiştir. Eserin geç bitirilmiş olması Şâhnâmecî Seyyid Lokman'ın görevinden alınmasına sebep olmuştur. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bakınız: Bağcı vd., 2012, s. 158-159.

⁴ Birbiri ile bağlantılı ve her iki sayfada da Topkapı Sarayı'na ait mekânların ele alındığı minyatürler tek başlık altında ele alınmıştır (28b-29a, 31b-32a, 36b-37a, 142b-143a, 159b-160a). İkili sayfa düzeninde tasarlanmakla birlikte sadece bir sayfasında Topkapı Sarayı'na ait mekânların yer aldığı minyatürlerin ilgili sayfası incelenmiş, konu dışına çıkılmamasına özen gösterilmiştir (9b, 95b, 34a, 93a). Diğer üç minyatür ise tek sayfa halinde yapılmıştır ve her biri ayrı bir başlık altında ele alınmıştır (146a, 149a, 156a).

⁵ 9b numaralı varak görseli için bakınız: Mahir, 1999, s. 745-754, Resim 6; Fetvacı, 2013, s. 30, Resim G.04.

Sahnenin üst kısmında Arz Odası, alt kısmında Bâbüssaade Kapısı ile revaklar olmak üzere iki ayrı mekân tasvir edilmiştir. Sultan III. Murad (982-1003/1574-1595) pembe ve turuncu minderlerle döşenmiş; altın işlemeli tahtında oturur vaziyettedir. Sultan'ın hiyerarşisine vurgu yapmak için yüksekçe bir taht seçilmiş ve tahtın tepelik kısmı bir haleyi andırır şekilde işlenmiştir. Sultan'ın solunda has odabaşı görevlilerinden silahdâr ağa ile ibrikdâr ağa bulunmaktadır. Sahne yazmanın sağ (b) sayfasında işlendiği için Sultan sola (a) doğru yönelmiştir. Hil'âtini almak için huzura gelen Sinan Paşa da sayfa tasarımıyla uyumlu olarak sol taraftan gelmektedir.⁶ Yerde kırmızı renkli ve ortasında bir şemse motifinin yer aldığı bir halı dikkati çekmektedir. Figürlerin arkasında kalan duvar ise yatayda mavi ve pembe olmak üzere iki renk ile bölünmüştür. Mavi renkli alt kısımda altıgen; pembe renkli üst kısımda ise sekizgen ve dört kollu yıldızlar işlenmiştir.

Sayfanın alt kısmında Bâbüssaade Kapısı ve ikinci avlunun revakları görülmektedir. Solda revakların altında biri pembe diğeri kahverengi olmak üzere iki minderin üzerinde Sinan Paşa'ya verilecek olan kılıç yer almaktadır. Kapının solundaki üç figürle başlayan, sağa doğru ilerleyen ve avluya kadar "U" şeklinde yerleştirilen görevliler sahneyi doldururken sağ alt köşede yeşil elbisesiyle elinde hil'ât malzemelerini taşıyan görevli işlenen konuyu pekiştirmektedir. Bu figürle aynı hizada bulunan ve ellerindeki asalarıyla yürüyen dört kapıcı ağa ise sahneyi hareketlendirmektedir. Mukarnaslı sütun başlıkları ve yarım daire kemerlerle birbirine bağlanan revak sistemi bir kesinti olmadan Bâbüssaade adı verilen kapıya kadar devam etmektedir. Revak; kapı önüne geldiğinde burada ileriye doğru bir taşma yapmıştır. Bugünkü görüntüsünden uzak olan bu sayvan; hafif sivri ve yayvan bir kubbe ile örtülmüştür. Bâbüssaade Kapısı ise yarım daire kemerlidir ve üzerindeki kitabelik kısmında kıvrım dallı bir süsleme yer almaktadır.

1.2. Safevi elçisi Maksud'un Sultan'ın huzuruna kabulü (28b ve 29a): Karşılıklı iki tam sayfa halinde yapılmış olan minyatürlerden sağdaki 32x20 cm (Resim 1), soldaki ise 29,5x20 cm ölçülerindedir (Resim 2). Minyatürde Safevi elçisinin maiyeti ile beraber getirmiş olduğu hediyeleri Sultan'a takdim etmesi gösterilmiştir.

Sağ sayfadaki minyatürde sayfanın sağ köşesine yerleştirilen sivri külahlı Adalet Kasrı ve geniş kemer açıklığıyla resmedilmiş olan yeni Divânthane görülmektedir. Divânthane'nin sağında kâtiplere ait olan kırmızı renkli, tahta bir sedir bulunmaktadır. Divânthane'ye giriş basık kemerli bir kapıdan sağlanmaktadır. Divân işlerinin görüldüğü bu oda üç yönde bir sedirle

⁶ Soldaki sayfada (10a) Osmanlı ordusu bir sefer dönüşünde gösterilmiştir.

kuşatılmış olup sedirde sağ tarafta üç, sol tarafta üç olmak üzere altı figür oturmaktadır. En solda nişancı tuğra çeker vaziyettedir ve hemen karşısında ellerinde kâğıt tutan görevliler ayakta durmaktadır. Yan yana oturan diğer üç kişi ise defterdârlardır.

Tavanında asılı altın renkli topun bulunduğu odanın kare şeklinde kafesli bir penceresi vardır. Bu kafesli pencere Sultan'ın divân toplantılarını dinlediği ve Adalet Kasrı ile bağlantısı olan penceredir. Sahne, bir büyük bir de küçük iki kubbe ile sonlandırılırken sağ köşede Adalet Kasrı yükselmektedir. Avlu kısmında bahçede ağaçların arasında dolaşan, ellerinde asalarıyla kapıcı ağalar ve elçinin getirmiş olduğu sandık, değerli kumaşlar ve hediyeleri taşıyan yeniçeriler görülmektedir.

Sol sayfadaki minyatürün üst kısmında Sultan, Arz Odası'nda altın işlemeli tahtında otururken sağ elini kaldırmış şekilde gösterilmiştir. Elçi ise elindeki işlemeli bir kılıfla tahtın önünde ayakta durmaktadır. Elçilik heyeti ve Sultan'ın arkasında bulunan has odabaşı ağaları Maruzat Kapısı ile Enderun'a çıkışı sağlayan kapı arasında kalabalık bir şekilde sıralanmıştır. Sahne Arz Odası'nın içerisinden verilmekle birlikte üst örtü kurşun kaplamalı, düz bir çatı şeklinde gösterilmiştir. Elçi ve maiyetinin bulunduğu bölümde üçgen tepelikli, ortasında selvi motifinin bulunduğu revzenli pencere, duvarın üst kısmını sadelikten kurtarmaktadır.

Sayfanın alt kısmında Divânthane'den başlayıp Bâbüssaade Kapısı'na kadar dizilmiş olan yeniçeriler, İran elçisinin Sultan'a sunacağı kıymetli hediyeleri taşımaktadır. Yeniçerilerin yanı sıra revakların altında oturan elçilik heyeti ile sahne daha da kalabalıklaşmıştır. İki görevlinin beklediği Bâbüssaade Kapısı ise basık kemerlidir ve kapı üzerinde geniş bir sayvan bulunmaktadır.

1.3. Acem seferinden dönen Serdâr-ı Âzam Sinan Paşa'nın Sultan'ın huzuruna kabulü (31b ve 32a): Karşılıklı iki tam sayfa halinde yapılmış olan minyatürlerden sağdaki 32x20 cm ölçülerinde (Resim 3), soldaki ise 31,5x20 cm ölçülerindedir (Resim 4). Minyatürde İran seferinden dönen Serdâr Sinan Paşa'nın hediyeleri ile Sultan huzuruna kabulü ele alınmıştır.

Sağ sayfadaki minyatür, iki cephesi revaklarla kuşatılmış olan Divânthane'nin dış görünüşü hakkında bilgi vermektedir. Kırmızı perdelerin asıldığı bu revak sırası iki kubbe ile örtülmüş şekilde gösterilmiştir. Nakkaşın minyatürlerde genellikle sağ köşeye yerleştirdiği çitakâri tekniğinde yapılmış seyir köşkü ile Adalet Kasrı, kare bir kütle olarak işlenmiştir. Öne doğru çıkma yapan kulenin üst örtüsü ise geniş saçaklı olup sivri bir külahla sonlanmaktadır. Renk kullanımı ve kasrın yeri nakkaşın tercihi ile ilişkili iken; hemen hemen aynı büyüklüğe sahip olan dört kubbe Divânthane'nin arkasındaki Harem kısmına aittir.

Avluda iki kapıcı başının görevli olarak durduğu bir kapı daha yer almaktadır. Burada Sinan Paşa'nın doğudan getirdiği hediyelerin sandıklarda olduğu ve yeniçerilerin başında beklediği görülmektedir. Avlunun geri kalan kısmı ağaçlarla ve diğer saray görevlileri ile doldurulmuştur.

Sağ sayfadaki minyatürün tamamlayıcısı olan sol sayfadaki minyatür, diğer kabul sahnelerinde olduğu gibi Arz Odası ve Bâbüssaade Kapısı olmak üzere iki ayrı mekânı göstermektedir. Bu minyatür; gerek sayfanın tasarımı gerekse konunun betimlenmesi açısından 29a numaralı varağın kopyası niteliğindedir. Mekânın üzerini kapatan farklı büyüklükteki üç kubbe ve kubbe aralarındaki bacalar mimari kurguyu tamamlayıcı unsurlardır.

Sayfanın alt kısmında Bâbüssaade Kapısı ve ikinci avlu revakları görülmektedir. 31b'deki sahnenin devamı olarak Divânthane'den başlayıp Bâbüssaade Kapısı'na kadar yerleştirilen figürler konu akışını sağlamaktadır. Avlu figür ve ağaçlarla doldurulurken saraya ait iki evcil geyik de buna dâhil edilmiştir. Yarım daire kemerlerle birbirine bağlanan revakta bir sundurma görülmezken; kapı üzerindeki sayvan öne doğru taşıntı yapmıştır. Burada kapıyı bekleyen iki görevli kapının iç kısmında birbiri ile sohbet eder şekilde gösterilmiştir.

1.4. Acem elçisi ve erkânının Alay Köşkü'nden seyri (34a): Karşılık iki tam sayfa halinde yapılmış olan minyatürün sol sayfası 31x20 cm ölçülerindedir (Resim 5). Sultan III. Murad, Alay Köşkü önünden İran elçi heyetinin geçişini seyretmektedir.

Alay köşkü sayfanın sol üst köşesinde resmedilmiştir. Sivri külahlı ve kurşun kaplı olarak gösterilen köşkün üst örtüsü altın yaldızlı bir âlemlenmektedir. Köşkte oturur şekilde gösterilen Sultan'ın hemen arkasında ise has odabaşlılar bulunmaktadır. Minyatürün üst kısmında Alay Köşkü'nün Sûr-ı Sultânî ya da Kal'atü's-Sultaniyye gibi isimlerle anılan dış kale surları üzerinde yer aldığı görülmektedir. Sahnenin geri kalanını ise atlı birlikler doldurmaktadır.⁷

1.5. Acem elçisi İbrahim Han'ın Sultan'ın huzuruna kabulü (36b ve 37a): Karşılıklı iki tam sayfa halinde yapılmış olan minyatürlerden sağdaki 32x20 cm ölçülerinde, soldaki ise 31,5x20 cm ölçülerindedir.⁸

Acem elçisi İbrahim Han'ın Sultan'ın huzuruna kabulünü anlatan minyatürün sağdaki sayfasında, geniş kemer açıklığıyla verilen Divânthane ve sağ köşede yer alan Adalet Kasrı görülmektedir. Divânthane'nin genel kurgusu 28b numaralı minyatürdeki ile aynıdır. Avlu ise diyagonal olarak yerleştirilen figürlerle doldurulmuştur. Ayrıca burada da iki kapıcı başının görevli olarak beklediği bir

⁷ Sahnenin tamamlayıcısı olan 33b numaralı varak görseli için bakınız: Necipoğlu 2014, s. 64, Resim 21.

⁸ 36b ve 37a numaralı varakların görseli için bakınız: Bağcı vd., 2012, s. 157, Resim 118.

kapı bulunmaktadır. Bu kapının sağında İbrahim Han'ın doğudan getirdiği hediyelerin sandıklarda olduğu, değerli kumaş ve halıların ise yeniçeriler tarafından taşındığı görülmektedir. Sahne, eş büyüklüğe sahip kurşun kaplamalı dört kubbe ile sonlandırılmıştır.

Soldaki sayfada ise Sultan Arz Odası'nda altından yapılmış tahtında otururken gösterilmiştir. Sultan'ın huzuruna kabul, minyatürün üst kısmında gerçekleşmektedir. İbrahim Han, her iki koluna giren saray görevlileri ile huzurdadır ve arkasındaki kalabalık kapıya kadar uzanmaktadır. Sahne düşeyde dörde bölünmüştür ve Sultan'ın bulunduğu kısım daha yüksekte resmedilmiştir. Bursa kemeri ile betimlenen her bölümde revzenli pencerelere yer verilmiştir. Mekânın üzeri kurşun kaplamalı eğimli bir çatı ile örtülmüştür.

Sayfanın alt kısmında 36b'deki sahnenin devamı olarak yeniçerilerin taşıdığı hediyeler görülmektedir. Divânhane'den başlayıp Bâbüssaade Kapısı'na kadar yerleştirilen figürlerle kalabalık bir ortam oluşturulmuştur. Bâbüssaade Kapısı diğer minyatürlerdeki gibi basık kemerli ve sayvanlı olarak yapılmıştır. Kapıda biri iç kısmında biri de dış kısmında olmak üzere iki kapıcı başı beklemektedir.

1.6. Vezir Ferhad Paşa'ya hil'ât verilmesi (93a): Tam sayfa halindeki minyatür, 29x19 cm ölçülerindedir ve Revan fethinde başarılı olan Ferhat Paşa'ya hil'ât verilmesini konu almaktadır.⁹

Üst kısımda bulunan Arz Odası, eş büyüklükte dört kubbe ile örtülmüştür. Sultan altından yapılmış iki basamaklı tahtında otururken tasvir edilmiştir. Arkasında dikdörtgen formlu bir pencerenin yer aldığı taht, mavi renkli kıymetli taşlarla süslenmiştir. Hem Sultan tahtının bulunduğu hem de revzenli pencerenin bulunduğu kısım Bursa kemeri ile vurgulanmıştır. Arz Odası'nda karşılıklı olarak verilen kapılar lentoludur. Kapıların ahşap dokusunu vermek için yatayda ve düşeyde geçmelere yer verilmiştir. Ferhat Paşa'nın önünde bulunduğu kısım yarıya kadar pembe renkli, üçgen çinilerle kaplanmıştır.

Sayfanın alt kısmında Ferhat Paşa'ya verilecek olan hediyeler görevliler tarafından taşınmaktadır. Yarım daire kemerlerle birbirine bağlanan revak, bir kesinti olmadan Bâbüssaade Kapısı'na kadar devam etmekte ve kapı önüne geldiğinde ileriye doğru bir taşıntı yapmaktadır. Girişin üzerini örten kubbenin dışında, sol köşeye yerleştirilmiş ikinci bir kubbe daha mekânın üzerini örtmektedir.

⁹ 93a numaralı varak görseli için bakınız: Mahir, 1999, s. 745-754, Resim 7.

1.7. İbrahim Paşa'ya hil'ât verilmesi (95b): Tam sayfa halinde düzenlenmiş olan minyatür, 28,5x19 cm ölçülerinde olup İbrahim Paşa'ya hil'ât verilmesini konu almaktadır.¹⁰

Minyatürün üst kısmında bulunan Arz Odası, eş büyüklükte beş kubbe ile örtülmüştür. Sahnenin merkezine tahtında oturan Sultan yer almaktadır. Tahtın arkasındaki boşluk dikdörtgen bir pencere ile ortadan kaldırılmış ve karşılıklı olarak yerleştirilmiş düşey dikdörtgen kapılar ile iç mekân havası pekiştirilmiştir.

Sayfanın alt kısmında Bâbüssaade Kapısı ve ikinci avlunun revakları görülmektedir. Yarım daire kemerlerle birbirine bağlanan revak sistemi bir kesinti olmadan Bâbüssaade Kapısı'na kadar devam etmekte ve kapı önüne geldiğinde burada ileriye doğru bir taşma yapmaktadır. Sayvan bir önceki minyatürde olduğu gibi hafif sivri bir kubbe ile örtülmektedir. Avluda üçer kişiden oluşan beş grup bulunmaktadır. Ağacın sağında yer alan üç kişilik grup ise İbrahim Paşa'ya verilecek olan hediyeleri taşımaktadır.

1.8. Fas elçisinin Sultan huzuruna kabulü (142b ve 143a): Karşılıklı iki tam sayfa halinde yapılmış olan minyatürlerden sağdaki 27x19 cm ölçülerinde (Resim 6), soldaki ise 29x19 cm ölçülerindedir (Resim 7). Minyatür Fas'tan gelen elçinin Sultan'ın huzuruna kabulünü ve getirdiği hediyeleri takdimini konu almaktadır.

Sağ sayfadaki minyatürde Divânthane'yi, Adalet Kasrı'nı ve avluda bulunan ikinci bir kapıyı daha görmekteyiz. Divân işlerinin görüşüldüğü bu odayı üç yönde saran sedir, tavandan sarkan küre ve Sultan'ın toplantıyı seyrettiği kafes düzeni önceki minyatürlere benzemektedir. Burada solda nişancı tuğra çeker vaziyette, sedirin sağ tarafında ise oturur vaziyette üç defterdâr resmedilmiştir. Nişancı'nın ve defterdârların oturduğu mekânın köşelerinde birer kapı görülmektedir. Divânthane'nin üzeri dört kubbe ve öne doğru taşan bir sundurma ile örtülmüştür.

Avluda ağaçların arasında elçinin getirmiş olduğu hediyeleri taşıyan yeniçeriler sıralanmıştır. Hediyeler arasında sandıklar ve değerli kumaşlar seçilebilmektedir. En alt solda kapı tasvirinin iki tarafında ellerinde asalarıyla kapıcı ağalar bulunmaktadır.

Bu sahnenin devamı niteliğindeki soldaki sayfada üstte, Arz Odası'nda birbirinden renkli ve değerli taşlarla süslenmiş altın tahtında oturan III. Murad, elçi heyetini kabul etmektedir. Tahtın önünde duran elçi, elinde rulo şeklinde bir nâme yani mektup tutmaktadır. Elçi heyetinin bulunduğu alanın duvarları yarıya kadar geometrik motiflerle süslenmiş; boş kalan üst kısma ise bir revzenli

¹⁰ 95b numaralı varak görseli için bakınız: Mahir, 1999, s. 745-754, Resim 8.

pencere yerleştirilerek bu alan Bursa kemeri ile sınırlandırılmıştır. Mekânın üzerini ise düz bir çatı ile üç kubbe örtmektedir.

Sayfanın alt kısmında, ellerindeki hediyelerle Bâbüssaade Kapısı'na kadar gelen yeniçeriler ve revak altında ikişerli gruplar halinde sohbet eden figürler yer almaktadır. Yarım daire kemerlerle birbirine bağlanan revak sistemi ve kapı önünü örten sayvan genel itibarıyla önceki sahnelerle aynıdır. Ancak burada kapıyı bekleyen iki görevli kapının iç kısmında tasvir edilmiştir. Avlu figür ve ağaçlarla doldurulurken iki evcil geyik de buna dâhil edilmiştir. Ayrıca avluda diğer kabul sahnelerinde görülmeyen bir çeşme ve bir kapı da yer almaktadır.

1.9. Nurbanu Sultan'ın naaşının Topkapı Sarayı'ndan çıkarılması (146a): Tek sayfa halinde yapılmış olan minyatür, III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan'ın naaşının saraydan çıkarılışını anlatılır. Sayfayı tamamen kaplayan minyatür, 29x18,5 cm ölçülerindedir (Resim 8).

Sahnenin üst kısmında, Sarayburnu'ndaki Top Kapı/Toplu Kapı'nın arkasında surlar ve burçlar tasvir edilmiştir. Naaşın çıkarıldığı kapı minyatürün odak noktasında yer almaktadır. Yarım daire kemerli kapının üzerinde bir sundurma vardır. Üzeri kırmızı ve beyaz renk, zikzak desenli bir örtü ile kapatılmış tabutun kapıdan çıkarılma ânı ele alınmıştır. Kapının her iki tarafında yer alan çevre duvarlarının üzeri kiremit kaplıdır. Kapının sağında ve solunda iki ağaçla birlikte her sınıftan insanın yer aldığı kalabalık insan toplulukları görülmektedir. Bu kalabalık arasında tabutun arkasında yer alan siyahî figürler sarayın hadım ağalarıdır. Sahnenin sol köşesinde iki at yer almaktadır.

Alt kısımdaki ikinci kapı sahneyi yatayda ikiye bölmektedir. Burada yine kalabalık bir erkek grubu ile kucağında ve sırtında taşıdıkları çocukları ile cenaze törenine katılan kadınlar yer almaktadır. Ellerinde torba tutan üç yeniçeri de kalabalığın arasındaki yerini almış olup muhtemelen sadaka dağıtmaktadırlar.

1.10. Vezir Osman Paşa'ya Yalı Köşkü'nde hil'ât verilmesi (149a): Tam sayfa halinde yapılmış olan minyatür, 26x19 cm ölçülerinde olup Vezir Osman Paşa'ya hil'ât verilmesini konu almaktadır (Resim 9).

Sahnenin arka fonunda surlar ve ağaçlar tasvir edilmiş, deniz ise gri renkle gösterilmiştir. Altın yaldızla boyanmış gökyüzünün bulunduğu kısımda sahneyi açıklayan Farsça dört yazı levhası bulunmaktadır. Önde ise olayın geçtiği asıl mekân yer almaktadır. Oldukça zengin süslemelere sahip olan köşkün üst örtüsü, dışarıya taşarak üç yönde geniş bir saçak oluşturmuştur.

Yalı Köşkü'nün tasvir edildiği bu minyatürde köşkün revak kısmı üç bölümlüdür. Revak bölümünü örten kırmızı perdeler yukarıya toplanmış şekildedir. Minyatürün odak noktası olan Sultan, merkeze yerleştirilmiştir. Solda üç has odabaşı ile şehzade olması muhtemel iki figür daha yer almaktadır.

Sultan'ın önündeki küçük boylu figür ise Sultan'ın sürekli bir arada bulunmaktan hoşnut olduğu sarayın cücelerinden biridir. Sağ tarafta sarı kaftanıyla Osman Paşa ve hil'ât malzemelerini taşıyan beş görevli vardır. Diğer sahnelerde çoğunlukla kırmızı renkte gördüğümüz halı burada turuncuya yakın bir renktedir. Köşkün duvarını yarıya kadar kaplayan çiniler ve hemen üzerinde yer alan revzenli pencereler mekânı tamamlamaktadır.

1.11. Vezir Osman Paşa'ya Yalı Köşkü'nde hil'ât verilmesi (156b): Tam sayfa halinde yapılmış olan minyatür, 27x19 cm ölçülerinde olup Vezir Osman Paşa'ya hil'ât verilmesini konu almaktadır.¹¹

Bu minyatür, Vezir Osman Özdemiroğlu'na hil'ât verilmesini konu alan bir önceki minyatürle küçük ayrıntılar dışında hemen hemen aynı özelliklerdedir. Yalnız bu minyatürde arkadaki sur duvarları daha net seçilebilmektedir. Ayrıca zeminde iki halıya yer verilmiş fakat revakı taşıyan sağ sütun halının bitişine kadar indirilmemiştir. Buraya bir figür yerleştirilerek sütun yarıda kesilmiş; sahne daha geniş bir alana yayılmıştır.

1.12. III. Murad ile erkân-ı saadetin bayramlaşması (159b-160a): Karşılıklı iki tam sayfa halinde yapılmış olan minyatürlerden sağdaki 28,5x19 cm ölçülerinde (Resim 10), soldaki ise 31x21 cm ölçülerindedir (Resim 11). Sultan'ın saray erkânı ile bayramlaşmasını (muayede) konu alan minyatür, oldukça kalabalık bir sahnedir.

Sağdaki minyatürde Divânthane ve Adalet Kasrı görülmektedir. Adalet Kasrı, genel görünümü itibarıyla diğer minyatürlerle değişiklik göstermese de burada sayfanın merkezine yerleştirilmiştir. Divânthane'nin "L" şeklindeki revaklı galerisi kubbeli bir üst örtüye sahiptir. Revakın zemini altıgen pişmiş tuğlalar ile döşenmiştir. Avluda ise bayram tebriği için bekleyenler ile mehteran bölüğü yer almaktadır.

Asıl bayramlaşma sahnesi soldaki sayfada yer almaktadır. Sultan III. Murad, Bâbüssaade Kapısı önünde kırmızı renkli bir halının üzerine yerleştirilmiş birbirinden değerli ve renkli taşlarla süslenmiş altın işlemeli tahtında oturmaktadır. Sultan'ın hemen önünde eteğini öper şekilde Vezir Osman Özdemiroğlu tasvir edilmiştir. Bayramlaşmak için gelen kalabalık iki sıra halinde "U" şeklinde dizilmiş ve sahneyi doldurmuştur. Sultan'ın sağında ve solunda saray mensupları yer alırken, sayfanın alt kısmında yine devlet erkânından kişiler ve yeniçeri grubu yer almaktadır. Bâbüssaade Kapısı'nın üst örtüsünü taşıyan iki sütun resmedilmemiş ve kapı derin bir niş şeklinde gösterilmiştir.

¹¹ 156b numaralı varak görseli bakınız: Necipoğlu, 2014, s. 277, Resim 124a.

2. Değerlendirme

II. Mehmed'in Topkapı Sarayı'nı kurmak üzere seçtiği arazi, halk arasında *zeytunluk*¹² olarak da bilinen ve fetihten sonra kısmen bir konut alanı haline dönüşmüş olan eski Bizans akropolüdür. İç saray kapalı ve açık mekânlarıyla geniş bir alanı kaplamaktadır. İstanbul Beyazıt'daki Osmanlı sarayından¹³ sonra yapıldığı için Yeni Saray olarak adlandırılan Topkapı Sarayı'nın yapımına hangi yılda başlandığı kesin olarak bilinmemektedir. Kritovoulos'un verdiği bilgiye göre sarayın yapımına 1459 yılında başlanmıştır (Necipoğlu, 2014, s. 32). Kimi kaynaklarda yapım tarihi olarak 1465-1470 yılları verilmekle birlikte (Müller-Wiener, 2001, s. 29; Şimşirgil, 2005, s. 11; Tarım Ertuğ, 2012, s. 256), Bâb-ı Hümâyûn'un günümüze ulaşan kitabesi ve dış surları anlatan Arapça bir belgeye göre de inşaatın 1478 yılının Kasım ile Aralık ayında bitirildiği kabul edilmektedir (Eldem & Akozan, 1982, s. 2; Kançal Ferrari, 2015, s. 141, Necipoğlu, 2014: 31; Sakaoğlu, 2012, s. 16; Yoldaş Demircanlı, 1989, s. 500).

Topkapı Sarayı Marmara'ya doğru üçgen şeklinde uzayan Sarayburnu Yarımadası'nda kurulmuştur (Tezcan, 1994, s. 72). II. Mehmed, Topkapı Sarayı'nın yapımı için çeşitli ülkelerden ustalar getirtmiştir. Tarihçi Tursun Bey, mimar ve mühendislerin Arap, Acem ve Osmanlı (Rum) ülkelerinden olduğunu yazmaktadır (Necipoğlu, 2014, s. 9). Genel itibariyle Osmanlı sanatının her dönemine ait izlerin görüldüğü saraydaki birçok yapının yeni biçimler aldığı ya da baştan yapıldığı dönem; Kanuni Sultan Süleyman dönemidir. Bu dönem inşaat faaliyetlerini Acem Ali olarak bilinen baş mimar Alâeddin üstlenmiştir. Saray 16. yüzyılın sonlarına doğru bugünkü şekline yakın bir görünüme kavuşmuştur¹⁴.

Üç büyük avludan oluşan saray, dış bahçesindeki kasr ve köşkleriyle Sarayburnu'nda oldukça geniş bir yer kaplamaktadır. Sûr-ı Sultânî ya da Kal'atü's-Sultaniyye gibi isimlerle anılan dış kale surları ve burada yer alan Bâb-ı Hümâyûn Kapısı ile sarayın birinci avlusuna geçilmektedir. Burası resmi geçit törenlerinin başladığı ve bittiği bir alan olması itibariyle "*Alay Meydanı*" olarak da adlandırılmaktadır. Günümüzde bu avluda uzun bir süre silah deposu olarak

¹² Mehmed Neşri, Topkapı Sarayı ile ilgili olarak şöyle yazmaktadır: "*Rivâyettir: Sultan Mehmed İstanbul'da bir kule yaparak, hazine etti; sonra Eski sarayı yaparak, (etrafına) kale gibi bir harem çevirdi; orada oturdu; sonra onu beğenmeyerek bir kale daha yaptırdı; harem etti; içinde yüksek saraylar yaptı; kâfir zamanında zeytinlik dedikleri yeri taht-gâh edindi; orada yerleşti. Kapı halkının da hepsini sürdüler; İstanbul'da karar ettiler. Ve bir tarafında da bir yüksek bahçe ederek, harem çevirdi...*" (Neşri, 1984, s. 142).

¹³ İstanbul'daki Eski Saray için bakınız: Artan, 1994, s. 204-205.

¹⁴ Topkapı Sarayı'nın mimari kurgusu hakkında bakınız: Eldem & Akozan, 1982; Kançal Ferrari, 2015; Necipoğlu, 2014; Ortaylı, 2013; Sağdıç, 2018; Sakaoğlu, 2002; Seçkin, 1998; Şimşirgil, 2005; Tarım Ertuğ, 2012; Uzunçarşılı, 1988, Yoldaş Demircanlı, 1989.

kullanılan eski Aya İrini Kilisesi ve darphane binası bulunmaktadır. Fakat arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere burada odun deposu, ahır, Acemi Oğlanlar Koğuşu, saray halılarının altına konan hasırların yapıldığı işlikler, içinde nakkaşların da bulunduğu çeşitli mesleklerden oluşan küçük bir sanatçı örgütü, Şehremini ve Mimarbaşı dairesi, Acemi Oğlanlar için bir hastane, sarayın ekmek ihtiyacını karşılayan bir fırın ve yine sarayın su ihtiyacını gideren su dolapları (su yolu) bulunmaktaydı (Necipoğlu, 2014, s. 68-78). Fakat binaların yerleşim düzenleri konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

Bâb-ı Hümâyun'dan uzunca bir yolla resmi devlet işlerinin görüşüldüğü, ulufelerin dağıtıldığı, ordunun sefere çıkmak için son kez toplandığı ikinci avluya açılan Bâbüsselâm Kapısı'na ulaşılmaktadır. Kapı, her iki yanında bulunan sekizgen kuleleriyle Santa Barbara Kapısı'nın (Top Kapı) kopyası niteliğindedir (Necipoğlu, 2014, s. 79). Kapıdan girildiğinde alt katın her iki yanında kapıcıların uyuduğu tabakhane ve devlet hapishanesi yer alırken üst katta yine kapıcılar için mescit bölümü bulunmaktadır. Bâbüsselâm Kapısı'ndan geçildikten sonra avlunun sağında "*matbah*" denilen saray mutfağı; solunda Adalet Kasrı, saray ahırları, eski ve yeni Divânthane yer almaktadır (Kaňçal Ferrari, 2015, s. 143). Ayrıca avlunun doğusunda III. Selim'in yaptırdığı bir namazgâh da bulunmaktadır (Sağdıç, 2018, s. 39). Buradaki binaların düzeni Edirne Sarayı Alay Meydanı düzenine benzemektedir (Seçkin, 1998, s. 31). Resmî törenlerin bu avluda tertip edilmesinden ötürü "*Divân Meydanı*" olarak da bilinmektedir.

Üçüncü avluya açılan Bâbüssaade Kapısı, Sultan'ın önemli günlerde sayvan (gölgelik) altına konulan tahtında ikinci avludaki törenleri seyrettiği yerd. Elçi kabullerinin yapıldığı, divân kararlarının Sultan'a sunulduğu, devlete dair özel meselelerin görüşüldüğü Arz Odası ve bunun dışında kutsal emanetlerin muhafaza edildiği Has Oda, İçoğlanlar Koğuşu İç Hazine, Ağalar Cami, III. Ahmed Kütüphanesi ve Harem-i Hümâyun gibi mekânlar da burada bulunmaktadır (Kaňçal Ferrari, 2015, s. 144). Özellikle Harem yerleşiminin zaman içerisinde nasıl ve ne şekilde oluştuğu kesin olarak bilinmese de II. Mehmed dönemindeki kuruluş şemasının bir parçası olduğu anlaşılmaktadır (Seçkin, 1998, s. 31).

Sultan'ın yemeklerinin yapıldığı yer olan Kuşhane'nin (Sağdıç, 2018, s. 48) kapıları ile sınırlı olan bu avludan sonra dış bahçeye ulaşılmaktadır. Avlunun arkasında bulunan ve "*Sofa-i Hümâyun*" da denilen Hasbahçe'de Bağdat Köşkü, Mecidiye Köşkü, Sofa Mescidi, İftariye Köşkü ve Revan'ın alınması üzerine yapılan Revan Köşkü gibi çeşitli sivil yapılar bulunmaktadır (Sağdıç, 2018, s. 49-51). Bunların yanı sıra sahil tarafında konumlanmış olan ve bugün mevcut olmayan Yalı Köşkü, İncili Köşk ve Mermer Köşk gibi daha birçok yazlık saray / köşk ve çeşitli bahçeler yer almaktaydı.

II. Mehmed'in İstanbul'un fethi sonrasında Osmanlı Devleti'ni bir cihan imparatorluğuna dönüştürme amacının bir parçası olarak hem konut hem de yönetim merkezi olarak şekillendirdiği Topkapı Sarayı, daha sonra gelen sultanlar tarafından da özgün planlama anlayışına uygun şekilde yapılan ilavelerle 19. yüzyıla kadar kullanılmış büyük bir yapı kompleksidir.

Osmanlı sultanlarının hayatlarının geçtiği bir merkez olarak Topkapı Sarayı, çok çeşitli eserlere de konu olmuştur. Nitekim ele aldığımız *Şâhnâme-i Sultan Murad III* yazmasındaki olayların bir kısmı da bu saraya ait mekânlarda yaşanmıştır. Buna bağlı olarak saraya ait çeşitli yapılar minyatüre konu olmuştur. *Şâhnâme-i Sultan Murad III* yazmasında Topkapı Sarayı'na ait mekân tasvirlerinin yer aldığı 12 minyatürün sekizinde iki ayrı mekân, aynı sayfada yer almaktadır. Bunlardan dördü karşılıklı iki tam sayfa halinde düzenlenmiş olup toplam dörder yapı resmedilmiştir (28b-29a, 31b-32a, 36b-37a, 142b-143a). Dolayısıyla, sağ (b) sayfada başlayan Divânthane-Adalet Kasrı birlikteliğinden oluşan konu akışı sol (a) sayfada Arz Odası-Bâbüssaade ile devam etmektedir. Böylece, tek bir sayfaya birden fazla mekân ve sahne sığdırılmıştır.

Bu grupta yer alan diğer dört minyatürde ise yine ikili sayfa düzeni uygulanmıştır. Fakat Arz Odası-Bâbüssaade üç minyatürde sağ (9b, 95b, 159b), bir minyatürde sol (93a) sayfada betimlenmiştir. Bu ikili düzenin görüldüğü minyatürlerde bayramlaşma sahnesi (159b, 160a) dışında, yan sayfalarda sefer sırasındaki Osmanlı Ordusu resmedilmiştir.

Bunun dışındaki dört minyatürde ise sadece birer mekân tasvir edilmiştir. Bu mekânlar; III. Murad'ın Alay-ı Hümâyun'un resmigeçidini izlediği Alay Köşkü (34a), III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan'ın cenazesinin çıkarıldığı Top Kapısı (146a) ve Vezir Osman (Özdemiroğlu) Paşa'ya iki ayrı hil'âtin verildiği Yalı Köşkü'dür (149a, 156a). Bu sahnelerde sadece Alay Köşkü karşılıklı iki sayfa halinde düzenlenmiş; diğer üç yapı ise tek tam sayfa minyatür halinde ele alınmıştır.

Alay Köşkü ve Top Kapısı sarayın dış surlarında, Yalı Köşkü dış bahçesinde, Bâbüssaade, Yeni Divânthane ve Adalet Kasrı ikinci avlusunda, Arz Odası ise üçüncü avlusunda yer almaktadır. Saraya ait bu mekânlardan Top Kapısı ve Yalı Köşkü günümüze ulaşamamış; bugünkü Alay Köşkü ilk halinden oldukça uzaklaşmıştır. Diğerleri ise yüzyıllar içerisinde çeşitli zamanlarda onarılmış ve günümüze ulaşmış yapılardır. İncelediğimiz minyatürler bu yapıların yazmanın hazırlandığı dönemdeki varlıklarını kanıtlaması ve zaman içerisinde değişen mimarisi hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir.

2.1. Dış Kale ve Çevresi

2.1.1. Alay Köşkü

Alay Köşkü, Topkapı Sarayı'nın birinci avlusunda Sûr-ı Sultânî'nin Divânyolu Caddesine bakan köşesindeki burcun üzerinde yer almaktadır. Burası sultanların resmigeçit törenlerini izlemesi, asker ve halkı selamlaması için yaptırılmıştır. Sultan'ın, merasim günlerinde kule şeklindeki Alay Köşkü'nden tören alaylarını izlemesi âdet olmuştur (Hovhannesyan, 1996, s. 14). Ayrıca isyanlar sırasında asilerin şikâyetlerini iletmek için durduğu ve Sultan'ın adaletinin göstergesi olarak penceresinden vatan hainlerinin ve siyasi suçluların cesetlerinin atıldığı bir yerdi (Uzunçarşılı, 1988, s. 25).

16. yüzyıl sonlarında Alay Köşkü'nün yerinde ahşap bir köşk bulunuyordu (Eyice, 1993, s. 177) ve 1808 yılında Alemdar Mustafa Paşa isyanı sonucunda çıkan yangında büyük ölçüde zarar görmüştü (Eyice, 1989, s. 349). Bugüne yalnızca onikigen taş kaidesi kalmış olan Fatih Sultan Mehmed (855-886/1451-1481) devri kule köşkü çıkan yangından sonra 1810'da II. Mahmud (1223-1255/1808-1839) tarafından halkın şikâyetlerini daha kolay işitebilmek amacıyla zemine yaklaştırılarak alçaltılmıştır (Necipoğlu, 2014, s. 61). Günümüzdeki Alay Köşkü ise ampir üslupta yapılmış ve ilk halinden tamamen farklı üç katlı kâgir bir yapıdır.

Şâhnâme-i Sultan Murad III'de yer alan 34a numaralı minyatür Sultan III. Murad'ı bu kule önünden bir İran elçi heyetinin geçişini seyredirken tasvir etmektedir. Elçilik heyeti Kal'atü's-Sultaniyye önündeki yokuştan çıkarak Bâb-ı Hümâyün'dan sarayın ilk avlusuna girmiştir (Necipoğlu, 2014, s. 62). Karşılıklı iki sayfa halinde yapılan minyatürde köşk, surların üzerinde resmedilmiştir. Kaynaklarda onikigen olarak geçen kule köşkün, konik kubbesi hariç mimarisi hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Semavi Eyice'nin 16. yüzyılda ahşap bir köşk olduğunu belirttiği yapı (Eyice, 1989, s. 349), III. Murad (982-1003/1574-1595) zamanında yaptırılmış olan ve minyatüre de konu olmuş olan bu köşktür (Şimşirgil, 2005, s. 20). Söz konusu kurşun kaplamalı, taşkın saçaklı, ahşap yapılı seyir köşkü, 1808 yılında çıkan yangında yok olmuştur. 34a numaralı minyatürde III. Murad'ın Alay Köşkü hakkındaki en önemli görsel belgedir.

2.1.2. Top Kapısı

Odun Kapısı'ndan 100 m kadar aşağı gidildiğinde bir zamanlar, çift kulesiyle Bâbüsselâm'ı andıran sarayın en görkemli kıyı kapısı ile bu kapının üstünde ve yanında da ahşap bir yazlık saray vardı. "Topkapusu Sarayı" olarak bilinen bu saray yandıktan sonra adını asıl saraya bırakmıştır. Kara tarafındaki Bâb-ı Hümâyün'dan sonra sarayın ikinci büyük kapısı olan Top Kapısı bu adı önündeki iki tekerlekli ve üstü kapalı arabalara yerleştirilmiş selâm toplarından almıştır

(Sakaoğlu, 2002, s. 40). Bu toplar deniz yönünden gelen donanmaları karşılamak ve selamlamak amacıyla kullanılıyordu. Buraya ilk ahşap köşk, 1707 yılında Sultan III. Ahmed (1115-1143/1703-1730) tarafından yaptırılmış olsa da Sultan I. Mahmud (1143-1168/1730-1754) döneminde bu muhteşem köşk yeni kasırlar, bir hamam ve teras ile genişletilmiştir (Sakaoğlu, 2002, s. 40-41). III. Selim (1203-1222/1789-1807) döneminde de Top Kapısı adını taşıyan dördüncü kapının yanında bir çeşmenin olduğunu ve önceden burada ahşap bir köşkün bulunduğunu bildirilmektedir (Hovhannesyan, 1996, s. 12). I. Mahmud döneminde yapılmış olan yapılar; II. Mahmud (1223-1255/1808-1839) tarafından 1816 yılında dönemin zevkine uygun şekilde altın yıldızlı kapısı olan bir Sâhilsaray olarak yeniden inşa ettirilmiştir (Sakaoğlu, 2002, s. 44).

Çift taş kuleli kapısı 1820’de yıkılan “*Topkapı Sarayı*” ya da önceden “*Toplu Kapı Sarayı*” adını alan ve giderek sarayın tümüne adını veren yazlık sahil sarayı 1863 yılında çıkan bir yangın sonucunda tamamen yok olmuştur (Sakaoğlu, 2002, s. 44; Eldem & Akozan, 1982, s. 53). Günümüze ulaşamayan Top Kapısı, yabancı seyyahların çizimlerine yansımıştır. F. Scarella ve L. Fleury’in çizimleri bu konuda oldukça aydınlatıcıdır. F. Scarella 1685 tarihli çiziminde kapıyı çift kuleli ve önündeki Mermer Köşk ile tasvir etmiştir.¹⁵

L. Fleury’in Topkapu adı verilen bu kapıyı resmeden gravürü ise Francesco Scarella’nın çizimine göre daha ayrıntılıdır. Burada kapı düz atkı kemerlidir ve alınlık kısmı yarım daire bir nişle vurgulanmıştır. Ayrıca Scarella’nın çiziminden farklı olarak kapı üzerinde ahşap iki katlı bir köşkün yer aldığı da görülmektedir. Gravür konik külahlı kule köşkleri ile sur duvarları boyunca devam eden köşkler ve günümüze ulaşmamış Mermer Köşk hakkında da görsel bir belgedir.¹⁶

Topkapı Sarayı’na ait en farklı görsellerden birisi 146a numaralı sayfada Valide Sultan’ın cenazesinin bir kapıdan çıkarılışını gösteren minyatürdür. Sayfa üzerinde “*Topkapusunda bina itdükleri sarayda merhûme Valide Sultan’ın intikâli ahvalidir*” yazılıdır. Hem Francesco Scarella’nın çizdiği eskizde, hem de L. Fleury’in gravüründe birbirini destekleyici şekilde çift kuleli olarak betimlenen kapı bu minyatürde kulesizdir. Ayrıca iki kapının art arda resmedilmesi açısından da ilginçtir. Bahsi geçen çizimler birbirini desteklese de 146a numaralı minyatürün bunlardan farklı bir görüntü sunması aradaki zaman farkından kaynaklanmaktadır. Nurbanu Sultan’ın vefatını anlatan minyatür 1592 tarihlidir ve III. Ahmet ve I. Mahmud döneminde yapılan ilavelerden önceki döneme aittir. Dolayısıyla bu minyatürde kapının her iki yanında yer alan konik külahlı kuleleri

¹⁵ Scarella, Sarayburnu taraflarına daha hakimdir ve sarayın orijinaline uygun çizimler yapmıştır. Scarella’nın çizimleri için bakınız: Eldem & Akozan, 1982, L: 164; Sakaoğlu, 2002, s. 15.

¹⁶ L. Fleury’in gravürü için Sakaoğlu, 2002, s. 41.

ve kapının üzerine inşa edilen ahşap köşk görmek mümkün değildir. Minyatür üzerindeki kırmızı renkli yazıyla kastedilen saray; Top Kapısı adı verilen kapının açıldığı bahçedeki sahil saraylarından birisidir.

2.1.3. Yalı Köşkü

Yalı Köşkü Sultan ve ailesinin eğlence ve kutlama törenlerine ilaveten donanmanın uğurlandığı, elçi kabulünün yapıldığı, başarılı devlet adamlarına hil'âtlerin verildiği, başarısız olanların görevlerinden azlinin bildirildiği ve sürgüne gönderildiği bir yerdir. Topkapı Sarayı'nın dışında ve kıyıda yer alan köşk, Sarayburnu tarafından gelen surlarla Sirkeci tarafından gelen surların kesiştiği köşede bulunmaktaydı (Ertürk, 2013, s. 186). III. Murad (982-1003/1574-1595) burasının konumunu sevdiğinden dolayı II. Bayezid (887-918/1481-1512) adına yapılmış olan Yalı Köşkü'nün İncili Köşk'e benzer şekilde yeniden yapılmasını emretmiştir (Necipoğlu, 2014, s. 289). Bunun üzerine Yalı Köşkü mimar Davud Ağa tarafından 14-23 Haziran 1591-4 Temmuz 1593 yılları arasında yenilenmiştir (Ertürk, 2013, s. 185).

Yıktırılan özgün köşk çeşitli kaynaklarda dörtgen planlı, denize taşkın bir rıhtım üzerine oturtulmuş, ahşap malzemedeki yapılmış ve hatta ahşap bir iç kubbe üzerine kurşun kaplı bir çatı ile geniş saçaklı olarak tanımlanmıştır (Necipoğlu, 2014, s. 289). Yeni yapılan köşk ise birçok yabancı elçinin dikkatini çekmiş ve gravürlerine konu olmuştur.¹⁷ 1591-1592 tarihli ilk masraf defterine göre has oda, ibadethane ve küçük oda olmak üzere üç odadan oluşmaktadır. Ortasında büyük bir sofa bulunan köşkün, üç yönde şahnişini vardır (Ertürk, 2013, s. 187; Necipoğlu, 2014, s. 292). Ortadaki sofa yedi metre çapındaki bir kubbe ile örtülmüş olup dıştan geniş saçaklı yayvan bir çatıya sahiptir (Ertürk, 2013, s. 187). Yapıyı üç yönden saran revak sistemi 34 sütundan oluşmakta ve yan taraflarında revaka açılan iki mermer kapısı bulunmaktadır (Necipoğlu, 2014, s. 292). Köşk'ün önünde geniş bir rıhtım, arkasında ise küçük bir oda ile helaları mevcuttur.

Merkezi kubbeli köşkün planı konusunda Necipoğlu da (2014) Ertürk ile aynı görüşte olup Sedat Hakkı Eldem'in köşke ait hesap defterlerinden sadece birinci defterdeki bilgileri kullanarak haçvari planlı olarak yapıyı tanımladığını, ikinci hesap defterinin de göz önüne alınarak yapıyı tekrar kurgulamak gerektiğini belirtmektedir (Necipoğlu, 2014, s. 290).

Birinci hesap defteri daha bitmemiş olan yapıyı genel itibarıyla tanımlarken ikinci hesap defterinde daha çok ocakların yaldızlanması, büyük kubbeye asılacak yedi pirinç zincir, küçük kubbe için otuz altı pirinç zincir, ahşap işleri,

¹⁷ D'Ohsson ve Choiseul-Gouffier'e ait gravürler için bakınız: Necipoğlu, 2014, s. 294-295, Resim 135-136.

kapı, pencere, dolap ve korkuluklar için kullanılan mermerler ve çiniler de içinde olmak üzere süsleme masraflarına yer verilmiştir (Necipoğlu, 2014, s. 292). Mimar Davud Ağa'nın III. Murad için yaptığı Yalı Köşkü zengin İznik çinileriyle süslenmiştir ve bu yoğun kullanım klasik Osmanlı mimari üslubunun tam anlamıyla yerleştiğini göstermektedir (Necipoğlu, 2014, s. 277). 19. yüzyıla kadar önemini koruyan köşk, İstanbul-Edirne demiryolu yapılırken yıktırılmıştır (Ertürk, 2013, s. 196).

Yalı Köşkünün resmedildiği 149a ve 156a numaralı minyatürlerde hem konu hem de olayın geçtiği mekânın kurgusu aynı şekilde verilmiştir. Vezir Osman (Özdemiroğlu) Paşa'ya hil'ât verilmesini konu edinen her iki minyatürde de Yalı Köşkü geniş saçaklı ve kurşun kaplamalı olarak tasvir edilmiştir. Olayın geçtiği kısım ise üç bölümlü bir revak şeklindedir. Revaklara asılı perdeler ve yerlere serili halılar, Sultan çadırına has olan hükümdarlık rengi kırmızı ile boyanmıştır. Her iki minyatürde de mekâna ait en önemli ayrıntı duvarların yarıya kadar zengin çinilerle kaplı olması ve boş kalan üst kısımların revzenli üç pencere ile donatılmış olmasıdır. Minyatürlerde tasvir edilen Yalı Köşkü'nün, Sultan II. Bayezid tarafından yaptırılan ve daha sonra 1583 yılında Kılıç Ali Paşa'nın girişimleriyle yenilenen Yalı Köşk'ü olması muhtemeldir. 149a numaralı minyatür üzerinde yer alan Osmanlıca ifade de *"Kefede isyan iden Hân'ın helâk olduğu müjde haberi geldikde Vezir Osman Paşa'yı hil'ât ve riayet ile", "der-i devlete taleb olunduğudur"* yazmaktadır. Osman Özdemiroğlu'nun Kefe'deki bu başarısı 992/1584 yılında gerçekleşmiştir (Çiçek, 2007, s. 472) ve III. Murad'ın Mimar Davud Ağa'dan yeniden inşasını istediği köşk, 1591-3 yılları arasında yapılmıştır. Yazımı 1592 yılında tamamlanan eserin 1597 yılına kadar resimlendiği göz önünde bulundurulduğunda minyatürdeki köşkün III. Murad tarafından yaptırılan köşk olması da ihtimal dahilindedir. Ancak söz konusu köşk ortadan kalktığı için mevcut bilgiler ışığında bu konuda kesin bir yargıya ulaşmak mümkün değildir.

2.2. İkinci Avlu

2.2.1. Bâbüssaade

Bâbüssaade Kapısı, Topkapı Sarayı'nın üçüncü kapısıdır. Burası için Akağalar Kapısı (Uzunçarşılı, 1988, s. 30), Arz Kapısı (Eyice, 1991, s. 408), Saadet Kapısı (Ortaylı, 2013, s. 82) gibi isimler kullanılsa da en çok Bâbüssaade Kapısı (Necipoğlu, 2014, s. 125) ismi tercih edilmiştir. İçli dışlı iki kapıdan oluşan Bâbüssaade'nin iki kapısı arasında bir dehliz bulunmaktadır ve sağ tarafında Bâbüssaade Ağası'na ait daireler ile sol tarafında Akağalar'ın daire ve koğuşları bulunmaktaydı.

Kapı sadece cülûs ve bayramlaşma törenlerinin yapıldığı, ordunun sefere çıkmadan önce ya da yeniçerilerin herhangi bir hoşnutsuzluğunu dile getirmek için toplandığı alan olması itibariyle değil; Sultan'ın özel hayatının başladığı bölüme geçişi sağladığı için de önemlidir. Kapının Fatih Sultan Mehmed (855-886/1451-1481) döneminde yapıldığı bilirse de bugünkü görüntüsü I. Abdülhamit (1188-1203/1774-1789) devrindedir (Eyice, 1991, s. 408). Necipoğlu bu kapıyı *“ordugâhlarda sultanın askerlerin arasına çıkması için kurulan sâyebân çadırının II. Mehmed'in Yeni Sarayı'ndaki mimarî karşılığı, üçüncü kapı önünde ikinci avlunun kuzey kanadı boyunca uzanan sütunlu revaktır”* şeklinde tanımlamaktadır (Necipoğlu, 2014, s. 123).

Kapının daha önceki hali hakkında gerek minyatürler gerekse yabancı elçi notları az da olsa bilgi vermektedir (Necipoğlu, 2014, s. 124). Semavi Eyice burası için *“kapının tam önündeki dört sütun kaldırılarak buraya yeni bir biçim verilmiştir”* şeklinde bir açıklama yapmaktadır (Eyice, 1991, s. 408). Bugün her yönüyle barok karakterli olan bu kapı üzerinde kurşun kaplı bir kubbe bulunmaktadır. Kubbe, yüksekçe bir kasnağa oturmaktadır ve kasnağın çevresinde altı kule yer almaktadır. Hem kubbe hem de kuleler birer âlemlerle sonlanmaktadır. Kapıda II. Mahmud'un hattı ile yazılmış Besmele-i Şerif ile kapı kemerinin üzerinde 1774 tarihli tamir kitabesi ve kapının her iki yanında yer alan I. Abdülhamit'ten bahsedilen kasideler yer almaktadır. Bütün düzenlemesiyle barok bir üslup gösteren birinci kapıdan 11,50x7 m. ölçüsünde bir methal aralığına geçilir. Kapıdan girildikten sonra sağda *“Bâbüssaade Ağası Dairesi”* solda *“Akağalar Koşuşu”* yer almaktadır. Arz Odası'na bakan ikinci kapının üstünde Sultan III. Ahmet'in *“Hikmetin başı Allah korkusudur”* anlamına gelen bir hattı ile kapının her iki tarafında Osmanlı sultanlarının adları ve cülûs tarihlerinin yazılı olduğu dairevi levhalar bulunmaktadır (Ortaylı, 2013, s. 82-83).

Kabul ve hil'ât sahnelerinin gösterildiği toplam sekiz minyatürde Bâbüssaade Kapısı ve revakları görülmektedir. Bu grup içerisinde yer alan 9b, 93a, 95b, 143a ve 160a numaralı beş minyatürün ortak özelliği; yarım daire kemerlerle birbirine bağlanan revak sisteminin kurşun kaplamalı bir sundurmaya sahip olmasıdır. Minyatürler, nakkaşın kullandığı gri renk ile de doğrudan bağlantılı olarak Promontorio'nun *“kurşun çatılı görkemli mükemmel bir revak (lobia)”* (Necipoğlu, 2014, s. 124) diye söz ettiği ifadeyi desteklemektedir. Her iki taraftan kesintisiz bir şekilde devam eden revak sistemi, Bâbüssaade Kapısı önünde ileriye doğru taşar ve kapı önü bir sayvanla kapatılır. 29a, 32a ve 37a numaralı minyatürlerde bu beş minyatürden farklı olarak revakı oluşturan yarım daire kemerler üzerinde herhangi bir örtü sistemi görülmemektedir.

Eserin son sayfasını oluşturan 160a numaralı minyatürde Bâbüssaade Kapısı derin bir niş şeklinde tasvir edilmiştir. Bu farklılık, bayramlaşma sahnesi olması itibarıyla Sultan tahtının kapı önüne çıkarılmasıyla ilişkili olmalıdır.

Aralarında küçük farklılıklar bulunmasına karşılık Bâbüssaade Kapısı'nı gösteren bu minyatürler, 3. Ahmet döneminde yenilenen Bâbüssaade'nin önceki durumu hakkında bilgi vermektedir.

2.2.2. Yeni Divânthane (Kubbealtı)

Bu yapı için Divânthane (Necipoğlu, 2014, s. 114), Divânthane ve Kubbealtı (Ortaylı, 2013, s. 47), Divân-ı Hümâyün (Mumcu, 1994, s. 430), Divân-ı Hümâyün ve Kubbealtı (Kütükoğlu, 1998, s. 47) gibi çeşitli isimler kullanılmıştır. Divân eski İran'da malî kayıtların yazıldığı defterlere ve bu defterleri tutan resmî dairelere verilen isimdir ve kelime itibarıyla "*Sultan Divânı*" anlamına gelmektedir (Mumcu, 1994, s. 430). Fatih Kanunnamesi'nde ise "*Divân-ı Hümâyün*" olarak geçmektedir (Seçkin, 1998, s. 159).

Devlet meselelerin görüşüldüğü bu yapı, Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda Dış Hazine binasına bitişiktir. 1527 yılında Topkapı Sarayı'na gelen Venedik elçisi Marco Minio, Fatih Sultan Mehmed'in (855-886/1451-1481) yaptırdığı Divânthane'nin yetersiz bulunması nedeniyle Kanuni Sultan Süleyman'ın (926-973/1520-1566) yeni bir Divânthane yaptırdığını yazmıştır (Necipoğlu, 2014, s. 114). Bostan Çelebi ise 1526 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın kâgir bir divânthane yaptırılması için emir verdiğini ve yapının inşasında saray mimarlarının ve marangozlarının çalıştığını yazmaktadır (Necipoğlu, 2014, s. 114). Bu yapı Divânthane, Defterhane ve Arşiv Odası olmak üzere üç odadan oluşmaktadır.

Odalar on bir sütunlu, L biçimli bir revak tarafından kuşatılmıştır. Üç kubbeden ibaret olan bu yapı, 1665 saray yangınında çok ciddi hasar görmüş; Sultan IV. Mehmed (1058-1098/1648-1687) tarafından neredeyse yeniden yaptırılmıştır (Ortaylı, 2013, s. 47). Bugün geniş saçakları, geniş pencereleri ve altın yaldızlı bronz parmaklıkları ile Lale devrinin mimari özelliklerini yansıtmaktadır.

Divânthane'yi gösteren beş minyatür bulunmaktadır. Bunlardan 28b, 36b ve 142b numaralı minyatürlerde Divânthane geniş bir kemer açıklığına sahiptir ve mekânın içi gösterilmiştir. Bu üç minyatürde sağ köşede kâtiplere ait olan kırmızı tahta sekiyi, Divânthane'ye girişi sağlayan palmet benzeri tepelikli basık kemerli kapıyı, odayı üç yönde saran kırmızı renkli sediri, tavandan sarkan altın yaldızlı topu ve Sultan'ın divân toplantılarını izlediği kırmızı kafesli pencereyi görmekteyiz. 142b numaralı minyatür 28b ve 36b'den farklı olarak Divânthane'nin sol ve sağ köşesinde olmak üzere iki kapıyla resmedilmiştir. Sağ

köşede bir kısmını gördüğümüz kapı, Divânthane ile Defterhane arasındaki geçişi sağlamaktadır. Sol köşedeki kapı ise Divânthane’de kullanılan eşyaların depolandığı ve önemli ziyafetlerde kullanılan hizmet kapısıdır (Necipoğlu, 2014, s. 104, 117). Bu iki ayrıntı elçilerin verdiği bilgilerle ve 1790 tarihli M.D’Ohsson’un çizimiyle birebir örtüşmektedir¹⁸.

31b ve 159b numaralı minyatürler, yukarıda sözü edilen üç minyatürden ayrılmaktadır. 31b ve 159b’de Divânthane’nin sütunlu revakları resmedilmiştir. Her iki minyatürde de “L” şeklindeki sütunlu revakta kırmızı perdelerin asıldığını, üstünün bir sundurma ve kurşun kaplamalı kubbelerle örtülü olduğu görülmektedir. Bu görseller yapının aslında “L planlı ve mermer revaklı olduğu” bilgisiyle örtüşmektedir (Necipoğlu, 2014, s. 116). Her iki minyatür arasında az da olsa farklılık bulunmaktadır. 31b numaralı minyatürde üst örtüde iki kubbe yer alırken “L” şeklinde devam eden sağ köşede Adalet Kasrı bulunmaktadır. 159b numaralı minyatürde ise Adalet Kasrı sayfanın tam ortasına yerleştirilmiştir. Üst örtüde revak boyunca eşit aralıklarla yerleştirilen dört kubbe görülmektedir. Ayrıca zemini altıgen tuğlalarla kaplı revak, sol köşede kırmızı renk bir korkulukla sınırlandırılmıştır.

2.2.3. Adalet Kasrı

Adalet Kasrı, Topkapı Sarayı’nın ikinci avlusunda Bâbüsselâm ile Bâbüssaade kapıları arasında, Divânthane’ye bitişik vaziyettedir. Kanuni Sultan Süleyman (926-973/1520-1566) yeni Divânthane’nin yanına sekiz kubbeli Dış Hazine’yi yaptırınca kule, özgün hazine işlevini yitirerek yeniden biçimlenmiştir ve bu yenileme sırasında Fatih Sultan Mehmed’in (855-886/1451-1481) tuğladan yapılmış kare kulesinin üzerine taş bir bölüm eklenmesiyle yükseltilmiştir (Necipoğlu, 2014, s. 119). Floransa üslubuna uygun olarak yapılan kule saray yangınından sonra 17. yüzyılda kâgır olarak inşa edilmiştir (Ortaylı, 2013, s. 77). Bugünkü görüntüsü büyük ölçüde II. Mahmud (1223-1255/1808-1839) dönemine aittir (Tarım Ertuğ, 2012, s. 256). 45,00 metre yüksekliğindeki kare planlı kulenin ilk katı Divânthane’ye bakmakta, ikinci-üçüncü katı sahanlık, dördüncü katı ise sivri külahlıdır. Dördüncü katın her cephesinde birer pencere yer almaktadır (Ortaylı, 2013, s. 77).

Beş minyatürde Adalet Kasrı, Divânthane ile beraber resmedilmiştir. Birçok 16. yüzyıl minyatüründe, yeniden yapılmış kule köşkü kırmızı ahşap kafeslerle çevrili ve kurşun kaplı sivri külahlıyla betimlenmiştir (Necipoğlu, 2014, s. 120). 28b, 31b, 36b, 142b ve 159b numaralı minyatürlerde Adalet Kasrı’nın bu bilgiye uygun olarak ve hatta sivri kubbesinde dikdörtgen formlu bir pencere ile

¹⁸ M.D’Ohsson’a ait gravür için bakınız: Sakaoğlu, 2002, s. 102.

betimlendiği görülmektedir. Sadece 142b numaralı minyatürde kırmızı renkli kafese yer verilmemiştir.

31b numaralı minyatürde diğerlerinden farklı olarak, Adalet Kasrı gövdesi ile tasvir edilmiş ve kırmızı renk kafesli bölümü çıkma şeklinde dışarıya taşmış vaziyettedir. Bu kafesli çıkma Sultan'ın seyir köşkü olup Sultan buradan kendisini göstermeden törenleri izlerdi.

2.3. Üçüncü Avlu

2.3.1. Arz Odası

Arz Odası, Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusundan üçüncü avlusuna geçişi sağlayan Bâbüssaade Kapısı'nın karşısında "*Enderun*" denilen avluda yer almaktadır. Bu nedenle "*Divânthane-i Enderuni*" olarak da bilinir (Seçkin, 1998, s. 167).

Burası divân toplantılarından sonra sadrazamın divânda alınan kararları Sultan'a arz ettiği, devletle ilgili meselelerin görüşüldüğü, ulemâların/elçilerin ve elçilerle birlikte getirilen hediyelerin kabul edildiği yerdir. Arz Odası Fatih (855-886/1451-1481) devrinde inşa edilmişse de ilk halini kaybetmiştir (Eyice, 1991, s. 445). Bunun en önemli sebebi; 1509 yılında meydana gelen İstanbul depreminde zarar görmüş olmasıdır (Ortaylı, 2013, s. 103). Kanuni Sultan Süleyman (926-973/1520-1566) devrinde 1527-1528 yıllarında Arz Odası'nın tekrar yapıldığını saray masraf defterlerinden öğrenilmektedir (Necipoğlu, 2014, s. 137). Zaman içerisinde çeşitli onarımlar görmüş olsa da 1857 yangını sonrası ve 1946 yılında yapılan restorasyonlar en esaslı onarımlardır. Arz Odası dikdörtgen planlıdır ve bir platform üzerinde yükselmektedir. Etrafı sütunlu bir revak ile çevrili ve üzeri geniş saçaklı ahşap bir çatı ile örtülüdür.

Semavi Eyice Arz Odası'nın Edirne Sarayı'ndaki Arz Odası'nın çok yakın bir benzeri olduğunu söylemekle birlikte mimari tanımını şu şekilde yapmaktadır: "*24,05 x 18,70 m. ölçüsünde taştan bir temel üzerine oturan yapının kapalı mekânı 16,13 x 10,36 m. ölçüsünde olup etrafında 4 m. genişliğinde bir dehliz dolaşır. Geniş saçak aslında ahşap direklere otururken sonraları bu direklerin yerlerine devşirme sütunlar konularak değiştirilmiştir. Bu sütunların yirmisi yeşil breş (verde antico) ikisi beyaz mermerdendir*" (Eyice, 1991, s. 445). Burada anlatılan direklerin devşirme malzeme ile değiştirilmesi Abdülmecid zamanında (1255-1277/1839-1861) çıkan yangından sonraya ait olmalıdır. Yangın o kadar şiddetli yaşanmıştır ki geriye sadece III. Mehmed'in (1003-1012/1595-1603) sedir tahtı ile tunç kaplamalı davlumbaz kalmıştır (Ortaylı, 2013, s. 103). Bâbüssaade tarafında iki girişi bulunmakla birlikte bu iki kapı arasında "*Maruzat Penceresi*" adı verilen büyük bir pencere vardır. Gerek girişlerde gerekse revakı oluşturan kemerlerde iki renkli malzeme kullanımı görülmektedir.

Bâbüssaade'nin tam karşısında bulunan ana girişe "*Maruzat Kapısı*" denilmekte ve hemen sağında bir çeşme bulunmaktadır. İçeriye girildiğinde sağda bulunan iki küçük bölümden biri hela ve abdest odası, diğeri ise hediyelerin konulduğu yerdir. Sağ ve sol duvarlarda ikişer olmak üzere dört dolap nişi vardır. Soldakilerin ortasında 1857 yangınından kurtulan davlumbaz yer almaktadır. III. Mehmed dönemine tarihlenen değerli taşlarla süslenmiş ahşap taht ise mekânın sol köşesine yerleştirilmiştir. Odanın Maruzat Kapısı ile aynı hizada bulunan ve Enderun'a çıkışı sağlayan üçüncü bir kapısı olmakla birlikte bu kapının solunda bir çeşme daha yer almaktadır.

Kabul sahnelerinin resmedildiği; 9b, 29a, 32a, 37a, 93a, 95b, 143a numaralı yedi minyatürün konusu Arz Odası'nda geçmektedir. Arz Odası'nda geçen bu sahnelerin değişmeyen ögesi, altın işlemeli tahtında oturan padişah ve padişahın arkasında "*Zülüflü Baltacılar*" olarak bilinen grubun en kıdemlilerinden has odabaşı görevlileridir¹⁹ (Toruk, 2006, s. 168). Bu minyatürler içerisinde yer alan en sade örnek 9b numaralı minyatürdür. Bu minyatürde Sultan tahtı ve üç figür dışında üst örtü, kapı ya da pencere gibi mimariye ait herhangi bir ayrıntı bulunmamaktadır.

29a, 37a numaralı örneklerde mekânın üstün çatı ile kapatılmıştır. 29a numaralı minyatürde çatının sol köşesi dışarıya doğru taşırılmıştır. Bu görüntü tanımlamalarda kullandığımız "*geniş saçak*" tabirine uygundur ve dönemi hakkında bilgi vermesi açısından da daha gerçekçidir. Bunun yanı sıra üç örnekte yapının üzeri kubbe ile kapatılmıştır. 93a ve 95b numaralı minyatürlerde Arz Odası eş büyüklüğe sahip kubbelere örtülmüştür. 32a numaralı minyatürde ise farklı olarak hem kubbeler eş büyüklüğe sahip değildir hem de kubbelerin aralarında bacalar resmedilmiştir. Bu tarz betimlemeleri nakkaşın hayal dünyası ile ilişkilendirmek mümkündür. Üst örtüde çatı ve kubbenin birlikte görüldüğü tek örnek ise 143a numaralı minyatürdür.

Arz Odası'na ait mimari ayrıntılardan bir diğeri ise kapılardır. Maruzat Kapısı ile Enderun Kapısı'nın betimlendiği altı örnek mevcuttur. Bunlardan 29a, 32a ve 143a'da basık kemerli olarak tasvir edilen kapılar karşılıklı şekilde verilmiştir. 37a'da ise Maruzat Kapısının karşısında bulunması gereken Enderun Kapısı resmedilmemiş, Sultan tahtı buradaki boşluğa yerleştirilerek bu alan doldurulmuştur. 93a ve 95b numaralı minyatürlerde yine karşılıklı olarak verilen kapılar lentoludur.

Yedi minyatürün beşinde mekânın pencereleri görülmektedir. Bunlardan 29a ve 143a'da birer adet görülen revzenli pencere, 37a'da üç adet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortadaki pencere üçgen tepelikli bir forma sahiptir ve bu

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Toruk, 2006, s. 167-188.

görüntüsü ile diğer minyatürlerdekinden ayrılmaz. Lakin her iki yanında, enine altıgen olarak betimlenen revzenli pencereler sadece bu minyatüre özgüdür. 93a numaralı minyatürde revzenli pencere ile dikdörtgen formlu bir pencere birlikte görülürken 95b numaralı minyatürde sadece dikdörtgen formlu bir pencere görülmektedir.

Bu yedi minyatürün hepsinde Arz Odası duvarlarının altıgen, sekizgen geometrik motiflerle süslenmesi, yabancı elçilerin notlarında bahsettiği zengin işlemeli çiniler hakkında bilgi vermektedir.

3. Sonuç

Minyatürlerde genel olarak aherli ve mühreli kâğıt üzerine uygulanmış suluboya ve altın yaldız tekniği görülmektedir. Desen önce “uhra” denilen kiremit rengi bir boya ile çizilir, daha sonra renklendirilirdi (Binark, 1978, s. 273). Nakkaş Osman minyatürlerinde ise bu çizgi üzerine çoğunlukla kırmızı renkle bir konturlama işlemi yapıldığı görülmektedir.

Nakkaşbaşının öncülüğünde bir atölyede üretilen minyatürlerde çeşitli şablon ve kalıplardan yararlanıldığı bilinmektedir (Binark, 1978, s. 273). Minyatürlerde kullanılan bu kalıplardan ilkinin insan, hayvan ve eşya grubu oluştururken; ikinci grubu olayın içinde geçtiği doğa ve arka plan kalıpları oluşturmaktadır (Bağcı, 1989, s. 56). Ön plana hâkim olan insan figürleri önem sırasına göre arkalı-önlü dizilerek birbirini bütünüyle kapatmadan gösterilmiştir (Binark, 1978, s. 271) Nakkaş Osman’a ait minyatürlerde özellikle alt yüzeyde figürler ve motifler yatık, eğri, dik, yuvarlak gibi birden fazla düzene göre yerleştirilmiştir (Tansuğ, 2018, s. 139). İncelediğimiz örneklerde sahnenin daha kalabalık olduğu alt kısım bu anlayışla yapılmıştır. Bâbüssaade Kapısı’ndan başlayıp Divânthane’ye kadar dizilen ve ikinci avluyu dolduran figürler, “U” ve “S” şeklindeki bir düzene göre yerleştirilmişlerdir. Minyatürlerde hareket yönünü ve konu akışını gösteren bu diziliş, karşılıklı sayfalar halinde yapılan minyatürlerde açıkça görülmektedir (28b-29a, 31b-32a, 36b-37a, 142b-143a, 159b-160a). Bunun yanında sayfanın tamamına hâkim olma arzusu ile figürlerin merkezde konumlandırılan Sultan’ın çevresine yerleştirildiği (149a, 156b) ve sayfa geneline serpiştirildiği (34a, 146a) örnekler de vardır. Bu minyatürlerde her bir figür kendine has eylemleriyle gerçekçi bir anlayışla tasvir edilerek kalıp kullanımının getirdiği tekdüzelikten uzaklaşmaya çalışılmıştır.

Arka planı oluşturan ikinci grup kalıpların kullanıldığı minyatürlerde Arz Odası (9b, 29a, 32a, 37a, 93a, 95b, 143a) ve Divânthane (28b, 31b, 36b, 142b, 160a) sahnenin üst kısmını kaplamaktadır. Özellikle karşılıklı sayfalar halinde yapılan minyatürlerde mekânların yatay planda yerleştirilme zorunluluğu, sayfaları birbirinin tamamlayıcısı durumuna getirmiştir (Tansuğ, 2018, s. 102).

Ele alınan dört örnekte Sûr-ı Sultânî ya da Kal'atü's-Sultaniyye adı verilen sur duvarları ve buna eşlik eden çeşitli ağaçlar arka planı oluşturmaktadır (34a, 146a, 149a, 156b).

Nakkaş Osman aynı kalıpları kullansa bile kullandığı parçalar kendi içinde değişkenlik göstermektedir. Örneğin Arz Odası ve Divânthane bazen kubbeli bazen düz bir çatı ya da sundurma ile tasvir edilmiştir. Benzer şekilde Adalet Kasrı, çoğunlukla sayfanın sağ köşesine yakın betimlenmişken muayede (bayramlaşma) sahnesinde minyatürün ortasına alınmıştır. Bu yaklaşım, yapı sorununu çözümlemiş olan Nakkaş Osman'ın parçacı ve hatta parçalar arası değiştirmeci tavrından kaynaklanıyor olmalıdır (Tansuğ, 2018, s. 110). Bunun yanı sıra özellikle karşılıklı sayfalar halinde yapılan minyatürlerde iki bölümün biçimsel olarak uyumuna bütünüyle özen gösterilmediği de görülmektedir (Bağcı vd., 2012, s. 156). Nakkaş Osman'ın Farsça levhaların yönüne uyararak bir anlatım yaptığı bilinmektedir (Tansuğ, 2018, s. 106) ve aslında bu özellik yazının sağdan sola yazılmasının beraberinde getirdiği bir zorunluluktur.

Şâhnâme-i Sultan Murad III minyatürlü yazmasındaki Topkapı Sarayı tasvirlerinin ele alındığı bu çalışmada Topkapı Sarayı'nın çeşitli mekânlarını gösteren 12 minyatür incelenmiştir. Bunlardan Arz Odası, Bâbüssaade Kapısı, Divânthane ve Adalet Kasrı adı verilen mekânlar 12 minyatürde sayfanın ikiye bölünerek kullanıldığı ikişerli grup halinde verilmişken; Yalı Köşkü ve Top Kapısı tek sayfa minyatür şeklinde düzenlenmiştir. Alay Köşkü'nün gösterildiği minyatür ise ikili sayfa düzeninde yapılmıştır ve tek bir mekân betimlenmiştir.

Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusunda bulunan ve Sultan'ın özel mekânı olan Arz Odası yedi minyatürde resmedilmiştir. Günümüze kadar birçok yangın ve onarım geçirmiş olan yapı; orijinaline uygun şekilde onarılmış, planında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Burada geçen kabul ve hil'ât sahneleri bir kapıdan diğer bir kapıya kadar uzanan kalabalık figür dizisiyle gösterilmiştir. Üst örtülerindeki farklılık nakkaşın zevkini ve tercihini göstermekle birlikte en dikkat çekici husus; yabancı elçi notlarında zenginliğinden bahsedilen çiniler hakkında görsel bir kanıt sunmuş olmasıdır. Aynı zamanda duvarı süsleyen diğer bir ayrıntı ise pencere uygulamasıdır. Dikdörtgen formlu pencere ile tepe penceresi şeklindeki revzenli pencereler form bakımından günümüzdeki biçimdedir.

Sekiz minyatürde ise Bâbüssaade Kapısı ve revakları betimlenmiştir. Yarım daire kemerlerle oluşturulan revak düzeninde ve Bâbüssaade Kapısı'nın genel formunda çok değişiklik olmamakla birlikte bugün revak kemerleri sivri formludur. Değişen en önemli mimari unsur; ileriye doğru uzanan ve kapının önünü örten sayvandır. Bugünkü barok karakterli görüntüsünden çok uzak olan

sayvan; minyatürlerde Osmanlı mimari anlayışına uygun kurşun kaplamalı mütevazi bir kubbeyle kapatılmıştır.

Kubbealtı adı da verilen yeni Divânthane beş minyatürde görülmektedir. Yapı, 1665 yangınında çok ciddi hasar görmüş ve IV. Mehmed (1058-1098/1648-1687) döneminde tekrar yenilenmiştir. İncelenen minyatürler bu dönem öncesini göstermektedir. Minyatürlerdeki Divânthane'nin günümüzdeki Divânthane'den farkı; girişte yer alan palmet tepelikli kapının yerinde bugün barok karakterli bir kapının olmasıdır. Bir diğer farklılık da Divânthane'ye girmeden hemen sağda bulunan kırmızı renkli tahta sedir ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Yine diğer bir farklılık ise Divânthane'nin sütunlu revak kısmını tasvir eden bir minyatürde zeminin altıgen tuğlalarla döşenmiş olmasıdır.

Birbirine bitişik yapılar olması sebebiyle Adalet Kasrı ile Divânthane aynı sayfada birlikte betimlenmiştir. Arz Odası'nın sol, Divânthane'nin sağ sayfada resmedilmesiyle bugünkü görüş açısının tam tersi olan ve konu akışına uymayan görüntü yukarıda ifade edildiği gibi Nakkaş Osman'ın mekânların yer ve konumlarını değiştirme yaklaşımı ile ilgili olmalıdır. Günümüzdeki son şeklini II. Mahmud döneminde alan Adalet Kasrı barok karakterlidir ve dolayısıyla minyatürlerdeki görüntüsünden uzaktır. Minyatürlerde kırmızı renkli ahşap kafes uygulaması ve konik külahlı bir üst örtü ile betimlenen Adalet Kasrı, yabancı elçilerin gravürlerine de birebir yansımıştır. Tasvirlerdeki bu benzerlik minyatürlerin gerçeğe uygunluğunu da kanıtlamaktadır.

Çalışmada ele alınan diğer yapılar orijinalliğini yitirmiş olan Alay Köşkü, 1869 yılında Edirne-İstanbul demiryolu yapılırken yıktırılan Yalı Köşkü ve günümüze ulaşamayan Topkapı Sarayı'nın dış sur kapılarından biri olan Top Kapısı'dır. İncelenen minyatürler bu yapıların varlığını belgelemenin ötesinde mimari ve süsleme özellikleri hakkında da bilgi vermektedirler.

Çıkar Çatışması: Yazarlar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazarlar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

Katkı Payı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı yaptıklarını beyan etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- 📖 Aksu, H. (1981). Sultan III. Murad Şehinşahnamesi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı, IX-X, 1-22.
- 📖 And, M. (2021). Osmanlı Tasvir Sanatları 1: Minyatür. İstanbul: İş Bankası.
- 📖 Artan, T. (1994). Eski Saray. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi içinde (Cilt. 3, s. 204-205). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.

- Atasoy, N. (1973). III. Murad Şehinşahnamesi, Sünnet Düğünü Bölümü ve Philadelphia Free Library'deki İki Minyatürlü Sayfa. Sanat Tarihi Yıllığı, 5, 359-387.
- Bağcı, S. (1989). Minyatürlü Ahmedi İskendernameleri: İkonografik Bir Deneme (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bağcı, S., Çağman, F., Renda, G. & Tanındı, Z. (2012). Osmanlı Resim Sanatı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Binark, İ. (1978). Türkler'de Resim ve Minyatür Sanatı. Vakıflar Dergisi, 12, 271-290.
- Çiçek, K. (2007). Osman Paşa, Özdemiroğlu. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt. 33, s. 471-473). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
- Eldem, S. & Akozan, F. (1982). Topkapı Sarayı Bir Mimari Araştırma. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ertürk, V. (2013). Yenisaray'ın Deryaya Açılan Kapısı: Yalı Köşkü. Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8 (7), 185-199.
- Eyice, S. (1989). Alay Köşkü. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt. 2, s. 349-350). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
- Eyice, S. (1991). Arz Odası. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt. 3, s. 445-446). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
- Eyice, S. (1991). Bâbüsaaâde. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt. 4, s. 408-409). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
- Eyice, S. (1993). Alay Köşkü. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi içinde (Cilt. 1, s. 177). İstanbul: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.
- Fetvacı, E. (2013). Sarayın İmgeleri-Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih. Nurettin Elhüseyni (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Firdevsî (2013). Şahnâme. Necati Lugal (Çev.). İstanbul: Kabcacı.
- Hovhannesyan, S. S. (1996). Payitaht İstanbul'un Tarihçesi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 34.
- Kanar, M. (2010). Şahnâme. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt. 38, s. 289-290). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
- Kançal Ferrari, N. (2015). Topkapı Sarayı. Coşkun Yılmaz (Ed.). Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi içinde (Cilt. 8, s. 140-151). İstanbul: İBB Kültür.
- Kazan, H. (2010). Farklı Açından Bir Bakışla Şehnameci Seyyid Lokman'ın Saray için Hazırladığı Eserler. Osmanlı Araştırmaları, 35, 117-136.

- 📖 Kütükoğlu, M. (1998). Minyatürlerde Divân-ı Hümâyûn ve Arz Odası. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, 16, 47-68.
- 📖 Mahir, B. (1999). Türk Minyatürlerinde Hil'ât Merasimleri. Belleten, 63, 238, 745-754.
- 📖 Mahir, B. (2012). Osmanlı Minyatür Sanatı. İstanbul: Kabalcı.
- 📖 Mumcu, A. (1994). Dîvân-ı Hümâyûn. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt. 9, s. 430-432). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
- 📖 Müller-Wiener, W. (2001). İstanbul'un Tarihsel Topografyası. Ülker Sayın (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- 📖 Necipoğlu, G. (2014). 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı - Mimari, Tören ve İktidar. Ruşen Sezer (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- 📖 Neşri, M. (1984). Neşri Tarihi II. Mehmet Altay Köymen (Haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- 📖 Ortaylı, İ. (2013). Mekânlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı. İstanbul: Bank Asya Kültür.
- 📖 Öz, E. (2019). İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde Bulunan FY1404 Numaralı Şehinşahname'nin Minyatürleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- 📖 Sağdıç, E. (2018). Topkapı Sarayı'nın İkinci Avlusunun Dönüşümü ve Kayıp Mekânları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- 📖 Sakaoğlu, N. (2002). Tarihi, Mekânları, Kitabeleri ve Anıları ile Sarayı Hümâyûn Topkapı Sarayı. İstanbul: Denizbank.
- 📖 Seçkin, N. (1998). Topkapı Sarayı'nın Biçimlenmesine Egemen Olan Tasarım Gelenekleri Üzerine Bir Araştırma (1453-1755). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- 📖 Şimşirgil, A. (2005). Taşa Yazılan Tarih Topkapı Sarayı. İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları.
- 📖 Tarım Ertuğ, Z. (2012). Topkapı Sarayı. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt. 41, s. 256-261). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
- 📖 Tansuğ, S. (2018). Şenlikname Düzeni Türk Minyatüründe Gerçekçi Duyuş ve Gelişme. İstanbul Everest.
- 📖 Tezcan, H. (1994). Sur-ı Sultani. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi içinde (Cilt: 7, 72-74). İstanbul: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.
- 📖 Toruk, F. (2006). Topkapı Sarayı Zülüflü Baltacılar Koğuşu. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), 5, 167-188.

- 📖 Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- 📖 Woodhead, C. (2010). Şehnâmecî. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt. 38, s. 456-458). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
- 📖 Yoldaş Demircanlı, Y. (1989). İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- 📖 Yurteser, S. T. (2009). Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa 422 Numaralı Firdevsî Şahnâmesi Minyatürleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

RESİMLER

Resim 1: Safevi elçisi Maksud'un Sultan'ın huzuruna kabulü - *Şehinşâhnâme II*, TSMK, B.200, 1001/1592-3, 28b. (T.C. Cumhurbaşkanlığı, Milli Saraylar İdaresi Başkanlığına aittir).

Resim 2: Safevi elçisi Maksud'un Sultan huzuruna kabulü - *Şehinşâhnâme II*, TSMK, B.200, 1001/1592-3, 29a. (T.C. Cumhurbaşkanlığı, Milli Saraylar İdaresi Başkanlığına aittir).

Resim 3: Acem seferinden dönen Serdar Paşa'nın Sultan huzuruna kabulü - *Şehinşâhnâme II*, TSMK, B.200, 1001/1592-3, 31b. (T.C. Cumhurbaşkanlığı, Milli Saraylar İdaresi Başkanlığına aittir).

Resim 4: Acem seferinden dönen Serdar Paşa'nın Sultan huzuruna kabulü - *Şehinşâhnâme II*, TSMK, B.200, 1001/1592-3, 32a. (T.C. Cumhurbaşkanlığı, Milli Saraylar İdaresi Başkanlığına aittir).

Resim 5: Acem elçisi ve erkânının Alay Köşkü'nden seyri - *Şehinşâhnâme II*, TSMK, B.200, 1001/1592-3, 34a. (T.C. Cumhurbaşkanlığı, Milli Saraylar İdaresi Başkanlığına aittir).

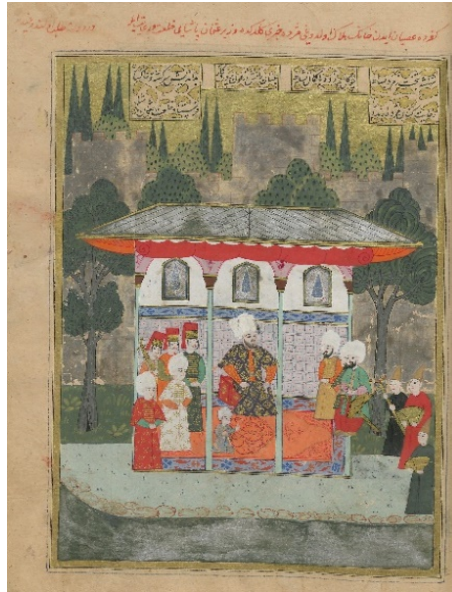
Resim 6: Fas elçisinin Sultan huzuruna kabulü - *Şehinşâhnâme II*, TSMK, B.200, 1001/1592-3, 142b. (T.C. Cumhurbaşkanlığı, Milli Saraylar İdaresi Başkanlığına aittir).

Resim 7: Fas elçisinin Sultan huzuruna kabulü - *Şehinşâhnâme II*, TSMK, B.200, 1001/1592-3, 143a. (T.C. Cumhurbaşkanlığı, Milli Saraylar İdaresi Başkanlığına aittir).

Resim 8: Nurbanu Sultan'ın naaşının Topkapı Sarayı'ndan çıkarılması - Şehinşâhnâme II, TSMK, B.200, 1001/1592-3, 146a. (T.C. Cumhurbaşkanlığı, Milli Saraylar İdaresi Başkanlığına aittir).

Resim 9: Vezir Osman Özdemiroğlu'na Yalı Köşkü'nde hil'ât verilmesi - Şehinşâhnâme II, TSMK, B.200, 1001/1592-3, 149a. (T.C. Cumhurbaşkanlığı, Milli Saraylar İdaresi Başkanlığına aittir).

Resim 10: III. Murad ile erkân-ı saadetin bayramlaşması - *Şehinşâhnâme II*, TSMK, B.200, 1001/1592-3, 159b. (T.C. Cumhurbaşkanlığı, Milli Saraylar İdaresi Başkanlığına aittir).

Resim 11: III. Murad ile erkân-ı saadetin bayramlaşması - *Şehinşâhnâme II*, TSMK, B.200, 1001/1592-3, 160a. (T.C. Cumhurbaşkanlığı, Milli Saraylar İdaresi Başkanlığına aittir).

İran Türklerinin Halk Bilimi Çalışmalarında İdeolojik Tutumlar *Ideological Attitudes on Folklore Studies of Iranian Turks*

Seçkin SARP KAYA*

Özet

Halk bilimi disiplini başlangıcından günümüze ideolojik tutumlarla yan yana olmuştur. Bu durum bazen halk biliminin incelediği topluluk olan halk ve halkın üretimlerinden hareketle nesnenin tabiatı gereği, bazen de halk bilimi araştırmacılarının düşüncelerinden hareketle ortaya çıkmıştır. Halk bilimi araştırmacıları belli dönemlerde halk bilimine yönelme amaçlarına göre halk bilgisi ürünlerine yönelik ideolojik yaklaşımlara sahip olmuşlardır. Bu yaklaşımlar da halkın ve halk bilimcinin yaşadığı coğrafya, dönem ve siyasi duruma göre şekillenmiştir. Halk biliminin ideolojiyle ilişkisi dünyada, Türkiye’de ve Türk Dünyası’nın farklı bölgelerinde benzer bir şekilde ilerlemiş, halk bilgisi ürünleri millî kimliğin aracı olarak görülmüş, kimi zaman sansürlenmiş, kimi zaman da farklı ideolojilerin söylem araçlarına dönüşmüştür. Son tahlilde halk bilgisi ürünlerinin ideolojik yönünün değişkenliği ve halk bilimcinin içinde bulunduğu konum ve dünya görüşü halk bilimi ve ideoloji ilişkisini etkilemiştir. Halk biliminin ideolojiyle ilişkisi İran Türkleri tarafından İran’daki Azerbaycan Türklerinin halk bilgisi ürünlerine yönelik yapılan araştırmalarda kendini göstermektedir. İran Türkü araştırmacılar halk bilgisini millîlik, kimlik, geçmiş, tarih gibi kavramlarla algılamış ve açıklamışlardır. Bu çalışmada İran Türkü araştırmacıların bu algı ve söylemleri ideolojik halk bilimi kuramına göre açıklanmıştır. İlk olarak kuramsal yaklaşım hakkında bilgi verilip halk biliminin ideolojiyle ilişkisine değinilmiştir. Ardından İran Türklerinin milliyetçiliğine kısaca değinilip İran Türkü araştırmacılar tarafından 2000 yılından sonra yayımlanan çalışmalardaki millîlik vurguları tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk bilimi, halk bilgisi, araştırmacı, ideoloji, İran Türkleri.

*Öğr. Gör. Dr. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü TÖBİR, Bornova/İZMİR, seckin.sarpkaya@ege.edu.tr. ORCID ID: 0000-0003-3528-1562.

Abstract

The discipline of folklore has been side by side with ideological attitudes since its inception. This situation has emerged sometimes due to the nature of the object, based on the people and the production of the people, which is the community that folklore studies, and sometimes from the thoughts of folklore researchers. Folklore researchers have had ideological approaches to folklore products in certain periods according to their aims of turning to folklore. These approaches have also been shaped according to the geography, period and political situation in which the people and folklorists live. The relationship of folklore with ideology has progressed in a similar way in the world, in Turkey and in different regions of the Turkish World, folklore products have been seen as a tool of national identity, sometimes censored, and sometimes turned into discourse tools of different ideologies. In the final analysis, the variability of the ideological aspect of folklore products and the position and worldview of the folklorist have affected the relationship between folklore and ideology. The relationship between folklore and ideology is evident in the researches conducted by Iranian Turks on the folklore products of Azerbaijani Turks in Iran. Iranian Turk researchers perceived and explained folklore with concepts such as nationality, identity, past, and history. In this study, these perceptions and discourses of Iranian Turk researchers are explained according to the ideological folklore theory. First of all, information about the theoretical approach was given and the relationship between folklore and ideology was mentioned. Then, the nationalism of the Iranian Turks was briefly mentioned and the national emphasises in the studies published after 2000, by the Iranian Turk researchers were analyzed.

Keywords: *Folklore (discipline), folklore (material), researcher, ideology, Iranian Turks.*

Vladimir Propp, halk bilgisi ürünlerinin ve halk biliminin ideolojiyle ilişkisi için “Folklor, ideolojik bir disiplindir. Yöntemleri ve amaçları çağın bakış açısıyla belirlenir ve onu yansıtır” (1997, s. 3) der. Propp’un bu ifadeleri halk biliminin bir disiplin olarak ideolojiyle ilişkisini birkaç açıdan ele alır. Halk bilgisi ürünleri topluma bağlıdır, toplumun düşüncelerini, ifadelerini taşır. Halk bilgisi ürünlerinde bireyin ve toplumun “kim”liği ve kimliği görülür. Bu da nesnenin tabiatı gereği halk bilgisinin ideolojik bir özelliğe sahip olduğunu gösterir. Böyle bir durumda halk bilimcinin bilimsel bir nesnelliği hedeflemenin yanında belli şartlar altında kaçınılmaz olarak ideolojik vurgulara sahip olması ihtimal dâhilindedir.

Halk bilgisi ürünlerinin ideolojik özellikleri, halk bilgisi ürünlerinin dinamizminden ve değişkenliğinden payını alır. Belli başlı halk bilgisi ürünlerinin ideolojik tarafı güçlüdür, belli başlı halk bilgisi ürünleri de ideolojik olarak her yöne çekilebilecek, her yöne uyarlanabilecek esnekliğe sahiptir. Halk bilimci içinde doğup büyüdüğü, mensubu ve bir parçası olduğu halkın bilgisini araştırırken bu dinamizmi ve değişkenliği göz önünde bulundurur. Bununla

birlikte halk bilgisi ürünlerinin “topluma ait olma, geleneğe bağlılık, ulusal olma, kendimiz hakkında olma” (Ekici, 2013, s. 11-13) özelliği halk bilimci üzerinde etkilidir ve belli dönemler ve şartlarda halk bilimci bu özelliklere daha fazla vurgu yapar. Bu vurgular halk bilgisinin ve biliminin romantik ve milliyetçi yönünü ön plana çıkarabilir.

Bu süreç dünyada halk bilimi çalışmalarında kendini göstermiştir. Süreç, Türk Dünyası'nın çeşitli bölgelerinde de benzer bir şekilde ilerlemiştir. Türk Dünyası'nın merkez noktasında bulunan ve uzun yıllardır “kimlik mücadelesi” veren İran Türklerinde de halk bilgisi ürünlerinin ve halk bilimi araştırmacılarının “millî” vurguları dikkat çekecek ölçüdedir. Bu sebeple İran Türklerinin halk bilimi araştırmalarındaki “millîlik” vurgusu araştırma konusu olarak seçilmiştir.

Bu çalışmanın kuramsal arka planını ideolojik halk bilimi kuramı oluşturmaktadır. Bu sebeple ilk olarak ismini anılan bu kurama ve folklorun halk bilimiyle ilişkisine değinilecek, ardından İran Türklerinin milliyetçilikle ilişkisinden kısaca bahsedilecektir. Daha sonra, İran'da 2000 yılından sonra İran Türkleri tarafından yayımlanmış kitaplarda ve süreli yayınlarda yer alan çalışmalardan hareketle bu çalışmalardaki millîlik, kimlik ve benzeri vurgular ele alınacaktır. Sonuç olarak İran Türkü araştırmacılarının söz konusu kavramlara yönelik tutumları tahlil edilecek ve İran Türklerinin halk bilimi araştırmalarının ideolojik yönüne dair bir kesit sunulacaktır.

1. Folklor ve İdeoloji, Fikir ve Yöntem, İdeolojik Halk Bilimi Kuramı

Halk bilgisi ürünleri halkın duygu ve düşüncelerinin bir geleneğe bağlı olarak dışavurumudur. Halkın parçası olan birey halk bilgisine ait bir üretimde bulunurken halkın ve geleneğin bir parçasıdır. Bir birey olarak “kim”liğini, kişisel özelliklerini yaratım, icra ve aktarımına dâhil eder; halkın bir parçası olarak kimliğini geleneğe bağlı bir biçimde ürününde taşır, gösterir ve aktarır. Halk bilimci ister istemez bu sürecin bir parçasıdır. Halk bilimci geleneği, kimliği ve millî özellikleri görür. Bu da halk bilgisini ve halk bilimini doğal yollardan ideolojik bir unsur hâline getirir.

Gürol Pehlivan “ideoloji ‘dil’le değil, ‘söylem’le ilgili bir meseledir” (2015, s. 262) der ve devamında bir ifadenin ideolojik olup olmadığını anlamak için gerekli özelliğin “ifadenin kim tarafından, kime, hangi amaçlarla söylendiğini anlamak” olarak vurgular (2015, s. 262).

Gürol Pehlivan'ın ideoloji için belirlediği bu özellik doğrudan halk bilgisi ürünlerini işaret etmektedir. Halk bilgisi bir sunumdur. Halk bilgisi ürünleri kendini ve ötekini sunar. Pehlivan, ideoloji için “bir bakıma kendini ve ötekini sunumun bir biçimidir” (2012, s. 265) diyerek ideolojinin halk bilgisi ürünleriyle kritik bir benzer özelliğini gösterir. Halk bilimci bu sunumun hem bir parçası hem

de dışarıdan bir muhatabdır. Halk bilimci bilimsel nesnelliğin yanında mensubu olduğu topluluğun kimlik ve kültür sorunlarına çözüm arayabilir. Bu da halk bilimcinin ideolojik vurgularına etki eder.

Halk bilgisi ürünleri geçmişî günümüze taşır ve günümüzde de canlı bir şekilde etkisine, değişim ve dönüşümüne devam eder. Sokolov'un "*Folklor geçmişin yankısıdır, ama aynı zamanda bugünün yüksek sesidir*" (2009, s. 37) cümlesi bunu net bir şekilde vurgular. Halk bilgisi ve halk bilimi geçmişten gelen kültürel birikimle ilgilidir fakat bu kültürel birikim ölü değil, canlı ve güncel şartlara uyum sağlayabilen, çok yönlü bir organizmadır. Bu organizmanın bir halkın kökeni, kim olduğu ve kim olarak yaşamaya devam edeceği gibi düşüncelerle organik bir bağı vardır.

Bir disiplin olarak halk bilimi "*millî devletlerin oluşum sürecinde gelişmiş*" (Öztürkmen, 2006, s. 271) bir bilim dalıdır ve Türkiye dâhil birçok ülkede "*folklor ve milliyetçilik iç içe geçmiş bir tarihe sahiptir*" (Öztürkmen, 2006, s. 271). Başta "milliyetçilik" olmak üzere halk bilgisinin ideolojik kullanımı farklı ülkelerde, farklı şekillerde gelişmiş ve devletler, halk bilgisi ürünlerini ve halk bilimi çalışmalarını politik çıkarlar için kullanmışlardır. Bu da "ideolojik halk bilimi kuramı"nın temel meselelerini teşkil etmektedir (Dorson, 2011, s. 25-32). Daha önce de kısaca belirtildiği gibi, halk bilgisi ürünleri nesnenin tabiatı gereği ideolojiktir. Bir destan, millî duyguları ön plana çıkarır. Destan anlatıcısı taraflıdır ve bu taraf mensubu olduğu millettir. Bununla birlikte bir masal, değişken ve hareketli yapısı gereği millî de uluslararası da olabilir, hatta aynı masal metni bağlamında veya anlatıcısına göre ideolojik olarak bir uçtan diğer uca taşınabilir. Bu sabit ve değişken özellikleri izleme ve bu özelliklerden hareketle döneminin ve halkının sorunlarına çözüm üretme noktasında halk bilimcinin ideolojisi de etkilidir ve özel olarak incelenmelidir.

Başlangıçta halk bilgisi ürünlerine yönelik olan "*romantik milliyetçi*" ilgi "*ulusal bilincin uyandırılması*" amacıyla halk bilimini bir araç hâline getirmiştir (Çeribaş, 2012, s. 778). Halk bilimine yönelik ideolojik yaklaşımlar 19. yüzyıl ile başlayıp 20. yüzyılda devam etmiştir. Halk bilimciler inceledikleri ürünlerde "*halkın ruhunu aramışlardır*" (Bars, 2017, s. 197). Halk bilimi araştırmacıları derleyip inceledikleri malzemeye yönelik farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir ve bazen folklor "*romantik milliyetçi ideolojinin bir parçası olarak gelişmiştir*", "*kimi araştırmacılar için ise folklor, sadece bir kimlik arama kaynağı olmuştur*" (Temur, 2011, s. 1).

Halk biliminin tarihi milliyetçilikle birlikte ilerlemiştir. Bu durum halk biliminin halk bilgisi ürünlerine yönelik geliştirdiği inceleme kuram ve yöntemlerini etkilemiş, halk bilimcinin tutumunda etkili olmuş, çoğu halk

bilimcinin inceleme malzemelerine birer millî kimlik aracı olarak yaklaşmasını ortaya çıkarmıştır. Türkiye’de folklorla milliyetçiliğin ilişkisi bir “*kendini tanıma*” özelliği sergilemiştir ve bir tür “*kimlik inşa etme süreci ortaya çıkarmıştır*” (Ersoy, 2013, s. 60). Bu sürecin devamında, günümüze gelindiğinde, halk bilgisi ürünlerinin “*kültürel kimliğin tanımlayıcı bir parçası*” ve “*sanat yaratmalarının en temel esin kaynaklarından biri olduğu*” (Oğuz, 2010, s. 44) açık bir şekilde görülmektedir. Bu bağlamda halk bilimcinin millî kimliği tanıyan, tanımlayan, aktaran ve yaşatan rolü uygulamalı ve güncellenen bir şekilde devam etmektedir.

Elbette ki halk biliminin başlangıcında veri toplama yöntemi olan derleme “*millî bir vazife*” olarak görülmüştür. “*Halkın tanınması*” düşüncesi derlemelerin ana özelliklerinden biri olmuştur. Derlemenin amacında ise etkili unsurların başında “*değişen siyasal ve sosyal şartlar*” gelmektedir (Gürçayır Teke, 2020, 243, s. 246). Halk bilimcinin derlemesi kaybolmadan kaydetmek, bilimsel amaçlarla incelemek veya uygulamalı bir şekilde güncelleyip yaşatmak amaçlarını taşıyabilir. Bu amaçların tamamında farklı ideolojik yaklaşımlarla birlikte millîlik vurgusu etkili bir şekilde görülebilmektedir.

İran Türklerinin geçmişten günümüze yaşadıkları süreçler ve günümüzde buldukları konum göz önünde bulundurulursa bölgedeki halk bilimi araştırmaları ve araştırmacıların ideolojik vurguları anlamlı hâle gelecektir. Araştırmacıların derleme ve inceleme faaliyetlerindeki niyetleri ve söylemleri bölgedeki Türk kimliği ve kültürünün varlığını korumak ve yaşatmak adına çeşitli vurgular taşımaktadır. Bu sebeple İran Türkü araştırmacıların çalışmalarındaki amaç ve ifadeleri ideolojik tutumlara göre incelenmelidir.

2. İran Türklerinin Halk Bilimi Çalışmalarındaki İdeolojik Tutumları

İran’ın halk bilimi araştırmaları tarihine bakıldığında mezkûr disiplinin İran’daki algılanışı ve gelişimi, disiplinin genel tarihine benzer bir şekilde oluşmuştur. İran’da halk bilimi “*bir milletin hayatını inceleyip o milletin birçok özelliğiyle ulusal ve ruhsal özelliklerini ortaya koyan*” (Âryenpûr, 2019, s. 221) bir disiplin olarak düşünülmektedir. İran’da Seyyid Ahmed Kisrevî, Sadık Hidayet ve Fazlullah Sûbhî Mûhtedi (Sobhî) gibi isimlerin halk bilgisi ürünlerine yönelik romantik ve sempatik yaklaşımlarında halkı ve halk bilgisini övme ve yüceltme özelliği görülmüştür (Âryenpûr, 2019, s. 223, 224, 236, 237, 239).

İran’da yaşayan Türklerin halk bilgisi ürünlerine yönelik araştırmaları disiplinin İran’daki konumunda önemli ve özel bir yer tutmaktadır. Çünkü İran’ın özellikle ülke sınırlarında yaşayan diğer milletlere yönelik 20. ve 21. yüzyıldaki tutumu ve belli başlı hamleleri bu milletleri halk bilgisi ürünlerine doğal bir şekilde yönlendirmiştir.

Bu durumu belli bir örneklem bağlamında ispatlamak ve tahlil etmek amacıyla bu başlık altında önce İran Türklerinin milliyetçilik özelliklerine kısaca bakılacak, ardından İran Türkleri tarafından yapılan halk bilimi araştırmalarındaki milliyetçi tutum örneklerle ele alınacaktır.

2.1. İran Türklerinin Milliyetçiliğine Kısa Bir Bakış

İran'da yaşayan Türkler, İran coğrafyasına sonradan göç etmiş veya o coğrafyanın az sayıda nüfusa sahip azınlıklarından biri değildir. Türklerin, İran coğrafyasıyla ilişkileri ve o coğrafyadaki ikametinin geçmişi milattan önceki devirlere kadar uzanmaktadır. Bu sebeple İran'daki Türkler bölgenin aslı unsurlarından biridir ve özellikle son iki yüzyıldır millî kimliklerini koruma ve yaşatma yolunda önemli süreçler yaşamaktadırlar.

İran'daki Türklerin özellikle Azerbaycan bölgesinde milliyetçi tutumları bir geçmişe sahiptir ve 1990'lı yıllarla birlikte yükselişe geçmiş, 2000'li yıllarda farklı hareketlere dönüşmüştür. Bölgedeki Türklerin dikkatinin Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye'ye dönük olması İran Azerbaycanı'ndaki Türklerin millî kimlik bağlamında harekete geçmesine vesile olmuş ve özellikle 2006'daki karikatür kriziyle birlikte farklı bir döneme geçilmiştir (Sarı, 2019, s. 39-40, 127). Bölgedeki Türklerin milliyetçiliği bir *“etnik üstünlük veya etnik milliyetçilik değil, daha çok bölgede kendilerine uygulanan asimilasyona karşı kimliğini koruma, aslına dönüş ve mensubiyet şuuru olarak kendini ortaya koyma biçimidir”* (Ramazanî, 2015, s. 35).

İran Türklerinde milliyetçilik, bölgedeki Türklerin millî kimlikleriyle bir varoluş ve hayata devam etme mücadelesini içermektedir.¹ Bu mücadelenin en önemli dışavurum araçlarının başında halk bilgisi ürünleri gelmektedir. Ayrıca bölgede Türk millî kimliğinin korunmasında en önemli öğelerin arasında süreli yayınlar vardır.

Türk âşıklık geleneğinin güçlü bir şekilde yaşadığı bölge olan İran'da İran Türkü âşıklar şiirleri ve destanlarındaki temalar, kahramanlar ve vurgularla İran'da Türk millî kimliğinin oluşması, korunması, yaşatılması ve aktarılmasında önemli rol oynamışlardır (Kafkasyalı, 2009, s. 58-195). İran Türklerinde bir “bağımsızlık” ve direniş sembolü olarak Babek'in âşık edebiyatındaki yeri buna önemli bir örnektir (Özdamar, 2012, s. 39-50). Profesyonel anlatıcı tipi olan âşıkların yanında İran Türklerinin masal anlatıcıları da masalları birer millî kimlik aracı olarak görmektedirler (Ekici ve Sarpkaya, 2021, s. 58-69). Başta halk bilgisi ürünleri olmak üzere bölgedeki Türklerin birçok meselesiyle ilgili çalışmaların yer aldığı ve Tahran, Tebriz, Erdebil, Zencan, Hoy gibi birçok şehirde bulunan

¹ İran'daki Azerbaycan Türklerinde milliyetçiliğin genel özellikleri ve süreci için bakınız: (Sarı, 2008, s. 150-235).

üniversite öğrencilerinin “*millî şuuru yükseltmek, Türk kültürünü araştırmak ve yaşatmak amacıyla*” çıkardıkları dergiler bölgenin kültürel yapısında önemli rol oynamış, çoğu derginin ismi Türkçe ve Türk kültürü bağlamında sembolik olmuştur (Gökdağ ve Doğan, 2016, s. 17).

İran Türklerinin halk bilgisi ürünlerinin bu ürünlerin sahibi olan Türkler için birer kimlik aracı olması, başta süreli yayınlardaki çalışmalar olmak üzere araştırmacıların eserlerinde ve tutumlarında kendini göstermiştir. İran’daki Türk araştırmacıların özellikle Azerbaycan Türkleri üzerine olan çalışmalarında sıklıkla görülen millîlik vurguları belli başlı ifadeler ve kavramlar etrafında şekillenmiştir.

2.2. İran Türklerine Ait Halk Bilimi Araştırmalarında Milliyetçi Yaklaşım

İran’da Azerbaycan Türk halk edebiyatı üzerine çalışan isimlerin başında gelen Cevad Heyet, halk edebiyatı ve Azerbaycan halk edebiyatı kavramları hakkında bilgi verirken bazı ifadeler kullanır. Ona göre “*Azerbaycan şifahi halk edebiyatı dünyanın en zengin ve eski edebiyatlarından ve bütün halklarda olduğu gibi Azerbaycan’da da ilk olarak şifahi halk edebiyatı yaratılmıştır, Azerbaycan halkının yarattığı destanlar, masallar, şarkılar, atasözleri, fıkralar, bilmeceler ve âşık şiirleri nesilden nesle geçerek hafızalarda yaşamıştır*” (1367/1988, s. 7). Heyet, halk edebiyatının özelliklerini vurgularken “*Bu edebiyatta genellikle emeğe yüksek değer vermek ve tembelliğe karşı nefret, özgürlük arzuları ve vatanseverlik, insaniyet hisleri, zulme ve haksızlığa karşı nefret, özgür hayata ve geleceğe ümit ve hakkın batıla karşı galebe çalması inancı açık bir şekilde göze çarpar*” (1367/1988, s. 8) ifadelerini kullanır ve “*Halkımızın anadili Türk dillerinden biri olduğu için ağız edebiyatımızın en eski örnekleri Orta Asya Türk illeri arasında yaratılmıştır*” (1367/1988 s. 8) diyerek Azerbaycan Türk halk edebiyatıyla ilgili millî kimlik özelliğini vurgular.

Burada bir noktayı belirtmek yerinde olacaktır. İran’da özellikle 2000 sonrası yayımlar olmak üzere Türk araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda burada değineceğimiz “romantik” ve “millî” vurguların yanında halk biliminin ve halk bilgisi ürünlerinin genel özelliklerini kapsamlı bir şekilde bildikleri görülmektedir. Halk bilgisi ürünlerine ait türlere yönelik bilgi ve incelemeler, grup folkloru veya kent folkloru başta olmak üzere halk biliminin detay ve güncel meseleleri de araştırmacıların bilgisi dâhilindedir (Abbasî, 1387/2008b, s. 3-5; Sarrafi, 1393/2014a, s. 2-6; Sarrafi, 1393/2014b, s. 4-10).

Bu noktada İran Türkleri tarafından özellikle Azerbaycan Türkleri üzerine yapılan çalışmalardaki ideolojik vurguları araştırmacıların ifadelerinden ve tutumlarından hareketle belirlemek icap etmektedir.

Muhammed Reza Kerimi “El [Halk] Dili ve Edebiyatı” dergisinde yayımladığı “*Azerbaycan Nağilları [Masalları]*” başlıklı yazısında Azerbaycan folklorunun

özelliklerine değinirken belli başlı ifadeler kullanır. Ona göre “*Azerbaycan halk edebiyatı dünya seviyesinde yüksek, tükenmez, geniş, zengin ve çok yönlü bir edebiyattır.*” Kerimi, halk bilgisi ürünlerinde bir halkın tarihinin, fikrinin, zulme ve adaletsizliğe karşı mücadelesinin gösterildiğini belirtir, Azerbaycan halk edebiyatını “*el değmemiş söz hazinesi*” olarak tanımlar ve halk bilgisi ürünlerinin güncel yaratımlarının “*sadece geçmişle bağlı olmadığını*” vurgular (1382/2003, s. 73).

Ali Reza Sarrafi'nin “*Ferzane Adına Birinci Azerbaycan Folkloru Sempozyumu*”nun açılışında yaptığı konuşmadaki ifadeleri o dönemin ve devamındaki halk bilgisi araştırmalarının genel algısını özetler niteliktedir. 2005'te, İran'daki Türk kültürü araştırmalarının önemli süreli yayınlarından “*Dilmac*” dergisi tarafından düzenlenen sempozyumda Ali Reza Sarrafi, “*Bu sempozyumda dünya halkları içinde çok zengin, geniş ve derin köklü folklor sahiplerinden olan Azerbaycan Türk folklorunun bazı özelliklerinden ve bazı meselelerinden söz edilecek.*” diyerek bir bakıma 2000 sonrası İran Azerbaycanı folklor araştırmalarının yönünü göstermektedir (1385/2006b, s. 10). “*Dilmac*” dergisinde yayımlanan bu konuşma metninin ardından halk bilgisi üzerine birçok yazısı yer alan Sarrafi, “*Azerbaycan Folklorşünaslığı [Halk Bilimi]*” başlıklı yazısında İran Türklerinin folklorunun Türk folkloruyla birlikte çok eski bir tarihe sahip olduğunu ifade eder ve “*Dede Korkut Kitabı, Oğuznâmeler, Uygur ve Orhun alfabesiyle yazılan kaynaklar*”ı Türk halk bilgisi kaynakları olarak görür (1385/2006a, s. 14). Sarrafi, İran'da Türk halk edebiyatına Azerbaycan ve Kaşkay araştırmacılarının yöneldiğini de başka bir çalışmasında belirtmektedir (1385/2006c, s. 18).

İran Türkleri üzerine çalışmaları bulunan isimlerden Behruz İmani de “*Azerbaycan edebiyatı*” üzerinde durmaktadır. İmani, “*Dilmac*” dergisinin 25-27. sayısında “*Azerbaycan ağız edebiyatı*” üzerinde toplumsal ve siyasi olayların önemli bir etki bıraktığını ifade etmiş, bu olayların “*halkın sözlü hafızasında, hatıralarında, icralarında*” yaşadığını ve bu etkinin yazılı edebiyata da yansıdığını belirtmiştir (1385/2006, s. 76). Aynı sayıda Cemal Ayrımlu da “*Azerbaycan halkının folkloru, onun özü kadar köklü ve zengin bir tarihe sahiptir.*” der ve Azerbaycan halk bilgisinin coğrafyasını Orta Asya'dan başlatıp Kafkaslar, İran ve Orta Doğu'yu kapsayan geniş bir bölge olarak tarif eder (1385/2006, s. 111).

Kazım Abbasî, “*Azerbaycan Elbilimi Dergisi*”nin ilk sayısında yazdığı “*Elbilimi'nin Sözü, Neden 21'ci Yüz İllikde Folklor*” adlı yazıda Azerbaycan'ın kültür özelliklerinin ve folklor materyallerinin unutulduğunu ve kaybolduğunu belirtmektedir. Abbasî bu durumu ulusal ve uluslararası düzlemde ele almaktadır. Ona göre ulusal düzlemde İran'ın özellikle Pehlevî döneminde takip ettiği politikaların “*tek sesli*” bir sistem yaratmak ve “*farklı sesler, kültürler ve*

dilleri” susturmak istemesi bu durumda etkili olmaktadır, buna göre de kültürünü kaybeden bir millet kimliğini ve özünü kaybetmektedir. Uluslararası boyutta ise yeni yaşam tarzı etkili olmaktadır. Kazım Abbasî bu duruma karşı yapılması gereken, “Azerbaycan’ımızın folklor materyallerini toplayıp onlardan faydalanmak” ve “ata baba yadigârlarını kurtarmak”tır (1387/2008a, s. 1-2).

Muhammed Eşrakî, “Azerbaycan Ağız Edebiyatı (Edebiyate Şifaheye Azerbaycan)” adlı çalışmasında Azerbaycan halk edebiyatını “Türk dilli halkımızın geçmişinde olan isteklerini ve inançlarını gösterip Azerbaycan’ın dil, edebiyat ve tarihiyle ilgili değerli bilgiler veren” bir kavram olarak açıklar. Ona göre Azerbaycan halk edebiyatı “Azerbaycanlıların ruhu gibi canlıdır.” ve bu edebiyatı tanımak, halkı, “anadilinin köküyle ve halkın ruhuyla tanıştırmak” (1388/2009, s. 2).

Yukarıda ismi anılan İran Türkü araştırmacılarından Ali Reza Sarrafi, “Azerbaycan Elbilimi Dergisi”nde yayımladığı “Folklor Dünyamızda Kadın İttri [Kokusu]” adlı yazısında halk bilgisine dair hayranlık ve bağlılığını ifade ettikten sonra halk bilgisiyle ilgili olarak “Benim kaybolan özüm, kimliğim buradadır. Aslım, buradadır.” der (1389/2010, s. 4-5).

Bir diğer araştırmacı Hüseyin Muhammedhanî Güneyli, “Güney Azerbaycan’da” halk bilimi çalışmalarının olması gerektiği kadar ilerlemediğini ve yapılan işlerin de istenilen seviyede olmadığını belirtmektedir. Güneyli, İran Azerbaycanı’nda halk bilgisi araştırmaları yapan kişilerin amacının “kaybolmadan saklamak” olduğunu fakat bunu yaparken çeşitli hasarlara yol açtıklarını belirtmektedir. Güneyli son olarak farklı çalışmalarında da vurguladığı bir noktaya dikkat çekerek yaşlıların vefat etmesi ve gençlerin de kültürleriyle ilgilenmemeleri sonucu millî kültürün kaybolduğunu, teknolojik gelişmelerin de bunu hızlandırdığını belirtmektedir (1392/2013, s. 109-110). Aynı araştırmacı “Azerbaycan Elbilimi Dergisi”nde yayımladığı “Folklor (Elbilimi / Elbilgisi) Ne Demekdir?” başlıklı yazısında halk bilimi ve halk bilgisiyle ilgili kısa bilgi verdikten sonra bu kavramlara olumlu ve olumsuz bakan kişiler hakkında yorumlar yapar. Ona göre halk bilgisine olumsuz yaklaşanlar iki gruba ayrılır ve bunlardan birincisi eğitilmiş ya da eğitimsiz fark etmeksizin maneviyatı önemsemeyen, maddiyata fazla değer veren kişilerdir. İkinci grup ise halk bilgisini iyi tanıyan, halk bilgisinin bir milletin kimliği ve tarihi olduğunu bilip halk bilgisi yok edilirse bunların da yok edilebileceğini bilen kişilerdir. Güneyli, bu yazısında halk bilgisi kavramının “halkların ve milletlerin tarihi, kültürü, kimliği, geçmiş yaşantıları” olduğunu, bu unsurların günümüze kadar taşındığını ve bunların derlenip incelenmesinin tarih, kültür ve kimlik gibi kavramlar için önemli olduğunu vurgular (1393/2014, s. 19, 21-22).

İran'da Azerbaycan Türkleri üzerine çalışmalar yapan isimlerden Sousan Navadeh Razi, "Azerbaycan Elbilimi Dergisi"nin doksan ikinci sayısına yazdığı "Ön Söz, Elbilimi'miz, Manevi Mirasımız" başlıklı yazısında folkloru tanımlarken "Folklor bir milletin manevi mirası sayılır." der. Razi, folklorun "geçmişlerden bize kalan miras" olmakla birlikte günümüzde de canlı ve ilgi çekici olduğunu belirtir. Razi'ye göre bir milletin folkloru elinden alınırsa onun kimliği de elinden alınmış olur (1396/2017, s. 90).

Buraya kadar yer verilen çalışmalar İran'da Türk araştırmacılar tarafından bölgedeki Azerbaycan Türklerinin halk bilgisi üzerine yapılan halk bilimi, halk bilgisi ve halk edebiyatı tanımlamalarındaki ideolojik tutumları içermektedir. Burada dikkat çeken ilk nokta araştırmacıların, hakkında bilgi verdikleri halk edebiyatının "halk" kısmını tanımladıkları ifadelerdir. Bu ifadeler "Azerbaycan, Güney Azerbaycan, Azerbaycan Türk, Türk dilli halk"tır. Bu tanımlamalardan hareketle üzerinde çalıştıkları kültürel üretimleri "Azerbaycan / Türk halk edebiyatı" olarak görmektedirler. Araştırmacılar Türk kimliğiyle birlikte Azerbaycan kavramına da hem millî kimlik hem de coğrafi bölge anlamında vurgu yapmaktadırlar. Azerbaycan halk edebiyatı olarak tanımladıkları edebiyatın bölgesi Türk Dünyası, kaynakları ise Türk kültürünün ortak eserleridir.

Araştırmacıların ideolojik söylemlerinde Azerbaycan Türklerinin halk edebiyatına yönelik olarak onun genişliğini, derinliğini, köklü olmasını ve zenginliğini öven ifadeler görülmektedir ve araştırmacılara göre halk edebiyatı bir hazine, servet ve mirastır. Araştırmacıların mensubu oldukları topluluğun halk edebiyatını öven yaklaşımları romantik bir tutumdur, ayrıca halk edebiyatının millî kimliğin, kültürün, geçmişin ve tarihin kayıtlı olduğu üretimler olarak görülmesi de söz konusudur. Araştırmacılar öz, kimlik, manevî miras, millî kültür, ata baba yadigârı ifadeleriyle Azerbaycan Türk halk edebiyatına yönelik tutumlarını sergilemektedirler. Onlara göre bu miras ve yadigârlar kaybolmadan toplanmalı, saklanmalı ve bunlardan faydalanılmalıdır. Araştırmacıların tüm bu söylemleri ideolojik olarak millî bir özelliğe sahiptir. Kimliklerine yönelik korumak, saklamak ve faydalanmak gibi vurguları da bölgede yaşayan Türklerin millî kimliklerine dair dil ve kültür üretimlerini koruyamama ve yaşatamama riskine karşı geliştirdikleri doğal bir refleks görünümündedir.

Bu kısımda çeşitli araştırmacıların halk bilgisi türlerine yönelik çalışmalarındaki ideolojik söylemleri de ele almak gereklidir. Zira yukarıda halk bilimi, halk bilgisi ve halk edebiyatıyla ilgili açıklamalardaki vurgular tür bazında yapılan çalışmalara da yansımıştır.

Yukarıda ismi anılan Behruz İmani, Ekber Rehimzad Ferici ile birlikte yayımladığı "Çap Olmamış Nağillər [Yayımlanmamış Masallar]" adlı çalışmasının

ön sözünde “*Türklerin, özellikle biz Azerbaycanlıların öğüt ve hamaset dolu masallarının kendi güzelliği ve özelliği vardır.*” der. İran’da halk bilgisi araştırma merkezleri olmadığı için birçok “*söz incisi*”nin kaybolup gittiğini belirten araştırmacı, masalların “*bir milletin, millî özelliklerini yansıttığını, Türk milletinin masallarında benzerliklerle bir birlik olduğunu*” belirtir (1386/2007, s. 2).

Abdullah Mecazi, masalardan bahsederken “*Güney Azerbaycan*” masallarının yaşlı kişilerden acele bir şekilde kaydedilmesi gerektiğini, folklorun hafızalardan silinip kaybolduğunu belirtir. Bu kayıpların sebepleri arasında Türkçe kitapların bir dönem İran rejimi tarafından yasaklanmasını göstererek bu durumu eleştirir (1387/2010, s. 114).

İran’da Azerbaycan Türkleri üzerine etkin bir şekilde çalışan Ehed Ferehmendî, “*Azerbaycan Elbilimi Dergisi*”nin Azerbaycan masalları üzerine özel sayısında masallarla ilgili görüşlerini belirtir. Ona göre “*Masallar Azerbaycan halkının dünya görüşünü, hayatta davranışlarını, zalime karşı mücadelesini, gelecek için arzuları ile inançlarını gösteren sözlü halk edebiyatının çok eski ve geniş yayılmış unsurlarındandır*” (1399/2020, s. 3).

Masal araştırmalarında yapılan bu vurguları oyunlarla ilgili çalışmalarda da görmek mümkündür. İsmi andığımız araştırmacılarından Ehed Ferehmendî “*Elden Folklor Örnekleri*” dergisinin ilk sayısında çocuk folklorundan bahsederken Azerbaycan kültür tarihinin geçmişten günümüze yaşadığını, Azerbaycan’da yaşayan halkın tüm hayatının folklor ürünlerinde yerini aldığını ve bunun bölümlerinden birinin çocuk folkloru olduğunu söyler (1394/2015, s. 65). Ferehmendî, başka bir çalışmasında çocuk oyunlarının birçok fiziksel ve zihinsel işlevinin yanında vatanını sevmek, vatanına sahip çıkmak ve benzeri hislerini güçlendirmek için yaratıldığını ifade eder (1388/2009, s. 2). Bir diğer araştırmacı Ali Muhammed Halefizengir de Germi bölgesine ait oyunlarla ilgili çalışmasının başında oyunların temelde eğlence aracı olduğunu fakat birçok oyunun halkların millî kültürüyle bağlantılı olduğunu, o oyunun sahibi ve oyunu oynayan halkın kültürünü, kimliğini, dünya görüşünü ve toplumsal meselelerini yansıttığını ifade eder (1392/2013, s. 16-17).

Bu tür söylemler farklı türlerle ilgili çalışmalarda da mevcuttur. Örnek olarak Hasan Mecidzade atasözlerini derleyip yazıya geçiren kişileri değerli gördüğünü ve atasözlerinin kültürel ve milli servetin bir parçası olarak nesilden nesle geçeceğini belirtmektedir. Mecidzade atasözlerinin birer “*inci*” gibi görüldüğünü vurgulamaktadır (1392/2013, s. 38-40). Benzer bir şekilde Pervin Yeganizade “*milli/milliyet*” vurgusunu Azerbaycan bayatıları [mânileri] için belirtir (1389/2010, s. 19). M. A. Makdem de Azerbaycan halk şarkıları için “*Azerbaycan’da halk mahnılarının [şarkılarının/türkülerinin] geniş yayılmasını*

göz önüne alarak bu örnekler halkımızın manevi servet hazinesinin değerli incilerindedir.” der. Araştırmacı, Azerbaycan halk şarkılarına müzisyenlerin gerekli ilgiyi göstermediğini, İran’da Pehlevî döneminde Azerbaycan halk müziğinin manevi değerinin görülmeyip bu müziğin “*sokak-pazar müziği*” gibi gösterilmeye çalışıldığını belirterek eleştirir (1392/2013, s. 2, 6). Son olarak fıkra üzerine örnekler bakılacak olursa Muhammed Reza Kerimî (1388/2009, s. 564) ve Kazım Abbasî (1392/2013, s. 43) Azerbaycan halkının latifelerinin [fıkralarının] Azerbaycan halkının millî özelliklerini gösterdiğini ve özellikle Pehlevî yönetimi başta olmak üzere iktidara ve iktidarın uygulamalarına karşı millî bir tepki olduğunu belirtmişlerdir.

İran’da Türk halk bilgisi ürünlerine yönelik tür bazlı çalışmalarda da halk bilimine ve halk bilgisine yönelik genel ideolojik tutumun yansımalarını görmek mümkündür. İran Türkü araştırmacılar masal, fıkra, atasözü, mâni, oyun gibi halk bilgisi ürünlerini incelerken Azerbaycan Türklerinin geçmişten günümüze devam eden durumunu ve şahsi ideolojik duruşlarını belirtmişler, inceledikleri türlerin millî kimlikle ilgili özelliklerine dikkat çekmişlerdir. Buradaki vurgular da Azerbaycan, manevi servet, manevi değer, değerli inciler ve millî düşüncelerle ilgili bir duruş içermektedir.

Sonuç

Bir disiplinde bilimsel araştırmanın gereği iki temel unsur, o disiplinin araştırma nesnelere ve yöntemleridir. Bir bilimsel araştırmanın araştırmacısı alanının nesnelere belli bir yöntem dâhilinde yaklaşır ve inceleme yapmanın temel özelliklerinden biri nesnel olmaktır.

Burada bir noktayı ayrıca belirtmek icap eder. Halk bilimi araştırmacısının nesnellik ve taraf olma özelliklerinin alana, alanın incelediği nesnelere ve kültüre faydası ve zararı üzerinde durulması gereken bir tartışma yaratmaktadır. Halk bilimi alanının akademisyeni veya araştırmacısı bilimin doğası ve kuralları gereği nesnel olmalıdır. Bu, tartışılmaz bir durumdur. Halk bilimci incelediği malzemeyi nesnel bakış açılarıyla tahlil etmeli ve sonuçları nesnel bir şekilde tartışmalıdır. Herhangi bir düşünceye, görüşe, tarafa bağlı kalarak yapılan tek boyutlu incelemelerde dengeli olmak ve tutarlı davranmak mümkün olmayabilir. Herhangi bir görüşten hareketle yapılacak yorumlar uç noktalara ulaştığında ciddiye alınmayacak ve ne kadar iyi niyetli olursa olsun etki bırakamayacaktır. Bu sebeple geleneği savunurken de eleştirirken de dikkatli olmak, dengeli davranmak, tutarlı yorumlar yapmak ve gelecek eleştirilerden sonra ciddiye alınmayacak bir duruma sürüklenmemeye dikkat etmek gerekmektedir. Halk bilimci mensubu olduğu milletin değerlerini korumak ve yaşatmak isterken bilimin sağladığı veriler ve yöntemleri doğru kullanmalıdır. Bu, halk bilimcinin ve

çalışmalarının ciddiye alınmasını ve kabul görmesini sağlayacaktır. Diğer türlü yapılacak tüm çalışmalar birkaç eleştiriyle bile reddedilebilir ve bırakmak istediği olumlu etkiler, olumsuz yönde değişim gösterebilir. Tam tersi taraftan halk bilgisi ürünlerini tüm milletlerin birebir aynı olduğu gibi ya da bir tarafın hep verici, diğer tarafın hep alıcı olduğu gibi indirgemeci bir şekilde yorumlamak veya belli bir ideolojinin izlerini nesnelere ayıklayarak toplamak ve tüm halk bilgisini buna indirgemek de doğru bir yorumlama olmayacaktır. Buradaki önemli nokta nesnel bakış açısından ayrılmadan dengeli ve tutarlı olabilmektir.

Tüm bunlarla birlikte araştırma alanının araştırma nesnelere tabiatları gereği insanla ve insanın bireysel ve kolektif fikirleriyle ilgiliyse konunun doğrudan inanca, dünya görüşüne ve ideolojiye değinme ihtimali vardır. Bu bağlamda halk bilimi disiplini incelediği halk bilgisi ürünlerinin temel özelliklerinden biri olan millî/ulusal olma özelliğiyle sıkı bir bağa sahiptir.

Halk bilimi araştırmaları, bir disiplin olarak doğum, emekleme, gelişim ve olgunlaşma süreçlerinde sık sık ideolojiyle yakın temas hâlinde olmuştur. Özellikle millî kimliğini keşfetme, geliştirme veya çeşitli sebeplerle koruma durumlarından biriyle karşı karşıya olan milletler ve bu milletlere mensup halk bilimi araştırmacıları bu durumlarda çeşitli refleksler göstermişlerdir.

Halk bilimi araştırmalarının devlet politikalarıyla şekillendiği dönemlerin yanında, devletten bağımsız olarak halk bilgisini araştırmayı millî bir görev olarak gören araştırmacılar tarafından da ideolojik vurgular oluşturulmuştur. Bu özelliği tamamen olumlu ya da tamamen olumsuz yorumlamak yerine halk bilimi araştırması yapan bir kişinin ideolojik tutumunun sebeplerini ve yöntemlerini algılayıp araştırmacının amacını doğru anlamak gerekmektedir. Özetle “Bir halk bilimi araştırmacısı niçin milliyetçi tutumlara sahip olur, hangi durumlar buna sebep olmuştur ve hangi şartlar altında, nasıl tepkilerle, hangi tutumlarla millî vurgular yaparak neye ulaşmayı amaçlamıştır?” gibi soruların genel ve özel örneklemlerle irdelenmesi icap etmektedir.

İran’da yaşayan Türkler, 1900’lerin başlarından bu yana dil ve kimlik konularında ciddi sıkıntılar çekmektedirler. Bölgede yaşayan başta Azerbaycan Türkleri olmak üzere tüm Türk boyları yakın tarihî süreçte dillerinin yasaklanması, kendi dillerinde yayın yapmakla ilgili engeller ve açık veya örtük bir biçimde kimliklerinin ve kültürlerinin kaybolma riskiyle karşı karşıya getirilmesi gibi durumlara karşı tepkiler geliştirmiştir. Bu tepkilerin arasında, son derece anlaşılır bir şekilde, halkın dilinin ve kültürünün muhafazakâr ve bir o kadar da gelişen/güncellenen verimleri olan halk bilgisine yönelme yaklaşımı da görülmüştür.

İran'da İran Türkleri tarafından yapılan 2000 yılı sonrası araştırmalara yönelen bu makalede daha çok İran'daki Azerbaycan Türkü araştırmacılar tarafından yapılan yayınlar ele alınmıştır. İncelenen çalışmalarda ekseriyetle Azerbaycan vurgusu görülmüş, bu vurgular sıklıkla Türklük ve ortak Türk kültürü kavramlarıyla yan yana gelmiştir. Bölgedeki araştırmacıların ve bireylerin Azerbaycan algısı önemlidir. Zira İran'da Azerbaycan Türk kültür sahasındaki birçok kişi "Azerbaycan" ifadesiyle Kafkaslardan İran'ın içlerine kadar uzanan bir coğrafyayı düşünmektedirler. Birçok çalışmada Azerbaycan halk bilgisi ifadesi, kendi tabirleriyle "bütöv [bütün] Azerbaycan"ın halk bilgisi ürünlerini içermektedir.

İran Türkü araştırmacıların söylemleri millî kimlik ve kültürlerinin değerini ispatlayıp onu koruyarak gelecek nesillere aktarmak yönündedir. İran'daki Azerbaycan Türkü araştırmacılar için bölgedeki Azerbaycan halk bilgisi ürünleri sanatsal birer üretim olmanın ötesinde birer tarihi vesika, kimlik belgesi ve manevi anlamda geçmişten gelen bir zenginliktir. Bölgedeki halk bilimi araştırmalarının temel motivasyonu, İran'daki Türklerin geçmişini bugüne taşıyıp yarına aktarma, kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya olan dillerinin en temel ve zengin verimlerini belgeleyip sürdürülebilirliğini sağlama ve bu yöntemlerle bölgedeki Türk varlığının kimlik ve kültür yaşamını güvence altına alma düşüncelerini içermekte, bu anlamda milliyetçi bir tutum sergilenmektedir.

İran Türkü araştırmacıların bu tutumlarına makalenin başında ideolojik halk bilimi kuramıyla ilgili bilgi verilen kısımdaki verilerden hareketle yorum yapılacak olursa ortaya şöyle bir görüntü çıkmaktadır: İran Türkleri halk bilgisi ürünlerini ve bu ürünlere yönelik araştırmaları ulusal bilincin uyandırılması yolunda bir araç olarak görmüşlerdir. Araştırmacılar bölgede başta Azerbaycan Türkleri olmak üzere Türk halkının ruhunu ve kimliğini aramışlardır. İran Türkleri halk bilgisi ürünleri aracılığıyla kendilerini tanımaya çalışmışlar, kimlik inşa etme süreciyle birlikte halihazırdaki kimliklerini korumaya çalışmışlardır. Kendi halkını tanımaya çalışan İran Türkleri halk bilgisini araştırmayı millî bir vazife olarak görerek bu ürünlerden sanatta da faydalanma hedefinde olmuşlardır. Bu tutumun güncel çalışmalarda da kendini gösterdiğini söylemek mümkündür.

Günümüzde İran Türkleri gelişen teknolojiye, içinde buldukları duruma ve yaşadıkları süreçlere rağmen halk bilgisi ürünlerini yaratmaya, icra etmeye ve aktarmaya devam etmekte, halk bilimi araştırmalarıyla seslerini duyurmaya çalışmaktadırlar. Türkiye'den sonra en çok Türk nüfusa sahip olan İran coğrafyası somut olmayan kültürel mirasın tüm üretimlerine yoğun bir şekilde sahiptir. Örnek olarak Türk mitolojisine dair İran ve Azerbaycan sahasından yapılmış derlemeler çok miktarda ilgi çekici malzemeye sahiptir. Türkiye'de Türk halk bilimi alanındaki araştırmaların İran Türklerine daha çok yönelmesi ve "Türk halk

bilgisi” denildiği zaman Orta Asya ve Sibirya kadar İran ve Azerbaycan coğrafyasının da ön plana alınması önem arz etmektedir.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- 📖 Abbasî, K. (1387/2008a). Elbilimi'nin Sözü, Neden 21'ci yüz İllikte Folklor. Azerbaycan Elbilimi Dergisi, (1), 1-2.
- 📖 Abbasî, K. (1387/2008b). Folklorun Özellikleri. Azerbaycan Elbilimi Dergisi, (2), 3-5.
- 📖 Abbasî, K. (1392/2013). Latifeha, Menab-ı Tenz. Azerbaycan Elbilimi Dergisi, (54-55), 43-51.
- 📖 Âryenpûr, Y. (2019). Halk Bilimi (Folklor). Serpil Yıldırım (Çev.). M. Öcal Oğuz vd. (Ed.), Dünya Halk bilimi Çalışmaları Tarihi (s. 221-242) Ankara: Geleneksel.
- 📖 Ayrımlu, C. (1385/2006). Folklorumuzu Araştırıp, Toplamak Yolunda Olan Çetinlikler. Dilmac, (25-27), 111-113.
- 📖 Bars, M. E. (2017). İdeolojik Halk Bilimi Kuramı'na Göre Ziya Gökalp'in Masalları. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(14), 183-200.
- 📖 Çeribaş, M. (2012). Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Çalışmalarında İdeolojik Yaklaşımlar, Er Soltonoy Destanı Örneği. Turkish Studies, (7/1), 753-780.
- 📖 Dorson, R. M. (2011). Günümüz Folklor Kuramları. Selcan Gürçayır ve Yeliz Özyay (Çev.). Ankara: Geleneksel.
- 📖 Ekici, M. (2013). Halk Bilgisi (folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri. Ankara: Geleneksel.
- 📖 Ekici, M. & Sarpkaya, S. (2021). Tebrizli İran Türklerinde Masal Anlatıcısı Tipolojisi ve Kültürel Kimlik. Millî Folklor, (130), 58-69.
- 📖 Ersoy, R. (2013). Folklor Çalışmalarının 100. Yılında Folklor-Milliyetçilik İlişkisi Üzerine Bazı Düşünceler. Millî Folklor, (99), 51-62.
- 📖 Eşrakî, M. (1388/2009). Azerbaycan Ağız Edebiyatı (Edebiyate Şifaheye Azerbaycan). Yayın Yeri Yok.
- 📖 Ferehmendî, E. (1388/2009). Ön Söz. Azerbaycan Elbilimi Dergisi. (14-15), 2-4.
- 📖 Ferehmendi, E. (1394/2015). Folklor ve Uşaklar. Elden Folklor Örnekleri ve Araştırmaları, (1), 65-76.

- 📖 Ferehmendi, E. (1399/2020). Azerbaycan Nağılları. Azerbaycan Elbilimi Dergisi Nağıllar (Özel Sayı 5), (125), 3-7.
- 📖 Gökdağ, B. A. & Doğan, T. (2016). İran'da Türkler ve Türkçe. Ankara: Akçağ.
- 📖 Gürçayır Teke, S. (2020). Türk Halk Biliminde Derleme Çalışmalar, Tartışmalar. Ankara: Geleneksel.
- 📖 Güneyli, H. M. (1392/2013). Atasözleri, Meseller, Deyimler. Azerbaycan Elbilimi Dergisi, (61-62), 109-118.
- 📖 Güneyli, H. M. (1393/2014). Folklor (Elbilimi / Elbilgisi) Ne Demekdir? Azerbaycan Elbilimi Dergisi, (65-66) 18-22.
- 📖 Halefizengir, A. M. (1392/2013). Germi Oyunları 1. Azerbaycan Elbilimi Dergisi, (59), 16- 33.
- 📖 Heyet, C. (1367/1988). Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı. Tahran: Çap Kavyan.
- 📖 İmani, B. (1385/2006). Azerbaycan El Edebiyatı, Siyasi-İctimai Düşüncenin Aynası. Dilmac, (25-27), 76-79.
- 📖 İmani, B. & Rehimzad Feri, E. (1386/2007). Çap Olmamış Nağıllar. Tebriz: Ahter.
- 📖 Kafkasyalı, A. (2009). İran Türk Âşıkları ve Millî Kimlik. Erzurum: Salkımsöğüt.
- 📖 Kerimi, M. (1382/2003). Azerbaycan Nağılları. El Dili ve Edebiyatı, (7), 72-74.
- 📖 Kerimi, M. (1388/2009). Edebiyâte Şifâheye Azerbaycan. Tahran: Kander Hat.
- 📖 Makdem, M. A. (1392/2013). Milli Musiki Sanatımızın Önemli Kolu Olan Folklorik Mahnıların Korunması. Azerbaycan Elbilimi Dergisi, (56), 2-7.
- 📖 Mecazi, A. (1387/2010). Şancan Folklor-Edebiyat. Tahran: Endişeye Nev.
- 📖 Mecdizade, H. (1392/2013). Atalar Sözü Hakda Bir Neçe Söz. Azerbaycan Elbilimi Dergisi, (59), 38- 40.
- 📖 Oğuz, M. Ö. (2010). Türkiye'de Mit ve Masal Çalışmaları veya Bir Olumsuzlama ve Tek-tipleştirme Öyküsü, Millî Folklor. (85), 36-45.
- 📖 Özdamar, F. (2012). Tebriz Âşık Şiirinde Tarihî Bir Direniş Sembölü, Babek. Millî Folklor, (96), 39-50.
- 📖 Öztürkmen, A. (2006). Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik. İstanbul: İletişim.
- 📖 Pehlivan, G. (2015). Dede Korkut Kitabı'nda Yapı, İdeoloji ve Yaratım - Dresden ve Vatikan Nüshalarının Mukayeseli Bir İncelemesi-. İstanbul: Ötüken.
- 📖 Propp, V. (1997). Theory and History of Folklore. Ariadna Y. Martin vd. (Çev.). Minneapolis: University of Minnesota.
- 📖 Ramazanî, İ. (2015). İran'da Türk Milliyetçiliği Duruşu ve Traxtor İsyanı [Traxtor, Bir Traxtor Değildir]. Ramin Cabbarlı (Yay. Haz.). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

- 📖 Razi, S. N. (1396/2017). Ön Söz, Elbilimi'miz, Manevi Mirasımız. Azerbaycan Elbilimi Dergisi, (92), 90-91.
- 📖 Sarı, Y. (2019). İran'da Bir Futbol Kulübü Traktor Sazi ve İran'daki Türk Kimliği. İstanbul: Kaknüs.
- 📖 Sarıkaya, Y. (2008). Tarihî ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik. İstanbul: Ötüken.
- 📖 Sarrafi, A. R. (1385/2006a). Azerbaycan Folklorşünaslığı. Dilmac, (21-22-23-24), 14-15.
- 📖 Sarrafi, A. R. (1385/2006b). Ferzane Adına Birinci Azerbaycan Folkloru Sempozyumunun Açılışında Ali Reza Sarrafi'nin Danışığı. Dilmac, (25-26-27), 10.
- 📖 Sarrafi, A. R. (1385/2006c). İran'da Türk Folklorşünaslığı. Dilmac. (21-22-23-24), 17-22.
- 📖 Sarrafi, A. R. (1389/2010). Folklor Dünyamızda Kadın İtrı. Azerbaycan Elbilimi Dergisi, (27), 4-8.
- 📖 Sarrafi, A. R. (1393/2014a). Folklor Mübahisleri 1 Folklor Nedir? Azerbaycan Elbilimi Dergisi, (65-66), 2-6.
- 📖 Sarrafi, A. R. (1393/2014b). Folklor Mübahisleri 2 Folklor Ne Değildir? Azerbaycan Elbilimi Dergisi, (67), 4-10.
- 📖 Sokolov, Y. M. (2009). Folklor, Tarih ve Kuram. Yerke Özer (Çev.). Ankara: Geleneksel.
- 📖 Temur, N. (2011). Folklor ve İdeoloji (Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Politikaları ve Çalışmaları 1917-1958). Ankara: TKAE.
- 📖 Yeganizade, P. (1389/2010). Bayatılar 1. Azerbaycan Elbilimi Dergisi, (21), 10-20.

Ardahan Ağızlarında Kullanılan Bazı Sözcükler Üzerine *On Some Words Used in Ardahan Dialects*

Ümit Özgür DEMİRCİ*
Aysun SOYER**

Özet

Bir ülkedeki yöresel konuşma farklılıklarına ağız denilmektedir, ağızlar edebî dilde olmayan ya da zamanla kullanımdan düşmüş kelimeleri saklamaktadırlar, bu sebepten dolayıdır ki Anadolu ağızlarında çok sayıda arkaik ya da Oğuzca dışı kelime veya özellik bulunmaktadır. Ardahan ili özel coğrafi konumu sebebiyle Orta Asya'dan Anadolu'ya giriş kapısıdır; kitleler hâlinde göç eden Türk boylarının bir kısmı bu bölgeye yerleşmiş, bir kısmı da Anadolu içlerine gitmiştir. Bölgede kalan Türk boyları birbirleri ile kaynaşmış, bu kaynaşmanın sonucunda bölgenin ağızlarında oldukça fazla miktarda kültürel tabakalaşma oluşmuştur. Ardahan yöresinde Türkçenin birbirinden farklı birkaç ağzının ortak anlaşma aracı olarak kullanıldığı bilinmektedir; Ardahan yöresiyle ilgili alt ağız gruplarının belirlenmesi bu bölgenin önemini ortaya koymuştur. Çalışmamızda bölgede kullanılan bazı kelimeler ele alınarak, değerlendirilmiş, kelimelerin tarihî ve bulunabildiği kadarıyla da çağdaş lehçelerdeki seyirleri art zamanlı ve eş zamanlı incelenmiştir. Bu incelemeler ışığında da kelimelerin Ardahan ağızlarında tespit edilen şekilleriyle art ve eş zamanlı şekilleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ardahan ağızları, arkaik, eş zaman, art zaman, Oğuz ve Kıpçak boyları.

Abstract

The regional speech differences in a country are called dialect. Dialects hide words never used in the literary language or have disappeared over time. Therefore, there are many archaic or non-Oghuz words or features in Anatolian dialects. Ardahan province is the entrance gate from Central Asia to Anatolia due

* Dr. Öğr. Üyesi Düzce Üniversitesi, Türk dili ve Edebiyatı Bölümü, umitdemirci41@gmail.com, ORCID ID: 2011 0401 2018 0216.

** Düzce Üniversitesi Türk Dili Doktora Öğrencisi, aysunsoyer.as@gmail.com, ORCID ID: 0000 0002 9638 8315.

to its unique geographical location. Some of the Turkish tribes migrated to Anatolia in masses preferred to settle in Ardahan region, and some continued to go to the inner regions of Anatolia. The Turkish tribes remaining in the region have fused over time due to which intense cultural stratification has occurred in the region's dialects. As a result, several different Turkish dialects are used to agree in the Ardahan region that determining the sub-dialect groups related to the Ardahan region has revealed the importance. This study examines some words used in the dialects in the region and evaluates their historical backgrounds and contemporary situations. In the light of investigations, this study aims to evaluate the diachronic and synchronic forms of the words in the Ardahan dialects.

Keywords: Ardahan dialects, archaic, synchronicity, back time, Oğuz and Kıpçak tribes.

Dilin tarihî seyri içerisinde, konuşma dilindeki bütün kelimeler yazı diline geçmediği gibi yazı dilindeki bazı kelimeler de zaman içerisinde kullanımdan düşerek, unutulurlar; ancak ağızlarda, yazı diline geçmeyen ya da edebî dilde kullanımdan düşen bazı kelimeler uzun müddet varlığını korumaktadır. Ağızlarda/dilde daha eski dönemlerin donmuş biçimlerine arkaik (eskicil) sözcük adı verilir. Anadolu ağızlarında arkaik kelimelerin dışında çok sayıda kelimedede Oğuzca dışı özelliklere de rastlamak mümkündür. Örneğin bugün Bolu, Düzce ağızlarında görülen *suvar*- “hayvanlara su vermek” anlamındaki kullanım, Eski Türkçe ve tarihî lehçelerde *suw* biçiminde görülen sözcüğün, arkaik olarak Anadolu ağızlarında yaşadığını bize gösteren somut örneklerden biridir. Bundan dolayı Anadolu ağızları oldukça fazla önem arz etmektedir. Bu amaçla yapılan gerek ağız çalışmaları gerekse halk ağzından derlenen folklorik malzeme Türk dili tarihi açısından çok önemlidir.

Türkiye’deki ağız araştırmaları ile ilgili ilk yayın “V.A Maksimov tarafından yapılmıştır. Bu çalışma 1867 yılında St. Petersburg’da basılmış olan *Opit izsledovanija tyurskich dialektov v Chudave digare-i Karamanii* adlı yayındır. Bunu J. Thury, I. Konos, M. Hartmann, K. Foy, V. Pisarev, L. Bonelli F. Giese, F. Vincze’nin çalışmaları takip etmiştir.” (Adıgüzel, 2013, s. 389). Bu çalışmaları Ahmet Caferoğlu önderliğinde yapılan çalışmalar izlemiştir. “Caferoğlu’ndan sonra Zeynep Korkmaz’ın Anadolu ağızları üzerinde önemli ve yararlı çalışmaları bulunmaktadır. Korkmaz’ın çalışmaları daha metodik ve geliştirilmiş sistemle yapılmıştır. 1970’li yıllardan sonra Anadolu ağızları araştırmaları hem nitelik hem de nicelik bakımında çok önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Sadettin Buluç, Selahattin Olcay, Turgut Günay, Ahmet B. Ercilasun, Tuncer Gülensoy, Hamza Zülfikar, Efrasiyap Gemalmaz, Ahmet Buran, Nuri Yüce, Mehmet Dursun Erdem, Peki Küçüker, Ahmet Günşen, Sadi H. Nakiboğlu, Ayşe Kılıç, Hülya Pilâncı, Mukim

Sağır, Leyla Karahan, Nurettin Demir, Erdoğan Boz, Ali Akar, Zikri Turan, Muharrem Öçalın vb... (Adıgüzel, 2013, s. 389) araştırmacı bilim adamlarımız hem yaptıkları çalışmalar ile hem de hazırlattıkları tezler ile Anadolu ve Rumeli ağızlarının fonetik ve morfolojik özellikleri ve kelime dağarcığının derlenmesine katkı vermişlerdir.¹

Anadolu'nun Orta Asya'ya açılan kapısı konumundaki Ardahan ve Kars illeri Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türk boylarına geçit konumunda olduğu için kültürel katmanlaşmanın en çok olduğu illerimizdendir. Bu özel konumdan dolayı Ardahan ve Kars ili ağızları üzerine yapılan veya yapılacak olan her çalışma Türk dili açısından çok önemlidir.

1) Ardahan ilinin coğrafi konumu: "Anadolu'nun kuzeydoğusunda yer alan Ardahan, kuzeyinde Acaristan Özerk Cumhuriyeti, kuzeydoğusunda Gürcistan ve kısmen de Ermenistan, güneydoğu ve güneyinde Kars, güneybatısında Erzurum ve batıda da Artvin illeri ile çevrilidir."²

2) Ardahan ilinin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı: TÜİK'in 2020 yılı verilerine göre yüzölçümü 5.156 m² olan Ardahan ilinde toplam nüfus 96.508, kilometre kareye düşen kişi sayısı ise 19'dur.³ "Ardahan iline ait nüfus yapısı incelendiğinde, nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal kesimde yaşadığı gözlemlenmektedir. Ekonomisinin tarım ve hayvancılığa dayalı olması ve göç olgusu nedeniyle Ardahan, son nüfus sayımlarında negatif bir büyüme sergilemiştir. Ardahan genelinde gerçekleşen göçün büyük çoğunluğunu çalışma çağında olan bireyler oluşturmaktadır." (Topçuoğlu vd., 2016, s. 133).

Uzun yıllar Orta Asya'daki tarihî ve siyasi olayların sonuçları, Ardahan ve Kars illerinin demografik yapısını belirlemiştir. 11. yüzyılda başlayan Türk boylarının göçleri, 13 ve 14. yüzyıllarda daha da artarak devam etmiş; nihayet 15 ve 16. yüzyıllarda umumiyetle tamamlanmıştır. 1639 yılındaki *Kasr-ı Şirin* anlaşması ile çizilen sınırlar, özellikle 19. yüzyılda artan Rus ve Ermeni baskıları ile sınırın diğer kısmında kalan, özellikle de Ahıska bölgesinde kalan Türklerin bu bölgeye gelip

¹Anadolu ağızları üzerine gerek yüksek lisans gerekse doktora tezi olarak çok sayıda araştırmacımızın birbirinden değerli çalışmaları vardır; burada hepsinin isimlerini veremeyeceğimiz için belli başlı araştırmacılarımız verilmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız: Buran 2011, Adıgüzel 2013; Güneş 2012.

² <http://www.ardahan.gov.tr/> adresinden alınmıştır, Erişim Tarihi: 25.12.2020.

³ www.tuik.gov.tr adresinden alınmıştır, Erişim Tarihi: 27.12.2020.

yerleşmesi ile nihayete erişmiştir. Kaçakaçlık⁴ sonucunda Ahıska bölgesinden çoğunluğunu Oğuz ve Kıpçakların oluşturduğu çok sayıda Türk boyu Ardahan ve Kars bölgesine gelerek yerleştiler.⁵ Böylece göçler tamamlanmış, bugünkü Ardahan ve Kars illerinin etnik yapısı oluşmuştur.⁶

2. Ardahan ilinin diyalektolojik yapısı:

2.1. Ardahan-Posof yerli ağızları:

Ardahan merkez ve merkez köyleri, Hanak, Posof merkez, Çıldır'ın Kurtkale bölgesindeki pek çok köy ile Çıldır-Ardahan karayolu üzerine yerleşmiş halk, kendisini 'yerli' olarak adlandırır. Ardahan ve Kars bölgesindeki Terekeme Türkleri bu "yerli" olarak adlandırılan halka "gagavan, çinçavat" isimlerini vermişlerdir (Ercilasun, 1983, s. 32).

Bölgede "yerli" olarak adlandırılan halkı Ahmet Bican Ercilasun "Bu "yerli" halk daha Türk akınlarının başladığı 11. yüzyılda akıncı olarak bu bölgeye gelip yerleşen Kıpçak boylarının torunlarıdır. Bu dönemde Kıpçaklarla birlikte bölgeye gelip yerleşen Hazar ve Sabir Türklerini de içlerinde eritmişlerdir. Özellikle Rusya'nın Azerbaycan ve Ahıska bölgesindeki baskı ve mezalimi sonucunda 19. yüzyılda bölgeye çok sayıda Oğuz boyu da gelerek, Kıpçaklarla karışmış ve bugünkü "yerli" olarak adlandırılan halkları oluşturmuştur" (Ercilasun, 1983, s. 32, 33).

Ardahan İli Ağızlarının Ses ve Şekil Özellikleri adlı eserde "Ardahan yöresine ilk gelen ve bugüne kadar varlığını koruyan Oğuz boyları ve bu zamana kadar Oğuz toplulukları ile iç içe yaşayan diğer etnik grupların konuşma biçimlerinin olduğu ağız grubu, bu ağız konuşan topluluklar büyük çoğunlukla Oğuz ve Türkmenlere, ikinci olarak Kıpçaklara, daha az oranda Türkleşmiş diğer etnik gruplara dayanmaktadır" denmektedir (Tosun, 2016, s. 9).

Sonuçta Ardahan yerli ağızları ile ilgili şunu söyleyebiliriz ki, bu ağızları konuşanlar umumiyetle Oğuz ve Kıpçak boylarının torunlarıdır.⁷

⁴ Ahıska bölgesinde artan Rus-Ermeni baskı ve Türklere yapılan mezalim ve işkencelerin sonucunda Ahıska bölgesinden Ardahan ve Kars bölgesine olan göçün adı, Ardahan yerli ağızlarında *kaçakaçlık*, Terekeme ve Türkmen ağızlarında *kaçakaçlık* olarak adlandırılmaktadır.

⁵ Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız: Kırzioğlu Kars III Özel sayı, s. 39; Ercilasun, 1983, s. 30-32.

⁶ Makalenin konusu Ardahan ili olmasına rağmen, bölgenin tarihî, sosyal ve demografik yapılanmasına etki eden olaylar, hem Ardahan'ı hem de Kars'ı aynı zamanda ve aynı biçimde etkilediği için Ardahan ve Kars beraber verilmiştir.

⁷ Ardahan'da yaşayan Oğuz boyları bazı ilçe, köy veya mahallelere kendi boylarının isimlerini vermişlerdir. Örneğin "Hanak" ilçesinin ismi Oğuzların "Kınık" boyunun adıdır, *kınık* > *kanak* > *hanak* değişimi ile oluşmuştur. Yine Hanak ilçesinin Atalar Mahallesi de ismini "Kınık" boyunun "Atalar" boyundan almaktadır.

2.2. Türkmen ağızı

Bölgede Türkmen terimi, yöredeki Alevî-Bektaşî halkları ifade etmek için kullanılmıştır. Türkmenler Damal ilçesinin tamamı ile Hanak ilçesine bağlı Saskara (Koyunpınar), Piklop (İncedere), Fayatlı (Çiçeklidağ), Daneden (Serinkuyu), Verena Nakala (Çavdarlı) ve Çat köylerinde yaşamaktadırlar. Bu bölgedeki Türkmenler, Maraşaltı denilen yer (Gaziantep ile Kahraman Maraş arasında bir yer) ve Çorum'dan gelmişlerdir. Ardahan Türkmenlerinin en önemli özelliği buradaki yerli halka çok fazla karışmadığı için ağız özelliklerini umumiyetle muhafaza etmiş olmalarıdır. Ardahan Türkmen ağızları Orta Anadolu ağızları ile benzerlik göstermektedir; özellikle *k* ve *g* yanındaki *ö,ü* vokallerinin yarı ya da tam kalınlaşması, Ardahan ilindeki diğer ağızlarda görülmez (Ercilasun, 1983, s. 35-40; Erbaşı, 2019, s. 1-4; Tosun, 2016, s. 9)⁸

2.3. Terekeme ağızları:

Ardahan ilinde kendilerini Terekeme olarak adlandıran etnik grubun konuşma biçimine Terekeme ağızları adı verilmektedir. Terekemelerin kökeni ile ilgili Ercilasun; "Karapapak ve Terekeme tabirleri çoğu defa aynı topluluğu ifade etmek için kullanılmıştır; ancak araştırmalarımız sonucunda bu iki tabirin bazı küçük farklar taşıdığını gördük, Karapapak tabiri; Kars'a geliş tarihi çok eski olan (1828'den sonra), eskiden beri yerleşik bulunan Çıldır kaza ve köylerindeki halk için kullanılmaktadır; Terekeme tabiri ise, 1921'den sonra Kars'a gelerek daha çok merkez köyleri ile Selim, Sarıkamış, Göle, Arpaçay ve köyelerine yerleşen ve yakın zamana kadar göçebe olan halkları ifade eder (Ercilasun, 1983, s. 41).

3) Çalışmanın amacı:

Kendi ağız bölgem olması itibarıyla Ardahan ağızlarında tespit ettiğim arkaik veya Oğuzca dışı kelimeler ile sadece bu bölgede tespit edilen bazı yerel kelimeleri ortaya koymak, Anadolu ağızları, Ardahan ili ağızları üzerine yapılacak çalışmalar ile Türk diline katkı sağlamak amaçlanmıştır.

4) Metot:

Benim Ardahan, Hanak ilçesinde yerli ağızlarından derlemiş olduğum kelimelerin, Ardahan ağızlarındaki transkripsiyonu, anlamları, kökenleri ve bulunabildiği kadarıyla tarihî lehçelerdeki seyri, Tarama ve Derleme sözlüklerindeki biçim ve anlamları verilmeye çalışılmıştır. Yine Ardahan

⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız: Ercilasun, 1983, s. 35-40; Erbaşı, 2019, s. 1-4; Tosun, 2016, s. 6-9.

ağızlarındaki bazı sözcük veya kullanımların, Kars ağzlarındaki kullanımı da verilmiştir.

badah ver- “çelme takmak” Ardahan yerli ağzlarında *badah ver-* “çelme takmak”, Arpaçay, Çıldır ağzlarında *badah/badag at-* “çelme tak-” biçimlerinde kullanılan *badah* sözcüğü, **ba-g+da-g* biçiminden /g/fiilden isim yapan yapım ekinin düşürülmesi ile oluşmuştur. *bağda-* fiili tarihî lehçelerde “çelme takmak” anlamı ile bulunmaktadır (EDPT 313a).

Anadolu ağzlarında:

badah/h “çelme, güreşte bacak atma” (DS 459; TDK Derleme Sözlüğü, ağa giriş tarihi: 01.01.2021).

badah sözcüğünün türediği *bagda-* fiil gövdesinden türetilmiş sözcüklerin tarihî lehçeler, Tarama ve Derleme sözlüklerindeki görünüşleri şöyledir:

bağda “güreşçi çelmesi” “Güreşçilerin fünûndan bir fen ve sanata denir ki ayağını hasmın ayağına basıp yıkar; beyinlerinde *sarma* ve *bağda* dahi derler (TS 365). Anadolu ağzlarında *bagda* “çelme, güreşte bacak atma” (DS 476).

bağda ur- “güreşte sarmaya almak, çelme takmak” (TS 366).

bağda < *ba-ğ+da-g* > sondaki *g* morfeminin düşmesi ile, tıpkı *boyag* > *boya* örneklerinde olduğu gibi. ET. ve tarihî lehçelerde *bagda*~ *bağda* biçimi taranan kaynaklarda tespit edilemedi. Kelime sonlarındaki *g*'lerin Batı Türkçesinde kurallı olarak düşürüldüğünü göz önüne alırsak, *bagdag* > *bada* biçiminin Batı Türkçesine has bir özellik olduğunu söyleyebiliriz.

bağdala- < *ba-ğ+da+la-* “güreşte çelme takmak” (TS 365)

Batı Türkçesindeki *bagda* “güreşçi çelmesi” ismine +*la-* isimden fiil yapan yapım ekinin getirilmesi ile oluşmuş. Anadolu ağzlarında da *bağdala-* “güreşte çelme atmak” (DS 477).

bağdalan- “düşecek gibi olmak, ayağı takılmak” (DS 477).

bağda- “güreşte sarmaya almak, çelme takmak” (TS 365)

Karahanlı lehçesinde *ol anıñ adakın bağdadı* “O, onun ayağına çelme taktı” (DLT III 276).

Sözcük Karahanlı lehçesinden sonra tarihî lehçelerde taranan kaynaklarda tespit edilemedi; Batı Türkçesinde, Tarama ve Derleme sözlüklerinde bulunmaktadır.

bağda- “güreşte sarmaya almak, çelme takmak” (TS 365; DS 477).

bu gez beyrek kızın ince beline girdi bağdadı (Dede XIV 41).

bağdan- “çelme takılmak” (TS 366)

önüne ayak bağdanmış, ayak dolaştırılmış kimesne (Terceman XVI 3, 71).

bağdan- fiili ET. ve tarihî lehçelerde taranan kaynaklarda tespit edilemedi.

bağdat- “güreşte bağdalatmak, bağdalama için emir vermek; bağdalamak” (DLT II 327). Sözcük, Tarama ve Derleme sözlüklerinde tespit edilemedi.

Bugün TT.’de kullanılan *bağdaş* sözcüğü de bu fiil gövdesinden türemiştir. Derleme Sözlüğü’nde *bağdaş* sözcüğü ve kullanımları şöyledir:

bağdaş “bağdaş” (DS 477)

bağdaş kur- “bağdaş kurmak, bağdaş oturmak” (DS 477)

bağdaş dur- “rahat olmak” (DS 477)

Tarama Sözlüğü’nde “benzer, eş” anlamında *bağdaş* sözcüğü de vardır

sağluḥ “soğukluk, kiler, yiyeceklerin korunduğu yer” < *sağuhluḥ* < *soğukluk*; *sağuh* < *soğuk*; sözcük Ardahan ve Kars Terekeme ağızlarında *sayuhluḥ* “soğukluk, kiler, yiyeceklerin korunduğu yer” anlamında bulunmaktadır. *soğuk* Ardahan ağızlarında *soğuk* > *sağuh*, *soğukluk* > *sağuhluḥ*, haploloji ile *sağluḥ*. DS’de *sağluḥ* sözcüğü bulunmamaktadır; ancak DS’de *soğukluk* sözcükleri şu anlamlarda tespit edilmiştir:

soğukluk (I) [sokluk, söklük I, sovukluk] “yemekten sonra içilen hoşaf” (DS 3657)

soğukluk (II) [soğucak, sohluk II, sovukluk I] “semizotu” (DS 3657)

soğukluk (III) “hamam halveti” (DS 3657)

soğukluk (IV) “köy evlerinde yapılan bir çeşit balkon” (DS 3657)

soğukluk (V) “ara bozmak için yapılan muska” (DS 3657)

soğukluk (VI) “acının sönmesi” (DS 3657)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi DS’deki *soğukluk (IV)* “köy evlerinde yapılan balkon” sözcüğü Ardahan yerli ağızlarında *sağluḥ*, Ardahan ve Kars Terekeme ağızlarında *soyuhluḥ* biçiminde bulunmaktadır.

ğorug “(tarım alanı, otlak için) korunan yer” < ET. *korig* < *kori-g* (EDPT 652b). ET.’de *korig* sözcüğü tespit edilemedi, “kale muhafızı” anlamında *korigu* sözcüğü vardır (BK D 41). *korig* sözcüğünü Karahanlı lehçesinde DLT’de *korig* “muhafaza altına alınan yer, korunan yer” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2015, s. 730). Harezmi lehçesinde *korig* “korunan alan” (Kutb 336). Kıpçak lehçesinde *koru* “korunan

alan” (Hou 6 I 27). Çağataycada *koruk* “korunan alan” (Sang 286r). Osmanlıcada *koru* “korunan alan, orman” biçiminde bulunmaktadır.

Çağdaş lehçelerde **TT.** *koru*, **Az.** *ğoruğ*, **Özb.** *kurık*; ayrıca sözcük Türkçeden Moğolcaya da *kori’an* şeklinde geçmiştir (EDPT 652b).

Anadolu ağızlarında *koruğ*, *koruk II* “otunu biçmek için korunan tarla” (DS 2929).

Ardahan yerli ağızlarında *ğoruğ* biçiminde tespit edilen sözcük, Ardahan Terekeme ağızlarında da *ğoruğ* biçimindedir.

Eski Türkçe ve tarihî lehçelerde sözcük sonundaki *g/g̃* sesleri Oğuzcada ya düşer ya da *g/g̃* > *k/k̃*’ye; Doğu Anadolu ağızlarında bazı kelimelerde *k* > *ğ* değişimi ile *ğ*’ye döner. Burada yerli ağızlarında söz sonundaki *g/g̃* sesi önce *k* > *ğ*’ye dönmüşken, Terekeme ağızlarında sözcük sonundaki *g* sesinin korunması Oğuzca dışı bir özelliktir.

gizlenkuki/gizlenguği “saklambaç” < *giz+le-n-gü+gi*. Ardahan yerli ve Türkmen ağızlarında *gizlenkuki*, Terekeme ağızlarında *gizdenpoç* biçimindedir.

ET’de ve tarihî lehçelerde *gizlenguği* ya da *gizlenkuki/gizlenguği* sözcüğü tespit edilemedi. ET’de ve DLT’de *kizlençü* “saklanmış şey” anlamında sözcük vardır (DLT III 242).

Sözcüğün kökü olan *kiz* sadece Karahanlı lehçesinde “kutu, kap” anlamlarında bulunmaktadır; *kizdeki kin yıpar* “misk kutusu içerisindeki misk” (DLT I 327). Tarihî lehçelerde ve çağdaş lehçelerde bu kökten türemiş *kizle-* > **BT.** *gizle-*; *kizlen-* > **BT** *gizlen-* gibi türevler vardır. *kiz* “kutu, kap” sözcüğüne +*IA*- isimden fiil yapan yapım ekinin getirilmesi ile *gizle-*, *-n-* fiilden fiil eki ile de *gizlen-* “gizlenmek, saklanmak” sözcüğü oluşmuştur; *gizlen-* < **ET.** *kizlen-* biçimindedir. Fiil gövdesine getirilen *-gU* partisip eki ile isim yapılmıştır. *-gU* ekinin yapısı ile ilgili Ramstedt *-gU* < **AAlt.** **ku* < **kuy*; Räsänen *-gU* < **Moğ.** **hu* < *-gl* şeklinde açıklamıştır (Bayraktar 2004: 93). Tarihî lehçelerde Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay lehçesinde *-gU* partisibi sıklıkla kullanılmıştır. EAT., Osm., TT.’de *-gU* partisibi edebî dilde bulunmamaktadır. Ancak Ardahan ağızlarındaki *gizlenkuki* ve *gizlenguği* sözcüklerinde *-gU* partisip eki bulunmaktadır. Partisip eki ile oluşmuş isme, +*ki* aitlik ekinin getirilmesi ile de *gizlenkuki/gizlenguği* biçimleri yapılmıştır.

pıskır- “hapşirmek” < *bis+kır-*

Tarihî lehçelerde taranan eserlerde ilk defa Harezmi lehçesinde Kutb., ME. ve NF’de tespit edildi. *bıskır-* “gülümsemek” (Kutb 667; NF 157/6, ME 144/3).

Tarama Sözlüğü'nde *pıskır-* “hapşirmek” (TS 3196), Derleme Sözlüğü'nde *pıskır-*, *piskir-* “hapşirmek, tıksırmak” (DS 3449, 3463). Ardahan ağızlarında *pıskır-* “hapşirmek” anlamında bulunmaktadır.

yasla- “sözü yineleyerek alay etmek” < *yaŋ+sı-ø+la-* < *yaŋ+sı-ğ+la-*

Çağatay lehçesinde *yaŋsıla-* “birisini taklit etmek, izinden gitmek” (Ünlü, 2013, s. 1229). Tarama Sözlüğü'nde *yaŋsıla-* “taklit etmek” (TS 4291). Derleme Sözlüğü'nde *yansıla-*, *yağşala-*, *yağşıla-*, *yamsıla-*, *yamşa-*, *yansala-*, *yansla-*, *yansula-*, *yaŋşala-*, *yaŋşa-*, *yasla-*, *yassıla-* “sözü yineleyerek alay etmek” biçimleri bulunmaktadır (DS, 4174, 4175). Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı'nda *yansı* “bir tarafa eğilme, yansı” anlamında tespit edilmiştir (Borovkov, 2002, s. 310).

Buradaki *yasla-* fiili, Kars ve Ardahan Terekeme ağızlarında “birisinin konuşmalarını taklit etme” anlamında kullanılan *eğ-* fiili ile aynı anlamdadır: *menim ağzımı eğer* “Benim söylediklerimi tekrar eder”

kada- “vurmak, yumruk atmak” < **ka+da-*

Sözcüğün kökeni **ka* yansıma kökü, +*DA-* isimden fiil yapan yapım eki ile oluşmuş olmalıdır. +*DA-* isimden fiil yapan yapım eki için Ergin, “Az sayıda kelimedede görülen bu ek ses taklidi kelimelerden fiil yapmakta kullanılır” (Ergin, 1997, s. 182).

kadamak sözcüğü Tarama Sözlüğü'nde yoktur, ancak *kadan-* biçiminde türevi vardır, *kadan-* “pekişmek, yerleşip kalmak” (YTS 133). Derleme Sözlüğü'nde *kadamağ*, *kadamak (I)* “teyellemek, iri iri dikmek” (DS 2590)

kadamak (II), *kadamañ (1)* “sıkıştırmak, bağlamak” **(2)** “iki şeyi birbirine çivi ile iliştiirmek”, **(3)** “hayvanı bir yere sıkıca bağlamak” (DS 2590)

kadamak (III), *kadakmak* “ölmek, gebermek” (DS 2589)

kadamak (IV) “gövdeyi bir yönden öbür yöne çevirmek” (DS 2590) anlamlarında bulunmaktadır.

DS'de yukarıda dört anlamı verilen sözcüğün tespit edildiği yerlerde Ardahan veya Kars illeri geçmemektedir.

Ardahan ağızlarında *kada-* sözcüğünün “vurmak, yumruk atmak” anlamlarında kullanımları tespit edilmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Ardahan ağızlarında tespit edilen *badağ ver-* “çelme takmak”, Çıldır, Arpaçay ağızlarında *badağ/g at-* “çelme takmak” biçiminde tespit edilmiştir (TDK.,

sozluk.gov.tr). *badaḥ* sözcüğü *bağda-* “güreşte çelme atmak” fiil gövdesinden türemiştir. Tarama ve Derleme sözlüklerinde tespit edebildiğimiz *bada-* fiili ve türevleri şunlardır:

bağda- “güreşte sarmaya almak, çelme takmak” (TS 365)

bağda “güreşçi çelmesi” (DS 476; TS 365).

badaḥ/h “çelme, güreşte bacak atma” (DS 459)

bağdala- < *ba-ğ+da+la-* “güreşte çelme takmak” (TS 365)

bağdalan- “düşecek gibi olmak, ayağı takılmak” (DS 477).

bağdan- “çelme takılmak” (TS 366)

bağdaş “bağdaş” (DS 477)

bağdaş kur- “bağdaş kurmak, bağdaş oturmak” (DS 477)

bağdaş dur- “rahat olmak” (DS 477)

Yine tarihî lehçelerde *bağdat-* “güreşte bağdalatmak, bağdalama için emir vermek; bağdalamak” (DLT II 327) biçimi de tespit edilmiştir.

Derleme sözlüklerinde *soğukluk (IV)* “köy evlerinde yapılan bir çeşit balkon” (DS 3657) anlamındaki sözcük, Ardahan yerli ağızlarında *saḥluḥ*, Kars ve Ardahan Terekeme ağızlarında *sayuḥluḥ* “yiyeceklerin korunduğu yer, kiler, depo” anlamlarında bulunmaktadır. *saḥluḥ* biçimi Derleme sözlüklerinde tespit edilemedi.

ET’de “(tarım alanı, otlak için) korunan yer” anlamındaki *korıḡ/g* sözcüğü, Batı Türkçesinde *koru* biçimindedir; Anadolu ağızlarında *koroh*, *koruk* “(tarım alanı, otlak için) korunan yer” biçimlerinde tespit edilen sözcük, Ardahan ili Terekeme ağızlarında *goruḥ* biçimindedir.

Ardahan ağızlarında *gizlenkuki* ve *gizlengügi* “saklambaç” biçimlerinde tespit edilen sözcükteki, *-gU* partisip eki, eski Türkçede ve tarihî lehçelerde kullanılmaktadır; Batı Türkçesine girmemiş olan bu partisip eki, Ardahan ağızlarında *gizlenkuki*, *gizlengügi* sözcüklerinde bulunmaktadır.

Tarihî lehçelerde *bıskır-* “gülümsemek” anlamında olan, Batı Türkçesinde Tarama ve Derleme sözlüklerinde *pıskır-* “hapşirmek” biçiminde bulunan sözcük, Ardahan ağızlarında da *pıskır-* “hapşirmek” biçimindedir. “sözü yineleyerek alay etmek” anlamındaki *yasla-* sözcüğü ise *yaḥsıla-* “tekrar etmek, taklit etmek” fiilinden gelmektedir.

kada- sözcüğünün Derleme Sözlüğü’nde tespit edilen *kadamaḡ*, *kadamak (I)* “teyellemek, iri iri dikmek” (DS 2590) *kadamak (II)*, *kadamaḥ (1)* “sıkıştırmak, bağlamak” **(2)** “iki şeyi birbirine çivi ile iliştmek”, **(3)** “hayvanı bir yere sıkıca bağlamak” (DS 2590)

kadamak (III), *kadakmak* “ölmek, gebermek” (DS 2589)

kadamak (IV) “gövdeyi bir yönden öbür yöne çevirmek” (DS 2590) anlamlarının dışında sözcüğün Ardahan ağızlarında “vurmak, yumruk atmak” anlamları da tespit edilmiştir.

KISALTMALAR

AAIt. Ana Altayca

Az. Azeri lehçesi

DLT *Dîvânu Lugâti't-Türk*

DS. *Derleme Sözlüğü*

EAT. Eski Anadolu lehçesi

EDPT *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*

ET. Eski Türkçe

KB *Kutadgu Bilig*

Kutb. *Kutb'un Husrav u Şirin'i Dizin*

ME. *Mukaddümetü'l-Edeb*

Moğ. Moğolca

NF. *Nehcü'l-Ferâdis*

Özb. Özbek lehçesi

Sang. *Sanglax*

TDK Türk Dil Kurumu

TT. Türkiye lehçesi

YTS *Yeni Tarama Sözlüğü*

Çıkar Çatışması: Yazarlar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazarlar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

Katkı Payı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı yaptıklarını beyan etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, A. (2013). Dünyada ve Türkiye Türkçesinde Ağız Çalışmaları ve Yöntemler. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (9), 387-401.
- Bayraktar, N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Berbercan, M. T. (2014). Eski Türkçeden Yeni Türkçeye “Sa-” Fiili ve Türevleri. *International Journal of Language Academy*, 2 (1), 17-29.

- 📖 Borovkov, A., K. (2002). Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Buran, A. (2011). Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 6 (1), 41-54.
- 📖 Clauson, S., G. (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. London: Oxford at the Clarendon.
- 📖 Derleme Sözlükleri, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Dilçin, C. (2009). Yeni Tarama Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Erbaşı, Y. (2019). Ardahan Damal İlçesi Ağzı (inceleme, metin, sözlük), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne.
- 📖 Ercilasun, A. B. (1983). Kars İli Ağızları. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Güneş, B. (2012). Karşılaştırmalı Ağız Araştırmalarının Önemi ve Türkiye'deki Karşılaştırmalı Ağız İncelemeleri Üzerine Bir Deneme. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 1 (4) , 20-44.
- 📖 Kızıoğlu, M. F. Osmanlı Fethinden Önceleri Ardahan-Çıldır-Posof Bölgesinin Türklüğü. Kars III, Çıldır-Ardahan-Hanak-Posof Özel sayısı.
- 📖 Starostin, S., Dybo, A. & Mudrak, O. (2003). Handbook of Oriental Studies. Boston: Brill Leiden.
- 📖 Tarama Sözlükleri, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Topçuoğlu, A., Oral, İ. O. & Demir, M. (2016). Ardahan İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Görünümü. Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2 (3) , 131-142.
- 📖 Tosun, İ. (2016). Ardahan İli Ağızlarının Ses ve Şekil Özellikleri. Ankara: Payda.
- 📖 Ünlü, S. (2012). Karahanlı Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim.
- 📖 ---- (2012). Harezmi Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim.
- 📖 ---- (2013). Çağatay Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim.
- 📖 www.ardahan.gov.tr/ Erişim Tarihi: 25.12.2020.
- 📖 www.tüik.gov.tr Erişim Tarihi: 27.12.2020.

**Türkiye’ye Göç Eden Telafer Türkmenlerinin Gündelik Hayat
Pratikleri ve Mekân Algısı: Ankara Örneği**
*Daily Life Practices and Space Perception of Telafer Turkmen Immigrant to
Turkey: the Case of Ankara*

Betül OK ŞEHİTOĞLU*
Murat ŞAHİN**

Özet

Göç olgusu içerisinde, insanları göçe zorlayan birçok sebep vardır. Göç, sadece bir topluluğun bir yerden başka yere taşınması olarak düşünüldüğünde eksik kalmaktadır. İnsan hareketliliğiyle pratikler ve mekânlar üzerinden gerçekleşen göç, toplumsal değişme ile birlikte ele alınmalıdır. Göçmenler çoğunlukla şehirlere göç ederek yaşam alanı oluştururlar. Toplumsal, bireysel ilişki kurma biçimleri, kültür, etkileşim, üretim, tüketim ve alışveriş gibi birçok değişken hayatının parçası haline gelir. Bu çalışmada Ankara’da yaşayan Telafer Türkmenleri bağlamında, göçmenlerin gündelik hayat pratikleri ve mekân algısına yönelik durum çalışması gerçekleştirilmiş, amaçlı örneklem içerisinde kartopu ve ölçüt örneklem kullanılmıştır. Veriler 10 katılımcı (3 K, 7 E) ile yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Veriler keşfedici analiz yöntemiyle tematik kodlama sonrası MAXQDA paket programında içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma; Telaferli göçmenlerin gündelik hayat pratikleri ve mekân algısı üzerinde etkin olan durumları ve hayat deneyimlerini açıklamayı amaçlamaktadır. Araştırma bulgularında; “Göç Deneyimi”, “Kimlik”, “Sosyal İlişkiler”, “Kurumlar”, “Gündelik Hayat Pratikleri” ve “Mekân Algısı” olmak üzere 6 tema ortaya çıkmıştır. Telafer Türkmenlerinin gündelik hayat pratiklerinin ve mekân algısının oluşmasında baskın olarak göçmen olmanın etkileri görülmekte, özel olarak Ankara’da yaşamının da mekân algısını biçimlendirdiği gözlemlenmektedir. Araştırma göç literatüründe Ankara özelinde Telaferli Türkmenlerin yaşam ve varolma biçimlerini açıklaması ve yorumlaması açısından fayda sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, göçmen, Telafer Türkmenleri, gündelik hayat, mekân algısı, Ankara, durum çalışması.

*Dr., betul.ok55@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4585-3819.

** Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, murat.sahin@omu.edu.tr.
ORCID ID: 0000-0002-9025-1860.

Abstract

Within the phenomenon of migration, there are many reasons that force people to migrate. Migration is incomplete when considered only as the movement of a community from one place to another. Migration, which takes place through practices and spaces with human mobility, should be considered together with social change. Immigrants mostly migrate to cities and create a living space. Many variables such as social and individual relationships, culture, interaction, production, consumption and shopping become a part of his life. In this research, a case study was conducted on the daily life practices and spatial perception of immigrants in the context of Tal Afar Turkmen living in Ankara, and snowball and criterion sampling were used in purposeful sampling. Data were collected with 10 participants (3 F, 7 M) using a semi-structured interview form. The data were subjected to content analysis in the MAXQDA package program after thematic coding with the exploratory analysis method. Research; It aims to explain the situations and life experiences that are effective on the daily life practices and perception of space of the immigrants from Tal Afar. In the research findings; Six themes emerged: "Experience of Migration", "Identity", "Social Relations", "Institutions", "Everyday Life Practices" and "Perception of Space". The effects of being an immigrant are dominantly seen in the formation of daily life practices and spatial perception of the Talafar Turkmen, and it is observed that living in Ankara in particular shapes the perception of space. The research provides benefits in terms of explaining and interpreting the life and existence styles of the Turkmens of Tal Afar in the migration literature, in particular Ankara.

Keywords: *Immigration, immigrant, Tal Afar Turkmen, everyday life, perception of space, Ankara, case study.*

21. yüzyılda her geçen gün yeni bir çeşitlilikle kaşımıza çıkan göç gerçeği, uluslararası bir konu olarak güncelliğini korumaktadır. Türkiye son yıllarda kitlesel göçlerin merkezi haline geldiği için, göç ve göçmen konusu gerek sosyalbilimlerde gerekse diğer alanlarda ilgi çekici bir hâl almıştır. Göç, her ne kadar modernitenin ürettiği bir kavram (Tekeli, 2008, s.173) olarak algılansa da göç olayı insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. İnsanlar, tarih boyunca savaşlar, sürgünler, açlık, işsizlik, yoksulluk, doğal afetler, ticaret, evlilik gibi çok çeşitli sebeplerle zorunlu veya gönüllü; bireysel veya kitlesel olarak göçe maruz kalmıştır (Adıgüzel, 2020). Göç, sadece bir sosyal hareketlilik değildir; aynı zamanda farklı kültürlerin, farklı değer, norm ve davranışlar içerisinde bulunan toplumların aynı coğrafi mekânları birlikte paylaşımıdır. Göç hareketleri, bireysel hayatlar üzerinde yarattığı değişimlerin yanında, yerleşilen ülkenin günlük hayatı ve siyaseti üzerindeki etkileriyle de sosyolojik bir olgudur (Çatak, 2019, s.1). Dolayısıyla toplumların değişim ve dönüşümlerini sağlamasından dolayı göç olgusu, çok farklı açılardan sosyolojik araştırmaları gerekli kılmaktadır.

Göç kavramı belli bir nüfusun uzun süreli mekânsal değişikliğini tarif etmektedir. Ancak göçün, bir mekânı değiştirmenin ötesinde çok daha geniş ve derin anlamları vardır. Nedenleri ve sonuçları bağlamında birçok boyutu bulunmaktadır (Sağlam, 2007, s.34). Thomas Faist'e göre göç; yerel-uluslararası, geçici-kalıcı, bireysel-grup-kitlesele, gönüllü-zorunlu ve yasa- yasa dışı olarak sınıflandırılmaktadır (Faist, 2003, s.47). Bir ülkeden diğer bir ülkeye göç, bireyin kimliğinde önemli ve uzun soluklu etkileri olan karmaşık bir psikososyal süreçtir. Kişinin ülkesini terk etmesi derin kayıpları da beraberinde getirmektedir. Kişi göç ile birlikte aldığı yiyeceklerden, dinlediği yerel müziklerden, sosyal geleneklerinden, hatta dilinden çoğu kez vazgeçmek durumunda kaldığı görülmektedir (Akhtar, 2018). Örneğin göç, çocuk ve ergen açısından çeşitli riskler ve uyum sorunlarını içermektedir (Sariahmetoğlu & Kamer, 2020, s.1612). Göç olgusuna ilişkin bütün bu karmaşıklıklar, çok boyutlu düşünmeyi gerektirmektedir.

Göçün koşulları ve sebeplerine ilişkin pek çok unsur bulunmaktadır. İnsanları göçe zorlayan psikososyal sebeplerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz (Akhtar, 2018, s.4-5):

1. *Göçün geçici mi yoksa kalıcı mı olacağı büyük bir fark yaratacaktır. Yabancı bir ülkeye belirli bir süre için atanan bir diplomatın durumu, yeni topraklara yerleşme umuduyla memleketinden ayrılan bir göçmenin durumundan farklıdır.*
2. *"Kişinin ülkesinden ne düzeyde kendi seğimiyle ayrıldığı sonraki uyumunu etkileyecektir. Kişinin ayrılışa kendini hazırlamak için ne kadar zamanı olduğu da bu bağlamda önem taşır. Ülkeden aniden gitmek, öngörülen yası engeller ve sonraki uyum sürecini karmaşıklaştırır.*
3. *Kişinin memleketini yeniden ziyaret edip edemeyeceği, göç sürecinin sonuçları üzerinde etkilidir. Menşee ülkelerini kolaylıkla ve sık sık ziyaret edebilen kişiler, "duygusal ikmal" den alıkonmuş olanlara göre daha az acı çekerler.*
4. *Kişinin ülkesinden ayrılma nedenleri, yeni çevreye uyumunun başarısını ya da başarısızlığını belirlemede rol oynayacaktır.*

Bütün bu sebepler dikkate alındığında, göç olgusu birey ve toplumların yaşantılarını nasıl etkilediğini göstermektedir. Diğer taraftan göçün etkilerine bakıldığında, küresel ölçeekte birçok değişimleri de içerisinde barındırmaktadır. Özellikle ulus devletlerin gelişmesine bağlı olarak göç olgusunun biçim ve niteliği de değiştiği görülmektedir (Ekiyor, 2017, s.45). Bir olayın göç olarak ele alınabilmesi için başta, göç nedeniyle oluşan nüfus hareketinin iki ayrı yerleşim

yeri arasında ve belirli zaman dilimi içerisinde tamamlanması gerekmektedir. Ancak *“bir yerleşim biriminin sınırları içerisinde gerçekleşen yer değiştirme olayı ya da seyahat amaçlı bir gezi, göç olarak nitelendirilemez”* (Ertan & Ertan, 2017, s.11). *“Birleşmiş Milletlere göre, bir nüfus hareketinin göç olarak nitelendirilebilmesi için gidilecek olan yerde bir yılı aşkın süre ile kalmak ve sürekli yerleşmek amacıyla gitmiş olmak gerekmektedir”* (IOM, 2013, s.37). Diğer bir ifadeyle göç hareketi, kalıcı bir yer değişikliğidir (Cabana & Clark, 2011, s.1-3). Dolayısıyla göç olgusunun, mekân değişiminin yanında asgari olarak bir zaman dilimini de içermesi gerekmektedir. Buna göre her sosyal hareketlilik, göç kapsamı içerisinde değerlendirilmemektedir.

Göç olgusu içerisinde birçok kavramı barındırmaktadır. Düzenli ve düzensiz göç kavramlarının yanı sıra, göçmen, mülteci, sığınmacı, vatansız gibi kavramlar öne çıkmaktadır. Düzenli ve düzensiz göçler, birey ve toplulukların yasal ve yasa dışı olarak hareketliliklerini ifade etmektedir (Adıgüzel, 2020). Birleşmiş Milletler 2017 raporuna göre, dünyada göç nedeniyle yer değiştirenlerin sayısının 258 milyona çıktığı belirtilmektedir (United Nations, 2017). Dünyadaki göç hareketliliğinin önemli bir kısmı yasa dışı yollardan gerçekleşmektedir. Özellikle Türkiye, yakın coğrafyasından yasa dışı yollarla göçlerin yoğun yaşandığı bir bölgedir. 2012 ve sonrasında Irak ve Suriye'nin içinde yaşadığı olumsuz koşullardan kaynaklı olarak Türkiye'ye uluslararası göçler gerçekleşmekte ve günümüzde Türkiye'nin birçok şehrinde düzensiz göçmenler yaşamaktadırlar. *“Uluslararası göç, kişilerin geçici veya daimi olarak başka bir ülkeye yerleşmek üzere menşe ülkelerinden veya mutad olarak istikamet ettikleri ülkeden ayrılmaları olarak tanımlanmaktadır”* (IOM, 2013, s.88). Buna göre uluslararası göçler, daimi bir yer değiştirme hareketi olarak tarif edilmektedir. *“Ulus devletinin sınırları dışına gerçekleşen nüfus hareketliliğini ifade eden uluslararası göç, dinamik, karmaşık ve çok boyutlu bir olgudur. İçinde geliştiği bağlamın koşullarından etkilenmektedir”* (Ekiyor, 2017, s.48). Daha doğrusu *“uluslararası göçler, çok sayıda bağ ile çok sayıda ulus-devlet içindeki iki ya da daha çok konumu ve hareket edenlerle kalanlar arasındaki çeşitli bağları özetleyen, ekonomik, siyasi, kültürel ve demografik bir süreçtir”* (Faist, 2003, s.30). Göç ile ortaya çıkan bu süreç, sosyal değişimi tetiklemekte ve hızlandırmaktadır.

Uluslararası literatürde ise “emigration” ve “immigration” kavramları bulunmaktadır. Bunlardan ilki ülkeden dışarı gerçekleşen göçü nitelerken, ikincisi başka bir ülkeden ülke içerisine gerçekleşen göçü nitelendirir (Çiçekli, 2016). Uluslararası göç kapsamında, insanlar göç ettikleri yerlerde mülteci, sığınmacı ve göçmen gibi statülere sahip olmaktadır. 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne göre mülteci; *“ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı*

sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişidir” (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021b). Mülteci olmak, beklenmeyen büyük olaylar sonucu yön değıştiren hayatı, mecburiyetler doğrultusunda yeniden düzenlemek zorunda kalmaktır. Alışkın olduğu topluluğundan ve kültüründen ayrılan mülteci, yeni davranış örüntülerini, yeni kuralları, yeni değerleri, kısacası yeni bir sosyal örgütlenmeyi öğrenmek ve anlamak zorunda kalmaktadır (Morrice, 2011). Birbiri yerine kullanılan ve çoğu zaman karıştırılan sığınmacı, mülteci ve göçmen kavramları uluslararası hukuk çerçevesinde tanımları yapılmış, statülerine ilişkin hukuki haklarına ilişkin çerçeveleri çizilmiştir. Buna göre Sığınmacı şu şekilde tarif edilmektedir: *“Mülteci olarak uluslararası koruma arayan ancak statüleri henüz resmi olarak tanınmamış kişilere sığınmacı denir. Bu terim genellikle mülteci statüsü almaya yönelik başvurularının hükümet ya da Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) tarafından karara bağlanmasını bekleyen kişiler için kullanılmaktadır. Statüleri resmi olarak tanınmamış olsa da sığınmacılar vatandaşı oldukları ülkelerine zorla geri gönderilemezler” (Türk Kızılayı Göç İstatistikleri Raporu, 2017).* Üzerinde uzlaşmış bir ‘göçmen’ tanımı bulunmamakla birlikte *“Birleşmiş Milletler göçmeni, sebepleri, gönüllü olup olmaması, göç yolları, düzenli veya düzensiz olması fark etmeksizin yabancı bir ülkede bir yıldan fazla ikamet eden bir birey olarak tanımlar (IOM, 2013, s.17).*” Bu tanım kapsamında, turist veya işadamı statüsüyle daha kısa sürelerde seyahat eden kişiler göçmen olarak değerlendirilmemektedir. Literatürde “immigration” olarak kabul edilen, 2012 yılı sonrasında Irak ve Suriye’den Türkiye’ye göç edenler hukuki olarak mülteci veya sığınmacı olarak görülmemektedir. Suriye’den göç edenler Geçici Koruma Altındaki bireyler, diğer göç eden göçmenler ise Uluslararası Koruma statüsünde yer almaktadırlar. Buna göre göç ile ilgili bu durum Türkiye’de 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’na (YUKK) göre işlenmektedir. YUKK (2013) Madde 3/1’ya göre göç, *“Yabancıların, yasal yollarla Türkiye’ye girişini, Türkiye’ye kalışını ve Türkiye’den çıkışını ifade eden düzenli göç ile yabancıların yasa dışı yollarla Türkiye’ye girişini, Türkiye’de kalışını, Türkiye’den çıkışını ve Türkiye’de izinsiz çalışmasını ifade eden düzensiz göçü ve uluslararası korumayı”* içermektedir. Buna göre özellikle Türkiye’ye yakın coğrafyada yaşanan ve insan hayatını önemli ölçüde etkileyen olaylar karşısında düzensiz göçe zorlanan Irak ve Suriyeli mülteciler Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) kapsamında sığınmacı olarak değerlendirilseler de çalışma içerisinde üst kavramda birleştirilmeleri ve

hukuksal statülerden ziyade Türkiye'deki kabule göre göçmen olarak adlandırılmaktadırlar.

Göç süreci toplumsal hafızayı ortadan kaldırmamaktadır. Göçmenler varolan kimlikleriyle göç ettikleri yere gelmektedirler. Göçmenlerin, dil ve kimlik anlayışları, kendilerine özgü miraslarını, öykülerini silmemektedir. Kültür, tarif, dil, gelenek gibi göçmenin kimlik duygularını meydana getiren hususlar göç ile birlikte ima edilmemekte ama parçalanmakta, sorgulamaya açılmakta, yeniden yazılmaktadır (Chambers, 1994, s.43-44). Göç ile birey ve toplumlar sahip oldukları kimlik ve kültürel özellikleri ile birlikte, farklı kültürel özelliklere sahip yeni bir fiziki, sosyal ve kültürel çevreye uyum sağlamaya çalışmaktadırlar (Saygın ve Hasta, 2018, s.314-317). Kimlik sunumları ve ötekiler tarafından algılanma biçimleri, göçmenlerin göç ettikleri yerlerdeki sosyal ilişkilerini etkileyebilmektedir (Şahin & Eşici, 2020, s.74). Kimlik sunumu aynı zamanda, öteki tarafından kabullenilme biçimlerini ve dolayısıyla uyum sürelerini etkilemektedir. Planlı bir şekilde ve isteyerek gerçekleştirilen göç hareketleri dâhi başa çıkması zor durumları içerirken, çoğu zaman ani karar vermeyi gerektiren savaş gibi zorlayıcı koşullar sebebiyle gerçekleşen göç hareketleri kişilerin hayatlarını alt üst etme potansiyeline sahiptir. Ait olunan çevreden ayrılarak, tanınmayan bir yerde yaşamak durumunda kalan göçmenler, hayat pratiklerini geldikleri yerlere taşımaya çalışırlar. Bu süreçte uyum sorunlarının yanında ayrımcı tutumlarla da karşılaşmaktadır (Çatak, 2019, s.1). Göçmenlerin toplumsal uyumu, pratiklerini ve hayat alanlarını gün geçtikçe geliştirirler.

Irak'ın Musul şehri, Telafer ilçesinden Türkiye'ye doğru kitlesel olarak gerçekleştirilen göç; düzensiz göç kapsamında değerlendirilmektedir. Telafer Türkmenleri, can ve mal güvenliğinin tehdit altında olmasından dolayı Türkiye'ye göç etmişlerdir. Yaklaşık 10 yıldır Türkiye'de yaşayan Telafer Türkmenlerinin hayat pratikleri sosyolojik açıdan açıklanmaya muhtaçtır. Bu sebeple araştırma Türkiye'ye göç eden, Ankara'da yaşayan Telaferli Türkmenlerin gündelik hayat pratiklerini mekân algısı bağlamında ele alarak, genelde Türkiye ve Ankara, özelde hayat alanları içerisinde gerçekleştirdikleri yapıp etmeleriyle açıklamaya çalışmaktadır.

Telafer bölgesi ve Telafer Türkmenlerinin Türkiye'ye Göç Süreci

Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca göç hareketlerinin merkezi olmuştur. Özellikle 2011 ve sonrasında Türkiye, sınırının doğusunda ve güneyinde meydana gelen çatışma ve iç karışıklıklar nedeniyle sıklıkla göç alan bir ülke konumuna gelmiştir. Yaşanan bütün bu süreçlerde Irak ve Suriye'den, Türkiye'ye doğru kitleler halinde yoğun göçler yaşanmıştır. Buralarda meydana gelen zorunlu göçler, bireysel değil; aile ve akrabalarıyla birlikte yapılan zorunlu kitlesel göçlerdir (Yemen, Ölmez & Oruç, 2017, s.1134). Telaferli göçmenlerin bu durumlarına ilişkin Necmettin Beyaz'ın yaptığı araştırmaya göre Irak Türkmenlerinin Türkiye'ye geliş nedenlerine ilişkin katılımcıların önemli bir çoğunluğu savaş ve mezhep çatışmasından kaynaklı olduğu görülmektedir (Beyaz, 2019, s.62-65). Gerçekleşen kitlesel göçlerden bir tanesi de Irak'ta yaşayan Telafer Türkmenlerinin Türkiye'ye yapmış olduğu göçtür. Irak dışına göç eden Türkmenler *"tarihsel arka planda "anavatan" düşüncesinin yatmakta, ek olarak eğitimin Türkçe olması, iş imkânlarının çokluğu, etnik, dini ayrımın ve gayri insani uygulamaların olmaması, akrabalarının Türkiye'de bulunması, coğrafi yakınlık, kültürel benzerlik"* (Gündüz ve Kalaycı, 2016, s.166) gibi nedenlerden dolayı Türkiye'yi tercih ettikleri bilinmektedir. Rahime Mercan Sarı'nın Irak Türkmenleri ile ilgili yüksek lisans çalışmasında, Irak'tan göç edenler kültürel yakınlıklarından dolayı Türkiye'yi tercih ettikleri sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca *"Aile, akrabalık ve kimlik birliğinden oluşmuş göçmen ağlarının Türkiye'ye göç etmelerinde önemli bir faktördür"* (2018, s.88-89). Dolayısıyla göçe sebep olan nedenler farklı olsa bile, göçün istikametini belirleyen etmenlerde bazı ortak noktalar dikkati çekmektedir. Bunlara bakıldığında dil benzerliği ve aynı dine mensup olmaları, göç edilecek yerde akrabalık ilişkilerinin olması belirleyici rol oynamaktadır.

Yaklaşık olarak Musul'un 70 km kuzeybatısında ve Türkiye sınırına 110 km mesafede bulunan, Irak'ın en büyük ilçesi konumunda bir Türkmen şehri olan Telafer'de, çevre köyler ve nahiyeler ile birlikte yaklaşık 500.000 nüfus yaşarken, ilçe merkezinin nüfusu 230.000 olarak bilinmektedir. Merkez ilçe nüfusunun tamamını Türkmenler oluşturmaktadır. *"Telafer'de her aşiretin kendi bölgesi bulunmaktadır. Bu aşiretlerin tümü Türk isimleri taşırlar. Kendilerine has gelenekleri, nişan ve evlilik törenleri, taziye, bayram, dini ve milli törenleri aynıdır"* (Barem, 2018, s.4). Ancak 2014 Haziran ayından itibaren Telafer'in, IŞİD terör örgütünün kontrolü altına geçmesiyle nüfusun yaklaşık % 95'i göç etmiştir. Telafer'den göç edenlerin büyük çoğunluğu Irak içerisinde yer değiştirmesine rağmen, Irak'ta artan baskılar, istikrarsızlık, etnik ve mezhep çatışmaları, dış müdahaleler gibi durumlardan dolayı bir kısım Irak Türkmenleri Türkiye'nin farklı il ve ilçelerine göç etmişlerdir (Sarı, 2018, s.VI). Genellikle gayri nizami yollar

kullanılarak gerçekleştirdikleri bu göçler sonrasında Türkiye'deki sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte 70.000'den fazla Telaar Türkmeni'nin yaşadığı bilinmektedir. Bu nüfus Türkiye'ye toplu göç hareketiyle değil, süreklilik arz eden bir göçtür. Günümüzde Telaar Türkmenlerinin yaklaşık %75-80'i Ankara'da yaşamaktadır. Telaar Türkmenleri, Ankara dışında Gaziantep, Şanlıurfa gibi şehirlerine de yoğun olarak yerleşmişlerdir. Bütün bunların yanında Telaarli Türkmenler Türkiye'nin pek çok ilinde dağınık olarak bulunmaktadır; bir kısmı da Kahramanmaraş'ta Suriye'den göç edenler için kurulan bir göçmen kampına yerleştiği bilinmektedir (Duman & Aygün, 2017, s.19). Telaar Türkmenleri'nin Türkiye'ye olan zorunlu göçleri itme-çekme teorisi bağlamında ele alınabilir. Buna göre, Irak'taki istikrarsız ortamın neden olduğu ekonomik ve sosyal problemler göçün itici nedenlerini oluşturmakta; Irak'ta yaşayanlara göre Türkiye'deki çekici hayat koşulları, Irak Türkmenlerinin milli duyguları ve Türkiye'de yaşayan akraba ve tanıdıklarının bulunması göçü çekici hale getirmektedir (Sarı, 2018, s.90). Telaarli göçmenler açısından Irak ve Türkiye'nin koşulları göçün oluşmasını ve sürekliliğini sağlayan etkenler mevcut olduğu görülmektedir.

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü 7.7.2021 tarihli verilerine göre Türkiye'ye giriş yapmış olan toplam düzensiz göçmen sayısı 62.687'dir. Bunların 2.209'u Irak'tan gelen göçmenlerdir. Yakalanan düzensiz göçmenler arasında ilk dördü; Afganistan (25.643), Suriye (9.368), Pakistan (5.792), Özbekistan (2.343) ve Iraklılar (2.209) dır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021a). 2014 sonrasındaki Irak'ta yaşanan gelişmelere paralel olarak günümüzde Telaar nüfusunun yaklaşık %15'i Türkiye'ye ve özellikle %11 gibi önemli bir kısmı Ankara'ya göç etmiştir. Bir kısmı Irak'taki normalleşme belirtileri sonrasında Telaar'e geri dönmesine rağmen, önemli bir kısmı Ankara'da yaşamaya devam etmektedir.

Gündelik Hayat Pratikleri

Gündelik hayat, birey-özne ilişkisi içerisinde kurulan, ritüellerle ve deneyimlerle örülü etkileşim ağlarından oluşmaktadır. İnsanlar içinde buldukları toplumsal hayatın aktif özneleri olarak, yapıp ettikleri neticesinde bir yer edinirler ve hayatlarını şekillendirirler. Toplum içerisinde edindiği konum sayesinde birey, gündelik hayatın şekillendiği, akıp gittiği, etrafında dolaştığı ve üzerinde tasarruf edilen/edilmeyen zamanı ve mekânı deneyimler. Hayat stilleri ile beraber birey toplumda statü taleplerini ortaya koyar ve müzakere etme olanağı yakalar. Gündelik hayat, toplumu anlamak için ipuçlarının barındığı tekrarlar arenasıdır. Her gün yeniden üretilmekte (Tekeli, 2010, s.20), bu bağlamda sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel ve sembolik ilişkiler içerisine nüfuz etmektedir. Chaney'e göre; *"Hayat biçimleri kültürel yapılara bağlı olmakla*

birlikte, her biri bir biçim, bir tavır ve bir gruba ait bazı eşyaları, yerleri ve zamanları kullanım şeklidir. Hayat biçimleri, özel bağlamlarda anlam kazanan uygulama ve davranış dizileridir" (Chaney, 1999). Hayat biçimleri, gündelik hayatın içerisinde güncellenmektedir. Özellikle belirli gruplara ait kolektivite, gündelik hayatın ve hayat biçimlerini sarmalayan pratiklerin seyrini belirlemektedir.

Gündelik hayat tartışmaları klasik sosyoloji anlayışındaki makro sosyoloji kuramlarının eleştirisiyle başlamıştır. Klasik ve makro yaklaşımlarda birey pasif ve kısıtlı bir aktör olarak görülür ve makro sosyolojinin tekli nedensellik ilkesine dayanan sosyolojik çözümler gündelik hayatın karmaşık yapısını ortaya koyabilme düzeyinde yetersizdir. Bu görüşün eleştirilmesiyle beraber gündelik hayat sosyolojisine ilham veren akademik adımlar atılmıştır (Adler vd., 1987). 1950'lerde başlayan ve 1960'larda şekillenen gündelik hayat sosyolojisi özellikle; fenomenoloji, etnometodoloji ve sembolik etkileşimcilerin bireye/aktöre eğilmesiyle sosyolojide yeni bir ekol oluşturmuştur. Gündelik hayat, *"kamusal alandan sosyal medyaya pek çok farklı mecrada, bireylerin ve toplulukların kendilerini sunma biçimi olarak performansın, kültürel ve sosyal boyutlarının incelenmesini içermektedir. Kuramsal arka planı, antropoloji ve sosyolojinin özellikle postmodern kuram, göstergebilim, post-yapısalcılık, sembolik ve yorumsamacı antropoloji ile toplumsal cinsiyet araştırmaları gibi alanlara ait literatürden beslenmektedir."* (Güven, 2018, s.105). Gündelik hayata ilişkin sosyal bilimlerde birçok bakış açısı bulunmaktadır. Goffman'ın insanların gündelik hayatta kendilerini nasıl sunduklarını analiz etmeye yarayan teatral bir metaforu yansıtan dramaturji çalışması bunlardan biridir. İkinci olarak Garfinkel'in insanların gündelik hayatlarını sürdürdüğü prosedürlerde odaklanan etnometodolojisidir. Üçüncü olarak gündelik bilincin analizi ve oluşturulmasına felsefi bir temel bulan Alfred Schutz'un yaklaşımıdır. Dördüncü olarak Thomas Luckman ile diğerlerinin fenomenolojik yaklaşımlarıdır. Beşinci ve son olarak Henri Lefebvre'nin eleştirel kuramında kapitalizmdeki gündelik hayatın baskıcı çelişkilerini sunan perspektifleri gösterilebilir. (Kalem, 2015, s.45). Bütün bu bakış açılarının her birinde gündelik hayat irdelenmektedir.

Gündelik hayatın kültürle olan ilişkisi üzerinden yapılan araştırmalar, yorumlamalar, sosyal bilimcilere toplumları, sınıfları, grupları incelemeleri açısından yol gösterici olarak yeni bakış açıları geliştirmelerine yardımcı olmuşlardır. Gündelik hayat denildiğinde akla gelen isimlerden ikisi; Fernand Braudel ve Henri Lefebvre'dir. Kısaca bahsetmek gerekirse Braudel tarihsel zamanı üç farklı kategoriye; coğrafi zaman, sosyal zaman ve vaka-zamana dayandırmıştır ve gündelik hayatı, sosyal zaman içerisinde değerlendirmiştir (Highmore, 2002). Lefebvre ise klasik Marksist altyapı-üstyapı ilişkisini

reddedemiş, sosyalizmin ve komünizmin “*imkânsızlığını*” yine gündelik hayat ve kapitalizmin üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesiyle ilintili olarak tartışmıştır. Gündelik hayatta bireyin aktifliği ile birlikte üretim ve yeniden üretim meydana gelmektedir. Heller’e göre gündelik hayat; bireysel yeniden üretimi ve toplumsal yeniden üretimi sağlayan faktörlerin toplamıdır (Heller, 1984).

Göç deneyimleri, göçmenlerin göç ettikleri toplum içerisindeki insanlar ile etkileşimlerin boyutlarını gözler önüne sermektedir. Gündelik deneyimleri bu sürecin önemli bir parçasıdır. Öyle ki bir yandan bireylerin sosyal ortamlarında ve dış dünya ile etkileşiminde algıladıkları kalıp yargıların boyutlarını sunmaktadır (Ağca-Varoğlu, 2020, s.28). Diğer yandan da gündelik hayatı göçmenler açısından önemi kılan pratikler, yer değiştiren hayat formlarını anlamamızı sağlamaktadır. Çok parçalı kimliğe sahip olan göçmenlerin gündelik pratiklerine ilişkin psikolojik, zihinsel, sosyal ve kültürel bütün unsurların yeniden ele alınıp düzenlenmesi zorunluluğu bulunmaktadır (Kalem, 2015, s.46). Dolayısıyla gündelik hayat benliğinin sunulduğu bir arenayı ifade ederken, benliğinin en görünür kısmını “göçmen/yabancı olmak” oluşturan göçmenler için farklı anlamlara sahiptir. Toplumun ve bireyin karşılıklı olarak ürettiği gündelik hayat, göçmenin bu süreç içerisinde yalnızca kendi çevresinde etki alanına sahip olduğunu göstermektedir. Göçmen, kurulan sınırlı ilişkileriyle, ihtiyaçların “tanıdıklar ya da etnik olarak grup birikteliği sağlanan yerlerden” görülmesiyle, suç ve yanlıştan kaçınma davranışları ile düzen ve kurallara yerel halka göre daha fazla uyma gibi gündelik hayatın başat kültüre göre farklılaştığı yerlerde kendine özgü pratikler oluşturmaktadır.

Gündelik Hayat ve Mekân Algısı

Gündelik hayat pratikleri, mekânı içerir. Belirli bir mekân ve zamanda gerçekleşen, insan tarafından şekillenen ve insanı da şekillendiren, kimliklendiren bu süreç göçmenlerin hayatlarında kabul ve red, uyum ve çatışma, aidiyet ve yabancılaşma ile yakından alakalıdır.

İnsanların gündelik yaşantılarını düzenleme tarzları gelişigüzel bir işlem değildir ve bazı sosyo kültürel çerçeveler etrafında şekillenmektedir. Söz konusu çerçeveler insanın doğduğu andan itibaren gelişmekte ve aynı zamanda insanlar tarafından yeniden üretilmektedirler. Dolayısıyla göçmenler kurulu bir düzene göç ettiklerinde hem mekân algısı hem de gündelik hayat pratiklerini bu çerçevelere uyarlayarak, değişmektedirler. Göçmenlerden zaman içerisinde bu düzene uymaları beklenmektedir. Göçmenler sadece kurulu bir düzen içerisinde işleyen bir mekâna göç etmemekte, aynı zamanda göç ettiği bölgeden birçok yönden farklılıklar gösteren bir mekâna göç etmektedir. Bu durum birçok alışkanlıkların zorunlu olarak değişmesini sağlamaktadır.

Sosyal ilişkiler zaman ve mekân akışı içerisinde oluşur ve mekânsal referanslar olmadan zamandan bahsedilemez (Giddens, 2005). Telaarli göçmenlerin Türkiye'ye göç deneyimleri genel olarak 2014 yılından itibaren başlamakta (Gökdağ, 2019, s.106) ve mekân olarak da kent hayatının bir parçası olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

Mekân algısı, insanın çevresinde olup bitenlerle olan ilişkisine bağlıdır. Her mekânın sınırlayıcı, yönlendirici, birleştirici ve ayırıcı rolleri bulunmaktadır. Bu rollere bağlı olarak mekân algılanır. Mekân algısı, iç mekân ve dış mekân olarak farklılık göstermektedir. Mekânın içyapısı duvar, giriş, kapı, perde gibi sınırlayıcı öğeler tarafından dış mekândan ayrılmaktadır. Dış mekân ise iç mekâna göre biraz daha karmaşıktır. Cadde, sokak, mahalle, yollar, diğer yapılar gibi insanı sosyal hayatın içerisine yönlendiren öğelerden meydana gelmektedir. İnsanların gündelik hayatı ve gündelik hayat içerisindeki bütün sosyal ilişkileri bu iç ve dış mekân algısı içerisinde gerçekleşmektedir.

İnsanın gündelik hayatında mekân, üretilen ve tüketilen bir gerçeklikle ele alınmaktadır. Mekân içerisinde insanların gündelik hayat pratikleri mekân algısıyla birlikte ortaya çıkar ve bireylerin hareketlerini belirlemektedir (Lefebvre, 2014). Mekânlar, insanların ürettiği ve tükettiği mekânlardır. Göçmenlerin mekân algısı, gündelik hayat pratikleri içerisindeki yeri daha çok göçmenlerin varlıklarını sürdürebilmeleri açısından değerlendirilmektedir. Gündelik hayatın yeri, temsil mekânlarıdır, sunanlarla sunulanların birbiriyle etkileştikleri yer gündelik hayattır (Lefebvre, 2016). Telaarli göçmenler sahip oldukları kültürel birikimleriyle gündelik hayatın içerisinde varlıklarını sürdürmektedir. Her ne kadar sosyal etkileşim süreçleri içerisinde kültürleşme gerçekleşse bile, vatandaşlıktan kaynaklı olarak mekânın doğal bir üyesi olmadıklarından dolayı gündelik hayat pratikleri çalışmanın verilerinde de görüleceği üzere farklılaşmaktadır.

Araştırma içerisinde Ankara'da yaşayan Telaarli Türkmeler özellikle Ankara Mamak bölgesinin belli semtlerinde temsil mekânları oluşturmuşlardır. Ankara Mamak Bölgesi Demirlibahçe semti içerisinde Telaarli Göçmenlerin alışveriş mekanları bulunmaktadır. Göçün meydana getirdiği travmatik süreçler, barınma, geçim ve çalışma koşulları, güvenlik, kimlik sunumları, aidiyet hissi, kabullenme gibi temel gereksinimler gündelik hayat pratikleri açısından mekân algısını etkilemektedir. Göçmenlerin gündelik hayatını sürdürebilir hale getirmek için eğitim, sağlık ve din gibi sosyal kurumlar sosyal ihtiyaçları yönlendirmektedir. Göç deneyimi, kimlik algısı ve sosyal ilişkiler bütün olarak değerlendirildiğinde hem mekân algısını hem de gündelik hayat pratiklerini etkilemektedir. Dolayısıyla Türkiye'de yaşayan Telaarli göçmenlerin mekân

algısına bağlı olarak gündelik hayat pratiklerini yönlendiren birçok unsurun bulunduğu söylenebilir.

Yöntem

Türkiye'ye göç eden Telaferli göçmenlerin gündelik hayat pratikleri ve mekân algısını belirlemek amacıyla yürütülen bu araştırmada son zamanlarda sıklıkla kullanılan nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Araştırma deseni olarak, durum çalışması seçilmiştir. Durum çalışması (Case study), karmaşık sosyal olayları anlamak için yapılan ve sistematik uygulamaları içeren bir desen türüdür (Merriam, 2013). Pek çok nicel ve nitel araştırmada: “Kim?”, “Ne?”, “Nerede?”, “Nasıl?” ve “Neden?” soruları önemlidir. Nitel araştırmalardan durum çalışmalarında en uygun olanları, “Nasıl?” ve “Neden?” sorularıdır (Yin, 2003). Telaferli göçmenlerin gündelik hayat pratikleri ve mekân algısının nasıl ve hangi nedenlere bağlı olduğuna ilişkin açıklamalarına ulaşmak amacıyla durum çalışması kullanılmıştır.

Çalışma içerisinde Lefebvre'nin gündelik hayatı, kurgu ya da sıradan bir gerçekliğin ürünü ortaya koyan bir sunum olduğunu öne sürerek, akıp giden zamanda birçok kez yorumlanmasını güçleştiren gizli örüntüler toplamı olarak kabul eden düşüncesi ele alınmaktadır. Lefebvre için gündelik hayatın geçtiği mekân “sosyal mekân” dır. Çalışma, sosyal mekânda yaşayan göçmenlerin gündelik hayat pratiklerine odaklanmaktadır.

Çalışma Grubu

Araştırmada; nitel araştırmanın, amaçlı örnekleminde maksimum çeşitlilik ve kartopu yöntemi, ölçüt örneklem ile beraber seçilmiştir. Sebepiye elde edilecek bulgular ve sonuçların daha zengin olmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2006). Kartopu örneklemede her bir kişinin bir diğeriyle doğrudan ya da dolaylı bir bağlantısı bulunmaktadır (Neuman, 2012). Bu bağlantı, özellikle göçmenleri temsil edebilen örneklem için oldukça önemlidir. Araştırma kapsamında toplam 10 Telaferli göçmen (7 erkek, 3 kadın) ile görüşme yapılmıştır. Ankara örneklemini içerisinde Mamak, Yenimahalle, Çankaya ve Altındağ bölgesinde oturan katılımcıların yaşları 27 ile 55 arasındadır. Katılımcıların Türkiye'de bulunma süreleri en az 6 en çok 7 yıldır. Araştırmada Ankara örnekleminin seçilme nedeni Türkiye'ye göç eden Telaferli göçmenlerin yaklaşık %70'inin Ankara'da bulunmasıdır (Kartal, 2019, s.70). Ankara bölgesi içerisinde belirlenen dört ilçenin seçilme nedenleri arasında; araştırma için yapılan ön hazırlık sürecinde gerek Telaferli göçmenler gerekse Uluslararası Yaşam ve Barış Derneği (ILPEACE) yöneticileri ile yapılan görüşmelerde Telaferli göçmenlerin yoğun olarak bu ilçelerde ikamet ettikleri kanaati oluşmuştur. Kartopu örneklem sebebiyle katılımcıların belirttikleri bölgeler içerisinde de bu dört ilçe yer almaktadır.

Bundan dolayı Ankara bölgesinde katılımcılar, belirlenen ilçelerden seçilmiştir. Katılımcının kişisel deneyimlerini, bakış açısını ve düşüncelerini kendi ifadeleri ile anlatmasına olanak tanıyan yarı yapılandırılmış görüşmeler, katılımcıların durumlarına göre 43 dakika ile 93 dakika arasında sürmüştür. Katılımcılar arasında 4 lisans, 3 önlisans, 1'er tane de ilkökul, Ortaokul ve Lise mezunu bulunmaktadır. Medeni durumu; 1 bekâr ve 9 evli kişiyle görüşme yapılmıştır. Katılımcılardan 2 kişi vakıf çalışanı, 2 kişi ev hanımı, diğerleri ise farklı iş kollarında çalışmaktadır.

Katılımcı	Görüşme Süresi	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Medeni Durum	Mesleği	Kaldığı Yıl	Bulunduğu İlçe
K1	75 dk	E	40	Lisans	Evli	Vakıf çalışanı	7 yıl	Yenimahalle
K2	70 dk	E	41	Önlisans	Evli	Nakliyatçı	6 yıl	Çankaya
K3	62 dk	E	27	Lisans	Bekâr	Büyükçilikte muhasebeci	6 yıl	Mamak
K4	93 dk	E	55	Lisans	Evli	Vakıf çalışanı	7 yıl	Mamak
K5	76 dk	E	45	Lisans	Evli	Grafik	7 yıl	Mamak
K6	68 dk	E	31	Önlisans	Evli	Büyükçilikte Tercüman	7 yıl	Altındağ
K7	85 dk	K	47	Lise mezunu	Evli	Bakıcı	6 yıl	Mamak
K8	65 dk	E	50	Ortaokul	Evli	İnşaat işçisi	7 yıl	Mamak
K9	63 dk	K	28	Önlisans	Evli	Ev Hanımı	7 yıl	Mamak
K10	43 dk	K	32	İlkokul	Evli	Ev Hanımı	6 yıl	Mamak

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın veri toplama süreci için görüşme formu oluşturulmuştur. Oluşturulan formun pilot uygulaması yapıldıktan sonra belirlenen örneklem grubu ile derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmadaki çalışma grubu ile yapılan derinlemesine mülakattan elde edilen bulgular, Türkiye'de yaşayan tüm Telaferli göçmenlere genelleştirilemez. Katılımcılar tarafından rıza onayı alınmış, ses kayıtları yazıya geçirilerek notlar derlenip, kodlar oluşturulmuştur. Toplanan veriler içerik analizi yöntemleri kullanılarak analizleri yapılmıştır. İçerik analizi, insan davranışlarını ve doğasını belirleme üzerinde doğrudan olmayan yollarla çalışmaya imkân tanıyan bir tekniktir. İçerik analizinde belirli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, yinelenebilir bir tekniktir. Görüşmeler içerik analizi tekniği kullanılarak incelenebilir (Büyüköztürk vd, 2014). Buna göre araştırmanın içerik analizi çerçevesinde, toplanan veriler kod,

alt kategori, kategori ve tema MAXQDA paket programı kullanarak analiz edilmiştir. Veriler sistematik olarak düzenlendikten sonra bulgular yorumlanabilir hâle getirilmiştir. Araştırmada sahada yöneltilen temel sorular:

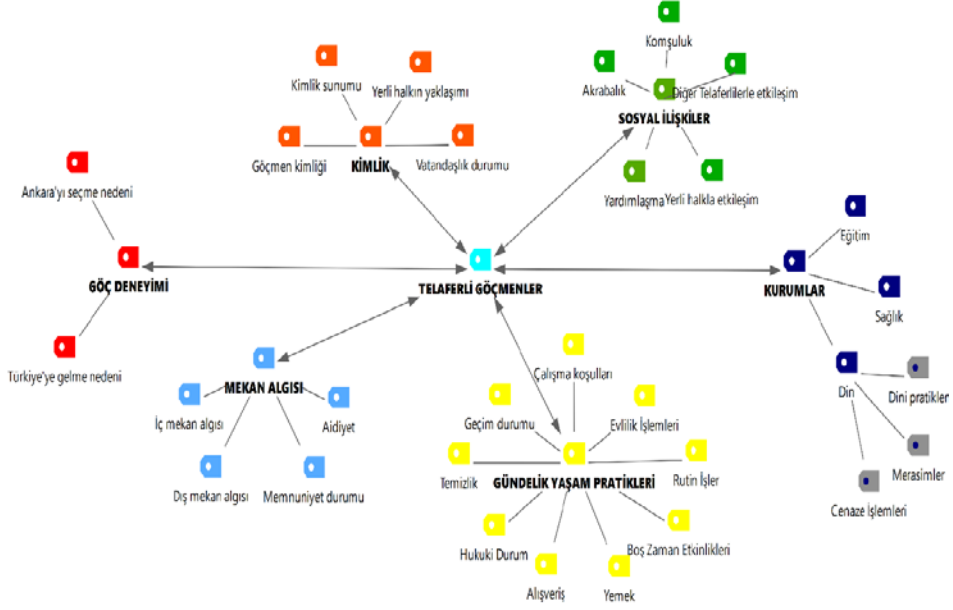
- Ankara’da nerede yaşıyorsunuz ve burayı seçme sebebiniz nedir?
- Ankara’da yaşamaktan memnun musunuz?
- Burada yaşadığınız sürece genelde kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz?
- İhtiyaçlarınızı nereden karşılıyorsunuz?
- Geçiminizi nasıl sağlıyorsunuz?
- Kamu hizmetlerine erişebiliyor musunuz?
- İnançlarınızı burada rahatlıkla yerine getirebiliyor musunuz?
- Ramazan ayını, dini gün ve bayramları nasıl geçiriyorsunuz?
- Ev içindeki bir gününüzü anlatır mısınız?
- Telafer Türkmenlerinin Ankara’da buldukları yerler var mıdır?

Araştırma Ankara ilinde (Yenimahalle, Çankaya, Altındağ ve Mamak) yaşayan Telaferli göçmenlerle sınırlandırılmıştır. Sınırlılıklar arasında; resmi kurumlardan nüfusa dair net bilgiye ulaşılamaması, araştırmanın Covid 19 pandemi sürecinde gerçekleştirilmesi, katılımcılara kartopu örneklem ve ILPEACE vakfı aracılığıyla ulaşma yer almaktadır. Covid-19 pandemisi sürecinde gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcılara ulaşma ve görüşme zorluğu yaşanmıştır. Katılımcılar Türkçeyi düzgün ve anlaşılır kullanmaktadırlar. Dolayısıyla görüşme esnasında dil bariyeriyle karşılaşılmamıştır.

Bulgular ve Değerlendirmeler

Bu bölümde öncelikle araştırma bulgularından elde edilen verilere ilişkin temalar, kategoriler ve alt kategoriler belirlenmiş ve Şekil 1’de gösterilmiştir. Buna göre araştırmada Telaferli göçmenlere ilişkin “Göç Deneyimi”, “Kimlik”, “Sosyal İlişkiler”, “Kurumlar”, “Gündelik Hayat Pratikleri” ve “Mekân Algısı” olmak üzere 6 farklı tema oluşturulmuştur. Her bir temaya ilişkin kategoriler belirlenmiştir. Göç Deneyimi teması “Türkiye’ye Gelme Nedeni” ve “Ankara’yı Seçme Nedeni” kategorilerine ayrılmıştır. Kimlik teması “Göçmen Kimliği”, “Vatandaşlık”, “Kimlik Sunumu” ve “Yerli Halkın Yaklaşımı” kategorilerinden oluşmaktadır. Sosyal İlişkiler teması “Akrabalık”, “Diğer Telaferlilerle Etkileşim”, “Yerli Halkla Etkileşim”, “Komşuluk” ve “Yardımlaşma” kategorilerine ayrılmıştır. Kurumlar teması “Sağlık”, “Eğitim” ve “Din” kategorilerinden oluşmaktadır. Din kategorisinin alt kategorilerini; “Dini Pratikler”, “Cenaze işlemleri” ve “Merasimler” oluşturmaktadır. Gündelik Hayat Pratikleri teması “Rutin İşler”, “Yemek”, “Alışveriş”, “Temizlik”, “Hukuki Durum”, “Geçim Durumu”, “Çalışma Koşulları”, “Evlilik İşlemleri” ve “Boş Zaman Etkinlikleri” şeklinde ayrılmıştır.

Mekân Algısı teması "İç Mekân", "Dış Mekân", "Memnuniyet Durumu" ve "Aidiyet" olarak ayrılmıştır. Temaların her biri diğerleriyle ilişki halindedir. Katılımcı görüşlerinin detayla incelenmesi sonucu kategorize edilmiştir.

Şekil 1: Bulgulara İlişkin Belirlenen Temalar, Kategoriler ve Alt Kategoriler

Göç Deneyimi

Araştırma bulgularına göre Telifli Türkmenlerin Göç Deneyimi teması "Türkiye'ye Gelme Nedeni" ve "Ankara'yı Seçme Nedeni" olmak üzere iki kategoride ele alınmıştır. Göç sürecinde yaşadıkları travmatik süreçler araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır.

Türkiye'ye Gelme Nedeni

Göç istikametini belirleyen birçok unsur bulunmaktadır. Telifli Türkmenlerin, Türkiye'ye göç etme nedenleri değerlendirildiğinde, elde edilen bulgulara göre Türkmen olmaları, kültürel benzerlik, Türkiye'yi anavatan olarak görmeleri, Türkçe kullanımı, insani yakınlık ve eğitim koşulları nedeniyle Türkiye'yi tercih ettikleri görülmektedir.

Türkiye'ye Gelme Nedeni
Türkmen olma
Kültürel benzerlik
Anavatan
Türkçe
İnsanî yakınlık
Eğitim
Coğrafi yakınlık

Tablo 2: Türkiye'ye Gelme Nedeni

Telaferli göçmenlerin Türkiye'ye gelme nedenlerine ilişkin görüş ve düşüncelerine yönelik **K2**: “Türkiye bizim anavatanımız, biz Türkmeniz, ana dilimiz Türkçe. Bizi Türkmen olmamız sebebiyle Arap ülkeleri sevmezler. Irak'ın etrafındaki ülkelerde hiçbir ülke, Türkiye gibi insana yardımcı olmaz.. Bütün aşiretimiz burada.” **K3**: “Bize yakın olduğu için ve akrabalarımız olduğu için bildiğimiz bir yer.” **K9**: “Çünkü Türkmeniz. Biz doğduğumuzdan beri kendimizi Türk biliriz.” ve **K1**: “Eğitim amaçlı geldim.” verdikleri cevaplardan anlaşıldığı ve Tablo 2’de görüldüğü üzere Telaferli göçmenlerin Türkiye'ye gelme nedenleri 6 başlık altında toplanmaktadır.

Ankara'yı Seçme Nedenleri

Telaferli göçmenlerin görüş ve düşüncelerine göre Ankara'yı seçme nedenlerini belirleyen etkenlerde farklılıklar bulunmaktadır. Telaferli göçmenlerin Türkiye'yi ve özellikle Ankara'yı seçme nedeni ağırlıklı olarak akrabalarının Ankara'da olmasından kaynaklanmaktadır.

Ankara'yı Seçme Nedenleri
Akrabaların varlığı
Tarihsel Arka Plan
Başkent olma
Hayat şartları
Kurumlara (Resmi Daireler, Dernek ve Vakıflar) erişim

Tablo 3: Ankara'yı Seçme Nedenleri

K4: “Biliyorsunuz biz aşiret ortamında yaşıyoruz yani akrabalarımız bir yere gittikten sonra herkes akrabalarının yanına gider. Ankara da böyle oldu.” **K1**: “Kuruluşlarımız burada onun da etkisi var. Dernekler ve vakıflar var.” **K6**: “Akrabalarım buradaydı. Başkent burası, resmi daireler, okullar, elçilik var.” **K7**:

"Ankara'da hayat diğer şehirlere göre (Örn: İstanbul) biraz ucuz." Tablo 3'te belirtildiği gibi Telaferli göçmenlerin 5 farklı nedenden dolayı Ankara'yı tercih ettikleri görülmektedir.

Kimlik

Araştırma verilerinden elde edilen bulgulara göre Telaferli göçmenlere ilişkin oluşturulan "Kimlik" teması "Göçmen Kimliği", "Kimlik Sunumu", "Yerli Halkın Yaklaşımı" ve "Vatandaşlık" kategorilerine ayrılmıştır. Burada Göçmen Kimliği, yasal prosedürleri göstermektedir. Kimlik sunumu, Telaferli göçmenlerin kendilerini nasıl tanımladığı ile ilgilidir. Yerli Halkın Yaklaşımı; Ankara'da yaşayanların Telaferli göçmenleri nasıl tanımladığına işaret etmektedir. Vatandaşlık kategorisi ise Telaferli göçmenlerin gündelik hayat pratikleri içerisinde karşılaştığı sorun alanlarından birisi olarak görülmektedir. Bu durum Telaferli göçmenlerin kimlik algısını doğrudan etkilemektedir.

Göçmen Kimliği

Göçmen Kimliği, Telaferli göçmenlerin Türkiye'de buldukları süre içerisinde sahip oldukları resmi statülerini göstermektedir. Katılımcıların görüş ve düşünceleri incelendiğinde Telaferli Türkmenler, genel olarak Uluslararası Koruma statüsüne sahiplerdir ancak farklı göçmen kimliği kullananlar da bulunmaktadır.

Göçmen Kimlik Tanımları
Uluslararası Koruma Statüsü (1 Yıllık)
Yabancı Kimliği
Irak Büyükelçiliği Kimliği
Irak Kimliği
Kısa Dönem Kimliği (6 Aylık)

Tablo 4: Telaferli Göçmenlerin Kimlik Tanımları

Katılımcılardan **K2**: "Bize bir yıllık yabancı kimliği verdiler. Yılda bir yeniletiyoruz, ama benim kimliğim farklı ben Irak'ta memurum.", **K3**: "Uluslararası Koruma statüsündeyim. Sağlık hakları var, önceden kapanıyordu, hastaneden rapor götürüyordum açıyorlardı. (Çalışma iznim) var benim.", **K4**: "Kimliğimiz uluslararası kimliktir. Koruma kapsamındayız. Bu kimliği olanlar izinsiz bir yere çıkamaz. Ben Irak'a gittim, geldim benim kimliği değiştirdiler. Benimki kısa dönem kimliği." ve **K6'nın** "Irak büyükelçiliği kimliğim var. Türkmen

kimliği, pembe kimlik. Sigortamız var. İş izni olması lazım, mülk sahibi olması lazım. Elçilikte çalışanlara gün sayısı saymıyorlar. 1 ya da 3 yıl Uluslararası Koruma için başvuru yapıyorsun.” ifadelerindeki görüş ve düşüncelere göre; Telaferli göçmenlerin Türkiye’de 5 farklı Göçmen kimliği kullanıldığı görülmüştür. Ancak literatürdeki göçmen kavramının karşılığını büyük ölçüde Uluslararası Koruma statüsü karşılamaktadır. Diğer kimlikler katılımcıların Irak’a gidiş geliş yaptıklarını göstermektedir.

Kimlik Sunumu

Kimlik sunumu kategorisi, Telaferli göçmenlerin görüş ve düşüncelerine göre kendilerini nasıl tanımladıklarını göstermektedir. Bu durum toplumsal kabul ve tanınırlık durumunu etkilemektedir. Telaferli göçmenlerin, kimlik sunumlarında “Türk” ve “Türkmen” kimliğinin daha çok öne çıktığı görülmektedir.

Telaferli Türkmenlerin Kimlik Sunumları
Türk
Türkmen
Iraklı
Irak Türkü
Telaferli
Telafer Türkmeni
Musul Türkü

Tablo 5: Telaferli Türkmenlerin Kimlik Sunumları

Kendi kimlik sunumlarına ilişkin katılımcılardan **K2**: “Sorarlara Türkmenim ya da Iraklıyım, Telaferliyim diyorum.”, **K3**: “Özellikle Telafer Türkmeni kullanıyoruz.” ve **K9**’un “Markete falan gittiğimizde sorarlarsa, Türkmeniz, Telaferli, Musulluyum, Musul Türküyüm diyorum.” ifadelerine göre farklı şekillerde tanımladıkları görülmektedir. Verilen cevaplar incelendiğinde Telaferli göçmenler 7 farklı kimlik sunumu ortaya koymaktadır.

Yerli Halkın Yaklaşımı

Göçmen kimliğini, göç edilen yerin yerlilerinin yaklaşımı da etkilemektedir. Telaferli göçmenler, yoğun olarak Ankara’da yaşamaktadırlar. Yerli halkın Telaferli göçmenleri tanıma şekilleri değişiklik göstermektedir. Katılımcıların görüş ve düşünceleri incelendiğinde, yerli halkın Ankara’da uzun süredir yaşayan Telaferli göçmenleri genel olarak tanımadıkları veya yabancı gördükleri anlaşılmaktadır.

Yerli Halkın Yaklaşımı
Irak Türkü
Türk
Müslüman
Türkmen Soydaş, Kardeş
Yabancı
Tanıymıyorlar

Tablo 6: Yerli Halkın Telaar Türkmenerine Yönelik Kimlik Algısı

Katılımcılardan **K9**: “Çok tanıymıyorlar. Neresi diyorlar 6 senedir. Komşularımıza anlatıyoruz. Suriyeliler daha çok biliniyor. Biz Irak’lıyız, Türkmeniz, bunlardan haberleri yok gibi. Biz onlara yaklaştırmaya çalışıyoruz, bazen yemek götürüyorum ama onlar yaklaştırmıyorlar. Bu da bizi üzüyor. Yabancı gözülle görüyorlar.” ve **K8**’in Türkmen deyince Suriye Türkmeneri de var. Irak Türkmeneriyim, Telaarlıyım diyorum. Türkmen olduğumu söyleyince daha yakın bazıları da uzak davranıyorlar.” görüş ve düşünceleri incelendiğinde yerli halkın Telaarlı göçmenleri tanıdıkça Irak Türkü, Türkmen soydaş ve kardeş, Türk, Müslüman gibi gördükleri katılımcıların ifadelerinden anlaşılmiştir.

Vatandaşlık Durumu

Vatandaşlık kategorisi, Telaarlı göçmenlerin birçok probleminin kaynağı olarak görülmektedir. Kimlik teması içerisindeki diğer bütün kategoriler vatandaşlık durumu ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü Telaarlı göçmeni, yerli halktan ayıran statüleridir. **K1**: “Kimse vatandaşlık almadı bizden.”, **K4**: “Herkesin en büyük arzusu, vatandaşlık almak.”, **K5**: “Almadım. Şirket açanlar ve iş izni için veriyorlar.”, **K7**: “Vatandaşlık almadım. Nasıl alındığını bilmiyorum. Buraya alıştım keşke almış olsaydım.” Telaarlı göçmenlerin önemli bir kısmının, geçen süreç içerisinde almak istedikleri ve alamadıkları görülmektedir. Bu durum Telaarlı göçmenleri, toplum içerisinde yabancı bir konuma sokmakta ve gündelik hayat deneyimlerini de olumsuz anlamda etkilemektedir.

Kurumlar

Sosyal yapıları meydana getiren birçok kurum bulunmaktadır. Telaarlı göçmenler ile yapılan görüşmeler Kurumlar teması “Eğitim”, “Sağlık” ve “Din” kategorilerine ayrılarak incelenmiştir. Belirlenen bu kategoriler, toplumların gündelik hayatlarını sürdürebilir hale getirmeleri açısından önemli kurumlardır. Telaarlı göçmenlere yöneltilen sorular ve verilen cevaplar incelendiğinde kurumlar arasında; eğitim, sağlık ve din kurumları ile ilgili ifadeler öne çıkmaktadır.

Eğitim

Telaferli göçmenlerin eğitim ile ilgili görüş ve düşünceleri incelendiğinde genel olarak eğitim gereksinimlerinin karşılanması ve sürdürülebilirliğine yönelik ifadeler kullandıkları görülmüştür. Buna göre katılımcılardan **K1**: “2004 yılında eğitim amaçlı geldim. Gazi Tömer okudum sonra yüksek lisans okudum. Sadece Tez dönemim kaldı. Eğitim hizmetlerinden yararlanabiliyorum. Kızım 2. Sınıfta hiç sorun yaşamadı. Eğitim var ama eğitim desteği az” ve **K4**: “T.C. numarası olan çocuğun hakkı var, okula gitmeye. Gidiyor, bir de okul parası da var onlara. Ayda 45 liradır. 2 ayda bir veriyorlar onu. (Bu anlamda) bir sorunla karşılaşmıyoruz. Bazı geçenlerde 3-4 sene önce çocuklara ayakkabı verdiler, mont verdiler. 3 sene önceydi yani. Onda para desteği oldu. Kızılay kartlarımız var ya ilkokul açılınca 100 lira verdiler. Sonradan bir daha 100 lira verdiler, Uluslararası kimliği olanlara.” şeklinde belirterek, kendilerinin de eğitim süreçleri içerisindeki yerini belirtmesinin yanında, çocuklarının Türkiye’de eğitim ile ilgili bir sorun yaşamadıklarını ve öğretmenlerin ilgili olduğunu söylemektedirler. Devlet sadece okul kitaplarını karşılamaktadır. Eğitimle ilgili diğer önemli gereksinimlerini genellikle kendileri karşılamakla birlikte, zaman zaman farklı kişi, kurum ve kuruluşlardan da destek görmekte olduklarını belirtmektedirler.

K3: “Üniversite konusunda sıkıntı oluyor. Burada üniversiteye girmek için kontenjan kazanmak lazım. Yabancı için belli kontenjan var. Suriyeli daha çok alıyorlar. Telaferli için bir kontenjan yok.” ifadesinde belirttiği gibi Telaferli göçmenlerin Türkiye’deki üniversitelerde eğitim almalarına ilişkin prosedürlerden kaynaklı sorunlar yaşadığı görülmektedir. Bu sorunlar konusunda farklı grupta yer alan göçmenlere ayrımcılık yapıldığını düşünmektedirler.

K9: “Çocukları devlet okullarında öğretmenlerle iletişim kuramadığımız için özel okula aldık. Onlar da yabancı gözle baktılar bize. Kocamın maaşından eğitim ihtiyacımızı karşılıyor.” şeklinde belirttiği üzere devlet okullarında farklı problemlerden dolayı çocuğunu tamamen Iraklı göçmenlerin olduğu özel bir okula yazdırdıkları görülmektedir.

Sağlık

Telaferli göçmenlerin gündelik hayatlarında karşılaştıkları sağlık sorunlarına ilişkin görüş ve düşünceleri incelendiğinde, genel olarak memnun oldukları ve sağlık hizmetlerinden yararlanabildikleri görülmektedir. Sağlık hizmetlerinden yararlanırlarken, bilmeleri gereken uygulamaları öğrendiklerini ya da ihtiyaç duyduklarında çevrelerinden destek aldıklarını ifade etmişlerdir.

K1: “Sıkıntımız yok. Özellikle Türkmenlerin. MHRS’den sıra alıyoruz. Bilmeyen bile gelip merkezde soruyorlar, öğretiyoruz. Herkes birbirine yardım eder.

Doktorlar çok efendiler, ayrımcılık yapmıyorlar.” şeklinde ifade ederek hem sağlık hizmetlerinden faydalandıklarını belirtmekte hem de Telaferli göçmenleri, diğer yerel halktan farklı görmediklerine ilişkin yaklaşımlardan bahsetmektedirler. Karşılaştıkları olumsuz durumların, sadece kendilerine has bir durum olmadığını, örneğin hemşirelerin yaklaşımındaki olumsuz tutum ve davranışlarının, genel bir yaklaşım olduğunu öne sürmektedirler.

Bunların yanında sağlık hizmetlerinden nasıl yararlanabildiklerine ilişkin olarak **K6**: “SGK var. Rahatım. Abimin resmi ikametgâhi var. Çalıştığı yer, SGK çıkarmadı. O da parayla gidiyor.” ve **K9**: “Özel hastaneye gidiyoruz. Devlete gitmiyoruz. Çünkü orada hizmetler daha iyi ve fiyatları aynı oluyor. Devlet hastanesinde bize başka gözle, yabancı gözle bakıyorlar.” ifadelerinde belirtildiği gibi SGK kaydı olanlar devlete, olmayanlar veya parası olanlar özel hastaneye gidebilmektedirler. Telaferli göçmenler yabancı olarak görüldüklerinden dolayı olumsuz tutum ve yaklaşımlar nedeniyle özel hastaneyi tercih eden tercih etmektedirler.

Din

Telaferli göçmenlerin, göç süreci içerisinde mezhepsel farklılıkların önemli bir yeri bulunmaktadır. Ancak göç öncesi ve sonrası dini yaşantılarındaki pratikler ve uygulamalar arasındaki benzerlikler mekânın kabullenilmesi açısından önemli görülmektedir. Telaferli göçmenlerin görüş ve düşünceleri çerçevesinde belirlenen kurumlar teması içerisinde ele alınan din kategorisi “Dini Pratikler”, “Merasimler” ve “Cenaze İşlemleri” alt kategorilerine ayrılmıştır.

Dini Pratikler

Telaferli göçmenlerin gündelik hayatları içerisinde dini pratiklerin önemli bir yerini tutmaktadır. Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde genel olarak dini pratiklerini yerine getirme konusunda bir problemle karşılaşmadıklarını belirtmektedirler. Bu duruma ilişkin **K3**: “Dini yaşantımızda gündelik hayatta bir sıkıntı olmuyor ama çalışırken iş yerinde sıkıntı olabiliyor.” ve **K4**: “Fark görmüyoruz. Aynı namazdır, aynı oruçtur, aynı şeyler var. Biliyorsunuz orada mezhep meselesi var. Biz, sünni Hanefi mezhebindeyiz. İnançlarımızı burada rahatlıkla yaşıyoruz.” ifadelerinde belirttikleri gibi inançlarını rahatlıkla yaşadıklarını, mezhepsel kaynaklı bir problemle karşılaşmadıklarını ve bunun nedeni olarak da kendileri ile yerel halkın aynı mezhepten olmasını görmekte olduklarını belirtmektedirler. Buna göre dini pratikler, mekân algısı içerisinde kendileri ile yerel halk arasında bir farklılık oluşturmamaktadır.

Merasimler

Merasimler toplumsal dayanışmanın aracıdır. Göçle birlikte ortaya çıkan mekân farklılaşması, Telaferli göçmenlerin merasimleri mekâna bağlı olarak değiştirmektedir. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde genel olarak göçmenler bu durumu Telafer'deki yaşantıları ile karşılaştırarak anlatmaktadırlar. Örneğin katılımcılardan **K1**: “Ramazan ayında misafirler gelir. Bayramda bizde herkes bir yerde toplanır. Burada daha çok sadece aile ile bayram ederiz. Ailemize telefon ederiz. Orada ne kadar uzak olursa olsun, herkes toplanır.”, **K3**: “Bizim Ramazanlarda bayramlarımız özeldir. Özellikle bayramlarda Irak'ı özlerim. Bayram sabahı kalkıyoruz, namazdan geldikten sonra birlikte kahvaltı ediyoruz. Öğlen yemeğinde bulgur olur.”, **K4**: “Burada herkes bayram gelince memleketine gidiyor. Bizde bayramda herkes birbirinin evine gider, burada öyle bir şey yok. Biz yapardık. Aslında ben isterdim, komşuları dolaşayım. Baktım kimse yok. Bizde külçe söyleriz. Hamurdan yapılır, arasında hurma koyulur, ceviz koyulur. Hindistan cevizi koyulur.” **K4**: “Eskiden büyük müstakil evler vardı. Bahçede bütün aile, tanıdıklar halay kurarlardı, adetler sabahdan başlardı. Ankara'da böyle şeyler olmuyor.” şeklinde belirttikleri gibi Ankara'da dini merasimleri, düğünleri genel olarak aileleriyle birlikte geçirdiklerini ifade etmektedirler. Oysaki Telafer'de özellikle Ramazan gibi önemli aylarda ziyaretler, yemekler, kutlamalar vs. gibi birçok etkinlikler halkla birlikte kutlanmaktadır. Dolayısıyla Ramazan aylarının sosyalleştirici tarafına vurgu yapılmaktadır. Ancak Telaferli göçmenler kendilerini Ankara'da yalnız hissetmektedirler. Diğer bir ifadeyle Ramazan gibi dini merasimlerin yoğun yaşandığı zaman dilimlerinin toplumsal dayanışmaya vesile kılıcı özelliği bulunmamaktadır ve bu durumu da yadırgadıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra merasimler içinde düğünler de yer almaktadır.

Cenaze İşlemleri

Cenaze işlemleri gündelik hayatta sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Cenaze işlemleri sadece bir ölünün mezara konulması işlemi değildir. Dini pratikler ve gelenekler açısından da belirgin bir karşılığı bulunmaktadır. Toplumların ölü gömme pratikleri, genel olarak inanç ve kültürlerinden beslenmektedir. Bu anlamda Telaferli göçmenler, gündelik hayatlarında cenaze işlemlerine ilişkin uygulamalara Telafer'deki yaşantıları ile karşılaştırma yaparak cevap vermektedirler. Bu duruma ilişkin katılımcılardan **K3**: “Irak'ta yer büyük olur, insanlar çok gelir. Çadır kurulur, üç gün yas olur. Üçüncü gün yemek verilir. Kuran okunurdu. Komşular, akrabalar yemek getirir. Burada o yapılmıyor.”, **K4**: “Vefat eden biri olduğunda mezarı devlet veriyor. Karşıyaka Mezarlığında, Mamak tarafında Ortaköy mezarlığı gibi.”, **K5**: “Hastanelerin belediyenin haberi oluyor burada, nakil aracı gönderiyorlar. Mezarlığa götürüyorlar. Irak'ta Telafer'de, biri

vefat edince, kadınlar yuyar, erkekler mezarlığa gider, kabri hazırlar. Babası kardeşleri indirirlerdi. Dişiyi dişi yuyar, Irak'ta evlerde yuyarlardı.” **K6:** “Televizyon açılmazdı mahalle bile. Şu anda değişti. Yakın akrabalar dikkat ediyor. 40 çıkınca normale döner. Şiiler farklı onlar daha çok siyah matem elbisesi giyerler.” ifadelerinde belirttiklerine göre vefat eden biri olduğunda işleyen süreç hakkında bilgi vermektedirler. Bu bağlamda cenaze işlemlerinde; taziye çadırlarının kurulması, 40 gün matem ilan edilmesi, ölenin hayrına misafirlere ikramda bulunulması, ölünün mezara konulma işlemleri gibi birçok aşaması bulunmaktadır. Bunların yanında yetkili makamlar tarafından resmi işlemlerin yapılması ve buna bağlı olarak ilk zamanlarda Karşıyaka, son zamanlarda ise Ortaköy Mezarlığı'nın kendilerine yer olarak gösterildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca vefat edenlerin isteklerine bağlı olarak Irak'a da gönderilmektedirler. Bu konudaki tercih vefat edenin ailesine bırakılmaktadır. Vefat edenlerin gömüldüğü yerler, aynı zamanda ölünün yakınlarının aidiyet duygusunu göstermektedir.

Sosyal İlişkiler

Gündelik hayat içerisinde sosyal ilişkiler gündelik hayat pratiklerini ve mekân algısını etkilemektedir. Bu bağlamda Telaferli göçmenlerin görüş ve düşüncelerine ilişkin sosyal ilişkiler teması oluşturulmuş ve “Akrabalık”, “Komşuluk”, “Diğer Telaferlilerle Etkileşim”, “Yerel Halkla Etkileşim” ve “Yardımlaşma” olmak üzere 5 kategoriye ayrılmıştır.

Akrabalık

Telaferli göçmenlerin Ankara'ya gelme nedenleri arasında akrabalarının olmasını belirtmiştik. Covid-19 süreciyle beraber katılımcılar akrabalarıyla sık sık bir araya gelemediklerini belirtmektedirler. Bu duruma ilişkin katılımcılardan **K10:** “Covidten dolayı akrabalarımızı, komşularımızı, arkadaşlarımızı göremiyoruz.” **K4:** “Akrabalarla Gölbaşı'na, Mavi Göle bir sefer gittik.” **K8:** “Benim kardeşim var, 3 çocuklu. Akrabalarım var, geliyorlar ama az.” İfadelerinden anlaşıldığı üzere, akrabalar belli etkinliklerde bir araya gelebilmektedir. Ancak gündelik hayat içerisindeki akrabaların olmasının getirdiği bir güven duygusu ve mekânı kabullenme açısından bir katkısı olabilir. Akrabalar ile sosyal ilişkileri Ankara ortamında sürdürülebilir hale getirmek zor gözükmektedir. Çünkü gündelik hayat içerisinde, pratik ve uygulamalarda akrabalar ile birlikte ortak yürüttükleri durumlar giderek azalmaktadır.

Komşuluk

Telaferli Türkmenlerin gündelik hayatlarında komşuluk ilişkilerinin önemli bir yeri bulunmakta ve bu durumu da Telafer'deki komşuluk ilişkileri ile karşılaştırarak ele almaktadırlar. Çünkü gündelik hayat içerisinde komşularıyla

sıklıkla karşılaşmaktadırlar. **K1:** “Telaferli komşularımıza gitmiyoruz. Ama Türk komşularımıza bazen gidiyoruz. Buralarda komşuluk biraz daha resmi.” ifadesindeki gibi Ankara’daki komşuluk ilişkilerinin daha resmi olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında **K2:** “Ben çok komşuya karışmam. Selam sabah var ama fazlası yok.”, **K3:** “Bazı insanları duyuyorum, komşuları ile çok iyi. Biz böyle bir şeye denk gelmedik. Sadece selam veririz. Ben 6 senedir Türkiye’deyim ama illaki yabancı olmanın etkisi de var.” ve **K5:** “Komşulara çocuklar gidiyor. Ailecek oturmuyoruz. Bundan önceki yerde komşular gelirdi. Burada yok. Önceden Abidinpaşa’da, Saimekadın’da oturdum. 4 senedir burada kimse gelip, gitmiyorlar. Bizi yabancı görüyorlar.” ifadelerindeki şekliyle belirterek komşuluk ilişkilerinin çok az olduğunu, çocukların komşu çocuklarıyla birlikte oynadıklarını gidip geldiklerini ancak kendilerinin gidip gelmelerin olmadığını ifade etmektedir. Bu duruma sebep olarak komşularının kendilerini yabancı görmesinden kaynaklandığını söylemektedirler. Ek olarak **K7’nin** “Çok iyi komşularım ve ev sahibim. Komşularım sıkıntım olsa gelir sorarlar. Evlere gider geliriz. Komşular yemek getirir, ben gönderirim. Karşımdaki binada kadın var, doktora beraber gittik. Bana yardımcı oldu.” ifadesinde olduğu gibi komşularından memnun olan, gidip gelen Telaferli göçmenler de bulunmaktadır. Bu durumun, komşuların kendilerine güvenmeleri, benimsemeleri ve kabul etmelerinden kaynaklandığı söylenebilir.

Diğer Telaferlilerle Etkileşim

Ankara’da Telaferli göçmenlerin yoğun yaşadığı bölgeler bulunmaktadır. Özellikle farklı çalışma koşulları içerisinde Telaferli göçmenlerin esnaflık yaptığı ve ayrıca vakıf, dernek gibi bir araya gelebildikleri mekânlar bulunmaktadır. Telaferli esnaflar, hem ucuz olması hem de belli ürünlerin sadece buralarda bulunması açısından önemli görülmektedir. Buna yönelik katılımcılardan **K4:** “Demirlibahçe, Abidinpaşa, Gülveren, Bahçelerüstü, Demirlibahçe, Cebeci taraflarındalar. Pazar gibi bir çarşıları var. Türklerin ortasındadırlar ama alıştılar, Demirlibahçe’de en az 70 tane dükkân var. Örneğin kuruyemiş, lokantalar var. Irak yemeği yapıyorlar. Ustalar var, tamir dükkânları var. İkinci el bu malzeme satanlar. Sık sık gidiyoruz. Sıcak ekmeğimiz var. Fırınlar var. Farklı ekmeği yapıyorlar bizimkiler. Bir de bizimkiler ucuz.” ve **K8:** “Mahallede Türkmen fırını var, Irak ekmeği yaparlar. Evde de elektrikli tandır var, onları yapıyoruz. Fırının ismi Türkmen ekmeği fırını. Türkmen bakkaliyesi var. Özel pirinç var ve yağ, hurma, hoşaf ihtiyaç olursa gideriz. Beni mutlu ediyor bunların olması.” ifadelerinde belirttikleri gibi belli ürünleri almak için bu esnaflara gittikleri görülmektedir. Özellikle bulgur gibi çok fazla kullandıkları ürünleri buralardan daha uygun fiyata almaktadırlar. Telaferli göçmenlerin, Ankara’daki etkileşim süreçleri genelde bunlarla sınırlıdır.

Yerli Halkla Etkileşim

Sosyal ilişkiler teması içerisinde oluşturulan bu kategoride, Telaarli göçmenlerin yaşadığı mahallelerde bakkal, market, pazar yerleri ve diğer ihtiyaçları için sıklıkla gittiği mekânlarda karşılaştığı, etkileşim içerisinde bulunduğu kişilerden bahsedilmektedir. Buldukları mahallelerde Telaarli göçmenler, yerli halkın yaklaşımlarını kendilerine örnek almaktadırlar. Katılımcılardan **K4**'ün "*Mahallemizde insanlar güzel Türkçüler yani Türklük var onlarda, Türk Cumhuriyeti ile ne münasebeti varsa yaparız. Bütün resmi törenleri yaparız komşularla anlaşmışız. Kimi büyük bayrakları indirir her şeyimiz hazırdır yani bir şey olunca hemen yaparız onu.*" belirttiği gibi toplumsal dayanışmanın bir parçası olmaya çalışmaktadırlar.

Yardımlaşma

Telaarli göçmenlerin gündelik hayatlarında dayanışma ve yardımlaşma gibi sosyal ilişkilere bağlı olarak gelişmektedir. **K1** "*(Telaar'de) orada herkes herkese yardım eder. Burada öyle şeyler yok. Ev taşımak falan sıkıntılı.*", **K3** "*Sorunları Irak Türkmen cemiyetinde olunca bazı insanlar oraya ulaşıyor, bazı tanıdıklarına ulaşıyor. Bir insan tanıyor, o ona yardım ediyor. Önceden Türkmenevi vardı.*" ve **K4**'ün "*Her şey var bazen anılarımız kaçarken sıkıntılar olmuş olaylar olmuş onun parası gitmiş bunun parası gitmiş boşananlar mesela bize geliyor ayrılmak varsa sıkıntılar varsa yanımızda çözülüyor çok. Aile meclisi gibi meclis var bizde. Telaar'den aşiretlerin önden gelen adamları var ya bazen 15 kişi oluyor bazen 70 kişi oluyor oturuyoruz onları çağırıyoruz. Ya abiler bekâr çocuklarını baksın komşuları rahatsız etmeyin örgüt ediyoruz işte. Nasihat veriyoruz orada biz.*" ifadelerinde belirttikleri gibi yardımlaşma sürecini Telaar ile karşılaştırmaktadırlar. Yerel halkın Telaarli göçmenlere veya Telaarli göçmenlerin kendi aralarındaki yardımlaşmaları, gündelik hayatlarında karşılaştıkları problemlere çözümler üretmektedir. Çözümün bir kısmını kendileri bir kısmını da kurum, kuruluş ve kişiler üzerinden sağlamaktadırlar. Özellikle maddi problemlerde ve ailevi meselelerde birbirlerine destek olmaya çalıştıkları görülmektedir.

Gündelik Hayat Pratikleri

Gündelik hayat pratikleri Telaarli Türkmenerin Ankara'daki yaşantı ve deneyimlerinin gerçekleştiği sosyal arenayla kuşatılmıştır. Gündelik Hayat Pratikleri teması "*Rutin İşler*", "*Yemek*", "*Alışveriş*", "*Temizlik*", "*Hukuki durum*", "*Geçim Durumu*", "*Çalışma Koşulları*", "*Evlilik İşlemleri*" ve "*Boş Zaman Etkinlikleri*" şeklinde ayrılmıştır.

Rutin İşler

Gündelik hayat içerisinde sıradan işleri barındırmaktadır. Göçmenlerin gündelik hayat pratikleri yerel halkın pratikleriyle benzerlik göstermektedir. **K1:** “Sabah kalkarız. Kahvaltı yapıyoruz. Hanıma yardım ederim, ben de yaparım akşama doğru dizi falan izler, yatarız. Hayatımızda değişik bir şey yok. Sonra işe gittiğimiz günlerde sabah çık, akşam dön işte.” Katılımcı gündelik hayatın Ankara’da olağan ve sıradan geçtiğini ifade etmektedir.

Yemek

Yemek, kültürle doğrudan ilişkili bir konudur. Göçmenlerin yemek yapma pratikleri ve yenilikleri denemeleri oldukça önemlidir. **K4** “Genelde Telafer yemekleri yeriz ama çocuklar Türk yemeği istiyorlar. Pasta, puaça, simit gibi. Özellikle çiğ köfte günleri var çocukların. Orada hiç yapmadık.” **K7** “Evde Türk yemeği yapıyorum, çok alıştım sevdim. Sitelerde yemek yaptım. Iraklıların fırını var, oradan da alırım.” **K9** “Telafer yemekleri çok yapıyorum. Kocam da üniversitenin yemekhanesinde çalıştığı için Türk yemekleri de yapıyoruz. Youtube’dan öğreniyorum.” Katılımcıların ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, Telafer yemeklerinin yanına Türk yemekleri de eklenmiştir. Yemek, kültürün uzantısı olarak görülebilir. Telaferli göçmenlerin yemek alışkanlıkları devam etmekte, Türk yemeklerini yaparak da gündelik hayat içerisinde kültüre dâhil olmaktadır.

Alışveriş

K1 “Türkmenlerin açmış olduğu, market ve fırınlar var. Mesela hurma pekmezi burada yok ama bizde çok kullanılır. Bulguru, pirinci çuvalla alırız. Bize özel ekmeklerimiz var. Bunlar toptan sattıkları için uygun oluyor. Bakliyatı bizimkilerden alıyoruz.” **K6** “Irak fırınları, küçük bakkallar var. Pirincimiz farklı. Iraklı telefoncu, elbiseci, berber var. Elbiseleri genellikle AVM’den alırım.” **K3** “Mahallede Türkmen esnafımız var. Özellikle ekmekleri oradan alırız. Bazen Ulus’a gideriz, orası Musul ve Telafer’deki çarşılara benziyor.” ifadelerinde görüldüğü üzere katılımcılar alışveriş mekânları, ihtiyaca ve kültürel alışkanlıklara göre belirlenmektedir. Sıklıkla Türk ve Iraklıların işlettiği marketler ve alışveriş yerlerinin her ikisi de tercih edilmektedir.

Temizlik

K2 “Her gün sabah karım evin temizliğini yapar.. Irak’ta da böyleydi. Temiz olmayan yerde yaşayamam.” **K8** “Yerleri yıkayamıyoruz, siliyoruz. Telafer’de evi yıkardık. Apartman değildi ev, düzdü, toz toprak yağardı. Mecburen yıkardık. Burası küçük orası büyüktü.” Temizlik alışkanlığı gündelik hayatın önemli bir parçasıdır. Telafer Türkmenlerinin Telafer’deki evlerinin apartman olmaması, dışsal faktörler, evin yapısı gibi durumlardan ötürü Türkiye’de yaşadıkları ev

temizlikleri farklılık göstermektedir. Genellikle göç eden Ortadoğu toplumlarının ev temizlik pratiklerinde bu fark görülmektedir.

Hukuki Durum

Katılımcılardan **K4** “Bugüne kadar hukuki bir sorunla karşılaşmadım.” ve **K9** “Şimdiye kadar bir sorun yaşamadık. Kirayı zamanında veriyoruz. Ev sahibi bizden çok memnun.” bahsettiği gibi, genellikle kurallara uyan ve dikkat eden Telaferli Türkmenler hukuki sorunlarla karşılaşmamışlardır.

Geçim Durumu

Göçmenler için kritik konulardan birisi de geçimini sağlamaktır. Telaferli göçmenler bu konuda dil bariyeri olmadığı için ve kültürel olarak yakın oldukları için genelde şanslı konumdadırlar. **K1** “Türkmeneli Vakfı’nda çalışıyorum. Maaşım var, yardım almıyorum. Eşim de kıyafet mağazasında çalışıyor.” **K4** “Kültür vakfında yardım merkezi var. Oranın idari sorumlusuyum. Maaşımızı Türkmen Vakfından alıyoruz. Onun dışında Kızılay’ın yardımları var. Ben öğretmenim. Maaşımızın yüzde 70 kesiliyor, %30’unu veriyorlar.” **K5** “Denetim ofisinde çalışıyorum, maaşım oradan geliyor.” **K7** “İrakilılara tercümanlık yaparım bazen. Belediye yardım eder. Dullara yardım eden adamlar var. Ramazanda yardım getirirler.” **K8** “Engelli kızım okula gidiyor, raporu var. Devlet 1100 TL veriyor, bir de sosyal yardım var. Ramazanda da yardım ederler.” Katılımcıların bahsettiği üzere, genellikle vakıflar, belirli kişi, kurum, kuruluş ve STK’lar yardımcı olmaktadır. Devletin Türk vatandaşlara da sağladığı sağlıkla alakalı durumlarda yapılan yardımlar Telaferli göçmenlere de yapılmaktadır.

Çalışma Koşulları

Gündelik hayatın içerisinde yer alan çalışma koşulları/şartları, genellikle göçmen halkların aleyhine işlemektedir. **K1** “Burada daha düşük ücretle ve kaçak çalışıyorlar, o yüzden sıkıntı oluyor. Birçoğunun paraları ödenmiyor.” **K3** “Irak’ta devlet memuruyduk. İşten çıkarma korkumuz yoktu ama burada hep o korkuyla yaşıyoruz.” Katılımcıların bahsettiği üzere genellikle, ucuz işçi gücü, sigortasız çalıştırma ve ücretlerini ödememe gibi durumlarla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Evlilik İşlemleri

K1 “Erken yaşta evlilik bizde oluyordu. Burada değişti.” **K3** “Kuzenim evlendi, nikâh dairesine gittiler. Irak’tan da bir kâğıt getirmeleri gerekiyormuş, bekâr olduklarına dair. Vatandaş olursan bu kâğıtlar önemli. Kendisi ya da başka bir büyüğü gider, bekârlık kâğıdını alır. Özel bir durumu varsa Irak konsolosluğundan vekâlet verir.” Evlilik hayatın içerisinde yer alan önemli konulardan biridir. Katılımcıların bahsettiğine göre Telafer’de erken yaşta evlilikler olurken Türkiye’ye göç sonrası burada bu durumun değiştiği belirtilmektedir. Diğer

katılımcı ise evlilik işlemlerini Türkiye’de yasal şekilde yürüttüklerini ifade etmiş ve kültürel, toplumsal uyumu sağlamaya çalıştıklarını ifade etmiştir.

Boş Zaman Etkinlikleri

Boş zaman etkinlikleri Covid-19 pandemisinden önce ülkemizde hem yerel halkın hem de göçmenlerin gündelik hayatında büyük yer kaplamasına rağmen, pandemi süresince yeterince gerçekleştirilememiştir. Buna rağmen Telaferli Türkmenlerin özeli gün ve gecelerde, belirli etkinliklerde kendi kültür ve geleneklerini yaşatmak için genellikle derneklerde, ortak mekânlarda bir araya geldiklerini, sosyalleştiklerini görmekteyiz. **K1** “Türkmeneli gibi dernekler var. Buralar herkesin bulunduğu yerlerdir. Dil kursları, bilgisayar kursları var, eğlence türü etkinliklerimiz olur. Sanatçılarımız var, onlarla mutlaka kuruluş yıldönümleri, Hıdrellezde, kandillerde buluşuruz.”**K3** “Irak Türkmen yardım merkezine gidiyorum. Önceden Irak Türkmen Gençlik Teşkilatında görev aldım. Çocuk etkinlikleri var. Çocuk bayramında Anıtkabir’e gidiyoruz. İki defa metro çarşısında sergi yaptık. Türkmen şehitlerinin resimlerini astık. Çok güzel etkinliklerdi. Ailecek Altıncöy, Dikmen Vadisi ve Anıtkabir’e gittik.”**K6** “Mamak, Gülveren, Demirlibahçe, Demetevler, Abidinpaşa. Ankara’da Irak Türkleri Derneği, Irak Türkmen Cephesi, kültür bahçesi, yardım binası, Irak Türkleri Vakfı var. Abidinpaşa’da Ülkü Ocakları var.”**K8** “Arkadaşlarla çay içeriz, parkta otururuz eve geliriz. En çok Telaferli var, bazen Türkler var.” **K2** “Çocukları evin yanlarındaki parklara götürüyorum, geziyorlar, nefes alıyorlar.”

Mekân Algısı

Türkiye, Türkmenlerin gözünden anavatan olarak görülmektedir. Telafer Türkmenleri’nin Ankara’da yoğun olarak Mamak, Çankaya, Altındağ ve Yenimahalle’de yaşadıkları görülmektedir. Ankara’da Türkmen göçlerinin fazla olması ve akrabalarının burayı seçmesi dolayısıyla mekân algısı Ankara üzerinden şekillenmiştir. Mekân Algısı teması “İç mekân”, “Dış mekân”, “Memnuniyet Durumu” ve “Aidiyet” olarak ayrılmıştır.

İç Mekân Algısı

Covid-19 süreci boyunca gününün büyük kısmını evlerde geçiren Telaferli Türkmenlerin iç mekân algısını oluşturan şeylerin içerisinde yoğun olarak nesnelere bulunmaktadır. Bunun yanı sıra apartman hayatına dâhil olan göçmenler balkon kullanımına dair dikkate değer bilgiler vermişlerdir. **K1** “Evimizin duvarlarında çiçek resmi var, Bismillah var, Türk Bayrağı ile Türkmeneli Bayrağı var.”**K3** “Salonda Atatürk’ün Ankara’ya geliş fotoğrafı ve Türk bayrağı var.”**K4** “Balkon var ama sadece hanım çamaşır koyuyor. Odalar güzel ve büyük. Duvarlarımızda Atatürk’ün resimleri ve çocukların okul resimleri var.”**K1** “Bizim oradaki evimizde sobalar vardı, mazotla ısınırdık. Su 5-6 günde bir kere geldiği

için, depo vardı. Duvarlarda ayetler, gül, atalarımızın resimleri ve bayrak olur.” İç mekân algısı içerisinde Atatürk resmi ve Türk, Türkmeneli bayrağının olması, aidiyet ve vatani benimsemenin mekâna eklenmesi olarak okunabilir. Bayrak, milletin hafızasıdır. Türkmen göçmenler iki bayrağı da duvarlarına asarak birlik ve beraberliği kabul ettiklerini, Atatürk'ü sevdiklerini göstermişlerdir. Bunun yanı sıra mekânın kullanımı da iç mekân algısını şekillendirmektedir. Mekân ve nesnelere, ihtiyaca ve kullanıma göre şekillenmiştir. Suyun olmaması alternatif olarak depolara, kaloriferin olmaması sobalara, balkonun kullanımı da yine mekân tasarrufuna bağlıdır.

Dış Mekân Algısı

Dış mekân göçmenin her zaman doğduğu, yaşadığı mekânlarla kıyaslanmaktadır. **K6** “*Ulus tarafındaki dükkânlar Telafer'dekine benziyor.*” **K9** “*Mahallemiz çok güzel. Market tam binanın karşısında. Mahallemizden çok memnunum.*” Katılımcı K6 ve K9'un ifadelerinde görüldüğü üzere Ankara Ulus Meydanı Telafer'e benzetilmektedir. Bu mekânsal benzeşim göçmen hafızasında mekân algısının şekillenmesine bir örnektir. Benzeşim kişiyi mekâna tanınır kılar ve yabancılığı azaltarak yaşam kalitesini, uyumu artırır.

Memnuniyet Durumu

Telaferli göçmenlerin Türkiye'yi ve daha özelinde Ankara'yı tercih etmelerinin birçok sebebi olduğunu söylemiştik. Mekânsal olarak Ankara'nın daha düzenli olması, kanunlarla yönetilmesi, Türk nüfusunun fazla olması ve dilin Türkçe olup, geleneklerin benzer olması hem mekânsal olarak Ankara'yı cazibe haline getirmekte hem de yaşam alanı olarak güvenilir kılmaktadır. **K1** “*Ankara Irak'tan daha düzgün, çok memnunum.*” **K3** “*Ankara'da yaşamaktan memnunum.*” **K4** “*Orada ne kanun var ne devlet var. Burada kanun var polis var nizam var.*” **K5** “*Başka bir ülkeye gitseydik, sıkıntılar yaşırdık. Burada herkes Türk, dilini anlıyoruz, adetler yakın.*” Bunun yanı sıra katılımcı **K9** “*İnsanlar bize yabancı gibi bakıyorlar. Bu da bizi rahatsız ediyor. Bazen Türkmen olarak değil de, Arap gibi bakıyorlar. Bu da bizi çok üzüyor.*” diyerek Türkler tarafından tanınmadıklarını bunun da memnuniyet durumunu olumsuz etkilediğini söylemektedir. Bireysel memnuniyetsizliklerin mekânsal olarak tam karşılığı bulunmasa da göçmenler göç ettikleri yerin halkıyla mekânı özdeşleştirirler.

Aidiyet

Aidiyet, özellikle göçmenlerde toplumsal olarak kabulün ya da reddin ana ölçütlerinden biridir. Katılımcıların aidiyetle ilgili görüşleri şu şekildedir: **K1** “*Kendimi buraya ait hissediyorum, vefat ettiğimde kesinlikle buraya gömülmek isterim.*” **K4** “*Burası benim vatanım. Kendimi ben hiç yabancı hissetmedim. Kendimizi Türk olarak görüyoruz.*” **K5** “*Dilimiz Türkçe olduğu için ait*

hissediyorum. Ankara'daki bazı insanları, Telafer'dekilere benzetiyorum. Kızılay ve Ulus'ta kendimi Telafer'de gibi hissediyorum. K9 "Ankara benden bir parça. Ankara'dan Mamak'tan çıkarsam vatanımızdan uzaklaşmış gibi hissediyorum." Görüldüğü üzere Ankara'da yaşayan Telaferli Türkmenler, buraya dair hem kültürel hem de mekânsal aidiyet geliştirmişlerdir. Vatan olarak görmeleri, Türk olarak görmeleri, dil birliği, mekânların ve insanların Telafer'i anımsatması, Ankara'da uzun yıllar yaşamış olmak aidiyetin gelişmesi ve güçlenmesi için oldukça önemli unsurlardır.

Sonuç

Ankara'da yaşayan Telaferli göçmenlerin, gündelik hayat pratiklerinin ve mekân algısının araştırıldığı bu çalışmada, yaşam alanını göçmen kimliğiyle yaşamanın ve bulunulan şehrin ve mekânların özellikleriyle ilgili olduğu görülmüştür. Lefebvre'nin de belirttiği temsil mekânları, göçmenlerin kimliklerini sunmaları ve hayatlarını daha kolay biçimde yaşamalarını sağlayan alanları kapsamaktadır. Bu çalışmada ortaya çıkan "Göç Deneyimi", "Kimlik", "Sosyal İlişkiler", "Kurumlar", "Gündelik Hayat Pratikleri" ve "Mekân Algısı" na dair bulgular, Telaferli göçmenlerin özellikle Ankara'da yaşantılarını aksatacak herhangi bir olumsuz durumla karşılaşmadıklarını göstermiştir. Bu durumu oluşturan; Türkçe konuşma, Türk kökenli olma, Türkiye'yi anavatan gibi görme, uzun yıllardır herhangi hukuki yahut sosyal problemle gündeme gelmemiş olmaları, Müslüman olmaları ve çalışkan olmaları gösterilmektedir. Telaferli göçmenlerin, gündelik hayat pratikleri ve mekân algısında Türkçe iletişim olumlu bir belirleyicidir. Telaferli göçmenler her ne kadar diğer göçmenlerle karıştırılsa da kendilerini ifade ettiklerinde yerli halk tarafından olumlu tutum sergilendiklerini ifade etmişlerdir. Yabancı, öteki olarak görülmeyen göçmenler başat kültür içerisinde kendisine yer edinmiştir ve sürekli uyum sağlamaya çalışmaktadır. Bu sebeple gündelik hayat pratikleri kesin bir çizgiyle Türk halkından ayrılmamıştır. Gelenek, görenek ve adetlerin benzemesi, tarihsel ortaklık neticesinde uyumu yakalayan Telaferli göçmenler Türkiye'de ve özellikle Ankara'da yaşamaktan memnuniyet duymaktadırlar. Telaferli göçmen kadın ve erkeklerin kendi aralarında bir sorumluluk alanları oluşturulduğu görülmektedir. Genel olarak ev içi hayatın sorumluluğu kadınlara, ev dışı hayatın sorumluluğu ise erkeklere bırakılmıştır. Buna göre Telaferli göçmen erkekler genel olarak gündelik hayatın farklı alanlarında aktif olarak görülürken, Telaferli kadınlar ev hayatı içerisinde aktiflerdir.

Telaferli göçmenlerin temsil mekânlarının (dükkân, market, bakkal, berber, okul vb.) yanı sıra Ankara'daki mekânları da tercih ettiklerini, kültürel olarak kendilerine özgü alışkanlıklarını yaşatmaya çalıştıklarını ve belirli toplumsal etkinliklerde (dernek, vakıf, piknik, komşu, akraba evi) buluştuklarını ifade

etmişlerdir. Çalışma Covid-19 sürecinde gerçekleştiği için, mekânsal algı ve pratikler bağlamında mekânın temsili yeterli derecede katılımcılar tarafından ifade edilememiştir. Buna rağmen, Telaar göçmenlerinin Ankara'da çoğunlukla mekânlarda kabul edildikleri, bazı mahalle ve ilçelerde yoğunlaşarak "Telaar mahallesi" oluşturdukları görülmüştür. Genellikle göçmenlerin "tampon mekân" larda ve çevrede toplanmaları kolektif bilinç ve güvenlik sebebidir. Telaar göçmenlerinin mekân algısı bu tarz kriterleri de içermektedir. Corley ve Gioia'ya göre (2011) bir araştırma orijinallik ve yararlılık eksenlerinde katkı sunar Orijinallik eksenini keşfedicilik ve geliştiricilik boyutlarını içerirken, yararlılık ekseninde bilimsel yararlılık ve pratik yararlılık yer alır. Bu çalışma yararlılık ekseninde nitel araştırmanın durum çalışması deseniyle yapılarak belirli örnekleme çalışma imkânını sunarak, konu ile ilgilenen tüm pratisyenlere de pratik yararlılık sağlamaktadır. Sonraki çalışmalarda Telaarlı göçmenlerin gündelik hayat pratikleri ve mekân algısı ayrı ayrı ele alınabilir, farklı araştırma yöntemi, desen ve örneklem seçimleriyle çalışılabilir, diğer göçmenlerle aralarındaki fark ve benzerlikler araştırılabilir.

Çıkar Çatışması: Yazarlar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazarlar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

Katkı Payı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı yaptıklarını beyan etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- 📖 Adıgüzel, Y. (2020). Göç Sosyolojisi. (4. Basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- 📖 Adler, P. A., Adler, P. & Fontana, A. (1987). Everyday Life Sociology. Annual Review of Sociology. W. R. Scott and J.S. Short (Ed.), Palo Alto: Annual Reviews, 217-236.
- 📖 Ağca-Varoğlu, F. G. (2020). Almanya'da Yüksek Nitelikli Göçmenlerin Gündelik Hayat Deneyimleri ve Baş Etme Süreçleri. Journal of Economy Culture and Society, 62, 23-46.
- 📖 Akgür, Z. G. (1997). Türkiye'de kırsal kesimden kente göç ve bölgeler arası dengesizlik: (1970-1993). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- 📖 Akhtar, S. (2018). Göç ve Kimlik, Kargaşa, Sağaltım ve Dönüşüm (Çev.). Sedef Ayhan. İstanbul: Sfenks Kitap.
- 📖 Alarçin, K. (2019). Uluslararası Göç Hareketlerinde Türkiye'nin Konumu; Uluslararası Göç ve İç Göçün Karşılaşması, Kentsel Gerilim: Şanlıurfa ve Gaziantep Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- 📖 Bakewell, O. (2015). Göç Kuramında Yapı ve Fail Kavramları Üzerine Bazı Görüşler. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 188-218.
- 📖 Barem, Q. (2018). Telafer Mikrotoponimleri ve Dil İncelemesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- 📖 Beyaz, N. (2019). Türkiye'ye Sığınan Irak Türkmenlerinin Sosyal Hayata Uyumlarının İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- 📖 Büyükköztürk, Ş. Çakmak, E. K. Akgün, Ö. E. Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- 📖 Cabana, S. Gr. & Clark, J. J., (2011), Introduction. *Migration in Anthropology: Where We Stand, Rethinking Anthropological Perspectives On Migration*. Cabana, S. G., Clark, J. J., Gainesville (Ed.). University Press of Florida.
- 📖 Chambers, I. (2019). Göç, Kültür, Kimlik. İ. Türkmen & M. Beşikçi (Çev.). (3. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- 📖 Chaney, D. (1999). *Yaşam Tarzları*. Ankara: Dost Yayınları.
- 📖 Corley, K. G., & Gioia, D. A. (2011). Building theory about theory building: what constitutes a theoretical contribution?. *Academy of management review*, 36(1), 12-32.
- 📖 Çatak, B. D. (2019). *Gündelik Hayatta "Yerleşikler ve Dışarıklıklar": Suriyeliler ve Yerli Halkın Karşılaşmaları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Mersin Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin
- 📖 Çiçekli, B. (2016). *Yabancılar ve Mülteci Hukuku*. (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- 📖 Duman, B. & Aygün, F. T. (2017). Telaferli Türkmen Göçmenlerin Durumu ve Telafer'in Geleceği. *Türkiye ORSAM Raporu*, Nu: 215, Ekim. Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- 📖 Ekiyor, E. Y. (2017). *Uluslararası Göç ve Toplumsal Alanda Sosyal Ağlar: ABD'de Yaşayan Türkler Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Ertan, K. A. & Ertan, B. (2017). Türkiye'nin Göç Politikası. *CONRESS, İktisadi ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, Cilt: 1, Sayı: 2, 7-39.
- 📖 Faist, T. (2003). *Uluslararası Göç ve Uluslararası Toplumsal Alanlar*. A. Z. Gündoğan, C. Nacar (Çev.). İstanbul: Bağlam.
- 📖 Giddens, A. (2005). *Sosyal Teorinin Temel Problemleri*. Ü. Tatlıcan (Çev.). İstanbul: Paradigma.
- 📖 Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2021a). <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> , (Erişim Tarihi: 29.7.2021).

- 📖 Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2021b). Mülteci. <https://www.goc.gov.tr/multeci>, (Erişim: 04.08.2021).
- 📖 Gökdağ, B. A. (2019). Telafer Ağzı. Karadeniz Araştırmaları, XVI (61), 102-119.
- 📖 Gündüz, A. & Kalaycı, İ. (2016). Saddam Dönemi'nde Türkmen Göçleri. Bilecik: Ortadoğu'da Türkmenler (Irak-İran-Suriye) Sempozyumu, Abdulhalik Bakır ve Ahmet Altungök (Ed.).
- 📖 Güven, U. Z. (2018). Kültür, Gündelik Hayat ve Teatrallik İlişkisi Açısından Performans Antropolojisi. Antropoloji, (36), 103-123.
- 📖 Heller, A. (1984). Everyday Life, New York: Routledge ve Kegan Paul.
- 📖 Highmore, B. (2002). Everyday life and cultural studies. London and New York: Routledge.
- 📖 IOM. (2013). Göç Terimleri Sözlüğü. (2. Baskı). BM Göç Kuruluşu. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf, (Erişim: 12.04.2021).
- 📖 Kalem, S. A. (2015). Türk Çayına Süt Katmak: Londra da Yaşayan Türkiyeli Göçmenlerin Gündelik Hayatları. İnsan ve Toplum, 5(10), 43-71.
- 📖 Kartal, M. (2019). Telafer Türkmenlerinin 2014 Yılı Sonrasında Ankara'ya Düzensiz Göçü ve Karşılaştıkları Sosyal Sorunlar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi/ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Lefebvre, H. (2014). Mekânın Üretimi. Işık Ergüden (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- 📖 Lefebvre, H. (2016). Modern Dünyada Gündelik Hayat. Işın Gürbüz (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- 📖 Merriam, S. B. (2013). Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber. Selahattin Turan (Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- 📖 Morrice, L. (2011). Being a refugee. Learning identity. A longitudinal study of refugees in UK. England: Trentham Books.
- 📖 Neuman, W. L. (2012). Toplumsal Araştırma Yöntemleri - Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I. Cilt. Sedef Özge (Çev.). (5. Baskı). İstanbul: Yayın Odası.
- 📖 Özcan, Y.Z. (1998). İçgöçün Tanımı ve Verileri İle İlgili Bazı Sorunlar. Türkiye'de İç Göç Konferansı içinde, (s.78-91), 8 Haziran 1997. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- 📖 Sağlam, S. (2007). Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme. Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (HÜTAD), 5, 33-44.
- 📖 Sarı, R. M. (2018). Irak'tan Türkiye'ye Göç Etmek Zorunda Kalan Türkmenler Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/ Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.

- 📖 Sariahmetoğlu, H. & Kamer, S. T. (2020). Yabancı Uyruklu Ortaokul Öğrencilerinin Eğitim Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Görüşleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 76, 1611-1630.
- 📖 Saygın, S. & Hasta, D. (2018). Göç, Kültürleşme ve Uyum. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 10 (3), 312-333.
- 📖 Şahin, M. & Eşici, H. (2020). Türkiye’de Yaşayan Suriyeli Göçmenler ile Türklerin Birlikte Yaşam Kültürü: Değerler, Fırsatlar, Engeller. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(22), 72-99.
- 📖 Şen, M. (2014). Türkiye’de İç Göçlerin Neden ve Sonuç Kapsamında İncelenmesi. *Çalışma ve Toplum*, 1, 231-256.
- 📖 Tekeli, İ. (2008). *Göç ve Ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- 📖 Tekeli, İ. (2010). *Günelik Yaşam, Yaşam Kalitesi ve Yerellik Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- 📖 United Nations. (2017). *International Migration Report 2017*. New York: United Nations. <https://www.un.org/development/desa/publications/international-migration-report2017.html>. (Erişim: 13.08.2021).
- 📖 Türk Kızılayı. (2017). *2017 Yılı Göç İstatistik Raporu*. Türk Kızılayı Göç ve Mülteci Hizmetleri Müdürlüğü. https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/38492657_2017-yili-goc-istatistik-raporu-ocak-2018.pdf, (Erişim: 10.04.2021).
- 📖 Yemen, A., Ölmez, Ü. & Oruç, S. (2017). Ankara’nın Göçmen Türkmenleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 4, 1123-1142.
- 📖 Yin, R. K. (2003). *Case Study Research Design and Methods*, (3. Baskı). London: Sage Publications.
- 📖 YUKK, (2013). *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6458.pdf>, (Erişim: 13.08.2021).

Comparative Analysis of 7th Grade Afghanistan History Book with 8th Grade Turkish Revolution History and Kemalism Textbook

7. Sınıf Afganistan Tarih Kitabı ile 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabının Karşılaştırmalı Analizi

Büşra ELÇİÇEĞİ*

Özet

Bir devletin geleceğine yön veren ve mensup olduğu milletin varlık bilincini güçlendiren en temel yapı eğitimidir. Bunun uygulama alanı okullarda okutulan ders kitaplarının içerikleri, program yapısı, benimsenen eğitim felsefeleri devletlerin politikasına göre şekillenmektedir. Bu nedenle ders kitapları devletlerin tutumları hakkında bilgi veren önemli kaynaklardır. Bu çalışmada Afganistan'da 7. Sınıf; Türkiye'de 8. Sınıf düzeyinde öğretimi gerçekleştirilen ders kitapları incelenmiştir. Bu amaçla 7. Sınıf Afganistan tarih kitabı ile ve 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitapları içerikleri, ünite yapısı, eğitim durumları açısından karşılaştırılmıştır. Araştırma nitel araştırma deseninde tasarlanmış olup doküman analizi tekniği kullanılarak içerik analizi ve betimsel analiz yapılmıştır. Her iki ülkede de 2018 yılından itibaren geçerli olan ders kitapları incelenmiştir. Bu kapsamda ders kitaplarında Türkiye'de 7; Afganistan'da 4 ünite bulunmakta olup içerikleri genişleyen çevre yaklaşımı doğrultusunda hazırlanmıştır. Ders kitapları ulusal marşla başlamaktadır. Öğretim yöntemlerinde çoğunlukla dinleme becerisine hitap eden tanımlama, açıklama yöntemi ile birlikte soru-cevap, grup tartışması teknikleri de kullanılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tarih, tarih eğitimi, tarih ders kitapları, Türkiye, Afganistan, karşılaştırmalı eğitim.

Abstract

Education is the most basic structure that shapes the future of a state and strengthens the existence awareness of the nation to which it belongs. The application area of this is shaped according to the content of the textbooks, the structure of the program the philosophies of education adopted and the policy of the states. For this reason, textbooks are important sources that provide information about the attitudes of states. In this study, the textbooks taught at

* Arş. Gör. Marmara University, busra.elcicegi@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1346-8185.

the 7th Grade in Afghanistan and the 8th grade level in Turkey were examined. For this purpose, the 7th grade Afghanistan history book and the 8th grade Turkish Republic Revolution history and Kemalism textbooks were compared in terms of their contents, unit structure and educational status. The research was designed in qualitative research design and content analysis and descriptive analysis was done by using document analysis technique. Textbooks that have been in effect since 2018 in both countries have been examined. In the textbooks, there are 4 units in Afghanistan and 7 units in Turkey and the contents are prepared in accordance with the expanding environmental approach. Teaching methods are mostly used in the definition, explanation method, question-answer and group discussion techniques that address listening skills.

Keywords: History, history education, history textbooks, Turkey, Afghanistan, comparative education.

Relations between Turkey and Afghanistan, which have geostrategic and geopolitical importance, are based on very old times. Afghanistan is the second country to recognize that Turkey is a national and independent country with giving importance of national unity. One of the first decisions made by Grand National Assembly of Turkey was to open a representative office in Kabul because of friendly relations, and Afghan descent Abdurrahman Samedan was selected as representative. Diplomatic relations between two countries began with Turkey-Afghanistan alliance agreement in 1921 (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2016).

Turkey's Westernization movement greatly affected Afghanistan that lags in education from us despite Afghanistan gained independence before Turkey among Islamic countries. It underwent revision in every area especially in education, military, health sector by entering into effort modernization of institutions via aids continued by Republic of Turkey during the 1938-1945, especially between 1926-1929 and 1932-1938 (Akbaba, 2015, pp.5, 56, 65,114). Modernization work of education system by establishing close relations with Turkey especially during Amanullah Khan period started under the leadership of Mustafa Kemal (Rahimi, 2015, pp.75-76).

During the period between 1920-1960 years, Turkey was effective in modernization processes of Afghanistan. It has been influential in the country by supporting modernization of Afghanistan. In this period, Turkey sent teachers, doctors, specialists, and staff trained in various areas to Afghanistan. The relationship based on friendship and cooperation lasted until Union of Soviet Socialist Republics (USSR) took Afghanistan under its influence (Pohanyar, 2001, pp.49). Our relations have increasingly continued after Soviet occupation

ended in 1989, and Strategic Partnership and Friendship Agreement was signed in 2014 via the official visit of President Recep Tayyip Erdogan after 46 years. Afghan president Ashraf Ghani came to Turkey in 2015, and partnership agreements were made in various fields (TCDB, 2016).

Geographical, political, social and economic structure of a country directly or indirectly affects education system of that country. When both countries take this perspective; Turkey is a democratic, secular, social state of law. It is governed by presidential system and majority of people are Muslim. Official language is Turkish, and education is in Turkish (Gülecen, 2008, pp. 7-20). Afghanistan is an Islamic republic (Andishmand, 2010; Yezdani, 1994). Although it consists of different ethnic elements, most of its people are Muslim and governed by parliamentary system (Gubar, 1967, s. 11-14; Rasuly-Paleczek, 2010, s. 1-4). Although its official language is Pashtou and Darice, Uzbek-Turkmen is also spoken (The Constitution of Afghanistan, 2003, pp. 5; Ataie, 2015, pp.16; Bekmuradi, 2014, pp.14; Hayat, 2016, pp. 1, 17; Hajiyarali, 2011, pp. 2, 28, 42; Hasani, 2014, pp. 10). At the same time, especially in madrasas, education based on teaching Arabic, Persian, Ottoman and Turkish is provided (Robson, 2002, pp. 25-47). Even if political, social and economic conditions of the countries are different, each state aims to create a sense of belonging and maintain its existence by transferring its cultural, social and political values to new generations. Countries also shape their education and training programs for this purpose (Özyurt, 2014, pp. 31).

Social sciences play an active role in transferring political ideologies of countries to individuals through education, gaining awareness of citizenship and raising acceptable citizens. History, social studies, and history of revolution, which fall within the scope of social sciences, serve this purpose (Yılmaz, 2006, pp.23-26). One of the most important goals of history is the effort to build a national identity (Şivgin, 2009, pp. 35-38).

The purpose of Revolution History and Kemalism lesson trained in 8th grades is to tell establishment fight of Republic of Turkey and to gain a national consciousness by transferring philosophy underlying Atatürk's reforms and national-spiritual and universal values. During beginning pre-school education, students in Turkey start to learn subjects related to history of revolutions via certain days and weeks, national / religious holidays and via from other courses especially life science courses (MEB, 2018).

The main purpose that Islamic Republic of Afghanistan expects from education is to raise young people as a real person, a real Muslim and a real Afghan when they take the first step to life after graduation. Inevitability of

creating a national consciousness lies behind the idea of raising citizens as a real Afghan, which is expressed as the main aim of education (Wazarati Maarif, 2003, pp. 3).

In order to protect its assets, to ensure peace and security in its geography and to analyze dynamics of development well in Asia, Republic of Turkey should get reliable data and develop policy in this direction by being informed what has happened in the region. Conducting comparative education analyzes between countries is important for ensuring international tolerance and cooperation. At the same time, comparative research will meet the need for large-scale documents by providing resources for continuous program development research (Demirel, 2006, pp. 6-11) caused by rapid developments in science, technology and communication in the globalizing world.

The purpose of this study to compare Republic of Turkey Revolution History and Kemalism textbook with Afghanistan History textbook, which were taught in second grade of primary education in 2017-2018 academic year. For this purpose, answers to following questions were sought:

1. What are units and topics located in content of Republic of Turkey Revolution History and Kemalism textbooks and Afghanistan History textbooks?
2. What are similarities or differences between the order of the content of Republic of Turkey Revolution History and Kemalism textbooks and Afghanistan History textbooks?
3. Which outstanding skills and values took place in Republic of Turkey Revolution History and Kemalism textbooks and Afghanistan History textbooks?
4. What are the similarities and differences between methods used in the presentation of Republic of Turkey Revolution History and Kemalism textbooks and Afghanistan History textbooks?

Restrictions

This study is limited with Republic of Turkey Revolution History and Kemalism textbook that is taught in 8th grade in Turkey and History textbooks that are taught 8th grade in Afghanistan, which were carried education out in second grade in both countries in 2018 academic year, and books, theses, and articles specified in their references.

Literature Review

There are a limited number of research for comparative analysis ON Afghanistan education system and textbooks of different countries in Turkey. As examples of research efforts in Turkey to Afghanistan; Güleçen's (2008), "A comparative study of Turkey's and Afghanistan's educational systems"; Hajiyarali's (2011), "Ethnic structure of Afghanistan and the problem of identity"; Bekmuradi's (2014), "Contributions of political parties to democratic system in Afghanistan after 2001"; Hasani's (2014), "A contrast between global human rights and the basic rights of the Afghan Constitution"; Ataie's (2015), "Intervention in Afghanistan and new state order"; Akbaba's (2015), "Contributions of Republic of Turkey to Afghanistan in the field of education (1932-1938)"; Rahimi's (2015), "Experience of modernization for Turkey and Afghanistan a comparative analysis of turnover Mustafa Kemal Atatürk and Amanullah Khan"; Hayat (2016), "Management and Democracy in Afghanistan"; Yahya (2016), "Historical, Political, Economic and Social Foundations of Quality Program in Afghanistan Education System"; Rauf's (2016), "The Effects of the USA on Social and Political Life in Afghanistan After 2001"; The works of Rahimi (2017), "Arbitration in Afghanistan and Turkish Law" and Sakhizada's (2017) "Federal System in Afghanistan" can be given. Studies are mainly master thesis. These conducted studies were generally carried out in the Department of History in Gazi University. Most of the work done is on ethnic structure, the adventure of democracy, human rights, political, economic, social structure and legal systems. Educational studies, especially comparative education research, are very limited. In the selection of the research topic, the studies on the education systems and textbooks of different countries were not at a sufficient level and there was no special study for the comparative analysis of history books. Therefore, the subject of the Republic of Turkey and Afghanistan in the history books of history textbooks research Revolution has been identified as a comparative analysis. In this study; Afghanistan, a Central Asian country that has witnessed and continues to be the scene of the power show of great civilizations such as Mongolian, Turkish, Scythian, Hun, Iran, China, India and the USA, and has an important geo-strategic and geopolitical position in Central Asia, the Middle East and its geography. Textbooks of the Republic of Turkey were comparatively investigated.

Method

In this study, Turkey and Afghanistan textbooks were analyzed in terms of content, unit structure and education status as comparative. Document review technique was used in the study designed in a qualitative research design. This technique includes analysis of written materials that contain information about

phenomenon or facts intended to be studied (Yıldırım & Şimşek, 2016, pp.189-194). It was effective to provide richness in data collection in order to reach official or private data, and to be preferred for systematic examination and evaluation of the data, use of document review technique (Ekiz, 2013).

Republic of Turkey Revolution History and Kemalism textbook from documents relating to research was accessed from Ministry of Education website, and Afghanistan history textbooks were accessed through an Uzbek originated Afghan citizen. Following determination of originality of documents, Afghanistan textbook was translated from Persian into Turkish. Unit structure was evaluated comparatively with content analysis and descriptive analysis method in terms of the order of contents and educational status in accordance with determined categories (Büyüköztürk, 2012). Descriptive analysis method was preferred since it allows obtained data to be summarized and evaluated in line with previously determined themes (Yıldırım & Şimşek, 2016, pp.239-241). 8th grade textbooks in Turkey and 7th grade textbooks in Afghanistan, which are carried education out in second grade in both countries, were discussed to be made a comparison. Findings, results and suggestions were written based on the data analyzed at the last stage.

Findings

Republic of Turkey Revolution History and Kemalism textbook and Afghanistan history textbook, which are carried education out in second grade of primary education in both countries, was prepared and published by Ministry of Education. Both books consist of one volume. Contents in Turkey, and index section in Afghanistan are located. Revolution history textbook consists of 212 pages in Turkey, while Afghanistan history textbook consists of 88 pages. Turkey textbook is about two and a half times bigger in size than Afghanistan history textbook in terms of physical aspects. While Republic of Turkey Revolution History and Kemalism 8th textbook starts with National Anthem and Atatürk's Address to the Turkish Youth, Afghanistan history 7th textbook starts with Afghan National Anthem and message of minister of education to young people, teachers and families. In the content of this message, it is emphasized protection of Islamic education and national identity, compliance with modern scientific principles and educational methods, developing students' abilities in ethics and science, gaining power of thinking and initiative, strengthening students' sense of research, developing a culture of dialogue and tolerance, patriotism, courtesy, forgiveness and equipping with solidarity values. Cooperation with families is given importance for doing these and it is stated that textbooks without a good teacher cannot reach the desired goals.

Findings Related to First Research Question

Units and topics located in Turkey and Afghanistan textbook are as shown in Table 1.

Table 1. Unit and Subjects Field Place in Turkey and Afghanistan Textbooks.

Turkey	Afghanistan
Unit 1. A hero is being born	Chapter 1. The Origins of History
1.1. Awakened Europe and the Shaking Ottoman	<ul style="list-style-type: none"> • What Do You Know About History Science?
1.1.1. Europe Awakening	<ul style="list-style-type: none"> • What are the Benefits of History?
1.1.2. Shaking Ottoman	<ul style="list-style-type: none"> • What are the Sources of Historians?
1.2. Blue Eyed Child: Mustafa	<ul style="list-style-type: none"> • Do You Know About Time Transformation in History?
1.3. Depressions Give Great Heroes	<ul style="list-style-type: none"> • What do you know about the years and its transformation?
1.4. Step by Step to Leadership	
1.4.1. Mustafa Kemal On The Job	
1.4.2. The War of Tripoli: The Garp Quarries are Extinguished	
1.4.3. Balkan Wars: The Story of a Disaster Quantification and consideration	
Unit 2. National Awakening: Steps on the Way to Independence	<ul style="list-style-type: none"> • Chapter 2. Early Civilizations of Afghanistan
2.1. Developments leading to the First World War	<ul style="list-style-type: none"> • Do You Know the Five Thousand Years of Afghanistan's Origin?
2.2. The Last War of the Ottoman State: World War I	<ul style="list-style-type: none"> • Do You Know Arya Civilization?
2.2.1. Reasons of the Ottoman Empire to entry to War	<ul style="list-style-type: none"> • What Do You Know About Vidi Civilization? -What do you know about the Ustayi civilization?
2.2.2. Fronts where the Ottoman Empire fought	<ul style="list-style-type: none"> • What do you know about the ancient civilizations of Afghanistan (Pisdodian, Keyian)?
2.2.2.1. Caucasian Front	<ul style="list-style-type: none"> • Afghanistan and Foreigners.
2.2.2.2. Canal Front	
2.2.2.3. Çanakkale Front	
2.2.2.4. Hijaz-Yemen Front	
2.2.2.5. Iraqi Front	

- 2.2.2.6. Syrian Front
 - 2.2.3. The Armenian Question
 - 2.2.4. The End of World War I
 - 2.3. Anatolia during the Occupation Years
 - 2.4. Communities and Kuvây-ı Millîye
 - 2.4.1. National Societies
 - 2.4.2. Communities Established by Minorities
 - 2.4.3. National Entities Enemies
 - 2.4.4. Army of the Nation: Kuvây-ı Millîye
 - 2.5. Journey of independence
 - 2.5.1. Mustafa Kemal in Samsun
 - 2.5.2. National Awareness Awakening: Basin/Havza Circular
 - 2.5.3. A Revolution Statement: Amasya Circular
 - 2.5.4. Independence Torch: Erzurum Congress
 - 2.5.5. Voice of National Will: Sivas Congress
 - 2.5.6. Victory of the Representative Committee: Amasya Meetings
 - 2.5.7. Voice of the National Struggle: İrade-i Milliye Newspaper
 - 2.6. Oath of a Nation: National Pact (Misak-ı Milli)
 - 2.6.1. The Heart Of The National Struggle Ankara
 - 2.6.2. National Pact (Misak-ı Milli) Decisions
- Establishment of Independent Greek and Bahcerian Governments.
 - Artistic-Cultural Remains of the Greek and Bahter Period.
 - Do you know anything about the lineage of Kushaniyan?
 - What Do You Know About the Important Centers of the Kushaniyan Empire? (Badran, Hede, Bamyán)
 - What do you know about the people of Yeftel?
-

2.6.3. Occupation of Istanbul and Distribution of the Mebusan Assembly

2.6.4. Opening of the Grand National Assembly 2.7. Riots Against the Grand National Assembly

2.8. An Invalid Treaty: Treaty of Sèvres

Quantification and consideration

Unit 3. A National Epic Or Independence Or Death

3.1. East and South Fronts

3.1.1. The First Victory Annunciation: The Eastern Front

3.1.2. National Resistance in the South of Anatolia

3.1.2.1. Heroes of Maras

3.1.2.2. Glorious Valens of Urfa

3.1.2.3. Veterans of Antep

3.2. Western Front

3.2.1. From Kuvây-ı Millîye to Regular Army 3.2.2. I. İnönü War

3.2.3. Developments After the War of I.İNÖNÜ

3.2.3.1. Teşkilat-ı Esasiye law

3.2.3.2. Independence and the anthem of the future: National Anthem

3.2.3.3. London Conference

3.2.3.4. Turkey-Afghan Friendship and Cooperation Treaty

3.2.3.5. Treaty of Moscow

3.2.4. Bad fate is changing: II.İNÖNÜ War

Chapter 3. Civilizations of the Old World

- Let's learn something about Egyptian Civilization.
- Let's meet the oldest Beynun's (Beynun'nehreyn) civilization.
- What do you know about the ancient Persian civilization?
- Let's Meet Old Indian Civilization.
- Do you know anything about ancient Chinese civilization?
- Let's get to know the ancient Greek civilization.
- Have you ever heard that the Roman Empire is the oldest civilization in Europe?

3.2.5. War of Kütahya- Eskişehir

3.3. Education Congress

3.4. National Struggle, National Mobilization: Tekâlif-i Millîye (National)

3.5. From Resistance to Resurrection: From Sakarya to the Great Offensive

3.5.1. Sakarya Square War

3.5.2. Developments After the War of Sakarya Square

3.5.3. War of the Great Attack and the Commander-in-Chief Square

3.5.4. Mudanya Armistice Treaty

3.6. Turkey's Land Registry Act: The Treaty of Lausanne

3.7. National Struggle in Art and Literary Works

Quantification and consideration

Unit 4. Kemalism and modernization of Turkey

4.1. Atatürk's Principles.

4.1.1. Republicanism

4.1.2. Nationalism

4.1.3. Populism

4.1.4. Statism

4.1.5. Secularism

4.1.6. Revolution

4.2. Political Developments

4.2.1. Abolition of the Sultanate

4.2.2. Announcement of Ankara as Capital

Chapter 4. Islamic History

- Did you know? How was Pre-Islamic status of Saudi Arabia?
- Let's learn about the experience of our Prophet Muhammed Mustafa (S.A.V).
- Do You Know About the Beginning and Conquests of Islam?
- What Do You Know About Hazrat Abu Bakr Caliphate?
- What Do You Know About Hazrat Umar Faruk Caliphate?

4.2.3. The proclamation of the republic

4.2.4. Abolition of the caliphate

4.2.5. Acceptance of the 1924 Constitution

4.3. Developments in Law

4.3.1. The End confusion in the Legal System

4.3.2. Acceptance of the Civil Code

4.4. Developments in Education and Culture

4.4.1. Tevhid-i Tedrisat Law

4.4.2. Letter Revolution and National Schools

4.4.3. Turkish history foundation

4.4.4. Turkish Language foundation

4.4.5. University Reform

4.4.6. Developments in Fine Arts and Sports

4.5. Developments in the Social Field

4.5.1. Hat Law and Change in Clothing

4.5.2. Close down of the dervish, lodges and shrines

4.5.3. Change in Calendar, Time and Measurements

4.5.4. The Surname Law

4.5.5. Modern Turkish Woman

4.6. Developments in Economy

4.6.1. İzmir Economic Congress and National Production Campaign

- Do you have any information about what happened during the time of the Hazrat Osman Caliphate?
- How was the caliphate period of Hazrat Ali?
- What Do You Know About the Beginning of the Umayyad Caliphate?
- How did the Umayyad Caliphate be fall/demolished?
- How Did Power Transfer From Umayyads to Abbasids Realize?
- How did the Abbasid Caliphate Fall/demolished?

4.6.2. Studies in the Field of
Agriculture

4.6.3. Studies in Industry and
Trade

4.6.4. Studies in the Maritime
Area

4.7. Developments in Health

4.8. Forever republic

4.8.1. Witness of an era: speech

4.8.2. Tenth Year Speech

4.8.3. Atatürk's Speech to Youth

4.8.4. Republican Youth Trust

4.9. Basic Principles of Ataturk's
Principles and Revolutions

Quantification and
consideration

Unit 5. Democratization Efforts

5.1. Steps Toward
Democratization

5.1.1. Strong Democracy, Strong
State

5.1.2. Republican People's Party

5.1.3. Terakkiver Republican
Party

5.1.4. Free Republican Party

5.2. Assassination Attempt to
Mustafa Kemal

5.3. Threats to the Republic of
Turkey

Quantification and
consideration

Unit 6. Turkish Foreign Policy in
the Atatürk Period

6.1. Basic Principles of Turkish
Foreign Policy

6.2. Developments in Foreign Policy

6.2.1. Foreign Schools Problem

6.2.2. Foreign Debt Problem

6.2.3. Mosul Problem

6.2.4. Population Exchange Problem

6.2.5. Montreux Straits Convention

6.2.6. Turkey's participation in the League of Nations

6.2.7. Balkan Antant

6.2.8. Sadabat Pact

6.3 The Final Victory of the Misak-i nation: Hatay

Quantification and consideration

Unit 7. The Death of Ataturk And After

7.1. Death and Echoes of Atatürk

7.1.1. Death of Atatürk

7.1.2. Echoes of Atatürk's Death in Turkey

7.1.3. Echoes of Atatürk's Death Abroad

7.1.4. Election of İsmet İnönü as President

7.2. Lives With Human Works

7.3. The World Shaken Again

7.3.1. Footsteps of a New War

7.3.2. Entering the State of War Winners: Turkey

7.3.3. The End of II. World War

7.4. Effects of II. World War I in
Turkey

7.5. Strong Steps Towards
Democracy
Quantification and
consideration

Kaynak: Table 1, It was created using the data of the textbook on the history of the revolution of the Republic of Turkey and the history of Afghanistan.

When table 1 is examined; there are 7 units in Turkey; 4 units in Afghanistan. From 7 units in Turkey textbook, units are divided as 1. unit to 4 subjects/9 lessons; 2. unit to 8 subjects/33 lessons; 3. unit to 7 subjects/ 26 lessons; 4. unit to 9 subjects/41 lessons; 5. unit to 3 subjects/7 lessons; 6. unit to 8 subjects/11 lessons; 7. unit to 5 subjects/12 lessons. Republic of Turkey Revolution History and Kemalism course has a total of 44 subjects and 139 sub-section of this issue. 4 units in Afghanistan history textbook are divided into 35 lessons. There are 224 images on 212 pages in Republic of Turkey Revolution History and Kemalism textbook and 220 of these images are directly related to the units. Afghanistan history textbook contains 57 images on 88 pages. There is measurement and evaluation section at the end of each unit, and project tasks, answer key, commander of national struggle, glossary, chronology, bibliography, Turkey map, a map of the Turkish world at the end in Republic of Turkey Revolution History and Kemalism textbook. These sections are not included in Afghanistan history textbook, and there is a section at the end of the book that lists goals expected to be achieved by students who passed as 7th grade requirements. In addition, at the end of each lesson, homework is given to students to be present in next lesson, and students are asked to divide into groups and give presentations and discussions. However, students are not subjected to a measurement and evaluation related to this.

Faltering of Ottoman Empire in the face of growing Europe under the name of a Hero born, "Mustafa Kemal's exit the stage of history", and "Tripoli and Balkan wars" are described in first unite in Turkey. Under the title of "National awakening" in second unit: information about First World War fronts opened, "Armenian problem", invasion of Anatolia, "National Forces" (Kuvay-i milliye), "National and enemy societies", "Havza-Amasya circulars", "Erzurum-Sivas congresses", "Amasya meetings", "İrade-i millîye newspaper", "National Pact" (misak-ı milli), "Information on the occupation of Istanbul", opening of Assembly and Treaty of Sevres under the title of steps taken towards independence. In third unit named as "A National epic", "Independence or death", "Eastern and

southern fronts", "Resistances in Anatolia", "Western fronts", "Regular army", "Battle of İnönü", "Teşkilat-ı Esasiye Law", "National Anthem", "London conference", "Turkish-Afghan friendship and cooperation treaty", "Moscow treaty", "II. İnönü", "Kutahya-Eskisehir battles", "Maârif (education) congress", "National Tasks" (Tekalif-i Milliye), "Sakarya", "Great Assault", "Mudanya-Lausanne treaty", and National struggle in works of art and literature subjects are studied. Under the name of "Kemalism and Turkey" becoming modernized in fourth unit, "Principles of Atatürk", "Abolition of sultanate and caliphate", "Making Ankara the capital city", "Declaration of the republic", "Adoption of civil law", "The Law of Unification of Education" (Tevhid-i Tedrisat), "Letter reform", "Turkish Language Society" (TDK), "Turkish Historical Society" (TTK), "University reform", "Hat-surname law", "Closure of lodges", "Developments in the field of economy and health", "Speech", "Tenth year anthem", "Addressing youth", and basic principles of Atatürk's principles and reforms are described. Under the name of "Democratization efforts" in fifth unit, "Information about Republican People's Party", "Progressive Republican Party", "Free Republican Party", "Threats to Mustafa Kemal and assassinations against Turkey" are given. In sixth unit named as "Turkish foreign policy in Atatürk period", "Basic principles of Turkish foreign policy", "Developments in foreign policy", "Foreign schools issue", "External debt problem", "Mosul problem", "Exchange of population issues", "Montreux Convention Regarding the Regime of the Straits", "Turkey's join to nations league", "Balkan Pact", "Sa'dabad pact" and "Participation of Hatay, which Atatürk regarded as a personal issue and accepted as a 40-century Turkish homeland", as the last victory of "National Pact" (Misak-ı Millî) are described.

In Afghanistan history textbook, subjects related to "Origins of history", "Students' knowledge about history science", "Benefits of knowing history", "Sources used by historians", "Historical time transformation" in first chapter; "Afghanistan's early civilizations", "Afghanistan's five-thousand-year history", "Arya, Vidi, Ustayi civilizations", "Afghanistan's ancient civilizations" (Pisdodian, Keynian), "Afghanistan and foreigners", "Establishment of independent Greek and Bahrainian governments", "Artistic and cultural ruins of Greek and Bahrati era", "Kushaniyans and important centers" (Badran, Hede, Bamyan), and "Yefteliler" in second chapter; "World civilizations", "Egypt", "Beynun'nehreyn", "Iran", "Indian", "Greek civilizations", "Roman Empire" in third chapter; "History of Islam", "Pre-Islamic status of Saudi Arabia", "The life of our Prophet Muhammed Mustafa" (P.B.U.H), "Beginning and conquests of Islam", "Hz. Abu Bakr", "Hz. Omar", "Hz. Osman", "Hz. Ali", "Umayyad and Abbasid caliphs and their destruction" are described. There are expressions in the books such as

"What do you know?", "let's meet", etc. to arouse students' curiosity. In addition, it was observed that the verb "falling" in the issues of how Umayyad and Abbasid caliphate dropped was used to mean to descend / be destroyed in Afghanistan.

Among the goals expected from students in 7th grade in Afghanistan, students are expected to have learned concepts such as "Fire Temple" (Zoroastrian Temple where fire is burned for worship), "Mythology" (oral tradition and stories), "Alexandria" (Greek base, a military base built by Alexander the Great), "Innovations", Asylum in the presence of Great God, Ensar (helper), "Buddhist" (Budha followers are in the process of being Buddhist), "Jeyhun: Amu Derya", "Jamal: Camel", "Hajj / El-Veda" (the last pilgrimage of Muhammed Mustafa), "Epic", "Prehistoric", "System": (Headlines, arrangement, folk celebrations of Aryan people in ancient times Like Nawruz celebration), "Seyhoun" (Sea voyage), "Indian" "Ivory", "Ghaz'ul" (war), "Inscription", "Coins", "Hajj", "Unity", "Vidi" (in terms of wisdom and intelligence), "Aryan poems".

Findings Related to Second Research Question

In both countries, lessons were designed from known to unknown, concrete to abstract and close to far principles, taking into account chronological order. Information about situation of Ottoman Empire against Europe, wars made, occupation of the country, resistance, Mustafa Kemal Atatürk's rise to stage of history as a leader, Havza-Amasya Circulars, Erzurum-Sivas Congresses, decisions taken are given in Turkey. It is mentioned about Turkey's establishment and proclamation of the republic, Atatürk's principles and revolutions, changes made in the field of political, social, legal, educational, health, established parties, joining Hatay to motherland, Mustafa Kemal's death, presidential election of Ismet Inonu's, and II. World war. In Afghanistan, the book starts with definition and sources of history and students' prior knowledge is examined. After teaching about transformation of time and history, early civilizations of Afghanistan, history of five centuries, its cultural structure and prominent personalities, information is given about ancient world civilizations of Egypt, Indian, Roman and Greek civilizations. In the last unit, topics related to Arabian Peninsula, birth of Islam, its spread, 4 caliphs, Umayyad and Abbasid periods are covered. First, local, then world history, and last Islamic history are described.

Findings Related to Third Research Question

"Root values" located in curriculum of Republic of Turkey Revolution History and Kemalism course was determined as integrated with other courses. These

values are justice, friendship, honesty, self-control, patience, respect, love, responsibility, patriotism, helpfulness. Although there is no section in Afghanistan history curriculum under the title of values, when contents of the textbook are analyzed, values of friendship, honesty, solidarity, sacrifice, kindness, forgiveness, brotherhood, unity, solidarity, patience, respect, love, patriotism, hospitality and helpfulness are preliminary appear to be in the plan.

Although there is no explanation about skills to be acquired in programs of relevant courses of two countries, it was observed that textbooks are designed for developing especially research examination, perception of space, perception of time-change and continuity, historical empathy, communication, collaboration, using evidence, reading maps, critical thinking, discussion skills.

Findings Related to Fourth Research Question

In the direction of definition, explanation-based presentation method, question-answer method, research-examination method, given subject to students, grouping, presentation and discussion techniques are used. Especially in Afghanistan, there are explanations regarding use of collaborative education and discussion method by dividing students into double and triple groups in teaching history subjects. While doing so, students collect evidence and receive opinions from knowledgeable people in their close circle. There are explanations for their involvement in activities such as collecting stories related to subject, interviewing elderly.

Result, Discussion and Suggestions

Studies of Comparing Analysis Perception of Citizenship In Turkey's and Egypt's Social Studies Textbook and A Comparative Study: Egypt's and Turkey's Seventh Grade Social Studies Curriculum by Osmanoğlu (2015), *A comparative study of Turkey's and Afghanistan's educational systems* by Güleçen (2008), *Experience of modernization in Turkey and Afghanistan a comparative analysis of turnover Mustafa Kemal Atatürk and Amanullah Khan* by Rahimi (2015), Citizenship education in civics textbooks in the Japanese Junior high school curriculum by Morl&Davies (2015), Turks in Indonesia high school history books Malaysia by Tekin (2019), Turks in secondary and high school history books in India by Yürük (2019) are examples of comparative education in the fields of history, social studies, curriculum, textbook, and citizenship perceptions. Increase in the number of this type of research enables us to learn about national and universal human type that countries want to train in line with educational philosophy and policy they adopt. In the field of education, studies on education of different countries are important in a globalized world in terms

of being source regarding success differences between countries, their reasons and studies to increase quality of existing education system.

Alpargu (2007), in his study titled "Some observations on Turkey and Azerbaijan History textbooks", suggested that Turkey-Azerbaijan relations should be included more in the textbooks of both countries in line with the examples given from the textbooks of the two countries, and that the brotherhood aids they made to each other should be included more in the textbooks. Taking into account that the project of writing a common Turkish history, which was expressed in the Turkish World Studies Congress convened in 1994 under the leadership of the Turkish Historical Society, did not yield clear results, the determination of a common philosophy under the education framework of the independent Turkish States with the same ethnicity and the same language in the same geography will contribute to the consolidation of the concept of "one nation".

In the study of Aktaş (2019), in which he examined the Azerbaijan history textbooks, it was found that the important elements in history education such as statistics, cartoons and films were not sufficiently utilized in the textbooks and historical thinking skills are not used much. He concluded that techniques such as using primary sources and questioning the source were not used, and the sources used were few. It can be said that film, caricature and historical thinking skills are not used in Afghanistan history books. However, in the light of the information we obtained from the Afghanistan history book, it can be stated that it is important to reach primary sources and collect information from these sources. Aktaş concluded that in Azerbaijan history textbooks, case studies, poetry, preparation questions are used before the unit, and evaluation questions are used after the unit, and that there is a history curriculum at the end of the textbooks. Similar findings were also encountered in the Afghanistan history textbook.

In Türk, Ilgaz and Bilgili's study titled The Ottoman Image in Azerbaijan History Textbooks, the perspective of the history textbooks used in Azerbaijan today on the Ottoman Empire and the development of historiography education textbooks in Azerbaijan were examined. It has been concluded that there are two positive (neighboring brothers, children of the same ancestor-mother, blood brothers) and negative (invading, enslaving, oppressing with heavy taxes, ignorant) perspectives towards the Ottoman state.

8th grade Republic of Turkey Revolution History and Kemalism course and 7th grade Afghanistan History course are taught in second grade of primary education in both countries. Turkey textbook consists of 212 pages, Afghanistan

textbook consists of 88 pages. There are 224 images in Revolution History and Kemalism course and 57 images in history textbook of Afghanistan. 7 units in Turkey are divided into 44 section/139 subsections, and 4 units in Afghanistan are divided into 35 lessons. The order of content is arranged in chronological order, from known to unknown, in line with expanding environmental approach in both countries. The textbooks starts with the national anthem. The fact that the history book of Afghanistan starts with the expression "bismillahirrahmanirrahim" shows that the country provides theological education. In both countries, it is essential to train a national Turkish / Afghan citizen regardless of their content and method.

Among common values expected to be gained in textbooks in both countries; justice, friendship, honesty, patience, respect, love, responsibility, patriotism, benevolence, solidarity, sacrifice, kindness, brotherhood, unity-solidarity, hospitality, research in skills, perception of space, perception of time-change and continuity, historical empathy, communication, collaboration, using evidence, map reading, critical thinking and discussion skills were observed.

There are explanations related to description, presentation way based on description, question-answer method, research and investigation method in handling of subjects in Turkey and Afghanistan textbooks. In this direction, there are expressions regarding use of collaborative teaching method by taking advantage of giving subjects to students, grouping, making presentations and discussion techniques. When students do this, it is suggested that they do activities outside classroom such as gathering evidence from knowledgeable people in their immediate surroundings, getting opinions, collecting stories about the topic, interviewing the elderly in collaboration with the environment. It was observed that new program design approaches were effective in establishing explanations based on constructivist approach in the direction of establishing a teacher accreditation board consisting of a team of 17 people in Afghanistan.

Development of applications that will enable students to learn while having fun can be encouraged in teaching of historical subjects.

Teaching-learning approaches can be developed that encourage students to use methods used by historians in education of subjects, where student plays as an active receiver from the position of passive receiver.

In particular, studies can be made to reduce content of textbooks in Turkey in order to improve quality rather than quantity.

Conducting field research and monographic studies on application of programs may be useful.

It is important for students, teachers and academicians to follow studies related to their fields in different countries in order to develop international tolerance and to improve quality of education.

Disclosure Statement: No potential conflict of interest was reported by the author.

Funding: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

BIBLIOGRAPHY

- 📖 Akbaba, T. (2015). Contributions of Republic of Turkey to Afghanistan in the Field of Education (1932-1938). (Unpublished Master Thesis). İstanbul: İstanbul University/ Institute of Social Sciences.
- 📖 Andishmand, A. (2010). Why ISI İntervenenes in Afghanistan and How Can the İntervention be Stopped? Khorasan Zamin, 16 June.
- 📖 Aktaş, Ö. (2019). "Evaluation of the Textbooks of the Azerbaijan History". Iğdir University Journal Social Science, 19, 191-212.
- 📖 Alpargu, M. (2007). "Some Abservations about Turkey and Azerbaljan history course boks". Journal of Atatürk, 5 (3), 1 – 13.
- 📖 Ataie, N. (2015). Intervention in Afghanistan and New State Order. (Unpublished Master Thesis). Antalya: Akdeniz University/ Institute of Social Sciences.
- 📖 Bekmuradi, N. (2014) Contributions of Political Parties to Democratic System in Afghanistan After 2001. (Unpublished Master Thesis). Ankara: Gazi University/ Institute of Social Sciences.
- 📖 Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). Scientific Research Methods. Ankara: Pegem.
- 📖 Demirel, Ö. (2006). The Learning Art. Ankara: Pegem A.
- 📖 Ekiz, D. (2013). Introduction to Research Methods and Methods in Education. Ankara: Anı.
- 📖 Erginer/ Özyurt, E. (2014). The Role of Turkish Republic Revolution History and Kemalism Lesson About Formation of Citizenship in Secondary

- Education. (Unpublished Master Thesis). Ankara: Gazi University/ Institute of Social Sciences.
- 📖 Güleçen, S. (2008). A Comparative Study of Turkey's and Afghanistan's Educational Systems. (Unpublished Master Thesis). Elazığ: Fırat University/ Institute of Social Sciences.
- 📖 Hajiyarali, F. (2011). Ethnic Structure of Afghanistan and the Problem of Identity. (Unpublished Master Thesis). Antalya: Akdeniz University/ Institute of Social Sciences.
- 📖 Hasani, R. (2014). A Contrast between Global Human Rights and the Basic Rights of the Afghan Constitution. (Unpublished Master Thesis). Ankara: Gazi University/ Institute of Social Sciences.
- 📖 Hayat, N. (2016). Governance and Democracy in Afghanistan. (Unpublished Master Thesis). Ankara: Gazi University.
- 📖 Gubar, G. M., (1967). Afghanistan of History (Afghanistan der Mesir-i Tarih II). Kabil.
- 📖 MEB, (2018). History of the Republic of Turkey and Atatürk Course Curriculum (Secondary School Grade 8). Ankara.
- 📖 Ministry of Education, (2007). National Education Strategic Plan for Afghanistan 1385-1389. Kabil.
- 📖 Ministry of Education (1396/2017). Afghanistan 7th Grade History Textbooks. Kabil.
- 📖 MOE, (2016). Third National Education Strategic Plan. www.moe.gov.af.
- 📖 Morl, C., Davies, I. (2015). Citizenship Education in Civics Textbooks in the Japanese Junior High School Curriculum. *Asia Pacific Journal of Education*, 35 (2), 153-175.
- 📖 Pejend, F. (2005). Geography History of Afghanistan. Kabil: Meyvend.
- 📖 Rahimi, M.R. (2015). Experience of Modernization in Turkey and Afghanistan a Comparative Analysis of Turnover Mustafa Kemal Atatürk and Amanullah Khan. (Unpublished Master Thesis). Kocaeli: Kocaeli University/ Institute of Social Sciences.
- 📖 Rahimi, R. (2017). Arbitration in Afghanistan and Turkish Law. (Unpublished Master Thesis). Kocaeli: Kocaeli University/ Institute of Social Sciences.
- 📖 Şivgin, H. (2009). The Importance of National History Education in Identity Development. *Academic Perspective*, 2 (4), 35-52.

- 📖 Osmanoğlu, A.E., Yılmaz, A. (2015). A Comparative Study: Egypt's' and Turkey's' Seventh Grade Social Studies Curriculum. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume, 10 (15), 697-730.
- 📖 Osmanoğlu A. E., Öztürk, C. (2015). Comparing Analysis Perception of Citizenship in Turkey's' and Egypt's' Social Studies Textbook. *Journal Education and Training Pegem*, 2 (3).
- 📖 Pohanyar, S.M. (2001). *Zuhur-i Meshrutiyat ve Qurbaniyani Estibdad. Peshawar: Maiwand.*
- 📖 Rasuly-Paleczek G. (2010). *State Building Struggle in Afghanistan: Centralization, Nationalism and Unrest.* (Ed. Schendel W. ve Zürcher E. J., 2004). *Identity Politics in Central Asia and the Islamic World.* (2nd Edition). Istanbul: Communication.
- 📖 Robson, B. (2002). *The Afghans: Their History and Culture.* Culture Profile. (ERIC Document Reproduction Service No: FL 801600).
- 📖 Şimşek, H. & Yıldırım, A. (2016). *Qualitative Research Methods in the Social Sciences.* Ankara: Seçkin.
- 📖 TCDB, (2016). Ministry of foreign affairs of the Republic of Turkey, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa. Accessed 10 July 2019.
- 📖 Türk, İ., Ilgaz, S. and Bilgili, A. (2004). "Ottoman Image in Azerbaijan History Textbooks". *Ataturk University Kazım Karabekir journal of the faculty of education*, 9, 429-444.
- 📖 Yılmaz, A. (2005). *The Social Status of Women and Religious Education in Afghanistan.* (Unpublished Master Thesis). Isparta: Süleyman Demirel University/Institute of Social Sciences.

El-Kâşî'nin Mektubu ve Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı *The Letter of El-Kaşi and Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı*

Altuğ ARDA*

Özet

Aydın Sayılı doktorasını Harvard Üniversitesinde yapmıştır. Akademik olarak "Bilim Tarihi" adı verilen alanın üniversitelerde bağımsız bir dal haline gelmesinde önemli rolü olan George Sarton danışmanlığında bitirdiği tez ile dünyadaki ilk doktora derecesini almıştır. Yaşantısı ve akademik hayatı incelendiğinde, akademik çalışmalarında gösterdiği titizlik, mütevazilik ve buna benzer kimi noktaların tespit edilmesi mümkündür. Akademik çalışmalarından birinde A. Sayılı, el-Kâşî'nin yazdığı mektubun tahlil ve değerlendirmesini yapar. Bu mektubu el-Kâşî "Kölelerin En Değersiz-Gıyas" şeklinde bitirmektedir. Mektubun Türkçe çevirisi üzerinden gidildiğinde, yukarıda belirtilen noktaların söz konusu mektupta varlığı görülebilir. Bağımsız olarak, İngiliz bilim insanı George Green'in akademik hayatı boyunca benzer noktalarda hassasiyet gösterdiği ifade edilebilir. Konusu el-Kâşî'nin mektubu olan çalışmasından hareketle Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın hayatından eğitim ve bilim başlıkları altında değerlendirilebilecek kimi noktalar okuyucu ile paylaşılacaktır.

Anahtar kelimeler: *Aydın Sayılı, eğitim, bilim, bilim tarihi, el-Kâşî, Green.*

Abstract

Aydın Sayılı received his Ph. D. at Harvard University. With the thesis completed under the consultancy of George Sarton having an important role in making the field known as "History of Science" as an independent branch in universities, he recieved the first doctorate degree in the world. When his life, and academic part of it are examined, it is possible to identify some points such as meticulousness which has been appread in his scientific studies, and modesty. In one of his academic studies, A. Sayılı analyzes, and evaluates the letter written by el-Kâşî who concludes the letter with the words "The Least of your Slaves-Ghiyâth". When looking through the Turkish translation of the letter, the presence of the points mentioned above can be seen in this letter. Independently, it can be stated

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, arda@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2819-2262.

that George Green, a British scientist, shows sensitivity in similar points throughout his academic life. Based on the paper whose subject is the letter of el-Kâşî some points from Sayılı's life that can be commentated within the education and science will be shared with the readers.

Keywords: *Aydın Sayılı, education, science, history of science, el-Kâşî, Green.*

Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın makalelerinden biri "Uluğ Bey ve Semerkanddeki İlim Faaliyeti Hakkında Gıyasüddin-i Kâşî'nin Mektubu" adını taşır (Sayılı, 1985). Sayılı çalışmasında mektubun Farsçadan Türkçeye ve İngilizceye çevirilerine de yer vermiş, kendi çalışma alanı açısından tahlil ve değerlendirmesini yapmıştır.

Gerek bu çalışması ve gerekse Aydın Sayılı'nın akademik yaşantısı temel alınarak, mütevizilik, erdem, kişinin işine gösterdiği titizlik gibi kimi noktaların tespiti, örnekleri, farklı makalelerden yapılan alıntılar ve bizzat kendisinin adı geçen çalışmaya düştüğü dipnotların yardımı ile ortaya konmaya çalışılacaktır.

Aydın Sayılı'nın eğitim hayatından bazı kesitler aktarılacaktır. İlkokul ve ortaokul seviyesinde var olan aşamaların bazıları aktarıldıktan sonra, lise bitirme sınavında ortaya koyduğu performansa değinilecek, üniversitede tahsil etmek istediği alan aktarılacaktır (Uğurlu, 1996) (Sayılı, 1996).

Makalesinde çevirilerini de verdiği ve tahlilini yaptığı, el-Kâşî'nin mektubu benzer açılardan değerlendirilecek ve bazı noktaların Sayılı ve el-Kâşî'de ortak olduğu tartışılacaktır. Mektupta yazılanlardan yararlanarak, el-Kâşî'nin astronomi alanında, kendisinden önce yapılan çalışmaları bildiği, gerektiğinde astronomik gözlemlerde bu teorik çerçeveyi kullandığı, bazı astronomik problemlerin çözümünde çok detaylı bir literatür bilgisine sahip olduğunun ortaya çıktığı aktarılacaktır.

Aydın Sayılı ve söz konusu çalışması baz alınarak yapılan tartışma, 18. yy İngiliz fizikçilerinden George Green üzerinden genişletilecektir (Sheard, 2003) (James, 2015). Konuyu desteklemek amacı ile Green'in eğitimi ve Cambridge Üniversitesi'ne girişi çok kısa olarak vurgulanacak, arkadaşına yazdığı bir mektuptaki cümleleri alıntılanarak tartışma sonlandırılacaktır.

Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın Hayatı – Bazı Kesitler

Aydın Sayılı 02.05.1913 İstanbul doğumludur. Dedesi Abdülkadir Efendi 1889 yılında Gaziantep'ten İstanbul'a taşınır (Unat, 2013). Babası Abdurrahman Sayılı, 1875 yılında Gaziantep'te doğar, Galatasaray Sultanisi ve Hukuk Mektebi Âlisi'ni bitirdikten sonra, zamanın tabiriyle, hariciyeciler mesleğine girer. Trablusgarp'ta görev yapar (Uğurlu, 1996). 1914 yılında Tahran'a başkonsolos olur (Unat, 2013). Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul'a döner ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya katılır

(Uğurlu, 1996). Cumhuriyetin ilanından sonra Yüksek Muallim Mektebi ve Ankara Erkek Lisesi'nde Arapça ve Fransızca öğretmenliği yapar. Aynı zamanda Afganistan Büyükelçiliği'nde çevirmen olarak çalışır (Uğurlu, 1996). Aydın Sayılı'nın annesi Suat Sayılı 1889 yılında İstanbul'da doğar. Babası Mazhar Bey, Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi'nde üye olarak çalıştıktan sonra Anadolu Kazaskerliğine atanır (Uğurlu, 1996). Büyük ablası Piraye (Sayılı) Arıcanlı İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirir, kırk üç yıl hâkim olarak çalışır ve Yargıtay Tetkik Hâkimliği'nden emekli olur. Diğer ablası Gündüz Sayılı Ankara Kız Lisesi'ni bitirir, devlet sınavını kazanır ve Bordeaux Üniversitesi'nde matematik öğrenimi görür. Fransızca, İngilizce ve Farsça dillerini iyi bilen Gündüz Sayılı 1939-1973 yılları arasında Ankara Atatürk Lisesi'nde matematik öğretmeni olarak çalışır ve emekli olur (Uğurlu, 1996).

Piraye Arıcanlı çocukluk yıllarının bir kısmında Tahran'da bulduklarını belirtmektedir. Eğitimleri için eve iki ayrı öğretmenin geldiğini aktarırken, bu öğretmenlerden birinin edebiyat dersi verdiğini, bu konuda Şirazlı Sadî'nin ve Ömer Hayyam'ın rubailerinin üzerinde özellikle durduğunu (Uğurlu, 1996, s. 454), diğer öğretmenin İngilizce okuttuğunu, çocuklarının Türkçeleri ile babalarının ilgilendiğini anlatır (Uğurlu, 1996, s. 454). Savaş sonrasında aile yurda döndükten sonra Aydın Sayılı bir süre Üsküdar-Topbaşı'nda bir okula devam eder, Ankara'ya geldikten sonra Sayılı, Gazi Mustafa Kemal İlk Mektebi'nde ve sonra Taş Mektep'te öğrenimini sürdürür (Uğurlu, 1996, s. 454).

Aydın Sayılı'nın ilkokulda sınıf arkadaşı olan İhsan Günalp 1927 yılında ilkokulu bitirip Ankara Erkek Lisesi'nin orta bölümüne başladıklarını, ortaokulda yabancı dil dersi olarak Fransızca, Almanca ve İngilizce okutulduğunu, ortaokullarda yabancı dil dersi olarak verilen Arapça ve Farsçanın 1928 yılında kaldırıldığını, lise kısmında yabancı dil derslerinin Fransızca, Arapça ve Farsça olduğunu aktarır (Uğurlu, 1996, s. 455).

Aydın Sayılı lise son sınıfa geldiğinde sınıf arkadaşı İhsan Günalp ile birlikte fen şubesini seçer zira mühendis olmayı düşünmektedir (Uğurlu, 1996, s. 456). Lise bitirme sınavında, öğrencilerin 9., 10. ve 11. Sınıflardaki tüm derslerden sorumlu olduğunu belirten Günalp, Ankara Erkek Lisesi'nde son sınıf mezuniyet sınavının haziran ayında başladığını, tarih ve coğrafya sınavlarının sözlü sınavlar olduğunu aktarır (Uğurlu, 1996, s. 456).

Sayılı, babasının, çocuklarının yurt dışında üniversite eğitimi almalarını istediğini aktarır. Açılacak yurt dışı öğrenim sınavına girmeyi planladığını ve sınava yönelik olarak çalışmaya belli bir süre öncesinden başladığını yazar. İlgili duyduğu alanın fizik olduğunu ancak mesleğin bir uygulama alanının da bulunmasının zamanın öğretmenleri tarafından önemsenmesi yüzünden su

mühendisliğinde karar kıldığını, eğitimini Belçika'da yapmak istediğini vurgular (Sayılı, 1996, s. 59) ve şunları aktarır:

O zamanlar yalnız klâsik lise veya düz lise tipi liseler vardı. Bunlar aydın bir kişi için gerekli temel kültürü oldukça dolgun ve güzel bir şekilde verirlerdi. Bu sistem Fransız lise sisteminin aynı idi ve sınavlar da Fransız sistemi geleneğine uygun olarak yapılmakta idi. Lise bitirme sınavları oldukça ağır ve dolgundu. Bakalorya sınavları olarak adlandırılan bu sınavlar grup grup yapılır ve üç yıllık lise sınıfları öğrenimini içine alırdı. Öğrenci 9, 10 ve 11'inci sınıfların, yani lise 1, 2 ve 3'ün derslerinin kapsadığı bütün konulardan bu sınavlarda sorumlu olurdu (Sayılı, 1996, s. 60).

Söz konusu sınava o yıl yurt bilgisi de dâhil edilir, öğrenciler tarih dersinde "Eskiçağ, Yakın ve Ortadoğu, Yunan ve Roma, Ortaçağ İslam, Orta Asya, Osmanlı, Yeni ve Yakın Çağ Avrupa Tarihinden" (Sayılı, 1996, s. 60), coğrafya alanında ise tabii coğrafya, beşerî ve iktisadî coğrafya yanında Türkiye ve ülkeler coğrafyasından sorumludurlar (Sayılı, 1996, s. 60). Bu noktada Aydın Sayılı jüride bulunan öğretmenlerini aktarır: Samih Nayiz (Tansu), Hüseyin Sahir (Arıtan), İrfan (Alıcioğlu), Afet (İnan), Cemal Arif (Alagöz) (Sayılı, 1996, s. 60).

Aydın Sayılı sınavların bir kısmına katılan Atatürk'ün kendisine sorduğu soruları iki grupta toplayarak aktarmaktadır (Sayılı, 1996):

Atatürk, Volga ile Don Irmaklarının birbirlerine bağlanmaları teşebbüsünün ne zaman yapılmış olduğu (ss. 61-62)... Teşebbüs, Sokullu Mehmet Paşa zamanına aitti... Böyle bir kanalın açılması siyasî ve iktisadî bakımlardan ne gibi anlamlar taşıyabilir ve ne gibi sonuçlar doğurur? Ayrıca doğal şartlar ve teknik olanaklar açısından durum ne idi ve bunun gibi bazı diğer tecrübelerimiz ve geleceğe ilişkin tasavvurlarımız var mıydı? İşte bütün bunlar Atatürk'ün bana sorduğu sorular arasındaydı... (s. 62)

Yine, Atatürk'ün bana sorduğu çetin sayılabilecek bir grup soru... Bunlardan birincisi "Rusya'da Sovyet Sosyalist rejiminin kurulmasında bizim etkimiz olmuş mudur?" sorusuydu. "Sovyet Rusya rejiminin devlet anlayışı nasıl bir mahiyet taşır?" Bizim devlet sosyalizmi iktisadî politikasını benimsememizin ne gibi gerekçeleri olduğu konusu etrafında toplanan birtakım diğer sorular... (s. 62)

Sınavda ortaya koyduğu performansı aktarırken Sayılı, bunu en çok lise öğretmenlerine borçlu olduğunu, "Lisemizde çok değerli hocalarımız vardı" cümlesi ile belirtir. "Onlardan büyük feyz almıştım ve bu sınavımın başarısını her şeyden önce onlara borçluydum" (s. 62-63) diye yazan Sayılı, öğretmeni Hüseyin Sahir' in derslere Fransızca kitaplardan hazırlandığını, öğretmenin tavsiye ettiği Fransızca beşerî ve iktisadî coğrafya kitabına çalıştığını (s. 63), Gazi Eğitim Enstitüsü öğretmeni Hayri Dener'in tavsiye ettiği, liseler için yazılmış üç ciltlik

Fransızca kitabın bölüm sonlarında verdiği tarihi parçaların dikkatini çektiğini (s. 65), mantık öğretmeni Osman Horasanlı 'nın derste kullandığı, A. Cuvillier tarafından yazılan "Mantık ve Genel Felsefe ile Ahlâk" isimli kitapta bilim tarihi konusundaki metinleri çok ilginç bulduğunu aktarmaktadır (s. 65-66). Ek olarak, George Sarton tarafından yazılan "Bilim Tarihine Giriş" adlı eserin ilk cildini gözden geçirdiğini belirtir (s. 66). Soruların bazılarına cevap verebilmesine yönelik bir diğer nedeni gazete okumaya zaman ayırması olarak aktaran Sayılı 'nın tespiti, zamanın büyük gazetelerinde genel kültüre ilişkin bazı konular üzerinden ciddi yazıların çıkması şeklindedir (s. 62). Ayrıca su mühendisi olmak istediği için dünyadaki belli başlı kanallar ile oldukça ciddi olarak ilgilenmesinin kimi soruları cevaplamasını mümkün kıldığını aktarır (s. 62).

1934'te yüksek öğrenim için Amerika Birleşik Devletleri'ne giden Sayılı, Harvard Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Fizik Bölümü'nde yüksek lisansını tamamlar (Uğurlu, 1996). Harvard Üniversitesi Bilim Tarihi Bölümü'nde doktora başlar ve 1942'de tamamlar, bu unvanı dünyada alan ilk kişi olur (Unat, 2013; Uğurlu, 1996). Doktora tezi "Orta Çağ İslâm Dünyasında Bilim ve Öğretim Kurumları" olan Sayılı 'nın yatay uzmanlık alanı İslâm Dünyası ve düşey uzmanlık alanı fizik tarihi olarak şekillenmiştir (Sayılı, 1994), çalıştığı diğer alanlar rasathaneler, İslâm'da medrese, hastane ve kütüphanelerdir (Sayılı, 1994). Uğurlu bir çalışmasının sekiz numaralı dipnotunda şunu aktarır (Uğurlu, 1996): Aydın Sayılı, bir otobiyografisinde şöyle diyor: "Savaş dolayısıyla yurda dönmem 1934 Ağustosuna kadar gecikti ve o tarihte Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne ilmî yardımcı olarak alındım... (s. 456)".

İngilizce, Fransızca, Almanca, Farsça ve Arapça dillerini bilen Sayılı, otuz yaşında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi (DTCF) Felsefe Kürsüsünde İlim Tarihi ilmî yardımcısı, otuz üç yaşında aynı fakültenin Felsefe Enstitüsü'nde İlim Tarihi doçenti, otuz dokuz yaşında aynı fakülte ve enstitüde İlim Tarihi profesörü ve kırk beş yaşında DTCF Bilim Tarihi Kürsüsünde İlim Tarihi ordinaryüs profesörü olmuştur, bu akademik aşamalar Türkiye'de ilk gerçekleştirenlerdir (Uğurlu, 1996).

Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı 'nın akademik çalışmalarının değerlendirilmesi ve bu bağlamda bilim tarihi alanında işgal ettiği yer konusunda bk.: (Unat, 2013; Uğurlu, 1996; Konukçu, 1997; Kahya, 1993; Kazancıgil, 1993). Bu çerçevede, Aydın Sayılı 'nın akademik çalışmaları, aldığı ödüller, katıldığı kongreler ve editörlükleri açısından şu liste çıkarılabilir:

1. DTCF Felsefe-Sosyoloji-Psikoloji Bölümlerinin dergisi "Araştırma"nın kurulması, ve yayınlanması,
2. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi dergisi "Erdem",

3. UNESCO Genel Başkanlığı'nın hazırladığı "Orta Asya Uygarlıklar Tarihi" adlı bir dizi yayın hazırlamak üzere kurulan on sekiz kişilik uluslararası komisyonda üye,
4. Nikola Kopernik 'in doğumunun beş yüzüncü yıldönümü vesilesiyle Türkçe ve İngilizce yayınlarından dolayı, Polonya Hükümeti tarafından verilen Kopernik Madalyası,
5. 1989 yılında Die Deutschce Morgenlandische Gessellschaft (Alman Doğu Bilimciler Derneği) Onur Üyeliği,
6. "Ebû Nasr'î Farabî'nin Halâ Üzerine" makalesi (editör),
7. "Nikola Kopernik (1473-1973) (editör)",
8. "Beyrunî'ye Armağan (editör)",
9. "İbn Sînâ, Doğumunun Bininci Yılı Armağanı (editör)",
10. Uluslararası Doğu Bilimciler Kongresi (İstanbul),
11. 7. Uluslararası Bilim Tarihi Kongresi (İsrail),
12. Uluslararası İbn Sînâ Kongresi (Tarhan, Hamedan, 1954),
13. Uluslararası Nasiruddin-i Tûsî Kongresi (Tarhan, 1956),
14. VIII. Uluslararası Bilim Tarihi Kongresi (Florensa, 1956),
15. Şair ve Filozof İkbâl'i Anma Toplantısı (Lahor, 1964),
16. İran İmparatorluğu'nun 2500'üncü Yıldönümü Konferansı (Tarhan, 1971),
17. Birunî 'nin Doğumunun Bininci Yıldönümü Kongresi (Pakistan, 1973),
18. Uluslararası Matematikçiler Kongresi (Marsilya, 1984),

Erdem dergisinin "Aydın Sayılı-Özel Sayısı I" sayısında Sadık Tural üç noktayı vurgulamaktadır: erdem, adalet ve hoşgörü (Tural, 1996, s. 5). Aydın Sayılı derginin ilke ve yöntemleri hakkında şunları yazmıştır:

İlke ve yöntem açısından, "ilk şartımız tamamiyle bilimsel bir çerçeve içinde çalışmak, "bilimsel araştırma faaliyetlerini temsil eden bir dergi olmak", "geçmişe ve geleceğe yönelik olmak", "mütevazi olmak", "daima gerçekçilik çizgisinin içinde kalmaya özen göstermek", "ulusumuzun aydın kesimine hitap etmek", "daima sarıh ve açık ifadeler kullanmak" biçiminde ifade etmiştir (Yanık, 1997, s. 1317).

"Uluğ Bey ve Semerkanddeki İlim Faaliyeti Hakkında Gıyasüddin-i Kâşî'nin Mektubu" Adlı Çalışması

Bu çalışma ilk kez 1960 yılında basılmıştır, 1985 yılında ikinci baskısı yapılmıştır (Sayılı, 1985). Çalışma, Sayılı'nın mektubu tahlili ile başlamakta, bu tahlilin İngilizce çevirisi ile devam etmektedir. el-Kâşî'nin yazdığı mektubun Farsçası ve bunun Türkçe ve İngilizce çevirileri çalışmanın diğer kısımlarıdır. Sayılı çalışmanın bazı kısımlarından 1959 tarihli uluslararası bir bilim tarihi kongresinde sunduğu tebliğde söz ettiğini, ayrıca "The Observatory in Islam" isimli kitabında da yer verdiğini açıklar. Aynı mektubun E. S. Kennedy tarafından da yayınlandığını, bu çalışmayı incelediğinde kimi noktalarda tercümelerin birbiri ile uymadığını, tahlillerde farklı noktalar üzerinde durulduğunu belirtir. Kennedy'nin çalışmasından, el-Kâşî'nin mektubunun hicrî 1319 tarihinde yayınlandığını öğrendiğini, bu çalışmada yazarın Sipehsâlâr yazması ile birlikte Mutemiduddevle metnini temel metin olarak aldığını yazar. Kendisinin söz konusu mektubu Prof. Mojtaba Minovi'den aldığını ve mektubun Tahran Spehsâlâr Camii kütüphanesinde, numarasını da verdiği bir mecmua içinde olduğunu aktarır.

Sayılı'nın, mektubun tahlilini yaparken kullandığı referanslar içinde bir kaynağın tarihi 1785'dir, diğer bir yayının tarihi hicrî 1269 iken, Sâlih Zeki'ye ait yayın hicrî 1329 tarihlidir. W. Barthold'un 1935 tarihli yayınının 21.cildine atfı yapan Sayılı, Moskova basımlı 1950 tarihli bir yayına ve S. E. Kennedy'nin üç farklı yayınına atfı yapmaktadır.

Şu alıntı Sayılı'nın dile ve tercümeğe gösterdiği hassasiyet açısından önemlidir:

Noktalı harflerin yazmada bazan noktasız olarak bırakıldığı görülmektedir... Hemze, med ve g'lerin ikinci keşideleri gibi hususlarda da buna benzer bir durum mevcuttur. Müstensih hemze, vav ve y arasında umumiyetle bir tercih yapmamakta, yine, ân, îñ, est gibi kelimeleri bazan ayrı bazan bitişik yazmaktadır... Çünkü bâzı cümlelerin kitabî dille tefsirleri, manâlarında değişiklikler meydana getiriyor... bunların umumiyetle Fars dili selikasına uygun düştüğü söylenebilir. Halbuki bu gibi ifadeler Arapça gramer kaidelerine göre yanlıştır ve herhangi bir Farsça gramer kaidesiyle de haklı gösterilemezler... Metinde bir cümlelerin okunuşu takribî ve şüphelidir. Profesör Minovi'ye göre, bu kısım hatalı olarak iktibas olunmuş bir beyit olmalıdır.

El-Kâşî'nin mektubu bağlamında Sayılı, el-Kâşî'nin yeni katıldığı çevreye dahil olanlar arasında Uluğ Bey'i, Kadızade (Kadızade-i Rûmî, y.n.¹) ve Ali Kuşçu'yu sayar. Ali Kuşçu ile Uluğ Bey'in Gıyasüddinden küçük olduklarının kesin olarak bilindiğini iletir ki bu tespitler söz konusu bilim çevresine dair bir fikir verir.

¹ y.n.: yazarın notu

Gıyasüddin el-Kâşî (1380-1437, y.n.)'nin Kâşan'dan Semerkant'a geldiği yazdığı mektuptan anlaşılmaktadır. Bu iki şehirde dahil olduğu merkezler arasında bir karşılaştırmaya gider ve Uluğ Bey'in matematik ilimlerinde çok derin mahareti olduğunu, astronomide cari usullerin ispatlarını çok güzel yaptığını, kaideler istihracını (kuralların çıkarımını, y.n) gereği gibi bildiğini, Nasîrüddîn-i Tûsî'nin kitabı Tezkire ve Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin kitabı Tuhfe'yi kullanarak çok iyi ders verdiğini anlatır. Gözlemlerini aktarmaya devam eden el-Kâşî Semerkant'ta bilim adamlarının en seçkinlerinin bulunduğunu, çoğunun matematik ilimler üzerine çalıştığını belirtir ve yazdıkları eserlerden bahisle "Eşkal-i Tesis (Öklid'in ana teoremleri)" üzerine yazılan kitapları, Sirâcüddîn Ebû Tâhir el Secâvendî'nin eseri Tecnîs fî'l Hisâb üzerine yazılan şerhi ve Kadızade-i Rûmî'nin eserleri Şerh-i Çağmînî ve Şerh-i Eşkâlî Tesis'i aktarır (bu eserler sırası ile Çağmînî'nin El Mülâhhas fî'l Hey'e adlı eseri ve Muhammed ibn Eşref el Semerkandî'nin Eşkâl-i Tesis isimli eserlerdir, y.n.).

Gıyasüddin-i el-Kâşî bulunduğu merkezde üstesinden gelinememiş bazı problemleri kendisinin çözdüğünü aktarır. Bu sorunlardan biri β Ursa Minoris yıldızının yerinin hatalı çıkması, diğeri astronomik gözlemler için kullanılan araçların, Batlamyus tarafından ortaya konan metoda göre ve aktardığı talimatlara uygun olarak yapılmalarına rağmen ölçümlerde dakiklik sağlayan değişikliklerin yapılmamasıdır. El-Kâşî, Batlamyus'un ortaya koyduğu yaklaşımlar ile yapılan aletlerin kusurdan azade olmadıklarını, bu yüzden Batlamyus' dan beri rasat aletlerinde dakiklik sağlayan çeşitli değişikliklerin gerektiğinde yapıldığını belirterek, Semerkant'taki merkezde bulunan ilim insanlarının bundan haberlerinin olmadığını iletir.

Yazdığı mektupta, "Bunları söz konusu etmekten maksadım şu ki, böyle bir toplulukta ve bu kadar çok sayıda otorite arasında, bir kimsenin ilimdeki mertebesinin teslim ve takdiri o şahsı tutan otoriteli bir takım insanlara tebaiyet esasına dayanmadığı gibi, sadece o kimsenin kendi iddialarına da istinat etmiyor." tespitini yapar ve Tuhfe'de, Nihâyetü'l-İdrâk 'ta (Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin bir eseri, y.n.), Nizâmüddin-i Nîşâbûrî ve Seyyid Şerîf'in Tezkire şerhlerinde aynı şekilde ifade ettikleri kimi noktalarda yanlışların olduğunu aktarır. Bu bağlamda şunu ekler:

Bu ilim dalında günümüze kadar kaleme alınmış olan bütün eserlerde bu mesele böylece ifade edilmiştir. Halbuki bu bir hatadır... Batlamyus Almajest (Ptolemaios (M. S. 2. yy)'un yazdığı astronomi kitabı, y.n.)'te bunun isbatını vermiş ve ay ile diğer gezegenlerde o isbata atıf yapmamıştır. Kimse düşünmemiştir ki bu sonuçlarda o isbata atıf yapılamaz.

El-Kâşî babasına, Uluğ Bey'in kendisi hakkındaki görüşlerini de aktarmaktadır. Uluğ Bey'in kendisi için temiz kalpli bir insan dediğini, "ister yakınımız ve mevki sahibi insanlardan, ister onlardan gayri kimselerden olsun, huzurumuza kabul ettiklerimize biraz iltifat edince, bunu hazmedemeyip ölçülerini kaçırdılar" şeklindeki sözleri aktardıktan sonra şöyle devam eder: "Mevlânâ Gıyasüddin ise, kendisine çok iltifat ettiğimiz ve hakkında çeşitli inayetlerde bulunduğumuz halde, ve her zaman için yanımızda bulunma ve bizimle konuşma şerefine sahip olmasına rağmen, ne şimdiye kadar kimse ile kavga etti ve ne de kimse ondan şikayetçi oldu."

Gıyasüddin-i el-Kâşî babasına yazdığı mektubunu "kölelerinizin en değersiz-Gıyas" şeklinde bitirmektedir.

el-Kâşî'nin mektubunu sonlandırdıktan sonra özellikle elektromanyetik kurama katkıları ile tanınan İngiliz fizikçi George Green 'in (1793-1841) aldığı davet üzerine yazdığı cevap niteliğindeki mektuba dönmek mümkündür (James, 2015). Green imkansızlıklar nedeni ile sekiz yaşında sadece bir yıl örgün eğitim alır. Britanya'da modern matematiksel fiziğin başlangıcı olarak kabul edilen makalesini otuz beş yaşında yazar. Bundan beş yıl sonra sınavlarda gösterdiği sıra dışı performans nedeni ile öğrenci olarak Cambridge Üniversitesi 'ne kabul edilir. "Senate House" sınavlarında liyakat sırasına göre dördüncü olur ve öğretim görevliliğine atanma hakkı kazanır, bu atama ancak iki yıl sonra gerçekleşecektir. Üniversitede toplam altı yıl içinde büyük bir saygınlık kazanır ve atanmasından altı ay sonra vefat eder. Yukarıda sözü geçen makalesini okuyan Cambridge mezunu bir tanıdığı Green'i kendi mezunlar toplantısına birlikte gitmeye davet eder. Green yazdığı mektupta bu teklifi şu cümleler ile reddeder (James, 2015): "Yeni başlayan biri olarak benim oraya gitmeye hakkımın olmadığını düşünüyorum ve eğer olursa, iyice saygın bir bilimci olacağım günlere kadar bu zevki ertelemeliyim (s. 172)."

Antik Yunan'lar bilimi, gerçeği arama ve bu bağlamda doğruyu söyleyen tek değer olarak değerlendirirler. Bu nedenle mümkün olduğunca bilimden pay almayı (buna talip olmayı, y.n.) önemsemiş, ve dolayısı ile bilime sahip olmayı erdemli olmakla birlikte düşünmüşlerdir. Böyle olana *bilge* adını veren Antik Yunan'lara göre, herkes bilge olamayabilir, ancak bilgenin bilgisini paylaşma onurluluğunu gösterebilir. Bu sürecin sonucunda bilgi artacak, birey bilgisi arttıkça erdemli davranması gerektiğini kavrayacaktır (Topdemir, 2008). Topdemir 'in makalesinde bilgi peşinde koşmak, bilgiye sahip olmak ve sonucunda *bilge* olmak bağlamında verdiği örneklerden biri Sokrates, diğeri ise "Türklerin Bilgesi" olarak nitelendirdiği Yunus'tur.

Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, üzerine çok emek sarf ettiği anlaşılan, Atatürk Kültür Merkezi'nin yayımladığı derginin ilk sayısında şöyle yazmaktadır (Sayılı, 1984):

Bununla paralel olarak, dergimizin adı ERDEM de, yine Merkezimiz dergisinin adı olmak sıfatıyla, *erdem* sözcüğünün en geniş anlamı ile benimsenmek ve dergimiz tarafından temsil edilmek durumundadır... (s. 1)

...Bilimsel olma vasfı ve bilim yolunda yürümenin şartı ise aynı zamanda mütevazı olmayı gerektirir. Bu sebeple, daima gerçekçilik çizgisinin içinde kalmaya özen göstermemiz zarurîdir... (s. 2)

İşte, ileri teknolojinin oluşturduğu bu tehlike ve sakıncaları erdem ölçülerinin ve fazilet mülâhazalarının daima geçerli, daima başatlı tutulmasıyla kontrol altında bulundurmamak mümkündür ki, bu da zengin bir kültürün yaygınlaştırılması ile sağlanabilir. Yani zengin ve seviyeli bir kültür erdemli davranışların bir tür güvencesini, teminatını teşkil eder... (s. 3)

Erdemin, *faziletin*, ne olduğunu, tanımını, veya eski adıyla, *harsla* arasındaki münasebetlerini burada ayrıntılı biçimde söz konusu etmeye gerek duymuyorum. Erdemin ne olduğunu ve kültür kavramı içinde işgal ettiği yeri hepimiz, uzun uzadıya düşünmeden, az çok biliriz. Eskiden *ilim* ile *fazilet* ve *âlim* ile *fâzıl* kelimeleri çok zaman birbiri peşi sıra zikredilirdi. Gerçekten, bilgi ile erdem gibi kültürün iki ana ögesinin birbirlerine ne denli yakın oldukları noktası, yukarıda da işaret edildiği üzere, her zaman için vurgulanmak ihtiyacındadır... (s. 3).

Genel Değerlendirme

On beşinci yüzyıl bilim insanlarından olduğu anlaşılan el-Kâşî Semerkant'a bilimsel çalışmalar yapmak üzere geldiği merkezi anlatırken ilim adamlarının en seçkinlerinin orada bulunduğunu da aktarmakta ve çoğunun matematik ilimler üzerine çalıştığını bildirmektedir. Yukarıda alıntıladığımız üzere, el-Kâşî bu merkezde bulunan bilim insanlarının sahip oldukları bilginin kaynaklarından birini mektubunda aktarmakta ve bu bilim insanlarını *ilim talipleri* olarak betimlemektedir. Bu noktada Antik Yunan'lara atıf yapılabilir: onların bilimi, gerçeği aramanın bir yolu olarak gördükleri, kendilerine bir pay almaya çalıştıkları ve belki de hatta *bilgi sahibi olanın* bilgisine talip olmayı onurlu bir davranış olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır (Topdemir, 2008). Belirtebiliriz ki bilgiye sahip olma amacı açısından durum pek farklılık göstermemektedir.

Semerkant'taki bilim merkezini değerlendirirken el-Kâşî çok sayıda otoritenin bulunduğu o toplulukta, bilim insanlarının bilimsel seviyelerinin belirlenmesi, tespiti ve gerekirse takdir edilmesinin ortaya konan bilimsel

çalışmaların ve dolayısı ile üretkenliğin seviyesine bağlı olduğunu belirtmektedir. Bu makalenin hacmi açısından sadece bazı alıntılar yapabildiğimiz

“Atatürkle Bir Sınav Anısı” isimli makalesinde Sayılı, kendisine sorulan sorulardan birkaçını detaylandırmakta ve bu sorulara verdiği cevapları da aktarmaktadır. Yurtdışına öğrenim için gönderilmesinin nedeni veya nedenlerinden birinin verdiği cevaplar ile ortaya koyduğu performans olduğu sonucu çıkarılabilir. Benzer bir durum İngiliz bilim insanı Green için de ifade edilebilir: üniversiteye öğrenci olarak başlama yaşının çok ötesinde bir yaşta Cambridge Üniversitesi'ne kabul nedeninin yapılan sınavda sıra dışı bir başarı göstermesi olduğunu hayat hikayesinden okumak mümkündür.

Babasına yazdığı mektubu “kölelerinizin en değerlisi” şeklinde bitiren el-Kâşî için bu ifade, alçakgönüllülüğün, mütevaziliğin de bir göstergesidir. Sayılı, Erdem dergisinin kimi ilkeleri içinde mütevazi olmayı saymakta, Green ise arkadaşına yazdığı cevap mektubunda, kendini yeni başlayan biri olarak görürken, iyice saygın bir bilim insanı olana kadar söz konusu daveti kabul etmeye hakkı olmadığını düşünmektedir. Bu noktada Sayılı 'ya ait şu cümleyi tekrarlamak mümkündür: “Bilimsel olma vasfı ve bilim yolunda yürümenin şartı ise aynı zamanda mütevazi olmayı gerektirir.”

Aydın Sayılı 'nın tercüme ettiği şu cümleler el-Kâşî'ye ait: “Tezkire ve Tuhfe üzerinden o kadar iyi ders veriyor ki buna hiçbir ilâve tasavvur olunamaz”, “Bu arada iki kişi Eşkal-i Tesis üzerinde yazdıkları birer eseri yarıya getirmiş bulunuyor, bir kişi Tecnîs-i Hesab'a bir şerh yazıyor, bir başkası da hataeyn meselesine geometrik isbat üzerinde bir risaleyi sona erdirmiş vaziyette.”, “...Kadıze-i Rûmî ise Şerh-i Çağmînî ve Şerh-i Eşkali Tesis adlı eserleri yazmış bulunuyor.”, “...aynı suretle ifade olunan fakat buna rağmen yanlış olan birkaç nokta var...”, “...Bu ilim dalında günümüze kadar kaleme alınmış olan bütün eserlerde bu mesele böylece ifade edilmiştir. Halbuki bu bir hatadır...”, “Kimse düşünmemiştir ki bu sonuçlarda o isbata atıf yapılamaz.” Ve “Çünkü hiçbiri Almajest'i bilmiyor.”. Almajest isimli kitabın el-Kâşî' nin devrinden kabaca on üç asır önce yazıldığı göz önünde bulundurulduğunda, el-Kâşî'nin hem çağdaşları hem de kendinden öncekiler tarafından ortaya konan bilimsel çalışmaları bildiği, takip ettiği anlaşılmaktadır, ayrıca el-Kâşî' nin bu kitaba defalarca atıf yapması kitabı her gerektiğinde kullandığı ve dolayısı ile iyi bildiği şeklinde de yorumlanabilir. Sayılı bu mektubu tahlil ederken diğer referanslar yanında 1785 tarihli Fransızca bir kaynağı referans olarak kullanmaktadır. Green 'in elektromanyetik kuram üzerine ortaya koyduğu makale ve kitapların bilimsel açıdan değerlendirildiği kaynaklar incelendiğinde, Green 'nin de çalıştığı konular dahilinde yapılan neredeyse tüm çalışmaları çok iyi bildiği görülebilir, dolayısı ile bu temel üzerine kurduğu ve yukarıda bahsettiğimiz makalesi yaşadığı

coğrafyada modern matematiksel fiziğin başlangıcı sayılmıştır. Netice olarak benzer durumun bu bilim insanı için de geçerli olduğu sonucuna varılabilir.

Okur ile paylaşılacak istenen diğer bir nokta el-Kâşî'nin, kullanılan ölçüm aletlerinde (bilgi sahibi olduğu ve belki de çalıştığı diğer merkezleri kastederek) dakiklik sağlayan çeşitli değişikliklerin yapılması konusu üzerinde durmasıdır. Günümüzde bilimsel deney ve çalışmalarda hassasiyetin çok arttığı gözden uzak tutulmamalıdır, hassasiyet neredeyse bir zorunluluk halini almıştır. Bu hususta şu örneği paylaşmak mümkündür: otuzlu yılların ortalarından itibaren matematik teorisi yazılmaya, çalışılmaya başlanan ve bugün elektromanyetik kuramın modern teorisi diyebileceğimiz teori çerçevesinde, atomik boyutlarda ortaya çıkan fiziksel bir kemiyetin büyüklüğü teorik olarak hesaplanmış ve deneysel sonuç ile on milyarda bir hassasiyet oranında tutarlılık göstermiştir.

Sayılı üzerinde çalıştığı bu mektubun bir nüshasını kimden aldığını ve bunun İran'da Spehsâlâr camii kütüphanesinde bulunan bir dergide olduğunu belirtmektedir. Bu mektubun İngilizce tercüme ve analizinin bir başka bilim insanı tarafından yapıldığını bildirirken çok daha önce Tabâtabâî tarafından da yayınlandığını, Tabâtabâî'nin iki farklı nüsha kullandığını, birinin bizzat kendisinin de kullandığı nüsha olduğunu, diğerinin ise Mutemiduddevle' de bulunan kopya olduğunu yazmaktadır. Aydın Sayılı'nın bilim insanlarının gayret ve çalışmalarının hakkını teslim ettiği ve işini farklı bilim insanları tarafından kullanılan nüshaların bulunduğu yerleri tespit etmeye (ya da bu yerleri özellikle belirtmeye) kadar varan bir titizlikle yaptığı sonucu çıkarılabilir. Metindeki bir cümlenin okunuşu için "takribî ve şüphelidir" şeklinde ortaya koyduğu tespit, bu tespitten sonra bir meslektaşının bunun nedeni hakkındaki görüşünü paylaşması ortaya koyduğu titizlik ve çabasının göstergesi olarak görülebilir. Sayılı açısından çabanın, titizliğin ve hakkını teslim etmenin bir başka örneği daha mevcut: el-Kâşî'nin "Zîc-i Hâkaani" isimli çalışmasına da makalesinde yer vermektedir. Bu nüshanın çok okunaklı olduğunu aktarmaktadır dolayısıyla bu eseri bildiği ve çalıştığı anlamı çıkarılabilir. Bu çalışmayı Tebriz'de bir şahıs kütüphanesinde bulunduğunu bildirmekte, o zamanki mevcut literatürde pek bilinmediği kanaatinde olduğunu belirterek araştırmacılar ile paylaşmaktadır.

Sayılı erdem ve bilgi üzerinde de durmakta ve konu hakkındaki yaklaşımını "Gerçekten, bilgi ile erdem gibi kültürün iki ana ögesinin birbirlerine ne denli yakın oldukları noktası, yukarıda da işaret edildiği üzere, her zaman için vurgulanmak ihtiyacındadır..." şeklinde belirtmektedir. Ek olarak zengin ve seviyeli bir kültürün, erdemli davranışlar için hem güvence hem teminat olduğunu yazmaktadır. Sadık Tural, Erdem dergisinin "Aydın Sayılı Özel Sayısı I" için yazdığı takdimde erdemi bir ihtiyaç olarak tasavvur etmekte ve temel malzeme olarak görmektedir.

Bilim yolunda yürüme, bilimsel olma niteliği, bilgiye talip olma isteği belki de bir yaşam ve var oluş biçimi, bir o kadarda çileli, sıkıntılı ve zor ama aynı zamanda belli bir tatmini de beraberinde getiren bir süreç olarak değerlendirilebilir (İnam, 2006). Sadık Tural'ın Sayılı hakkındaki gözlemi şöyledir (Tural, 1996, s. 5): "Aydın Sayılı dört başı mamur bir bilim adamı, bir kadınla evlenmemiş, hayatının her saniyesini ilmin peşinde koşarak geçirmiş bir âlim... Muhakemesi, hâfızası, merakları, enerjisi birçok kimseyi hayran bırakmış hattâ dehşete düşürmüştür."

Zaman ve coğrafyadan bağımsız olarak, kimi *düşünenler* arasında ortak bazı noktaları tespit etmek mümkün görünmektedir, belki de bir başka deyişle, bazı hususlar zamandan ve mekândan bağımsız olduklarından geçmiş çağlar içinde yaşamış kimi bilim insanlarının kişiliğinde ortak nokta olarak tespit edilebilmektedir.

Çıkar Çatışması: Yazarlar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: "Sayın Editör ve hakemlere çalışmanın daha akıcı olması yönündeki olumlu katkıları için teşekkür ederiz."

KAYNAKÇA

- 📖 İnam, A. (2006). bilimveutopya. bilimveutopya:
<https://www.bilimveutopya.com.tr/bilim-zevki> adresinden alınmıştır.
- 📖 James, I. (2015). Büyük Fizikçiler Galileo'dan Yukava'ya (S. Erduman, çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- 📖 Kahya, E. (1993). Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın Ardından. Belleten, C. LVII, sayı 220'den ayırabası.
- 📖 Kazancıgil, A. (1993). Aydın Sayılı'nın Yayınları. Bilim Tarihi 21, 20.
- 📖 Konukçu, E. (1997). Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı ve Tarih. Erdem, 9, 27, 888.
- 📖 Sayılı, A. (1984). Erdem, 1, 1, 1.
- 📖 Sayılı, A. (1985). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi.
- 📖 Sayılı, A. (1994). Profesör Aydın Sayılı'nın Kısa Biyografisi ve Bilimsel Faaliyetleri (M. Dosay, çev). Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM) 5).
- 📖 Sayılı, A. (1996). Atatürk'le Bir Sınav Anısı. Erdem, 9, 25, 59.
- 📖 Sheard, L. C. (2003). The Green of Green Functions. Physics Today, 56, 41.

- 📖 Topdemir, H. G. (2008). Kuramsal Fizikte Evrensel Bir Değer. Cumhuriyet Bilim ve Teknoloji, 1114, 10-11.
- 📖 Tural, S. (1996). Takdim. Erdem, V.
- 📖 Uğurlu, M. C. (1996). Büyük Bir Bilim Tarihcisi Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı. Erdem, 9, 26, 453.
- 📖 Unat, Y. (2013). Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı. Dörtöge, 3, 1-23.
- 📖 Yanık, A. (1997). Erdem Dergisi ve Aydın Sayılı. Erdem, 9, 27, 1317.

Türkiye-Çin İlişkilerine Etki Eden İç ve Dış Faktörler* *The Internal and External Factors Affecting Turkey-China Relations*

Emrah YILDIRIMÇAKAR**

Özet

Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti ilişkileri hem siyasi hem de ekonomik olarak gelişme kaydetme potansiyeline sahiptir. Özellikle Türkiye'nin Şangay İş Birliği Örgütü'ne Diyalog Ortağı olarak kabul edilmesi ve Çin'in 'Kuşak ve Yol Girişimi' projesi ortaya çıktıktan sonra, iki ülke ilişkilerinin geleceği giderek önem kazanmaya başladı. Türkiye ile Çin arasındaki stratejik ilişkilerin gelişmesinde iki ülke arasında zaman zaman rahatsızlık yaratan Uygur Sorunu ve Dış Ticaret açığı gibi iç etkenlerin yanı sıra, Amerika Birleşik Devletleri, NATO ve Avrupa Birliği gibi dış faktörlerin rolü de önemli bir paya sahiptir. Türkiye ile Çin'in uluslararası arenada artan siyasi ve ekonomik nüfuzlarına paralel olarak iki ülke ilişkileri hem siyasi hem de ekonomik açıdan ilerleme kaydetmektedir. Dolayısıyla, Türkiye-Çin ilişkilerinin gelişme sürecini etkileyen iç ve dış faktörlerin incelenmesi, iki ülke ilişkilerinin daha ileriye taşınmasında önemli bir rol oynayacaktır. Bu amaç doğrultusunda, bu çalışma Türkiye ile Çin arasında gelişen ilişkilerde güçlük yaratma potansiyeline sahip olan iç ve dış faktörlerin etkilerini inceleyerek, Türk-Çin ilişkilerine katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: *Türkiye, Çin, ABD, NATO, Uygur sorunu, dış ticaret açığı.*

Abstract

The relations between the Republic of Turkey and the People's Republic of China have the potential to develop both politically and economically. Especially after Turkey was accepted as a Dialogue Partner in the Shanghai Cooperation Organization and China's the 'Belt and Road Initiative' project emerged, the future of the relations between the two countries started to gain importance. Apart from the internal factors such as Uyghur Issue and trade deficit that occasionally create disturbance in Turkey-China relations, there are also some

* Bu makale Dr. Emrah Yıldırımçakar'ın, tez danışmanı Han Zhaoying olan "A Study on Turkey's Role in China's Soft Balancing Strategy toward the Middle East" başlıklı doktora tezinin bir bölümünden oluşturulmuştur.

** Dr., Nankai Üniversitesi, Zhou Enlai Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Tianjin/Çin, emrahycakar@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6501-5471.

external factors such as the USA, the EU, and NATO that can play a challenging role in the development process of the Turkey-China relations. Parallel to Turkey and China's increasing political and economic influence in the international arena, the political and economic relations between the two countries are making progress. Thus, the examining of both internal and external factors that hinder the development process of China-Turkey relations will have a significant role in the progress of the two countries' bilateral relations. In this context, this study aims to contribute Turkey-China relations by examining the effects of the internal and external factors that have the potential to create difficulties in the developing relations between Turkey and China.

Keywords: Turkey, China, U.S., NATO, Uyghur issue, trade deficit.

Kuruşundan beri başta Avrupa olmak üzere, Türkiye batılı ülkelerle önemli siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirdi. Özellikle de ikinci dünya savaşı sonrasında, Türkiye Batı'nın önemli bir müttefiki olarak NATO'ya üye oldu. Güvenlik ve savunma eksenli ilişkilerle beraber, Türkiye ekonomik ilişkilerini bir adım daha ileriye taşımak üzere, 1959 yılında Avrupa Ekonomi Topluluğuna üyelik başvurusunda bulundu. 1963 yılından itibaren de Türkiye, Avrupa Birliği'nin resmi bir üyesi gibi algılanmaya başlandı (Rehn, 2008, s. 21-25). O tarihten itibaren, Türkiye-Batı ilişkileri hem siyasi hem ekonomik hem de kültürel anlamda iç içe önemli gelişmeler kaydetti. Günümüzde de Türkiye-ABD, Türkiye-AB ve Türkiye-NATO arasında derin siyasi, ekonomik ve güvenlik ilişkileri mevcuttur. Ancak Batı ile geliştirilmiş siyasi ve ekonomik ilişkilerin yanı sıra, Türkiye son yıllarda küresel ekonomi merkezi konumuna gelen ve dünyanın ikinci büyük ekonomisi olan Çin Halk Cumhuriyeti ile de ilişkilerini geliştirme ihtiyacı duymuştur. Dolayısıyla Batının önemli bir müttefiki olan Türkiye'nin, Çin ile stratejik veya üst düzey ilişkiler geliştirirken, aynı zamanda ABD, AB ve NATO'nun tepkilerini de göz önünde bulundurma gereği duymaktadır. Bu Dış faktörlerin yanı sıra, Türkiye-Çin arasında iki ülkenin tam teşekküllü stratejik ilişkiler geliştirmesini engelleyen bazı iç faktörler de mevcuttur. Bu faktörlerin en önemlilerinden ikisi Uygur Sorunu ve Dış Ticaret açığıdır. Türkiye-Çin ilişkilerinde inanç, sosyolojik ve geleneksel farklılıkları içinde barındıran kültürel ilişkiler de bazı açılardan bir iç faktör olarak algılanmasına karşın, siyasi ve ekonomik etkenler kadar önem taşımamaktadır. Bu çalışma, Türkiye-Çin gelişen ilişkileri açısından büyük bir etkiye sahip olan iç ve dış faktörleri inceleyerek, Türkiye-Çin ilişkilerine katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma iç ve dış faktörler olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Dış faktörler başlığı altında ABD, NATO ve Avrupa Birliği gibi aktörlerin, Türkiye-Çin ilişkilerine olan etkileri

incelenmektedir. İç faktörler başlığı altında ise Uygur Sorunu, ekonomik ve kültürel etkenler incelenmektedir.

1. Dış Faktörler

Türkiye kuruluşundan itibaren Batı dünyasıyla önemli ilişkiler geliştirdi. O dönemde Batılılaşma hareketi Türkiye için laiklik ve demokrasi olmak üzere iki konsept altında şekilleniyordu. Dolayısıyla, Türkiye kapitalizm sistemi altında, daha kolay bir şekilde laiklik ve demokrasiyi idare edebileceğine inanıyordu (Oran, 1996, s. 354-370). Türkiye'nin Batı-eksenli politikalar izlemesinin en önemli nedenleri arasında Türkiye'nin modernleşme arzusu ile Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden aldığı güvenlik endişeleri yer almaktaydı. Doğal olarak bu süre zarfında, yalnızca Batı Türkiye'yi muhtemel Sovyet tehditlerden korumadı, aynı zamanda Türkiye de Batı'yı Sovyet tehditlerinden ve Komünizmin yayılmasından korumuş oldu. Başta her ne kadar Türkiye Morgenthau'nun realizm konseptine yakın realist bir dış politika izlediyse de Türkiye'nin dış politikası liberalizm ve milliyetçilikten de oldukça etkilendi (Uzgel, 2007). Bu siyasi yaklaşım Türkiye 2001'de ciddi bir ekonomik krizle karşı karşıya kalıncaya kadar inişli-çıkışlı devam etti.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki siyasi ve ekonomik gelişmelere paralel olarak Türkiye neredeyse alacağı tüm siyasi, ekonomik ve askeri kararları, ABD, AB ve NATO tepkilerini göz önünde bulundurarak almak durumundaydı. Ancak 2000'li yılların ortalarına doğru, hızlı gelişen ekonomisine paralel olarak, Türkiye biraz daha aktif ve bağımsız bir dış politika izlemeye başladı. Bu durumun en önemli örneklerinden bir tanesi Türkiye'nin 2003 yılındaki Irak Savaşında, ABD'ye topraklarını açmamasıydı (Yeşiltaş, 2009, s. 25-51). Bu siyasi duruşla, Türkiye'nin artık eski Türkiye olmadığı ve Türkiye'nin milli çıkarları söz konusu olunca, ABD politikalarıyla örtüşmese dahi kendi geleceği ile ilgili kararları alabileceği bir nevi kanıtlanmış oldu. Ancak bu gelişmeler çerçevesinde Türkiye-ABD ilişkileri çok sayıda siyasi ve askeri meydan okumalarla karşı karşıya kaldı. Bu meydan okumaların en önemlilerinden bazıları Türkiye'nin Çin ve Rusya ile geliştirmek istediği askeri ve stratejik iş birliğiydi. Ancak genel anlamda, Türkiye'nin Çin ile olan siyasi ve ekonomik ilişkileri beklenen seviyenin altında kalmıştır (Akdağ, 2019, s.41). 2013-2015 yılları arasında Türkiye'nin Çin'den savunma sistemleri almaya karar vermesiyle birlikte Türkiye-ABD-NATO ilişkileri oldukça gerildi. Sonuç itibarıyla Türkiye Çin'den almak istediği hava savunma sistemlerinden vazgeçmek durumunda kaldı. Ancak daha sonra, Türkiye yine ABD ve NATO'nun sert duruşuna rağmen Rusya'dan S400 almaya karar verdi.

1.1. ABD

Türk Dış Politikası son yıllarda çok yönlü bir strateji ile ilerleme kaydetmektedir. Soğuk Savaş dönemindeki askeri güç odaklı politikalarının aksine, Türkiye daha çok yumuşak ve akıllı güç hedefleri çerçevesinde bir dış politika izlemektedir. Türkiye, ekonomik ilişkilerine daha fazla yoğunlaşarak, 2023 yılında dünyanın en büyük on ekonomisinden biri olma hedefiyle yeni bir strateji gerçekleştirme gayreti içerisine girdi (Ünay, 2010, s. 21-47). Bununla paralel olarak, Türkiye savunma sanayi stratejisi bağlamında da önemli bir yol kaydetti. Ancak Türkiye'nin yakın dönemde geçirdiği siyasi ve ekonomik çalkantılar, Türkiye'yi 2023 hedeflerine ulaşmasını oldukça zorlaştırdı. Fakat her şeye rağmen geçmiş yıllarla karşılaştırıldığında, Türkiye'nin büyük bir ekonomik ve askeri savunma başarısı elde ettiği ve eskiye göre politik ve ekonomik statüsünü yükselttiği de kesindir.

Suriye iç savaşının patlak vermesiyle Türkiye-ABD ilişkilerinde zaman zaman siyasi ve güvenlik krizleri yaşandı. Özellikle de Trump yönetimi ile birlikte, Türkiye-ABD ilişkileri oldukça gergin bir süreçten geçti. 2016'daki başarısız askeri darbe girişimi sonrasında Türkiye-ABD ilişkileri daha da gerildi (Ataman, 2018, s. 67-69). Bu olumsuz gelişmelerin neticesinde, Türkiye'nin ABD'ye ve diğer batılı müttefiklerine olan güveni önemli derecede sarsıldı. Dolayısıyla, Türkiye hem alternatif politikalar üretme arayışına girdi, hem de daha güvenilir siyasi ve ekonomik işbirlikçiler edinmeye çalıştı.

Doksanlı yılların ortalarında Türkiye Çin ile Kasırga adı altında WS-1 füze üretimi anlaşmasına varmıştı. 1998 yılında iki ülke hem Yıldırım Füzelerini üretmek hem de bazı askeri ve teknolojik transfer adı altında bir anlaşma imzalamıştı. Türkiye bu anlaşmalar çerçevesinde roket ve ilgili teçhizatın yedek parçaları için yaklaşık 250 milyon dolarlık bir harcama yapmıştı (Egeli, 2013, s. 31-32) Ancak kısa bir süre sonra Türkiye-Çin ortak askeri üretim iş birliği durmuş ve Türkiye yeniden batılı müttefiklerle iş birliği yolunu girmişti.

2013 yılında, Çin'in kısa yazılışı CPMEIC olan, Zhongguo jinmi jixie jinchukou gongsi (中国精密机械进出口公司) adında bir savunma şirketi Türkiye'ye füze savunma sistemleri ihalesini, hem daha ucuz bedelle hem de ihaleye katılan diğer diğer şirketlere daha kısa zamanda teslim etmeyi taahhüt ederek kazandı. Bu ihalenin kazanılması Çin için de oldukça büyük önem taşıyordu, zira Çin ürettiği teknolojiyi artık NATO üyelerine de satabilecek kadar yüksek teknolojiye ulaştığını kanıtlamak niyetindeydi. Ancak ABD ve NATO Türkiye ile Çin arasında böylesi bir askeri yakınlaşmaya, Çin savunma sistemlerinin hem NATO askeri sistemlerine uyum sağlayamayacağını hem de NATO'nun askeri sırları için

güvenli olamayacağını gerekçe göstererek şiddetle karşı çıktı. ABD ve NATO'nu baskısı sonucu Türkiye anlaşmayı iptal etti (Lavi & Lindenstrauss, 2016, s. 119-127; Peng, 2015). ABD ile NATO Türkiye'yi Çin'le iş birliği yapmaktan vazgeçirdiyse de iki-üç yıl gibi kısa bir süre sonra Türkiye, ABD ve NATO'nun Türkiye'ye *patriot* savunma sistemlerini temin etmediğini gerekçe göstererek Rusya'dan S400 savunma sistemlerini satın alma kararı aldı. ABD ile NATO Türkiye'nin bu kararına da şiddetle karşı çıkarak, Türkiye'nin bu kararı alması durumunda, Türkiye'ye yaptırımlar uygulanacağını ve hatta Türkiye'nin F-35 muharebe uçağı ortaklığından çıkarılabileceğini söyleyerek Türkiye'ye gözdağı verdiler. Fakat bu tepkilere rağmen Türkiye tarafı, ABD'nin Türkiye'ye *patriot* vermediği için Türkiye'nin farklı alternatifler aramak durumunda kaldığını dile getirerek Rusya'dan S400 savunma sistemlerini satın aldı.

2013'teki Sinop nükleer güç santrali ile 2015 yılındaki savunma sistemleri ihalelerindeki olumsuz sonuç Pekin Yönetimini Türkiye ile iş birliğine daha isteksiz yaklaşmaya yöneltti. Ayrıca, Çin-ABD arasındaki "ticaret savaşları" adı altında gelişen olumsuz ilişkileri, ABD-Rusya tutarsız ilişkileri, ABD'nin İran'a yaptırım yapmaya devam etmesi ve Suriye'deki istikrarsızlığın devam etmesi gibi siyasal gelişmeler de Türkiye-Çin ilişkilerini daha da karmaşık hale getirdi (Çolakoğlu, 2019). Türkiye-Çin ilişkiler hızlı bir şekilde gelişmeye devam etmektedir. Ancak, iki ülkenin gelişen ilişkileri ABD ve AB'nin orantısız tepkileriyle karşı karşıyadır.

Neticede gerilmiş Türkiye-ABD ilişkileri bir anlamda Türkiye-Çin stratejik ilişkileri için bir dönüm noktasıdır. Hem Çin'in hem de Türkiye'nin son yıllarda ABD ile giderek artan olumsuz ilişkileri, Türk-Çin ilişkileri bağlamında bir fırsat niteliği de taşımaktadır. Türkiye ile Çin aynı zamanda İran'ın önemli enerji ithalatçılarıdır. ABD'nin İran'a yaptırımları hem Türkiye hem de Çin için büyük bir kayıptır. Ayrıca ABD'nin ticaret savaşları adı altında hem Türk hem de Çin mallarına getirdiği yeni vergi yükleri de iki ülke ekonomisini derinden etkilemektedir. ABD'nin Ortadoğu'daki tutarsız politikalar da hem Türkiye hem de Çin için olumsuz siyasi ve ekonomik sonuçlar doğurmaktadır. Sonuç olarak bu tür gelişmeler Çin'i, Türkiye ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini derinleştirerek ABD'nin bu bölgedeki siyasi ve ekonomik etkisini azaltma stratejisine yöneltebilir.

1.2. NATO

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin hem güvenlik hem de ekonomik endişeleri vardı. Temel güvenlik endişeleri daha çok Sovyetler Birliği'nden

kaynaklanan tehdit algılarına dayanıyordu. Türkiye için bu endişelerin iki temel kaynağından bir tanesi Sovyetler Birliği'nin İstanbul ve Çanakkale boğazlarını ve ele geçirerek Ege ve Akdeniz'e ulaşma tehlikesiydi. İkinci önemli tehlike ise Komünizmin Türkiye'de yayılma olasılığıydı. O dönemler de Komünizm etkinliklerine sert bir şekilde karşı çıkan Türkiye, aynı zamanda Türkiye'deki Komünizme sempati duyan grupların Sovyetler Birliği'nden destek alarak Türkiye'yi ciddi bir iç savaşla karşı karşıya bırakma endişesi taşıyordu. Bu endişelerden dolayı, askeri güç olarak çok güçlü durumda olamayan Türkiye, ABD ve NATO gibi dış aktörlerin desteğine ihtiyaç duymaktaydı. İkinci Dünya savaşı sonrasında Türkiye hem askeri güç olarak görece zayıftı hem de ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalmıştı. Bu dönemde siyasi ve ekonomik silahlarını iyi kullanan ABD, Marşal Planı adı altında (Türkiye'ye 300 milyon ABD dolar olmak üzere) 1948-1952 yılları arasında Yunanistan ile Türkiye'ye maddi destekte bulundu (Göktepe & Seydi, 2015, s. 197-222). Bu münasebetle, ABD Türkiye'yi müttefik olarak yanına çekmeyi başararak SSCB'nin yayılcı politikasına karşı etkili bir adım atmış oldu. 1950 yılında, Türkiye Birleşmiş Milletler gücü adı altında Güney Kore'ye asker gönderip büyük bir askeri başarı elde edince, ABD'nin önerisiyle 1951 yılında Türkiye'nin NATO üyeliğine onay verildi. Bunu müteakiben, TBMM Türkiye'nin NATO'ya girişini onayladı ve 1952 yılında Türkiye resmen NATO üyesi oldu (Ergenç, 2015, s. 289-308). Böylece Türkiye kendi açısından hem Komünizmin yayılımını durdurmuş oldu hem toprak ve boğazların güvenliğini sağlamış oldu.

Güney Kore'ye asker göndermesi Türkiye'nin NATO'ya üye olma sürecini hızlandırdı, ancak Türkiye-Çin ilişkileri bu durumdan oldukça olumsuz etkilendi. İki ülke ilişkilerindeki bu olumsuz duruş resmi ilişkilerinin kurulduğu 1971 yılında sonra da devam etti. Bu dönemde iki ülke ilişkilerinde neredeyse hiç ilerleme kaydedilmedi. Bu yıllar Türkiye-Çin ilişkileri için kayıp yılları olarak tarihe geçti. Bu olumsuz gidişatın önemli iki sebebi daha vardı. Birincisi, Türkiye Batı bloğunun bir müttefiki olarak hem Sovyetler Birliği'ne hem de Çin'e karşı sayılabilecek bir anti-komünizm propagandası içinde yer aldı. İkincisi ise, ikinci Dünya Savaşı sonrasında Uygur Diasporası adı altında, Uygur liderler ve Uygur halkının bir kısmı Çin'den Türkiye'ye göç edince Türkiye onları etnik ve dini bağlar çerçevesinde sahiplendi (Ergenç, 2015, s. 289-308). Bu iki faktör günümüzde de zaman zaman iki ülke arasında rahatsızlık yaratmaya devam etmektedir.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle gerilen siyasi ilişkiler sakinleşse de ABD ve Batı, Türkiye ile bağlarını gevşetmedi. Aksine Türkiye NATO'daki önemli konumu ve terörizme karşı verdiği önemli mücadelesiyle stratejik konumunu kullanarak 1999 yılında ABD'nin stratejik ortağı oldu. Bu gelişmelerle beraber Türkiye-AB,

hatta Türkiye-İsrail ilişkileri bile olumlu gelişmeler kaydetti (Köprülü, 2009, s. 185-201). Fakat Irak Savaşı'nın başlamasıyla beraber Türkiye'nin sınırlardaki güvenlik endişeleri arttı ve Türkiye-ABD, Türkiye-İsrail ilişkileri yine gergin bir sürece girdi.

Aslında 1996 yılında Türkiye ile Çin orta menzilli füzeler üretmek için bir anlaşma imzaladılar, bu anlaşma aynı zamanda ilk Türk-Çin askeri ve teknoloji iş birliğini temsil ediyordu. 2001 yılında Çin Ukrayna'dan bir uçak gemisi aldığı anda, Türkiye belli bir prosedür sonrasında, Montrü antlaşmasına göre Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin askeri gemilerinin geçişini kısıtlama hakkına sahip olmasına rağmen, Çin uçak gemisinin boğazlardan geçişine izin verdi. 2010 yılında ise Çin askeri birlikleri, NATO'ya rağmen Türkiye'de "Anadolu Kartalları" adlı askeri tatbikata katıldılar (Doster, 2016, s.1-19). 2012 yılında iki ülke nükleer enerjinin barışçıl amaçlar doğrultusunda kullanılması amacıyla iş birliği antlaşması imzalandı. 2013 ve 2014 yıllarında Çin'li firmalar hem yüksek teknolojili askeri savunma sistemi hem de Sinop'ta nükleer enerji istasyonu kurmak üzere Türkiye'den iki ihale kazandılar. 2015 yılında ise Türkiye Asya-Pasifik Uzay İşbirliği üyeliğini elde etti (Ergenç, 2015, s. 289-308). Sürpriz olmamakla beraber, 2013-2015 yılları arasında, ABD ile NATO, Türkiye-Çin savunma sistemleri anlaşmasını baltalayarak önemli bir işbirliğine engel oldular.

Türkiye-Çin yakınlaşmasının yanı sıra, NATO, Türkiye'nin Rusya'dan temin etmek istediği S400'lere de karşı çıktı. Ayrıca, Türkiye'nin Rusya ve İran ile iş birliği yapıp Suriye'ye kalıcı bir çözüm bulmaya çalışmasında da NATO olumsuz bir tavır sergiledi (Yang, 2020, s. 777-787). Görüldüğü gibi NATO, Türkiye'nin Çin, Rusya ve İran ile yakınlaşmasını istememekte ve ABD'nin desteğini alarak ve bazı güvenlik kaygılarını gerekçe göstererek Türkiye'nin alternatif iş birliği geliştirmesine engel oluşturmaktadır. Soğuk savaşın sona ermesiyle varlığı da zaman zaman tartışma konusu olan NATO'nun, Türkiye'nin Rusya veya Çin'le yakınlaşması söz konusu olunca, karşı çıkma veya engel oluşturma gücünü etkin bir şekilde kullandığı açıkça görülebilmektedir. Sonuç olarak, Türkiye halen NATO'nun veto yetkisine sahip önemli bir üyesidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, NATO'nun da Türkiye-Çin güvenlik ve stratejik iş birliğini engellemede önemli bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle, Türkiye 1949 yılında Avrupa Konseyi'ne katıldı. 1959 yılında Türkiye, resmi ismi 1993'te Maastricht Antlaşması ile Avrupa Birliği olarak değişen, Avrupa Ekonomi Topluluğuna üyelik başvurusunda bulundu. Ancak, Türkiye-AB ilişkileri 12 Eylül 1963'te, Ankara Anlaşmasıyla resmi olarak başlayabildi (Göktepe & Seydi, 2015, s. 197-222;

Dışişleri Bakanlığı, 2020). O tarihten beri Türkiye-AB ilişkileri tam üyelik hedefleri doğrultusunda, fakat oldukça yavaş bir ilerleme kaydetmektedir.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle Türkiye'nin Sovyetler Birliğinden kaynaklanan güvenlik kaygıları son buldu ve Türkiye ekonomik olarak da daha rahat bir konuma kavuşmuş oldu. Bununla beraber Türkiye-AB ilişkileri de aynı düzeyde gelişme kaydetti. 2001 krizi sonrasında da Türkiye ekonomisi hızlı büyüme trendine girdi. Ancak son yıllarda Türkiye-AB ilişkileri de görece gergin bir seyir izlemektedir. Bu durum bazı açılardan olumsuz olarak algılansa da Türkiye için yeni ve alternatif ilişkiler geliştirmesi bağlamında bir takım fırsatlar da doğurmaktadır. 2000'li yılların başından beri Türkiye çok taraflı bir dış politika izleyerek hem Asya, hem Ortadoğu, hem de Afrika ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmektedir. Bu gelişmeler doğrultusunda Türkiye kendisini Doğu ve Batı arasında bir köprüden ziyade bir "merkez ülke" olarak tanımlamaktadır. Türkiye'nin aslında dış politikasını planlamada ve uygulamada önemli bir deneyime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin küresel ve bölgesel meselelerde daha önemli bir oyun değiştirici olabilmesi için daha çok ülke ile, daha gelişmiş ilişkilere ihtiyacı var (Sancak & Yılmaz, 2018, s. 123-131). Son yıllarda Türkiye daha etkili bir dış politika izlemektedir. Ancak bu dönemde Türkiye'nin Batı ile siyasi ve ekonomik bağlarını koparmaya çalıştığı veya yüzde 100 alternatif bir dış politika arayışı içinde olduğunu iddiasında bulunmak da doğru olmaz. Bu anlamda, Türkiye'nin tam bir siyasi eksen değişikliği yapmaya çalışmadığı, ancak yeni iş birliği ve stratejik ilişkiler kurmak için siyasi ve ekonomik alanlarını genişletmek için yeni stratejiler geliştirdiği savunulabilir.

Türkiye ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda AB ile sürekli bir ilişkiye sahiptir. Bununla beraber Türkiye komşularıyla ilişkilerini geliştirmek için yumuşak gücün kullanımına önem verdi. Türkiye, "komşularla sıfır sorun" stratejisi kapsamında öncelikle bölgedeki etkisini artırmaya çalıştı ve daha sonra dış politikasında daha iddialı bir vizyon izleyerek, hem batılı ülkelerle olumlu ikili ilişkilerini sürdürmeyi hem de uluslararası arenada daha etkin bir rol almayı hedefledi (Öniş, 2011, s. 47-65). Dolayısıyla, Türkiye sadece bölgesel ilişkilerde değil aynı zaman da küresel ilişkilerde önemli bir aktör olarak kendisini kabul ettirme gayreti içerisinde. Bu da Türkiye'nin ulaşmak istediği uzun vadeli siyasi, ekonomik ve stratejik hedefleri olduğu anlaşılır hale getirmektedir. Türkiye'nin bu denli önemli hedefleri, Çin'in son zamanlardaki küresel güç hedefleriyle yakın bir benzerlik taşımaktadır. Türkiye, Batı odaklı politikalarla birlikte, Asya ve Orta Doğu ülkeleri ile de yakın ilişkiler geliştirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye jeopolitik konumunu ve yükselen bölgesel nüfuzunu sadece Orta Asya ve Ortadoğu'da değil, tüm İslam dünyasına liderlik

etmek için kullanmaya çalıştığı yönünde bir izlenim oluşturmaktadır (Doster, 2016, s.1-19).

AB, Türkiye'nin istikrarsız Ortadoğu meselelerindeki hayati rolünü ve Türkiye'nin Suriyeli mülteciler için üstlendiği önemli görevleri fark etti. Dolayısıyla, 24 Haziran 2019 seçimlerinden sonra AB-Türkiye ilişkileri biraz iyileşme kaydetti ve AB Türkiye ile daha yakın ilişkiler kurmak için çaba sarfetti. Bu gelişmeler aslında hem AB'nin hem de Türkiye'nin ikili ilişkilerde yeni bir sayfa açmaya ihtiyaç duyduklarını göstermektedir (Güngörmez, 2018, s. 87). Sonuç olarak, Türkiye-ABD ve Türkiye-NATO ilişkilerinde olduğu gibi, Türkiye-Çin ilişkileri de AB ve AB'nin stratejik ortaklarının çıkarlarıyla çatırsa, AB de Türkiye-Çin stratejik işbirliği için bir takım zorluklar çıkarma potansiyeline sahiptir.

Çok taraflı işbirliği hedefleri çerçevesinde Çin ile Türkiye'nin birbirine ihtiyacı var. Zira her ikisinin de bu işbirliğinden önemli faydaları olacak. Türkiye'nin Çin yatırımlarına, Çin'in BM Güvenlik Konseyi'ndeki desteğine, nükleer santraller için Çin teknolojisine ve Çin'in yüksek teknolojik desteklerine ihtiyacı varken; Çin'in de hem Ortadoğu, hem Orta Asya hem de Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi gibi önemli projelerinde, çok önemli bir coğrafi konuma sahip olan Türkiye'ye ihtiyacı var (Lavi & Lindenstrauss, 2016, s. 119-127). Öte yandan, son dönemde gelişen çok taraflı ilişkilerle birlikte Çin ile Türkiye'nin üst düzey karşılıklı ziyaretlerinin artması, iki tarafın stratejik ortaklık kurma şansını artırmıştır. Kısa vadede Çin-Türkiye ilişkileri Türkiye-AB ilişkilerinin alternatifi olmayacak. Ancak Türkiye-Çin ilişkilerinin gelişmiş olması, Türkiye'yi Batılı stratejik ortakları için alternatiflere sahip olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Türkiye'nin Orta Doğu sorunlarıyla ilgili hayati güvenlik endişeleri vardır, Ortadoğu'da Türkiye-Çin işbirliğinin ilerlemesi, bölgenin jeopolitiği de değiştirebilir. Dolayısıyla Ortadoğu'da gelişmiş Türkiye-Çin işbirliği, ABD'nin hem Ortadoğu'da hem de uluslararası arenada daha çok itibar kaybetmesine zemin hazırlayacak bir potansiyele sahiptir.

2. İç Faktörler

Uluslararası toplumun algı ve davranışlarının Çin'in iç ve dış politikasını oluşturma sürecinde giderek artan bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak Çin, önemli proje ve politikalarının çoğunu uluslararası toplumun tepkisine göre hazırlamaktadır. Çin tarafından düzenlenen uluslararası kültürel etkinliklerin sayısının artması, Çin'in tüm dünyadaki imajını güçlendirdi. Bu gelişmelere paralel olarak, Pekin karşıtı propagandayı takip eden ülkeler, kurum ve kuruluşların tutumları değişti ve modernize olmuş başarılı bir Çin'i kabul

etmeye başladılar (Melissen, 2005). Aynı durum Türkiye-Çin ilişkileri için de kısmen tartışılabilir. Çin 1949'da kurulmasına rağmen, Türkiye ile Çin, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan yaklaşık 22 yıl sonra, 1971'de resmi ilişkiler kurdu. Çin'in artan siyasi ve ekonomik ağırlığına paralel olarak, son yıllarda Türkiye'nin Uygur Sorunu için Çin'e verdiği tepkinin görece yumuşadığı gözlemlenebilmektedir (Yıldırımçakar, 2019, s. 145-169). 2000'li yıllardan beri, Türkiye Çin'i uluslararası arenadaki en önemli ülkelerden biri olarak görmekte, siyasi, ekonomik ve kültürel etkileşiminin yanı sıra birçok farklı alanda Çin ile işbirliği yapmaktadır.

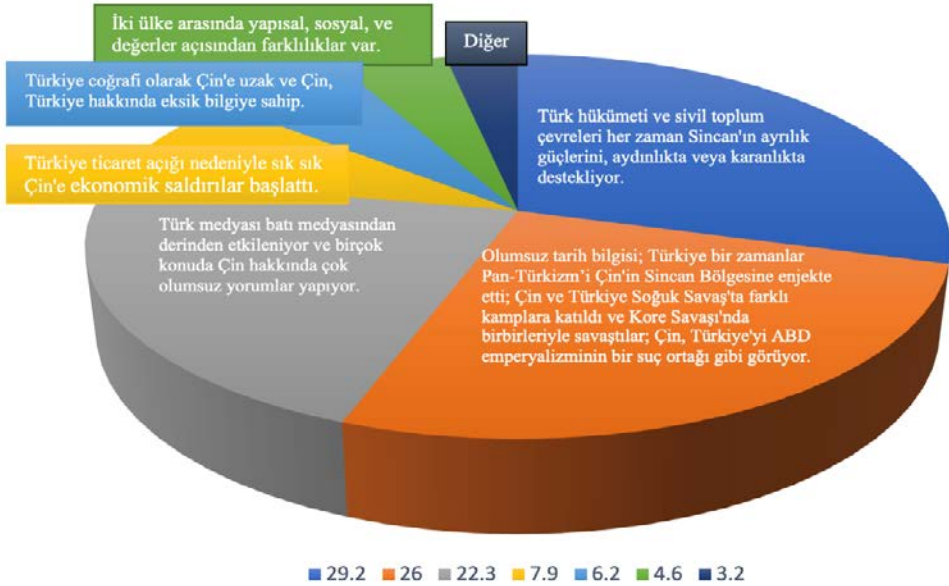
Çoğunlukla Uygur Sorunu adı altında gündeme gelen Çin-Türkiye siyasi ilişkileri zaman zaman iki ülkenin gündemini meşgul etmektedir. İki ülke arasındaki resmi ilişkiler de zaman zaman Uygur Sorunu'nun ideolojik farklılıklarına dayalı olarak gerilmektedir (Akdağ, 2019), s. 65-95). İki ülke ilişkilerinde bu konuların temel nedenlerinden biri siyasi ve stratejik planlamanın eksikliği ile iyi analiz edilmemiş veya iyi anlaşılammış yapısal gerçeklerdir (Temiz, 2017). Çin ile Türkiye'nin Uygur Sorunu dışında, büyük ölçüde ticaret açığına dayalı bazı ekonomik sorunları da mevcuttur. İki tarafın ekonomik ilişkileri hızla geliyor ve bu gelişmeye paralel olarak, iki ülke arasındaki dengesiz ekonomik ilişkiler ciddi endişeler yaratıyor. Görece zayıf olan kültürel ve ideolojik faktörlerin yanı sıra, Uygur Sorunu ile ticaret açığı, Türkiye-Çin stratejik ilişkilerini zorlayabilecek en önemli iç faktörlerdir.

2.1. Uygur Sorunu Faktörü

Türkiye, 1949 sonrası dönemde Uygur harekâtı liderlerinden Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'i Türkiye'ye kabul etse de, Çin'deki Uygur ayrılıkçı hareketini açıkça veya resmi olarak desteklemedi. Soğuk Savaş'ın başından 90'lı yıllara kadar Çin de, Türkiye'de Uygur ayrılıkçı hareketine karşı kayda değer bir proaktif duruş sergilemedi, ancak Çin, Uygur ayrılıkçı hareketinin özellikle de Amerika Birleşik Devletleri ile bazı Avrupa ülkelerinde giderek uluslararasılaştığını gördükten sonra Türkiye'den Uygur ayrılıkçılarının sesini kısıtlamasını istedi (Ergenç, 2015, s. 289-308). Buna paralel olarak Türkiye de Uygur protestolarına adım adım bazı sınırlamalar getirdi.

Türkiye'nin 'Pan-Türkizm' ideolojisinin peşinden gittiğini düşünen çok sayıda Çinli akademisyen ve bürokrat var. Pan-Türkizm, tüm Türklerin, Türkiye önderliğinde, Türklerin birliğine dayanan yirminci yüzyılın başlarına ait bir ideolojidir. Oysa 'Pan Türkizm' veya 'Neo Pan-Türkizm' bazı Çinli araştırmacılar tarafından Çin Hükümeti ile Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Uygur azınlığı

arasındaki ilişkilere olası bir müdahale olarak algılanmaktadır (Ergenç, 2015, s. 289-308). Ancak, 1998 yılında Türkiye, Çin karşıtı herhangi bir etkinliğin düzenlenmesine izin vermeyeceğini ve Sincan'ın Çin'in ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade etti (Hürriyet, 1999). Bu gelişmelerden de anlaşıldığı gibi Türkiye'nin Uygur yaklaşımı, salt bir bağımsızlık veya farklı siyasi hedefler yerine, hak edilmemiş bir durumla karşılaştıklarında, dünyanın her hangi bir yerindeki bir müslüman ya da haksızlığa uğramış başka bir millet gibi destek olabilmektedir. Bu durumun Sincan Uygur Özerk Bölgesi'deki Uygurlar ya da müslümanlar için de böyle olduğu daha iyi bir şekilde ifade edilmelidir. Aksi takdirde bu durum Türkiye-Çin ilişkileri için sorun olmaya devam edecektir.

Şekil 1. Çin'in Türkiye'ye Olumsuz Yaklaşımının Nedenleri

(R. Kutay Karaca, "On the Misperceptions between the Peoples of Turkey and China", 2013).

Şekil 1'de Çin Halkının Türkiye algısı gösterilmektedir. İki ulus arasındaki yanlış anlaşılmalara kuşkusuz gerçekler gibi algılanıyor. İki ülke halkının birbirine karşı oldukça yüksek bir önyargısı mevcuttur. Daha gelişmiş ve daha iç içe girmiş ilişkiler ve kültürel faaliyetler, iki ulusun birbirini daha iyi tanımasını sağlayarak iki tarafın önyargılarını azaltabilir. Bu çerçevede, Türkiye ile Çin daha gelişmiş siyasi, ekonomik ve stratejik işbirliği inşa sürecine girebilirler.

Türkiye, Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan Uygurların siyasi ve kültürel haklarının korunması konusundaki talebini Çin Hükümeti ile paylaştı. Türkiye 1990'dan bu yana, tıpkı Bulgaristan Türklerinin, Türkiye ile Bulgaristan arasında dostluk rolü üstlendiği gibi Uygurların da Çin-Türkiye ilişkilerinde olumlu bir role sahip olmasını beklemektedir. 2011 yılında Türkiye ile Çin, Türk yatırımcılarını Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne yatırım yapmaya teşvik ederek, Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde Çin ile Türkiye için bir kalkınma ve işbirliği ortamı oluşturdular. Bu olumlu gelişmeden kısa bir süre sonra, 2012 yılında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Sincan Uygur Bölgesi'ni, yaklaşık 300 Türk iş adamı ile birlikte ziyaret etti (Çolakoğlu, 2013, s. 32-43). Cumhurbaşkanı Erdoğan, Çin'in bölgedeki gerilimi, yatırım ve ekonomik gelişmelerle yatıştırma politikası doğrultusunda attığı adımı olumlu bularak, Türk işadamlarının bölgenin gelişen sanayisine yatırım yapma çağrısında bulundu (Lavi & Lindenstraus, 2016, s. 119-127). Bu gelişme doğrultusunda iki ülkenin ekonomik ilişkilerini geliştirilmesi hedeflendi. Bu adım ayrıca, iki ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerinde yapıcı bir rol oynaması anlamına geliyordu.

Ağustos 2017'de, Türkiye tarafı, Çin Hükümeti'ni doğrudan hedef alan hiçbir olayın Türkiye'de vuku bulmasına izin vermeyeceğini taahhüt etti (An, 2019). Buna ek olarak, Çin ile siyasi ve ekonomik bağların pekiştirilmesi bağlamında, Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2017 yılında Pekin'de düzenlenen "İpek Yolu" forumuna büyük bir heyetle katıldı. Forumda Türkiye ile Çin, suçluların iadesi, uluslararası karayolu taşımacılığı ve kültür merkezleri kurulması konulu bir anlaşma imzaladılar (Çolakoğlu, 2018). Çok taraflı işbirliğinin ve halklararası ilişkilerin geliştirilmesi, iki ülke arasındaki sorunları çözen en etkili yolu olarak düşünülmektedir.

2017 yılında, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Pekin'e, Türkiye'nin terörle mücadele için Çin ile işbirliği yapacağına dair güvence verdi. Çin Dışişleri Bakanı Wang ile Pekin'de görüşen Çavuşoğlu, "Çin'in güvenliğini kendi güvenliğimiz olarak görüyoruz, Çin'i hedef alan veya Çin'e karşı olan hiçbir faaliyetin Türkiye'de organize edilmesine izin vermeyeceğiz. Ayrıca, Çin'i hedef alan her türlü medya haberlerini de ortadan kaldırmaya çalışacağız." dedi (Reuters, 2017). Benzer şekilde, 2017 yılında Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi, Pekin'de Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüştüğünde, "Çin, İpek Yolu'nun kadim ruhunu geliştirmek ve 'Kuşak ve Yol Girişimi' için yeni iş birliği ortamı oluşturmaya çalışmaktadır." dedi (Turkish Minute, 2017). Türkiye ile Çin'in çok taraflı stratejik işbirliği yapmaya istekli olmasına rağmen, pratikte iki ülke ilişkileri henüz ileri düzeye ulaşmış durumda değil.

Suriye iç savaşının patlak vermesinden sonra, binlerce Uygur'un idlib merkezli Ahrar El Şam örgütüne katıldığı iddia ediliyor (Shih, 2017). Bu iddialar çerçevesinde Çin'i ciddi bir terör tehlikesi sardı ve Çin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde katı politikalar uygulamaya başladı. Birçok ülke Çin'deki bu duruma tepki gösterdi. Çin bazı uluslararası gazetecileri bölgenin mevcut durumunu görmek için Sincan Uygur Bölgesine davet etti, birçok uluslararası gazeteci bölgeyi görmeye geldi, ancak görünen o ki Çin bazı gazetecileri ve ülkeleri bölgenin gerçek durumu konusunda ikna etmeyi başaramadı. Dolayısıyla, her an isyan potansiyeli varmış gibi ciddi baskıcı önlemler almaktansa, kendi vatandaşlarını kazanmak için farklı politikalara sahip olmak bazı ülkeler için daha iyi olacaktır. Görüldüğü gibi, birçok Uygur gerçek Çin vatandaşı olmaya ve Çin'in yükselen gücünden ve refahından yararlanmaya isteklidir. Çin, vatandaşlarını ülkesiyle barışık hale getirebilirse, hiçbir dış güç Çin'e karşı, Çinli azınlıkları kullanamaz ve Çin yükselen refahını ve yaşam koşullarını geliştirmeye devam edecektir.

Demografik olarak dünyanın en büyük ülkesi olan Çin, Türkiye ile siyasi ve ekonomik işbirliği geliştirmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in Türkiye ve Çin işbirliğine yönelik tutumları iki ülke ilişkilerini olumlu etkilemektedir. Ancak, Çin Türkiye'yi, Çin'in iç meselelerine müdahale etmekle ve Uygur ayrılıkçalarına yardım etmekle suçladığı için, iki ülke ilişkileri gerilmektedir. Türkiye için Uygur politikası sadece insani bir boyuta sahiptir, Çin'in iç sorunlarına hiçbir şekilde müdahale olmadığı yönündedir (Temiz, 2014, s. 383-400). Pekin, 2017 yılında bir kez daha, Türkiye'de düzenlenen Çin karşıtı faaliyetlerden ve Uygurlar için çıkarıldığı iddia edilen sahte Türk pasaportlarından kaynaklanan rahtsızlığını ifade edince, Türkiye tarafı da, Türkiye'nin Uygur Sorunu'na sadece insani sorumlulukları çerçevesinde baktığını ve Çin karşıtlığı ile alakası olmadığını beyan etti. Sonrasında, Binali Yıldırım Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı iken 2018'de Pekin'de Çin Ulusal Halk Kongresi Daimi Komitesi Başkanı Li Zhanshu ile görüştüğünde, Türkiye'nin IŞİD ile bağları olan grupların terörist gruplar olduğunu kabul ettiğini ve Türkiye'nin onlarla savaşmakta ısrarcı olacağını ifade etti. Bununla beraber Yıldırım, Türk halkıyla hem soy hem de akrabalık ilişkisi olan Uygurların teröristlerden ayrı tutulması ve Çin gibi böylesine büyük ve gelişmekte olan bir ülkenin, Uygurları insani olmayan hiçbir muameleyle karşı karşıya bırakmaması gerektiğini vurguladı (Sarıkaya, 2018). Ancak hemen ardından Çin'in Ankara Büyükelçisi Deng Li, Türkiye'nin, Çin'in Uygur politikasını eleştirmeye devam etmesi durumunda iki ülkenin ekonomik işbirliğinin risk altında gereceğini ifade etti

(Karadeniz & Toksabay, 2019). Buradan da anlaşılacağı üzere Uygur Sorunu iki ülke ilişkilerinde hala hassasiyetini korumaktadır.

Türk ve Çin halkı arasında yeteri kadar gelişmiş bir iletişim mevcut değil. Hem Çince hem de Türkçe bilen çok az insan var. Çin ve Türkiye haberleri çoğu zaman yabancı medyadan, orijinallikten uzak bir şekilde çevrilmektedir. Dolayısıyla bu durum iki ülke arasında birbirini yanlış anlamaya sefketmektedir. Uygurlar ile Türklerin dilsel, kültürel ve tarihsel ortak ilişkileri var. Bunun yanında, Çin ve Türkiye ilişkilerinde iki ülkenin stratejik işbirliğini ele almayı zorlaştıran bazı etnik ve dini sorunlar var. Ancak Kuşak ve Yol Girişimi işbirliği altında, Çin ve Türkiye, kültürel ve eğitim faaliyetlerini teşvik edebilir, iki ülkenin öğrencileri arasındaki değişim programlarını güçlendirebilir ve Çin ile Türkiye arasında uzun vadeli stratejik işbirliği sağlanabilir (Xue, 2017, s. 144). Ayrıca son zamanlarda bazı Çinli akademisyenler, Çin'in Rusya ile ticari ilişkilerini güçlendirse de, Türkiye ve İran gibi istikrarlı ve yüksek merkez endekslerine sahip diğer stratejik ülkelerin de ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini sıklıkla vurgulamaktadırlar (Liu, Z., Wang Tao, Jung Won Sonn & Chen Wei, 2018, s. 1233-1248). Rusya, Çin'in Orta Doğu ve diğer bazı bölgelerde daha istikrarlı bir konuma sahip olması için tek başına yeterli olamayacağı öngörülebilir. Dolayısıyla, Çin'in Türkiye gibi, bölgedeki önemli ülkelerle de stratejik ilişkilerini geliştirmesi gerekmektedir.

Türkiye ile Orta Asya ülkelerinin derin dil, etnik, kültürel ve dini bağları olduğunu birçok Çinli de kabul etmektedir. Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığını kazanmasının ardından Türkiye ile bu ülkeler siyasi ve ekonomik ilişkilerini daha da güçlendirmiştir. O zamandan beri Türkiye'nin Orta Asya'daki etkisi artmaya devam etmektedir. Orta Asya ülkeleri arasındaki stratejik, ekonomik ve ticari işbirliği, Türkiye'nin Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini derinleştirmektedir. Bu çerçevede, yeni 'İpek Yolu' Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkilerin daha ileri bir safhaya taşınmasına katkı sağlayacaktır (Liu, 2007, s. 66-71). Çin ile Türkiye, iki ülkenin stratejik işbirliğini derinleştirdiğini gösteren terörle mücadele işbirliği anlaşmaları imzaladılar. Adalet ve Kalkınma Partisi Merkez Komitesi üyesi Asım Sancak, Türk hükümetinin Uygur Sorunu konusunda artık gözle görülür derecede net olduğunu söyledi. Uygurlar her şeyden önce Çin vatandaşlarıdır. Bu mesele Çin'in iç sorunu, yabancıların bu iç soruna karışmaya hakkı olmadığını ifade etti (Liu, 2018, s. 13-18). Uygurlar ayrıca Çin'deki 55 etnik azınlıktan biridir. Dolayısıyla herhangi bir dış müdahaleye ihtiyacı olmaksızın Çin bu sorunu tamamen çözebilir. Sincan Uygur Özerk Bölgesi daha istikrarlı ve daha güvenli olursa, Kuşak ve Yol Girişimi'nin daha hızlı inşa edilmesi ve daha güvenli bir şekilde diğer bölgelerle entegre olması sağlanacaktır. Çin ile Türkiye, Türkiye'nin coğrafi konumuna bağlı olarak Kuşak ve Yol Girişimi'ni geliştirme

potansiyeline sahiptir. Öte yandan, Çin ve Türkiye kararlı bir şekilde ABD'nin 'ticaret savaşı' argümanlarına karşı serbest ve engelsiz ticareti desteklediler. Uygur Sorunu ve ticaret açığı iki ülke ilişkilerinde risk faktörü olarak değerlendirilebilir. Ancak, Kuşak ve Yol Girişimi ile Orta Koridor işbirliği bağlamında, Çin ile Türkiye arasındaki ilişkiler hızlı bir şekilde gelişme kaydedecektir. Çin ile Türkiye, Suriye'nin yeniden inşasında ve Ortadoğu'nun geleceğinde de iyi ortaklıklar kurma potansiyeline her zamankinden daha çok sahiptir.

Uygur Sorunu Türkiye ile Çin arasında çözülemez bir mesele olarak görülmemeli ve Çin halkı, Türk Halkının Uygurlara yönelik düşüncelerini yanlış algılamamalıdır. 'Pan-Türkizm' bir bağımsızlık kavramı veya ayrılıkçı gurupları desteklemek değildir. Ayrıca 'Pan-Türkizm'in Türkiye'nin bir devlet politikası olmadığı iyi anlatılmalıdır. Hem Türk hem de Çin halkı batı medyası tarafından oluşturulmuş birçok haberi orjinalinden uzak elde ettiği için de siyasi noktalarda kısmen yanlış ya da abartılı sonuçlara ulaşabilmektedirler. Bu noktada elbetteki Çin'in de daha şeffaf politikalar izlemesi beklenmektedir. Açık ve dürüst olmak, iki ülke medyasının ve iki ülke halkının faydasına olacaktır, dolayısıyla birçok Türk, Uygur Sorunu'nun Çin'in iç sorunu olduğunun farkındadır ve bu sorunun yalnızca Çin tarafından çözebileceğine inanmaktadır (Karaca, 2013, s. 100-120). Elbetteki Çin bu sorunu herhangi bir dış aktörün yardımı olmaksızın çözebilir, çünkü Çin hem uzun bir devlet geleneğine, hem de Çin'deki yaşayan tüm milletleri memnun edebilecek ekonomik ve siyasi güce sahiptir.

Türkiye'nin Şangay İş Birliği Örgütü ile de bağlantılar kurması Çin-Türkiye ilişkileri için büyük önem arz etmektedir. Haziran 2012'de Türkiye-ŞİO ilişkileri, Türkiye'nin bu örgütte Diyalog Ortağı statüsü kazanmasıyla yeni bir boyut kazandı (Eren, 2017, s. 77-94). Türkiye'nin Orta Asya da etkisini artırmaya çalıştığı göz önüne alındığında, Türkiye'nin ŞİO ile resmi temaslar kurmuş olması büyük önem taşımaktadır. Zira Türkiye ŞİO'ile resmi ilişkiler kurmuş ilk ve tek NATO üyesidir. Birbirne rakip olarak da algılanabilecek bu iki örgüt ile aynı anda resmi ilişkiler kurmuş olması Türkiye'yi Avrasya da daha önemli bir aktör haline getirmektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Çin'in, Türkiye'nin tutumundan giderek daha memnun hale geldiği anlaşılabilmektedir. 2017'de Çin Devlet Başkanı Xi Jinping Türkiye ile Çin arasında gelişmekte olan stratejik ilişkilerin önemini vurgulayarak iki ülkenin birbiri için önem arz eden meselere saygı göstermeli, güvenlik ve terörizm konusunda iş birliklerini derinleştirmelidirler dedi. Türkiye'nin Orta Asya ile bağları ve Türkiye-ŞİO ilişkileri Çin'in Kuşak ve Yol girişim kadar "Tek Çin" politikası için de büyük bir önem arz etmektedir.

2.2. Ekonomik Faktörler

2000’li yıllardan beri Çin ile Türkiye arasında siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve akademik ilişkiler hızla gelişmektedir. İki ülke arasındaki ikili ticaret hacmi 2000 yılında 1 milyar dolar olan, 2018’de 28 milyar dolara kadar yükseldi. Çin, 2014 yılında Türkiye’nin üçüncü büyük ticaret ortağı oldu. Ayrıca Türkiye ile Çin arasında gelişen ilişkiler uluslararası aktörlerce de önemle takip edilmeye başlandı (Doster, 2016, s.1-19). Ancak Türkiye yüzde 90 oranında Çin lehine sonuçlanan ve Türkiye’yi ciddi bir dış ticaret açığı sorunu ile karşı karşıya bırakan ikili ticaret hacminden memnun değil. Bu nedenle Türkiye, ticaret açığını azaltmak için Çin’e daha fazla Türk malı ihraç etmek veya Türk işadamlarının daha az Çin malını ithal etmesini sağlamak için alternatif arayışındadır. Uluslararası ticarete iş insanlarını baskı altında bırakmak veya gümrük vergilerini arttırmak ikili ekonomik ilişkiler ve ticaret hacmi üzerinde olumsuz sonuçlar doğursa da, son zamanlarda dış ticaret açığı olan ülkelerin sıklıkla başvurdukları bir yöntemdir.

2010 yılında, Çin Başbakanı Wen Jiabao, Türkiye’yi ziyaret etti. Çin ile Türkiye stratejik ortaklık kurmak için bir anlaşma imzaladı. Sonuç olarak, Türkiye ve Çin nükleer enerjide işbirliği kararı aldı. Ayrıca iki ülkenin ikili ticaret hacminin, 2015 yılına kadar 50 milyar dolara, 2020 yılına kadar ise 100 milyar dolara çıkarılması için yeni hedefler konuldu. İkili ekonomik ilişkilerde yerel para birimlerin (Yuan ve Lira) kullanılmasını yaygınlaştırma amacı dışında, Kars’tan Edirne’ye, Türkiye’nin iki uç kentinde hızlı tren yolu inşası için işbirliği çalışmasına o tarihlerde başlandı (Çolakoğlu, 2013, s. 32-43). Daha sonra iki ülke çok boyutlu projelerde işbirliğini geliştirmeye devam etse de, 2010 yılında hedeflenen 100 milyar dolarlık ticaret hacmi gerçekleşmedi.

Henüz Covid-19’un patlak vermediği bir dönemde, Çin’in Ankara Büyükelçisi Deng Li, Çin’in iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kuruluşunun 50. yıldönümü olan 2021 yılına kadar, iki ülke arasındaki mevcut işbirliğini önemli derecede geliştirmeyi hedeflediğini söyledi. Çin’in Türkiye’nin ihracat hacmini 4 milyar dolardan 8 milyar dolara, Çin’in Türkiye’de olan doğrudan yabancı yatırım stokunu 6 milyar dolara ve Çinli turist sayısını 1 milyona çıkarmaya çalıştıklarını ifade etti (Ocak, 2019). Çin Hükümeti’nin koyduğu bu hedefler ışığında, Türkiye-Çin’in ekonomik ilişkilerinin ilerlemesi hedeflendi, bu hedeflerin gerçekleşmesi durumunda hem Çin’in Türkiye’ye yatırımı artacak, hem de daha çok Çinli turistin Türkiye’yi ziyaret ederek, Türkiye’yi daha iyi anlama şansına sahip olacak. Sonuç olarak bu gelişmeler iki taraf arasındaki dengesiz ekonomik ilişkileri tam anlamıyla çözmesede de iki ülkenin ticaret açığını azaltmada oldukça önemli bir rol oynayacaktır.

2015 yılında, Türkiye'nin Çin'deki toplam yabancı yatırımı 104 milyon dolar iken, Çin'in Türkiye'ye yaptığı yabancı yatırım 642 milyon dolardı. Çin'in dünyadaki tüm yatırımı (107 milyar dolar) ile karşılaştırıldığında, Çin'in Türkiye'ye yaptığı yatırım oldukça az bir paya sahiptir. Bu duruma bakıldığında, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin hâlihazırda hedeflenen düzeye ulaşmadığı açıkça anlaşılabilmektedir (Temiz, 2017). Türkiye ile Çin hızlı gelişen iki ülke oldukları için, iki ülke arasında gelişmiş ekonomik ilişkiler oldukça önem taşımaktadır. İki ülke ortak imalat için de büyük bir avantaja sahiptirler. Avrupa ve Orta Doğu pazarına yakın olduğu için, Türkiye ortak üretilen malların hızlı teslimatı ve düşük lojistik maliyetleri açısından Çin'e önemli avantajlar sunmaktadır.

Bugünkü ekonomik rekabetin ikili ve çok taraflı işbirliği açısından hem olumlu hem de olumsuz sonuçları vardır. Bu bağlamda Çin-Türkiye ticari ilişkilerinin önündeki en büyük zorluklardan biri elbetteki ticaret açığıdır. Diğer bir deyişle, Çin lehine makas giderek açılırken, Çin'in Türkiye'ye ihracatı, Türkiye-Çin ikili ticaretinin neredeyse% 90'ını oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türkiye tarafı, Çin ve diğer Asya ülkeleriyle bu kadar ciddi bir ticaret açığını sürdüremeyeceğini ve hükümetin bazı önlemler alacağını ifade etti (Karadeniz & Toksabay, 2019). Hem Çin hem de Türkiye serbest ve engelsiz ticareti güçlü bir şekilde desteklemektedir. Bu nedenle Türkiye ile Çin'in 'Ticaret savaşları' gibi küresel zorlukların üstesinden gelebilmeleri için, makro ve mikroekonomi alanlarında daha aktif hareket etmeleri gerekmektedir. Bunun yanı sıra, ithalat ve ihracat sürecini basitleştirmek için ortak politikalar izlemeleri ve liberal ekonomik iş birliğini sürdürerek iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğini bir adım daha ileriye götürmeleri, iki taraf için de elzem görünmektedir.

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
2012	2,83	21,30	24,128	-18,46
2013	3,60	24,68	28,29	-21,08
2014	2,86	24,92	27,78	-22,45
2015	2,41	24,86	27,27	-22,45
2016	2,32	25,44	27,76	-23,12
2017	2,93	23,37	26,30	-20,43

2018	2,91	20,71	23,63	-17,80
2019	2,58	18,49	21,08	-15,90

Tablo 1. Türkiye-Çin Dış Ticaret Değerleri (Milyar dolar) (Kaynak: TÜİK).

Yukarıdaki tabloda görülebildiği gibi Çin ile Türkiye'nin ekonomik ve ticari ilişkileri Çin lehine gelişme kaydetmektedir. Türkiye'nin ticaret açığı hemen hemen her geçen yıl daha da artmaktadır. Ancak eğer Çin Hükümeti, Çin pazarına daha fazla Türk ürününün girmesine kolaylık sağlarsa, Türk ihracatçılar Çin pazarı hakkında daha fazla bilgi sahibi olup Çin'e daha fazla Türk malı ihraç ederse, iki ülke arasındaki ticaret kısmen dengelenebilir. İki ülke, ikili ticaret hacimlerini artırmak için karşılaştırmalı üstünlüklere sahip ürünlere yönelmelidirler. Bununla birlikte, Türkiye'nin Çin ile olan ticaret açığının yakın gelecekte çözülmesi mümkün görünmemektedir. İkili ticari ilişkilerde, Türkiye büyük ölçüde Çin'e bor, krom, mermer ihraç ederken; Çin Türkiye'ye makine, elektronik, oyuncak, bilişim teknolojisi ürünü, günlük hayatta kullanılan eşyalar ve deri ihraç etmektedir (Doster, 2016, s.1-19). Çin'in ihracat mallarının ağırlıklı olarak yüksek fiyatlı makine, elektronik, teknoloji ve günlük kullanılan ürünlere dayalı olması ve Çin mallarının sayı olarak Türkiye'nin ihraç ettiği mallardan çok daha fazla olması, Türkiye'nin ticaret açığını her geçen gün artırmaktadır.

2014 yılından bu yana genel stratejisine paralel olarak Çin, 3 büyük ekonomik girişimde liderliği üstlenmiştir. Bu girişimler BRICS Kalkınma Bankası, BRI altyapı fonu ve Asya Altyapı Yatırım Bankası (AAYB)'dir. Çin'i bu girişimleri üstlenmeye zorlayan birkaç önemli faktör var. Dünya ekonomik sisteminin iyileştirilmesi, Asya ülkelerinin ihtiyaç fazlası altyapı talepleri, Asya ülkeleri için yeni altyapı taleplerine duyulan ihtiyaç, Çin ekonomisinin yavaşlamasına yönelik güçlü beklenti ve diğer güçlü ülkelerin ekonomik ve stratejik deneyimlerini geliştirmekte olan ülkelerle paylaşma konusundaki isteksizlikleri olarak tanımlanabilir. Bu etkenler neticesinde 24 Kasım 2014 tarihinde 21 ülkenin katılımıyla Pekin'de AAYB kuruldu. Bankanın kuruluşunda hem Türkiye hem de Çin kurucu üye statüsü aldı (Yavilioğlu, 2016, s. 3-10). Bu proje aynı zamanda Kuşak ve Yol Girişimi için de finansal öneme sahiptir.

Çolakoğlu'nun da vurguladığı gibi, Pekin'in Türkiye'deki Kuşak ve Yol Girişimi için vizyonunu henüz tam anlamıyla tanımlamış olmaması Türk-Çin ilişkilerinin geleceği açısından belirsizlik yaratmaktadır. Ayrıca, Ankara'nın NATO üyeliği ve AB ile ekonomik entegrasyonu da Pekin'i Türkiye'ye yönelik büyük ekonomik stratejisini duyurma konusunda isteksiz bırakmaktadır (Çolakoğlu, 2019). Bu belirsizliğin uzun sürmesi, Çin-Türkiye ilişkilerin olumsuz etkiler. Eğer Türkiye ve

Çin gelecek hedefleri konusunda daha net olurlarsa, iki ülkenin yatırımcıları da büyük ölçekli yatırımlar konusuna daha olumlu yaklaşacaklardır.

Türkiye, altyapı inşaatı, enerji, bilgi, iletişim, finans, havacılık ve mühendislik projelerinde yatırım ve işbirliği yoluyla Asya ve Avrupa'da ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için “Orta Koridor” girişimini önermiştir. Türkiye ile Çin, “Kuşak ve Yol Girişimi” ile “Orta Koridor” işbirliği imzaladılar (Wei, 2017, s.14-19). Türkiye, Orta Asya ülkeleriyle yakın tarihi ve kültürel bağlara sahiptir. Kuşak güzergâhı boyunca pek çok ülke ile tarihi, dini ve kültürel ilişkileri bulunmaktadır. Çin-Türkiye işbirliği, iki ülkenin stratejik ve ekonomik hedefleri, terörle mücadele işbirliği ve Orta Asya ile Orta Doğu'nun istikrarı açısından büyük önem taşımaktadır.

Türkiye, İran, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Kırgızistan arasındaki ticari işbirliğini geliştirmek amacıyla modern “İpek Yolu” nun canlandırılması kavramı ilk kez 2008 yılında gündeme geldiyse de aynı yıl “Uluslararası İpek Yolu Forumu” düzenlendi ve Türkiye “Kervansaray Projesi” adı altında yeni bir proje başlattı. Projenin amacı, bu ülkelerin gümrük işlemlerini kolaylaştırmak ve yol üzerindeki ülkelerin ekonomik ilişkilerini teşvik etmektir (Zou, 2017, s. 131-137). Çin'in Hindistan, Afrika ve Arap denizlerinde büyük ölçüde ABD'nin kontrolünde gerçekleştirdiği deniz taşımacılığına, Türkiye ile işbirliği sayesinde sadece ABD'ye daha az bağımlı hale gelmekle kalmayacak, aynı zamanda Çin malları 2 hafta içinde Avrupa'ya teslim edilebilecek. Ayrıca Türkiye'nin Kuşak ve Yol projesi için bir lojistik merkez olarak yer alabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Türkiye'nin aynı zamanda Çin stratejik ortakları olan İran ve Pakistan'la da gelişmekte olan stratejik ilişkileri mevcuttur. Bu ülkelerle olan ilişkiler bölgesel kalkınmaya büyük ivme kazandıracaktır. Son zamanlarda dile getirilen Çin-Pakistan-İran-Türkiye enerji koridoru (*China-Pakistan-Iran-Turkey energy corridor*) bölgesel kalkınma ve iş birliği için gösterilebilecek önemli bir örnektir (Guo & Wu, 2019, s. 828–841). Bu koridorun Çin'e giden enerji yolunu deniz yoluna göre yaklaşık %50 kısalttığı için kritik bir öneme sahip olacaktır.

Son yıllarda Batı ile zaman zaman sekteye uğrayan siyasi ekonomik ve askeri ilişkilerden dolayı, Türkiye Asya ülkeleriyle daha gelişmiş ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Türkiye Yeniden Asya girişimi başlattı. Bu girişimle Türkiye Çin dışında diğer Asya ülkeleriyle de siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel ilişkilerini güçlendirmeyi hedeflemektedir (Alperen & Ersoy, 2019; Akıncı, 2019). Dolayısıyla Türkiye artık sadece Batı eksenli bir dış politika izlememektedir. Bu politika ile Türkiye Laos, Myanmar, Sri Lanka, Bruney ve Kamboçya da büyükelçilikler açtı. 2013 yılında da MIKTA (Güney Kore, Endonezya, Avustralya

ve Meksika) ile ilişkiler geliştirmek üzere harekete geçti. 2017 yılında ise ASEAN'da sektörel diyalog ortağı statüsünü kazandı. Ancak Türkiye'nin bu bölgeler, ülkeler ve örgütlerle ilişkiler kurması Türkiye'nin mevcut müttefiklerine tamamen yüz çevirdiği anlamına da gelmez (Çolakoğlu, 2019). Asya'da Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı Çin'dir ancak Türkiye'nin Japonya, Güney Kore, Hindistan ve Malezya ile de önemli ticari ilişkileri söz konusudur.

2012 yılında Türkiye ile Çin'in ortak girişimiyle yapımına karar verilen ve Türkiye'de 29 kenti doğrudan ilgilendiren, 30 saatlik yolu 12 saate indirecek olan Edirne- Kars hızlı demir yolları da hızlı bir şekilde devam etmektedir. Bu proje yaklaşık 35 milyar dolara mal olacak ve Kuşak ve Yol projesine entegre edileceği için bu harcamanın büyük bir bölümü de Çin tarafından desteklenecektir. Çin aynı zamanda 22 milyar dolarlık Bakü-Tiflis Kars demir yolu projesine de büyük finansal destek sağlamıştır. Bunun yanı sıra, Huawei de 2002 yılından beri Türkiye de faaliyet göstermekte ve %85 Türk olmak üzere 1000 kişiye yakın istihdam sağlamaktadır (Alperen & Ersoy, 2019; Akıncı, 2019). Ayrıca 2021 Mart ayı itibarıyla Xiaomi, Türkiye'de üretime başladı. Xiaomi yaklaşık 2000 kişilik bir istihdam sağlayarak, yılda 5000 adet akıllı telefon üretmeyi hedeflemektedir (Hürriyet, 2021).

2012 yılında Türkiye Sincan Uygur Özerk bölgesinde Türk Ticaret Merkezi ile Çin-Türk Sanayi Bölgesi kurdu ve Türk yatırımcıların Çin'ne yatırım yapmaları sağlanmaya çalışıldı, ancak ucuz elektrik, ucuz insan gücü ve ucuz elektrik gibi önemli olanakları sağlandığı halde hem Türk Ticaret Merkezi hem de Çin-Türk Sanayi Bölgesi büyük oranda boş kaldı. Bunun başlıca sebepleri olarak Çin'in bölgesel olarak değişen siyasi yaklaşımı ve Türklerin Çin pazarına henüz çok aşına olmadığı sayılabilir. Ancak son zamanlarda bir çok Çinli firma Türkiye'ye yatırım yapmaya çalışmaktadır. Bunlar arasında İstanbul-Ankara hızlı tren hattını yapan CNR, CNTIC, ZTE, Huawei, Xiaomi, Oppo ve Lenovo gibi şirketleri örnek olarak verilebilir. Bu gibi gelişmeler de elbette Türkiye'nin ticaret açığını azaltmada önemli rol oynamaktadır. Sonuç olarak iki ülke ekonomik ilişkilerinin daha üst bir seviyeye ulaşması için, Çin'in de, Türk ürünleri için gümrük tarifelerini düşürmesi ve daha fazla Türk malının Çin pazarına, özellikle de Sincan Uygur Özerk Bölgesi pazarına girmesine ayrıcalık tanınmalıdır.

2.3. Kültürel Faktörler

Türkiye-Çin kültürel ilişkileri uzun bir tarihe sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu ile Ming Hanedanlığı arasındaki kültürel ilişkiler, 15. ve 16. yüzyıllarda birbirlerine kültürel hediyeler göndermek suretiyle, elçi düzeyinde gerçekleşti

(Fidan, 2011, s. 275-287). İki ülke coğrafi olarak birbirinden uzak olduğu için kültürel ve geleneksel yapıları nispeten birbirinden uzaktır. Siyasi ve ekonomik ilişkilerde olduğu gibi, iki ülkenin kültürel ilişkileri de uzun süre büyük ilerleme kaydedilemedi.

Ancak son yıllarda iki ülkenin kültürel ilişkilerinde önemli gelişmeler oldu. İki ülkedeki kültürel faaliyetler, iki ülke insanını yakınlaştırmada önemli rol oynamaktadır. Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile dönemin Çin Devlet Başkanı Yardımcısı Xi Jinping'in 2012 yılında, Türkiye'de 'Çin Kültür Yılı' kutlamaları ile Çin'de 'Türk Kültür Yılı' kutlamaları sırasında verdiği mesajlar oldukça önemlidir. İki liderin ifade ettiği gibi, iki ülke kültürel ilişkilerini geliştirmeli, iki ülkenin birbirini daha iyi tanıması ve birbirlerinin kültür ve geleneklerini daha iyi anlamaları sağlanmalıdır. Cumhurbaşkanı Erdoğan Temmuz 2019'da Çin'i ziyaret ettiğinde, "Çin Halkının 'Çin Rüyası' gibi, bizim de 'Türk Rüyamız' var. Çin'in, Çin Halk Cumhuriyetinin 100. Kuruluş yıldönümü olan 2049 hedefleri var. Türkiye Cumhuriyeti'nin de 100. Kuruluş yıldönümü olan 2023 hedefleri var. Bu hedefler, Türkiye ile Çin'in, gelecek adına ortak bir vizyona sahip olduklarının bir kanıtıdır. İkili ilişkilerimizde artan işbirliği, toplumlarımız arasındaki etkileşimi yoğunlaştırmakta ve turizm alanında önemli kazanımlar sağlamaktadır. Sayın Xi Jinping ile önümüzdeki yıllarda 1 milyon Çinli turisti Türkiye'de ağırlama hedefi koyduk, bu hedef ilişkilerimizin gelişmesine olumlu katkı sağlayacaktır." İfadesinde bulunarak iki ülkenin geleceğe yönelik benzer hedeflere sahip olduğunu vurguladı (Sabah, 2019). Turizmin iki ülke arasındaki ilişkilere olumlu etki yapacağı ve iki ülke arasındaki memnuniyetsizliğin bir başka nedeni olan Türkiye'nin ticaret açığını bir nebze de olsa dengeleyebileceği için, daha çok Çinli turist Türkiye'ye gelmesi büyük önem taşımaktadır. Turizm ile birlikte kültür ve eğitim faaliyetleri de iki ülke halkının birbirileri arasındaki benzerlik ve farklılıkları görme imkânı sunacaktır. Neticede, bu gelişmeler iki ülke arasında var olan önyargıları da önemli derecede azaltacak potansiyele sahiptir.

Günümüzde Türk ve Çinli akademisyenlerin en büyük sorunlarından biri dil engelidir. Hem Çinli hem de Türk akademisyenler, iki ülkenin siyasi ve ekonomik gelişmelerini anlamak, eleştirmek veya analiz etmek için daha çok batılı kaynakları kullanıyor. Dolayısıyla Çinli ve Türk akademisyenlerin araştırmalarını Türkçe veya Çince yapamadıkları durumlarda zaman zaman İngilizce yayımlamayı tercih etmeleri oldukça önemlidir. Böylece sorunu kısmen çözebileceği gibi, iki ülke bilim adamlarının bilgiyi gerçek kaynaklardan almaları da sağlanmış olacak (Karaca, 2013, s. 100-120). Daha fazla Türk araştırmacı Çince yazabilseydi veya daha fazla Çinli bilim insanı Türkçe yazabilseydi kuşkusuz çok daha etkili olurdu, ancak iki ülke akademisyenlerinin ya da araştırmacılarının kısa

vadede dil engelinden kurtulmaları mümkün görünmemektedir. Ancak, İngilizce yazmak, iki ülke akademisyenlerinin uzun vadede yanlış tercüme veya yanlış anlaşılma sorunlarını büyük ölçüde çözüme kavuşturacaktır.

Çin-Türkiye ilişkilerinde vurgulanması gereken bir diğer olumsuz unsur da medyadır. Son yirmi yıldan beri, Türk medyasında Çin ile ilgili haberlerin % 90'ı Çin'in ekonomik büyümesi ve Çin'in ekonomik büyümesinin, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına sağlayacağı katkı üzerine yapıldı. 2009 yılında bile, Türk ana akım ve alternatif medyasında Çin ile ilgili olumsuz haberler çok az yapıldı. Bu süre zarfında Türk medyası Batı medyasından oldukça etkilendi, elbetteki zaman zaman olumsuz haberler ve yorumlara da yer verildi (Karaca, 2013, s. 100-120). Hem Türkiye hem de Çin medyası haber üretim sürecinde büyük ölçüde batı medyasına bağımlı durumdadırlar. İki ülke Medyası tarafından verilen mesajların çoğu iki ülkenin birinci el mesajları değildir. Dolayısıyla Batı medyasından çıkan haberler, gerçek haberlerin yanlış anlaşılmasına yol açacak bir potansiyeline sahiptir. Gerçeklerin yanlış anlaşılmasını en aza indirmek için iki tarafın haber yapma sürecinde daha dikkatli olması elzemdir.

Üniversite	Program	Bulunduğu Şehir	Kuruluş Yılı
Ankara Üniversitesi	Sinoloji	Ankara	1935
İstanbul Üniversitesi	Çin Dili ve Edebiyatı	İstanbul	2015
Erciyes Üniversitesi	Çin Dili ve Edebiyatı	Kayseri	1998
Okan Üniversitesi	Çince Mütercim ve Tercümanlık	İstanbul	2005

Tablo 2. Türkiye'de Mevcut Çin Dili, Kültürü ve Yüksek Öğretim Programları

Tablo 2, Türkiye'deki mevcut Çin dili ve kültürü programlarını göstermektedir. Kültürel etkileşim ışığında, Ankara Üniversitesi'ndeki Sinoloji bölümü dışında, Türkiye'de Çin dili ve edebiyatı bölümleri ve Konfüçyüs Merkezleri açıldı. Türkiye'de açılan dil ve edebiyat bölümleri ile Konfüçyüs Merkezleri'ne paralel olarak Çin'in de, Çin'de daha fazla Türk dili ve kültürü bölümleri veya Türk kültür merkezleri açması beklenmektedir. Buna bağlı olarak, iki ülkede akademik ve öğrenci değişim programları karşılıklı olarak artırılmalıdır

(Karaca, 2013, s. 100-120). Çin, Türkiye'nin Çin'de açık olan yada açılacak olan dil ve kültür merkezlerini desteklemezse, Çin halkının önyargısı uzun süre devam edecektir. Buna paralel olarak, karşılıklı anlayış ve öğrenme, önyargılardan kurtulma ve iki ülke halkının birbirlerinin kültürlerini, geleneklerini ve sosyal yapılarını öğrenmek daha uzun yıllar alacaktır.

Üniversite	Bulunduğu yer	Kuruluş Yılı
Ortadoğu Teknik Üniversitesi	Ankara	2008
Boğaziçi Üniversitesi	İstanbul	2010
Okan Üniversitesi	İstanbul	2013
Yeditepe Üniversitesi	İstanbul	2017

Tablo 3. Türkiye'deki Konfüçyüs Enstitüleri

Tablo 3'te görüldüğü gibi Çin şu ana kadar Türkiye'de dört Konfüçyüs Enstitüsü kurmuştur. Bu Konfüçyüs Enstitülerinin amacı, Çin ve Türkiye arasındaki eğitim ve kültür alışverişi alanındaki işbirliğini güçlendirmek, Türkiye'de Çince öğretiminin gelişimini desteklemek ve teşvik etmek, iki ülke için karşılıklı anlayış ve dostluk fırsatları sağlamak, Türk Halkı ve Türk öğrencilerinin Çin'i ve Çin kültürünü anlamalarına yardımcı olmaktır (Xinhua, 2008). Bu anlamda, Türkiye gibi Çin'in de iki ülke halkının karşılıklı olarak birbirlerinin kültürel değerlerini tanınmasına yardımcı olmak için, Çin'in farklı bölgelerinde Türk dili bölümleri ya da Türk kültür enstitüleri açması iki ülke ilişkileri bağlamında büyük bir ihtiyaç niteliğindedir.

Çin ile Türkiye, Asya'nın iki ucunu birbirine bağlayan iki önemli ülkedir. İki ülkenin insanları birbirini ne kadar çok tanırsa, iki ülkenin halkının bir araya gelerek iş birliği ve ortak faaliyetler düzenleme şansı o kadar artacaktır. Böylece iki ülke birbirini daha iyi tanıyabilir ve temel meselelerini daha iyi anlayıp çözüme kavuşturabilir. Türkiye'de de Konfüçyüs Merkezleri, üniversitelerdeki Çince dil bölümleri, yeni Çin Bankaları, Çin restoranları, iş dernekleri ve Türkiye'ye gelen Çinli turist sayısı önemli ölçüde artıyor. Dolayısıyla Turizmin gelişimiyle birlikte iki ülkenin kültürel ve ekonomik ilişkileri daha ileri düzeye çıkabilir, kültürel çatışmalar ve ekonomik dengesizlikler azaltılabilir. Türkiye, Çinli turistler için yeni ve keşfedilmemiş bir destinasyon niteliğindedir. İyi bir bilgilendirme ile Türkiye daha çok Çinli turist çekilebilir. 2018'de, Çin'de 'Türk Turizm Yılı' düzenlendi. Aynı yıl çok sayıda Çinli turist Türkiye'yi ziyaret etti. 'Türk Turizm Yılı',

iki ülkenin sosyal ve kültürel ilişkilerinin gelişmesine önemli katkılarda bulundu. Çin Devlet Başkanı Xi 2018’de, “Çin, Türk tarafını 2018’de, Çin’de bir ‘Türk Turizm Yılı’ düzenlemeye davet ediyor. Ayrıca Çin, Türkiye’ye insanlar arası etkileşimi artırmak, karşılıklı kültürel merkezler ve kültürel faaliyetler düzenlemek için fırsatlar sunmaktadır.” ifadesinde bulundu (Li, 2017).

3. Sonuç

Türkiye ile Çin ilişkilerinin gelişmesinde sadece Çin ile Türkiye arasında bazı siyasi ve ekonomik iç faktörler değil, ABD, Avrupa Birliği ve NATO gibi dış faktörlerin de önemli etkisi vardır. Dış faktörlerin etkisi daha çok Türkiye ile Çin ilişkilerinin stratejik, güvenlik ve askeri boyutunu etkilerken, iç faktörler, dış faktörlerin etkilediği alanlara ek olarak, siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri de etkilemektedir. Uygur Sorunu ve ticaret açığı gibi iç faktörlerin yanı sıra, iki ülke arasında güven eksikliği ve iki ülkede hem Türkçe hem de Çince konuşabilen yeteri kadar Çinli ve Türk’ün olmayışı da oldukça büyük bir eksiklik. Uygurların Türk halkıyla dilsel, kültürel ve tarihi ortak değerleri olmasına rağmen, henüz iki ülkeyi siyasi anlamda yakınlaştırma potansiyeline sahip değildir. Aksine Uygurların ya da Uygur Sorununun iki ülkenin stratejik iş birliği için sıklıkla negatif bir etkiye sebebiyet verdiğini söylemek yanıltıcı olmayacaktır. Ancak Kuşak ve Yol girişimi, Şangay İş Birliği Örgütü ve etkili kültürel ve eğitim faaliyetlerinin yardımıyla bu sorunlar çözülebilir. Bu nedenle, Çin ve Türkiye iki ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerini geliştirmelidir. Daha da önemlisi, iki taraf iki ülkenin diplomatik meselelerinde güvene dayalı ilişkiler geliştirmeli, insanlar arası ilişkileri güçlendirmek için çok taraflı kültürel faaliyetler düzenlemeli ve iki ülke halkının birbirlerini daha yakından tanımalarını sağlamalıdır. Bu gelişmeler doğrultusunda, Çin Türkiye’nin eşsiz coğrafi konumundan yararlanarak, asrın en önemli projelerinde olan Kuşak ve Yol Girişimi’ni başarılı bir sonuca ulaştırabilir.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- 📖 Akdağ, Z. (2019) “Türkiye-Çin İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi,” *Hafıza*, 1 (1), 40-57.
- 📖 Akdağ, Z. (2019) “Türkiye-Çin İlişkilerinde Kuşak e Yol Girişimi’nin Önemi,” *Birey ve Toplum*, 9 (17), 65-95.
- 📖 Akıncı, B. (2019) “Turkey launches Asia Anew initiative to move closer with Asian countries,” *Xinhua Spotlight*, August 13, 2019. Erişim Tarihi: 28 Nisan 2020, http://www.xinhuanet.com/english/2019-08/13/c_138304255
- 📖 Alperen, Ü., Ersoy, E. (2019) “Turkey and Asia Anew: A Foreign Policy Initiative in Passing,” October 18, 2019. Erişim Tarihi: 1 Nisan 2020, <https://thediplomat.com/2019/10/turkey-and-asia-anew-a-foreign-policy-initiative-in-passing/>
- 📖 An, B. (2019) “Trust highlighted in Turkey ties,” *China Daily*, July 03, 2019, Erişim Tarihi: 4 Nisan 2020, <http://www.chinadaily.com.cn/a/201907/03/WS5d1bab0aa3105895c2e7b428.html>
- 📖 Ataman, M. (2018) “2018’de Dış Politika, 2018’de Türkiye,” *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Perspective*, Aralık 2018, İstanbul, s. 67-69.
- 📖 Chen, Y. (2020) “Developments in China–Turkey Relations: A View From China,” *Critical Sociology*, 46 (4-5), 777-787.
- 📖 Çolakoğlu, S. (2019) “Turkey’s Asia Anew Initiative: Assessment and Shortcomings,” October 15, 2019. Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2020, <https://www.mei.edu/publications/turkeys-asia-anew-initiative-assessment-and-shortcomings>
- 📖 Çolakoğlu, S. (2019) “China’s Belt and Road Initiative and Turkey’s Middle Corridor: A Question of Compatibility,” *Middle East Enstitute*, January 23, 2019. Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2020, <https://www.mei.edu/publications/chinas-belt-and-road-initiative-and-turkeys-middle-corridor-question-compatibility>
- 📖 Çolakoğlu, S. (2018) “Turkey-China Relations: From Strategic Cooperation to Strategic Partnership” *Middle East Institute*, Mart 20, 2018. Erişim Tarihi: 20

Temmuz 2019, <https://www.mei.edu/publications/turkey-china-relations-strategic-cooperation-strategic-partnership>

- 📖 Çolakoğlu, S. (2013) "Turkey-China Relations: Rising Partnership," *Middle East analyse*, 5 (52), 32-43.
- 📖 Doster, B. (2016) "The Developing Relations between Turkey and China Since 2005," *Sociology of Islam*, 4 (3), 1-19.
- 📖 Egeli, S. (2013) "Turkey's ballistic missile program," *Ortadoğu Analiz*, 5 (58), 31-32.
- 📖 Eren, E. (2017) "Shanghai Cooperation Organization and Future Perspective in Turkish Foreign Policy," *Strategic Public Management Journal*, 3 (5), 77-94.
- 📖 Ergenç, C. (2015) "Can Two Ends of Asia Meet? An Overview of Contemporary Turkey-China Relations," *East Asia*, 32 (3), 289-308.
- 📖 Fidan, G. (2011) "Ming Tarih Kayıtlarına Göre 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu – Ming Çin'i İlişkileri," *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30 (Sonbahar), 275-287.
- 📖 Göktepe, C., S. Seydi, (2015) "Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası," (Turkish Foreign Policy in the Early Cold War Era), *Bilig*, Kış (72), 197-222.
- 📖 Guo, F., Huang, C., Wu, X. (2019) "Strategic analysis on the construction of new energy corridor China–Pakistan–Iran–Turkey," *Energy Reports*, (5), 828–841.
- 📖 Güngörmez, O. (2018) "Türkiye-AB ilişkileri, 2018'de Türkiye," *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, Aralık, İstanbul, s. 87.
- 📖 Hürriyet, (1999) "Çin'le yeni dönem," 4 Şubat 1999. Erişim Tarihi: 4 Eylül 2020, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/cinle-yeni-donem-39071626>
- 📖 Hürriyet, (2021) "Xiaomi Türkiye'de üretime başladı", Hürriyet, 29 Mart 2021. Erişim Tarihi: 30 Mart 2021, <https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/xiaomi-turkiyede-uretime-basladi-41774734>
- 📖 Karaca, R.K. (2013) "On the Misperceptions between the Peoples of Turkey and China," *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)* 7 (1) 100-120.

- 📖 Karadeniz, T., Toksabay, E. (2019) "China's envoy says Turkish Uighur criticism could hit economic ties," Reuters, Mart 01, 2019. Erişim Tarihi: 4 Mart 2019, <https://www.reuters.com/article/us-china-turkey-xinjiang/chinas-envoy-says-turkishuighur-criticism-could-hit-economic-ties-idUSKCN1QI4C0>
- 📖 Karakuş, A. (2003) "Bir Şiir de Çin Başbakanından," Milliyet. 15 Ocak 2003. Erişim Tarihi: 7 Haziran 2020, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/bir-siir-de-cin-basbakani-ndan-5192426>.
- 📖 Köprülü, K. (2009) "Paradigm Shift in Turkey's Foreign Policy," The Brown Journal of World Affairs, 16 (1), 185-201.
- 📖 Lavi, G., Lindenstrauss, G. (2016). China and Turkey: Closer Relations Mixed with Suspicion. Strategic Assessment, 19 (2), 119-127.
- 📖 Li, Q. (2017) "China, Turkey to Strengthen Cooperation under the Belt and Road Initiative," CGTN, May 13, 2017. Erişim Tarihi: 11 Mart 2020, https://news.cgtn.com/news/3d6b7a4d31677a4d/share_p.html
- 📖 Liu, F. (柳丰华) (2007) "The New 'Silk Road' and the Geopolitics of Contemporary Central Asia," International Forum, 9 (6), 66-71 《新“丝绸之路”与当代中亚的地缘政治》·载《国际论坛》2007年11月, 第9卷, 第6期, 第66-71页
- 📖 Liu, X. (刘欣), (2018) Turkey and the "Belt and Road Initiative", International Research Reference, (7), 13-18. 《土耳其与“一带一路”倡议》·载《国际研究参考》2018年第7期, 第13-18页。
- 📖 Liu, Z., Wang T., Jung W. S., Chen W. (2018) "The structure and evolution of trade relations between countries along the Belt and Road," Journal of Geographical Sciences, 28 (9), 1233-1248.
- 📖 Melissen, J. (2005) The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations, New York, Palgrave Macmillan.
- 📖 Ocak, G. (2019) "Büyükelçi Deng Li, 'Türkiye-Çin İşbirliği' toplantısında konuştu: Huawei'ye baskı adaletsiz ve ahlaksız," May 19, 2019. Erişim Tarihi: 1 Haziran 2020, <https://tr.sputniknews.com/columnists/201905291039194579-buyukelci->

dengi-li-turkiye-cin-isbirligitoplantisinda-konustu-huaweiye-baski-adaletsiz-ve-ahlaksiz/

- 📖 Official Website of Ministry of Foreign Affairs of Turkey, "Turkey's Multilateral Transportation Policy," Erişim Tarihi: 10 Temmuz, 2019, https://www.mfa.gov.tr/turkey_s-multilateral-transportation-policy.en.mfa
- 📖 Oran, B. (1996). Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar, Ocak 1996, s. 354-370.
- 📖 Öniş, Z. (2011) "Multiple Faces of the New Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique," *Insight Turkey*, 13 (1), 47-65.
- 📖 Peng Y. (2015) "Missile Sale to Turkey Confirmed," *China Daily*, Renmin Wang, March 19, 2015. Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2020, <http://en.people.cn/n/2015/0319/c90786-8865372.html>
- 📖 Rehn, O. (2008) "Turkey's economic integration with the EU: A case of win-win interdependence," in Adam Hug, eds., *Turkey in Europe: The economic case for Turkish membership of the European Union*, pressed by the foreign policy center, London, UK, s. 21-25.
- 📖 Reuters, (2017) "Turkey Promises to Eliminate Anti-China Media Reports," August 03, 2017. Erişim Tarihi: 10 Haziran 2020, <https://www.reuters.com/article/us-china-turkey/turkey-promises-to-eliminate-anti-china-media-reports-idUSKBN1AJ1BV>
- 📖 Sabah, (2019) "Kuşak ve yol projesi Çin ile ortak rüyamı," *Sabah Daily*, July 03, 2019. Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2019, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/07/03/kusak-ve-yol-projesi-cin-ile-ortak-ruyamiz>
- 📖 Sancak, K., Yılmaz N. (2018) "Vision Change and Foreign Supports in Turkey's Foreign Policy," *The Journal of International Scientific Researches*, 3 (2), 123-131
- 📖 Sarıkaya, M. (2018) "Binali Yıldırım ile Pekin Gesizi/Uygur Hassasiyeti," 5 Aralık 2018. Erişim Tarihi: 10 Ekim 2020. <https://www.haberturk.com/herbolgeden-bir-belediye-mhpye-2248291>

- Shih, G. (2017) "Uighurs fighting in Syria take aim at China," AP Exclusive, December 23, 2017. Erişim Tarihi: 20 Şubat 2019, <https://www.apnews.com/79d6a427b26f4eeab226571956dd256e>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı, (2020) "Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi", 12 Şubat 2020. Erişim Tarihi: 23 Haziran 2020, <https://www.ab.gov.tr/111.html>
- Temiz, K. (2017) "Türkiye-Çin İlişkileri," (SETA Analiz), Nisan 2017 (196) Erişim Tarihi: 1 Haziran 2020, pdf is available on, <https://setav.org/assets/uploads/2017/04/TRCin.pdf>
- Temiz, K. (2014) "Türkiye'nin Asya-Pasifik Politikası," (SETA), Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Türk Dış Politikası Yıllığı, s. 383-400.
- Turkish Minute, (2017) "Ankara promises Beijing to eliminate anti-China stance in Turkish media," August 03, 2017. Erişim Tarihi: 4 Haziran 2020, <https://www.turkishminute.com/2017/08/03/ankara-promises-beijing-to-eliminate-anti-china-stance-in-turkish-media/>
- Uzgel, İ. (2007). "Türk Dış Politikası Yazımında Siyaset, Ayrışma ve Dönüşüm," Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Çalışmaları ve Eğitimi Kongresi Tutanakları, Uluslararası İlişkiler (19-21 Nisan 2007)
- Ünay, S. (2010) "Economic Diplomacy for Competitiveness: Globalization and Turkey's New Foreign Policy," Perceptions, 15 (3-4), 21-47.
- Wei, M. (魏敏), (2017) "The Risks and Countermeasures of China-Turkey International Capacity Cooperation in the Context of "One Belt One Road", International Economic Cooperation, (5), s.14-19
- 《“一带一路”背景下中国—土耳其 国际产能合作的风险及对策》, 国际经济合作 · 2017 年第 5 期, 第14-19 页。
- Xinhua, (2008) "Turkey and China sign an agreement to establish a Confucius Institute", "China Overseas Chinese Network" March 19, 2008. 《土耳其与中国签署合作 建立孔子学院协议》, 《中国侨网》年 3 月 19 日, Erişim Tarihi: 4 Eylül 2020, <http://www.doc88.com/p-7082016129777.html>
- Xue J. (2017) "China-Turkey relations in the context of the Belt and Road Initiative," Law and Society, (July),144-145.

- 📖 Yavilioğlu, C. (2016) “Çin Öncülüğünde Yeni Bölgesel Finansal Mimari Oluşturma Çabaları: Tek Kuşak-Tek Yol Projesi,” *Maliye Dergisi*, (170), 3-10
- 📖 Yeşiltaş, M. (2009). “Soft Balancing in Turkish Foreign Policy: The Case of The 2003 Iraq War,” *Perceptions*, 14 (1), 25-51.
- 📖 Yıldırımçakar, E. (2019) “Kuşak ve Yol Girişimi Bağlamında Çin’in Normatif Güç İnşası ve Türkiye-Çin İlişkileri,” *ULİSA, Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 3 (2), 145-169.
- 📖 Yılmaz, Ö. (2002) “Uygur’u görün sorun varsa çözelim,” *Milliyet*, 30 Mayıs 2002. Erişim Tarihi: 7 Haziran 2020, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/uygur-u-gorun-sorun-varsa-cozelim-5214835>
- 📖 Zou, Z. 邹志强: (2017) “China and Turkey's International Production Capacity Cooperation in the Context of the Belt and Road Initiative,” *Journal of Northwest University for Nationalities* (6), 131-137, 《“一带一路”背景下中国与土耳其的国际产能合作》·载《西北民族大学学报(哲学社会科学版)》第6期, 第131-137页.

İzmir'deki Kutsal Ziyaret Yerlerinde Dağ Kültünün İzleri *The Traces of Mountain Cult in Holy Visiting Places in İzmir*

Gökçe Zeynep GÜZEY*

Özet

Dağlar hem mitolojik anlatılarda hem de semavi dinlerde kutsal kabul edilmiş ve önemli bir konuma sahip olmuştur. Dünyanın kozmik merkezi, vahyin ulaştığı yer veya tanrı ikametgâhı gibi işlevleri olduğuna inanılan dağlar özellikle yükseklikleri sebebiyle bütün toplumlarda yüceliğin sembolü olarak görülmektedir. Eski Türkler de yükseklikleri ve Gök Tanrı'ya yakınlığı dolayısıyla dağları yüce bir varlık olarak kabul etmişler ve ölen atalarını dağlara gömmüşlerdir. Atalar kültü ve dağ kültürünün birleştiği bu uygulama zamanla veli kültürüyle birleşerek dağ ve tepelerde bulunan türbe ve yatırları ziyaret geleneğine dönüşmüştür. Bu bağlamda çalışmada dağ kültürünün farklı toplumlarda nasıl yer aldığına değinilmiş ve Türk toplumunda geçmişten günümüze dek benimsenmiş çeşitli inanç ve uygulamaların neler oldukları ve işlevleri ele alınmıştır. Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi İzmir'de de dağ ve tepelerde pek çok kutsal ziyaret yeri bulunmaktadır. Çalışmamız kapsamında İzmir'de dağ ve tepelerde bulunan kutsal ziyaret yerlerindeki inanç ve uygulamalar tespit edilmiş ve dağ kültürüyle ilişkileri bağlamında incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Dağ Kültü, İzmir, atalar kültü, inanç, kutsal ziyaret yerleri.*

Abstract

Mountains have been considered sacred in both mythological narratives/legends and celestial religions and had a significant status. Mountains, which are believed to have functions such as the celestial/cosmic center of the world or the place where divine revelation comes, or the house of God, are recognized/acknowledged/seen as symbols of magnificence in all societies, due to their eminence. Since the mountains are high and close to "Gök Tanrı" (Tengri), the ancient Turks regarded the mountains as almighty beings, where they buried their deceased ancestors. By the time, this practice, in which the cult of ancestors and the cult of the mountain incorporate/integrate, also incorporated with the cult of the "veli" (a "friend of God) and became a tradition of visiting sepulchers and the mausolea of "yatır" (entombed saints) on the mountains and hills. In this

* Dr., İzmir Ekonomi Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, İzmir/ Türkiye, gokce.z.ozatalay@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2101-4618.

study, the concept of emerging the mountain cult in different societies was explained and the beliefs and practices adopted in Turkish society both in the past and present and their functions were discussed. As in many parts of Anatolia, in the mountains and hills around İzmir, there are also many sacred places that people visit. Within the scope of our study, the beliefs and practices in the sacred places of visit in the mountains and hills around İzmir were determined and their relations with the mountain cult were examined.

Keywords: *Mountain cult, İzmir, ancestor cult, belief, holy visiting places.*

İnsanoğlu, ilkel dönemlerden itibaren tanrıyla iletişim kurmaya çalışmış ve bu iletişimi kurarken tabiatın imkânlarından faydalanmıştır. En eski inanç sistemlerinde dahi karşımıza çıkan bu iletişim çabası, ilkel insanın isteklerine kavuşabilme ve korkularından arınma gibi temel içgüdüsel hislerinin karşılanması amacıyla dayanmaktadır. Her şeyi yoktan var edebilen ve tabiata hükmeden Tanrı'ya hürmetini göstermek için elinden geleni yapan insan; Tanrı'ya yakın olmak ve onun kutsal mahiyetinden faydalanmak için "su", "ateş", "ağaç", "taş" ve "dağ-tepe" gibi kült niteliği taşıyan doğa unsurlarına karşı adaklar adanmış ve yaratıcısını hoşnut ederek gazabından kaçınmak istemiştir. Özellikle gök ile ilgili olaylara dayalı felaketler tanrının kızgınlığına yorumlanmış ve insanoğlunun ulaşamayacağı kadar yüksek bir yerde olduğu düşünülen yaratıcının göğün katlarında veya dağ gibi yüksek mekânlarda yaşadığı düşünülmüştür.

Göğün sonsuzluğuna ve derinliğine olan inanç insanın ilk tanrısını gökte ve göğe yakın yerlerde aramasına sebep olmuştur. Dağlar ve tepeler de, göğe yakın olmaları sebebiyle tarihin eski çağlarından beri kutsal kabul edilmiş, tanrının yüceliğini ve aşkınlığını gösteren tabiat unsurları olarak görülmüşlerdir. Özellikle eski toplumlarda dağlar ilahların yaşadığı yerler olarak düşünülmüştür. Eski Yunan'da Olympos Dağı tanrıların evi olarak bilinmektedir. Dağların bulunmadığı yerlerde ise insanlar, kule gibi yüksek yapılar inşa ederek tanrıya yakın olma ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır. Buna örnek olarak Babil Kulesi, ziguratlar ve piramitleri göstermek mümkündür. Dağlar; uzak, ulaşılmaz ve görkemli olmaları sebebiyle her zaman tanrının gücünün yeryüzündeki timsali olarak kabul görmüşlerdir (Harman, 1993, s. 400).

Tarihte bilinen ilk uygarlıklara ait belgelerde tanrıların dağlarda yaşadıklarına inanıldığı görülmektedir. Hikmet Tanyu; Sümerler, Mısırlılar, Samiler, Çinliler, Babiller ve Hintliler gibi pek çok eski toplumda dağların tanrıların mekânı olarak kabul edildiğini ve bu dağlarda ayin ve törenlerin düzenlendiğini belirtmektedir (Tanyu, 1973, s. 5-6). Kutsal varlıkların ve ilahi işaretlerin tezahür ettiği yüksek

tepeler ve dağlar, bazı din ve inançlarda ilahi bir mahiyet taşır. Kitabî dinlerde de dağların kutsallığı sık sık vurgulanmıştır. Ömer Faruk Harman'ın aktardığına göre; Sina Dağı, Yahudilikte ve İslam'da Hz. Musa'nın Tanrı ile görüştüğü yer olarak kabul edilir ve kutsaldır. Hıristiyanlara göre Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği Calvaire tepesi; dünyanın merkezi, semavi dağın zirvesi ve Hz. Âdem'in yaratılıp defnedildiği yer olarak kabul edilmektedir. Hz. Muhammed kendisine vahiy gelmeden önce Hira Dağı'nda ibadet ve tefekkür etmektedir. Müslümanlar tarafından farz kabul edilen Hac ibadetinin ana esaslarından biri Arafat Dağı'na çıkmaktır. Ayrıca Uzakdoğu kültüründe "Himalaya" dağların kralı, "Meru" dünyanın eksenini ve "Kailâsa" Tanrı Şiva'nın ikamet ettiği yer olarak görülmekte, Tibet inançlarında ise dağlar, göğün direkleri veya yerin kazıkları, hatta ülkenin ilâhları olarak kabul edilmektedir. Çin imparatorları tanrıya kurbanlarını dağ zirvelerinde kesmiştir, Japonlarda dağ ifade eden "kami" kelimesi aynı zamanda "ilah" demektir (Harman, 1993, s. 400-401). Dünyanın hemen her bölgesinde dağların kutsal güçlere ev sahipliği yaptığı inancı varlığını korumaya devam etmektedir. Günümüzde dağlara çıkılarak yapılan bazı ayinleri bu duruma örnek göstermek mümkündür.

Dağların kutsal kabul edilmesi, kutsal varlıkların ikametgâhı olarak görülmesinin yanı sıra birtakım başka sebeplere de dayanmaktadır. Mustafa Baş bu sebepleri şu şekilde sıralamaktadır, Dağlar; dünyanın kozmik merkezidir, hayal ve vahyin geliş mekânıdır, ilahi kuvvetle yüklüdür, hayat ve ölüm kaynağıdır (Baş, 2013, 167-169). Diana Eck ise *Encyclopedia of Religion* adlı eserde dağların işlevlerini şu şekilde belirtmektedir, a) Kutsal merkez olarak kabul edilen kozmik dağlar, b) Vahiy ve vizyon yeri olarak dağlar, c) İlahi varlıkların ikamet yeri olarak dağlar, d) İlahi güçle yüklü dağlar, e) Ölüm ve yaşam kaynağı olarak dağlar. Eck'e göre, mitler ve gelenekler değişse bile dağlar kutsal bir merkez olma işlevlerini yüzyıllar boyunca sürdürmeye devam etmektedir (Eck, 1987, s. 130-134). Her şekliyle doğaüstü âlemlerle bağlantısı bulunduğu inanılan dağlar, mitolojilerden çeşitli din ve inançlara kadar pek çok sistemde saygın bir konumda yer almaktadır.

Ulûhiyetinden ve yüksekliğinin verdiği azametten dolayı dağlar, dünyanın her yerinde kutsal kabul edilmiştir. Dağlar için savaşlar verilmiş, yeminler edilmiş ve dağa sahip olanın yenilmez olduğu düşünülmüştür. Orta Asya'da yaşayan Türk topluluklarının hemen hepsinin inanç ve uygulamalarında dağ kültürüne rastlamak mümkündür. Bu bölgedeki dağların çoğu Türkçe ve Moğolca; kutlu, mukaddes, büyük ata, büyük hakan anlamlarına gelen "Han Tanrı, Bayan-ula, Buz-tağ-ata, Iduk Art ve Kayrakan" vb. isimlerle anılmaktadır. Her boyun ve her oymağın

kendine has kutsal ıduk dağları olduğu gibi, boylardan kurulu büyük birliklerin ortak kabul ettikleri kutsal sayılan bir dağları vardır (İnan, 2015, s. 49).

Eski Türklerde dağ, devletin merkezi olarak görülmekte ve kutsal kabul edilmektedir. Göktürk ve Uygur döneminde dağlık ve ormanlık bir alan olan Ötüken, devletin merkezi kabul edilmiş ve çevresiyle birlikte kutsallaştırılmıştır. Hatta Türklerin yemin ederken kutsal bildikleri dağlar adına ant içtikleri bilinmektedir (Bayat, 2007, s. 223). Bütün Türk toplumları tarafından kutsal kabul edilerek isimlendirilen, özel ve bilinen dağlar Orta Asya coğrafyasında her zaman kendisine yer bulmuştur. Buryatların “Bayan Kangai” olarak adlandırdıkları, tüm yeryüzünün efendisi olarak kabul ettikleri ve Tu-kiilerin Ötüken’i olan sıradağlar bu bölgede çok büyük önem taşımaktadır. Ötüken ağaçlı bir dağdır ve ağaçların varlığı onun kutsallığını arttırmaktadır. Aynı zamanda hükümdarın Gök ile teması bu alanda gerçekleşmektedir (Roux, 1994, s. 125-126). Dağa baba, ağaca ana denilmesi de Türklerin mitolojik dönemlerinden kalma izlerden biridir (Bayat, 2006, s. 51).

Hun Türklerinin Han-Yoan dağında her yıl geleneksel olarak Gök Tanrı’ya kurban sunduğu bilinmektedir. Hun hakanları Çinlilerle yaptıkları anlaşmaları Hundağı adı verilen dağın tepesinde kurban kesip and içerek karara bağlarlardı. Altaylı Şor ve Beltirler de “tengere tayıg” (tanrı-gök kurbanı) denilen kurbanlarını dağ tepelerinde yaptıkları ayinlerle Gök Tanrı’ya sunarlardı. Bu durum Türklerin dağları Tanrı makamı olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır (İnan, 2015, s. 49).

Göktürklerin İdik Baş, Tamag İduk adı verilen kutsal dağlarının olduğu ve bu dağları “ıduk yer-su” adıyla kutsallaştırdıkları bilinmektedir. İslam coğrafyacılarından Gerdizi, Çiğillerin’in ülkelerindeki bir dağı kutsadıklarını, o dağın üstüne yemin ettiklerini ve Tanrı’nın bu dağın üzerinde yaşadığına inandıklarını ifade etmektedir. XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut da Şamanist ve Budist Türklerin yüce dağları ve tepeleri sürekli takdis ettiklerini, bazılarının ise bunlara secde ettiklerini yazar. XII. yüzyıla ait bir coğrafya kaynağında Uygurların her sene yüksek bir dağa dua edip, kurban kestikleri yazmaktadır (Ocak, 2015, s. 116). Ayrıca anlatılan bir efsaneye göre Uygurların saadet ve bolluk sağlayan Kuttağ adını verdikleri kutsal bir dağları bulunmaktadır. Bu dağ, Çinliler tarafından çeşitli hileler sonucu Uygur topraklarından Çin’e götürülünce Çinliler tarafından götürülünce Uygurlar yıkımla karşılaşmış ve perişan olmuştur (İnan, 2015, s. 50). Dağın elden gitmesi Uygur toplumundaki kutun ortadan kalkmasına ve Uygurların savaşta kaybetmelerine sebep olmuştur. Ayrıca, dağların ruhlarının olduğu düşünüldüğü için, dağ ve tepelerde saygısızca davranılması ve

dağ iyesinin rahatsız edilmesi sonucunda felaketlerin baş göstereceğine inanılmaktadır.

Türk tarihinde dağlarla ilgili en önemli anlatılardan biri kuşkusuz Göktürklere ait Ergenekon Destanı'dır. Öz yurdundan kovularak evsiz/yurtsuz bırakılan Türk halkı, doğaüstü bir yolculuğa adım atar. İnanç ve öz değerlerinin yardımıyla dar geçitlerden, ayak basılmamış topraklardan geçerek Ergenekon Dağı'na gelir. Kendi topraklarına sahip olabilmek için Ergenekon bir erginlenme/bilinçlenme aşamasıdır. Ergenekon Dağı, Türkleri bağrına basmış, onları Çin zulmünden korumuştur. Demir dağ sağlamdır fakat bir başka kutsal nesne olan ateşle şekil alabilir. Burada dağı eriten ateş aslında Türk birlik ve beraberliğidir. Milletin inancı sayesinde geçici yurt olan dağ aşılabilmiş ve Türklerin ait oldukları topraklara varılabilmektedir (Şenocak, 2013, s. 2531-2534).

Günümüzde Şamanist Altay Türklerinde dağ kültü canlı bir şekilde varlığını korumaktadır. Altay şamanlarında kutsal dağ inancı köklü ve yaygın olduğu için her dağın kendine has bir ruhu olduğuna inanılmış; bu ruhların insanlara iyilik yapan, refah ve mutluluk veren, saygısızlığa ise ceza ve hastalık gönderen canlı varlıklar olduğu kabul edilmiştir. Bu ruhlar insanların dualarına cevap verebildikleri gibi, onların kahrolmasına da neden olabilmektedir. Onlara dua edip ilahi söyleyerek ruhlarını memnun etmek mümkündür. Altay Türklerinde her kabilenin kendine özel soyunun hamisi olan bir dağı vardır. Her boy benimsemiş olduğu dağ ruhu için kanlı kurbanlar keser, saç olarak bulgur karıştırılmış süt serper. Bu kurban ayini sırasında şaman, kurban edilen hayvanı dağ ruhlarına ulaştırmakla görevlidir (Anohin'den aktaran İnan, 1998, s. 416-418). Yine, Altay Türklerinin efsanelerinde de Altay Dağı adı verilen mukaddes bir dağ vardır. Burası; çocuğu olmayan kadınların, şifa arayanların ve başı belada olanların gelip dua ederek kurban kestikleri kült haline gelmiş bir dağdır (Ergun, 1996, s. 68).

Sibirya Türklerinde ise dağın mitik bir anlatısı vardır. Onlara göre, kahraman dağın içinde doğardı. Telengitlerde, çocuğu olmayan kadınlar kutsal dağa çıkıp dua ederek çocuk sahibi olabileceklerine inanırlardı. Altay Tatarlarının destanlarına göre, Tanrı Bay Ülgen göklerde, kızıldan bir dağda yaşardı. Yakutlara göre ise, Tanrı yedi katlı bir dağ üzerinde otururdu. Başkurtlar "Tura Tev" adını verdikleri kutsal dağa kurban merasiminden önce dağa çıkmayı uygun görmezdi. Moğollarda Cengiz Han, Tanrı'ya şükür etmek için dağa çıkar ve yüzünü güne dönerek üç defa diz çöküp selam verirdi. Şor Türklerinde şamanlar, Buzdağ adı verilen bir dağdan ilham alırdı. Hakaslar dağ ruhunu tüm canlıların sahibi olarak görürdü (Beydili, 2004, s. 146-149). Dağ, Tanrı'nın ikametgâhı olarak düşünülüyor gibi, hem vatan hem de ata ruhlarının barındığı yer olarak da

görülmüştür. Orhun Yazıtlarında Türklerin kutsal vatan anlayışları Ötüken yışla (orman) Bodin İnli dağları olarak anılmaktadır. Burada dağ ve orman kültürünün ortak bir kült gibi algılandığını söylemek mümkündür. Yine dağlara “ıduk, ula” gibi isimler verilmesi, dağların atalık işlevini haber vermektedir. Kırgız Türklerinde yer alan “Kayberen ata”, dağda ve dağın çevresinde bulunan varlıkları koruyan dağ iyesinden başkası değildir. Kayberen ataya yılın belli dönemlerinde kurban sunmak, av için onun rızasını almak bir Kırgız geleneği haline gelmiştir (Bayat, 2007, s. 227-228). Orta Asya Türk coğrafyasında dağ bazen Tanrı bazen de Tanrı vasıfları taşıyan ulu bir ruha sahip olarak düşünülmüştür. Dağ, Gök Tanrı başta olmak üzere değişik inançlara sahip Türk boyları tarafından her zaman kutsal kabul edilmiştir. Hatta İslamiyet’e geçildiğinde dahi dağların kutsal olduğu inancı halk arasında yaşamaya devam etmiş ve bu dağlara her zaman büyük bir saygı gösterilmiştir.

Türk coğrafyasında İslami döneme geçildiğinde ise, dağ kültü öneminden bir şey kaybetmemiş ve Türkler göç ettikleri topraklarda dağ kültüne ait inanışlarını İslam’la harmanlayarak yaşamışlardır. Dede Korkut Kitabı’nda her anlatmanın sonunda geçen dualarda “*yerli kara dağın yıkılmasın*” ibaresi bize dağın adeta vatan gibi önemli bir konumu olduğunu göstermektedir (Ergin, 2009, s. 36).

Türkler, dağlara atfettikleri bu kutsallığı göç ettikleri ülkelere ve Anadolu’ya da taşımışlar ve dağın kutsallığına dair bu inancı Müslüman olunca da korumuşlardır (Günay-Güngör, 2015, s. 55). Türkler, XI-XII. yüzyıllarda Anadolu’ya göç ettiklerinde yerleştikleri bölgelerdeki bazı dağ ve tepeleri, eski inanç sistemlerinde olduğu gibi kabul etmişlerdir.” Ali Duymaz ve Halil İbrahim Şahin’e göre, Türkler Anadolu’da kutsal dağ ile ilgili düşüncelerini tekrar canlandırmış ve dağları yaşanabilir mekânlar haline getirmişlerdir. Geçmişten gelen dağ kültü, Türklerle beraber dönüşüme uğrayarak yaşamaya devam etmektedir. Türklerin bu mekânı dönüştürme çabalarına verilebilecek en güzel örneklerden biri Batı Anadolu’da yer alan Kaz Dağı’dır. Yunan mitolojisinde *İda* adıyla yer alan Kaz Dağı, Tanrıların yaşadığı bir mekân olarak bilinir. Anadolu’nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşması sonucu bu kutsal dağ da dönüşüme uğramış ve Sarıkız efsanesine¹ konu olmuştur. (Duymaz-Şahin, 2008, s. 118).

Dağ kültü, Anadolu’yu yurt edinen Türkler arasında atalar ve evliya kültürünün birleşmesiyle yeni bir boyut kazanmış ve dağ başlarında kimliği bilinmeyen veli mezarları halk tarafından ziyaret edilerek memnun edilmeye çalışılmıştır. Ahmet Yaşar Ocak’ın ifadelerine göre, Anadolu’da kutsal kabul edilen dağlara özellikle

¹ Sarıkız efsanesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Pertev Naili Boratav. (2013). 100 Soruda Türk Folkloru. Ankara: Bilgesu, s. 60.

Alevi ve Bektaşî topluluklarında rastlanmaktadır. Hacı Bektaş'taki Arafat Dağı, Hasandede köyünde yer alan Denek Dağı, Bingöl Dağları² üzerindeki Kaşkar tepesi Alevi ve Bektaşî vatandaşlarca kutsal bilinerek ziyaret edilmektedir (Ocak, 2015, s. 119-120). Mehmet Naci Önal, Muğla'da yapmış olduğu araştırmada; Sığın Dağı, Sandıraz Dağı ve Çal Dağı'nın tepelerinde evliya mezarları bulunduğunu, halkın bu yerleri ziyaret ederek şenlikler düzenlediğini belirtmektedir (Önal, 2003, s. 104-105).

Anadolu'da özellikle dağ doruklarında kendileriyle aynı adı taşıyan veli mezarları oldukça fazla sayıdadır. Bu dağlar ve yatırın geçmişi hakkındaki efsaneler anlatılmakta ve bu efsaneler dağın adının nereden geldiğine dair bilgiler içermektedir (Boratav, 2013, s. 59). Elazığ'da bulunan Ankuzu tepesi, adını orada yatan ve adına kurbanlar kesilen Ankuzu Baba Türbesi'nden almaktadır (Araz, 1995, s. 47). Toroslardaki tepeler ise orada yaşayan Türkmenler tarafından kutsal kabul edilmiş ve her bir tepeye birer dede adı verilmiştir (Yalman, 2000, s. 283). Afyon'da Kazuçurantepe ve Dedesivrisi, Erdek'te Dilektepe'de Dilek Dede bulunmaktadır. Akçakoca'da Kargın Dağı'nda bu isimli bir yatır ve Kaplandede Dağı'nda Kaplan Dede yatır vardır. Köylüler yağmur duası için bu tepelere çıkarak yatıra dua ederler ve kurban keserler. Madran Dağı'nda hem Sünni hem Alevi vatandaşların ziyaret edip kurban kestikleri iki tane yatır mevcuttur. Domaniç ve diğer dağlarda ise Ağlarcababa, Karcıkebe, Selimbaba vb. isimlere sahip yatırlar bulunmaktadır. İstanbul Boğaziçi'nde Yuşa tepesinde yatan Yuşa Peygamberin makam mezarı bulunmaktadır (Eröz, 2014, s. 402-403). İstanbul'un en büyük evliyalarından biri olan Eyüp Sultan da yine kendi adını taşıyan bir tepede yatmaktadır. Anadolu'nun hemen her yüksek tepesinde bir yatıra, bir veli mezarına rastlanmaktadır. Eski Türklerde kutsallık arz eden dağ ve tepeler, üzerlerinde yer alan olan yatır ve makam mezarlarıyla kutsiyetlerini pekiştirmektedir. Veli ve ermişlerin ibadet ve itikat için çekildikleri ve tekkelerini kurdukları bu tepeler dağ kültü ile atalar kültünün birleşmesini sağlamıştır.

İzmir'deki Kutsal Ziyaret Yerlerinde Dağ Kültünün İzleri

Tüm din ve inançlarda Tanrı'nın gökte yaşadığı düşünülmüş ve ona yakın olmak isteyenler dağlara çıkmışlardır. Yaşamları boyunca ibadet etmek, adak sunmak ve kutsala yaklaşmak amacıyla dağları ziyaret eden insanlar, öldükleri zaman da kutsal sayılan bu dağ ve tepelere gömülmektedir. Seniha Sönmez'in

² Bingöl Dağları hakkındaki efsane için bk. Pertev Naili Boratav. (2013). 100 Soruda Türk Folkloru. Ankara: Bengisu, s. 58.

verdiği bilgiye göre; vefat edenlerin dağ başlarına veya yüksek tepelere gömülmeleri sonucu ruhlarının Tanrı katına daha çabuk ulaşacağı düşünülmektedir (Sönmez, 2008, s. 117). Eski Türkler, “ıduk yer-sub” anlayışına bağlı kutsal dağ inançlarını İslam sonrasında da sürdürmüşler, ölen atalarından bazılarını yüksek tepelere gömmüşler, buraları gömdükleri veya orada yaşadığı bilinen kişilerin ismiyle anarak dağ kültürünün kültürel zenginliğini zamanımıza kadar taşımışlardır (Baş, 2013, s. 176).

Türkler İslamiyet’e geçiş Anadolu’yu fethettikten sonra bazı dağ ve tepeleri kutsal görmeye başlamışlardır. Bu dağ ve tepelerdeki pek çok yatırın gerçek kimliği bilinmemektedir. Bu bakımdan Ocak, bu mezarların gerçek yatırlara ait olmadığını, dağ kültürünün velinin şahsında sembolleştirilmesinden ibaret olduğunu belirtmektedir (Ocak, 2015, s. 121). İslamiyet ile birlikte kutsal dağ inancı evliya kültü ile birleşmiştir, bunu İslam dininin kadim kültürlerle harmanlanıp yeniden yorumlanmasının örneği olarak görebiliriz. Sönmez, dağlarda bulunan veli ziyaretgâhları ile ilgili şunları ifade etmektedir, “İnsanlar, zamanla dağın tek başına sahip olduğu özelliklerinden dolayı taşıdığı kutsiyeti unutup; onun kutsiyetini üzerinde bulunan mezarlarda yattığına inandıkları erenlere, kutsal kişilere bağlamışlardır. Aslında dağlar, üzerinde yatırlar bulunduğu için kutsal değildir; tam tersine dağlar mukaddes mekânlar olduğu için erenler oralara gömülmüştür.” (Sönmez, 2008, s. 133). Dağ ve tepeler her ne kadar engebeli ve zor ulaşım şartlarına sahip olsalar da kutsal ata inancının devamı olan veli kültüne ev sahipliği yapmakta ve bu bakımdan pek çok ziyaretçiyi kendisine çekmeye devam etmektedir.

İzmir, Türkiye’nin en batısında yer alan ve çok fazla yükseltiyeye sahip olmamakla birlikte Madra, Yamanlar ve Yunt Dağı gibi dağlarla çevrelenmiş Ege Denizi’ne kıyısı olan bir şehirdir. Nüfusu ve ekonomisiyle ülkenin üçüncü büyük şehri olan İzmir tarihsel açıdan da birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Türklerin İzmir’i ele geçirmesinin ardından diğer bölgelerde olduğu gibi iskân politikaları uygulanmış ve “baba”, “dede” gibi adlarla anılan erenler Türkleştirme ve İslamlaştırma amacıyla bu bölgelerde faaliyetlerde bulunmuşlardır. “İzmir’deki Kutsal Ziyaret Yerleri Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar” başlıklı doktora tezinde İzmir’de 156 kutsal ziyaret yeri tespit edilmiştir.

İzmir’deki kutsal ziyaret yerleri arasında yer alan türbe ve yatırların bir kısmı tepe ve dağ gibi yüksek mevkilerde bulunmaktadır. Hikmet Tanyu, Narlıdere ilçesinde Alevi Tahtacılarının Yan Yatırlar Ocağı’na bağlı beş tane yatırın Narlıdere dağlarında olduğunu belirtmiştir (Tanyu, 2007, s. 277). Kemalpaşa ilçesinde yer alan “Tufan Dede” yatır, Yukarı Kızılca dağ eteklerinde yer almaktadır. Yine bu bölgede Mahmut İmam Birgivi’nin Dağı’nın zirvesinde

“Mahmut Dede'nin” mezarı bulunmaktadır. Ödemiş Birgi'de yer alan mezarı merkezden biraz uzakta bulunan bir tepede yer almaktadır. Bornova'da Lakaköy'de bulunan “Bayrak Dede”, köyden biraz yukarıda tüm İzmir'i gören bir tepede gömülüdür. Menemen'de Hıdır Tepe denilen mevkide bulunan “Hıdır İlyas Dede” yatırını her yıl Hıdırellez'de binlerce insan tarafından ziyaret edilmektedir. Karşıyaka Doğançay mevkiine yakın bulunan “Durmuş Ali Dede”nin mezarı da tüm İzmir'in seyredilebileceği bir tepede yer almaktadır. Örneklerden de görüleceği üzere dağlar ve tepeler üzerlerinde birer yatır bulundurmalarıyla kutsallıklarını arttırmış, insanların çeşitli zamanlarda ziyaret edip dua ettikleri ve kurban kestikleri mekânlara dönüşmüşlerdir.

İzmir'de dağ ve tepe zirvesinde ya da eteğinde bulunan ziyaret yerlerini şu şekilde sıralamak mümkündür; *Efkâr Baba (Narlıdere)*, *Emir Dede (Bayındır)*, *Bayrak Dede (Bornova)*, *Demirtaş Dede (Bergama)*, *Geyikli Baba (Bergama)*, *Tekke Dede (Bergama)*, *Mamur Baba (Çeşme)*, *Çan Dede (Foça)*, *Mahmut Dede (Kemalpaşa)*, *Davud Dede (Kemalpaşa)*, *Perişan Baba (Kemalpaşa)*, *Hamza Baba (Kemalpaşa)*, *Sinan Dede (Kemalpaşa)*, *Şehit Şah Ahmet Türbesi (Kemalpaşa)*, *Tufan Dede (Kemalpaşa)*, *Delez Dede (Kınık)*, *Çayağzı Tekke Türbesi (Kiraz)*, *Cuma Dede (Konak)*, *Susuz Dede (Konak)*, *Hıdır İlyas Dede (Menemen)*, *Ali Baba (Tire)*, *Balım Sultan (Tire)*, *Buğday Dede (Tire)*, *Erenler Ninesi Pir Sultan (Tire)*, *Pir Veli Beşe (Tire)*, *Hacı Kalfa (Tire)*.

İzmir'de yer alan bu kutsal ziyaret yerleri; yılın her döneminde ziyaret edilebildiği gibi halk takvimine bağlı özel günlerde de birçok insan tarafından ziyaret edilmektedir. Yüksekte bulunmalarına ve ulaşımın zor olmasına rağmen dağ ve tepebaşlarındaki ziyaret yerleri hafta sonları yüzlerce ziyaretçiyle dolup taşmaktadır. İzmirililerin ve çevre illerden gelen ziyaretçilerin; Nevruz, Hıdırellez, bayram ve şenlik adıyla gerçekleştirilen törensel günlerde ateş üzerinden atlama, çaput bağlama, taş yapıştırma, adak kurbanı kesme ve hayır yemeği dağıtma gibi uygulamaları yaptıkları tespit edilmiştir. Özellikle baharın gelişi ve doğanın canlanmasıyla birlikte şükran göstergesi olarak türbelere çıkılmakta ve dileklerin gerçekleşmesi için dua edilmektedir. İzmir'de Nevruz'da Balım Sultan Türbesi, Hıdırellez'de ise Hıdır İlyas Türbesi ve Susuz Dede Yatırını ziyaret için ilk akla gelen yerler arasındadır.

I. Dağ ve Tepe Kültüyle İlgili İnançlar

Kutsal ziyaret yerlerinde görülen inançların büyük bir kısmı tabiat kültleriyle bağlantılıdır. Bu durum inançlarla kültlere bağlı ritüellerin bir arada ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Eski Türklerdeki dağ kültü inancı, Anadolu'da dağlar üzerinde türbe veya yatırını bulunan veliler adına anlatılan menkıbe ve

memoratlar vasıtasıyla yaşatılmaya devam etmektedir. Dağ başlarında yer alan türbe ve yatırlar etrafında oluşan kardeş olarak görülme, ışık şeklinde görülme, sularının şifalı olması ve dağa ad verme gibi inançlar veli kültüründe sıklıkla karşılaştığımız inançlar arasında yer almaktadır. Çalışmamızın bu kısmında türbe ve yatırların bulunduğu dağ ve tepelerle ilgili olarak görülen inanç unsurları üzerinde duracağız.

I.1. Kardeş Olarak Görülme

Türk kültüründe özellikle kimliği bilinmeyen velilerin birbirleriyle kardeş olarak gösterilmeleri çok sık karşılaşılan bir durumdur. Bu durum mezarların birbirine yakın olmasından dolayı halk arasında dilden dile aktarılan bir rivayet olabileceği gibi mezarda yatan kimselerin kutsala olan aidiyetlerini pekiştirmek amacıyla da yapılmaktadır. İnanışa göre, bir velinin ne kadar çok kardeşi varsa manevi gücü o kadar artmaktadır. Bu veliler buldukları bölgeye üç, beş veya yedi kardeş olarak gelmiş ve aynı şehirde farklı noktalara dağılarak irşad faaliyetlerine katılmışlardır. Öldükleri zaman da buldukları tepeye gömülmüşlerdir. Buldukları çevrede anlatılan memoralara göre bu kardeşler bayram, arife veya diğer kutsal gün ve gecelerde birbirlerinin mezarlarına ziyarete gitmektedir.

İzmir’de birbirine yakın mesafede bulunan türbe ve yatırlardaki velilerin birbirleriyle kardeş olduklarına ve arada birbirlerine ziyarete gittiklerine inanılmaktadır. Lakaköy’de yüksek bir tepede yer alan Bayrak Dede’nin Bornova’da altı kardeşinin daha olduğu ve onlarla arada görüştüğü halk arasında anlatılan memoralardandır (Güzey, 2020, s. 442).

Konak’taki Susuz Dede’nin de aynı bölgedeki Murat Dede ve Mızraklı Dede ile kardeş olduğu kabul edilmektedir (KK1).

Tire’de Pir Veli Beşe’nin Birgi ve Eğridere’de kardeşlerinin yattığına inanılmaktadır (KK2).

Tire’nin bir başka tepesinde yer alan Molla Mehmet Çelebi ile ovada mezarı bulunan Molla Arap’ın kardeş oldukları da halk arasında anlatılmaktadır (KK3).

I.2. Işık Şeklinde Görülme

Türbe ve yatırlarda meftun olan veliler kutsal kabul edilen kişilerdir ve vefatlarından sonra ihtiyacı olan kimselerin rüyalarına girerek onlara yol gösterdikleri kabul edilmektedir. Bazı durumlarda da kişiler yarı-uyanık haldeyken onlara görünerek başlarını beladan kurtarır veya yardım ederler. Veliler, bu kişilere kendi suretleriyle görünebileceği gibi, ışık huzmesi şeklinde

(nurlar içinde) de görünebilir. Bazı dağ ve tepelerde bulunan türbe ve yatırlarda ışık yandığı görülmekte ve orada yatan dedenin kalkıp işlerini gördüğü ya da abdest alıp namaz kıldığı düşünülmektedir.

“Şehit Şah Ahmet Türbesi”nde yatan dedenin geceleri fenerle dolaştığı ve dağda çıkan yangında askerleriyle köyü koruduğu anlatılmaktadır (KK4). Bir başka örnek olarak, Tire'deki “Pir Veli Beşe”nin kendi tepesinden başka yerlere giderken gökte ışık şeklinde gözüktüğü anlatılan memoratlar arasındadır (KK2).

I.3. Sularının Şifalı Olması

Su, hayat kaynağı olmakla birlikte arınmanın ve sağaltmanın bir aracı olarak insan hayatının vazgeçilmez bir unsurudur. Eski Türkler dağlar gibi suyun da kendine özgü bir iyisi olduğunu kabul etmiş ve onu kutsal saymışlardır. Su kendi kutsallığının yanı sıra dağlarda bulunmasıyla da kutsallığını pekiştirmektedir. Özellikle dağlarda türbe veya yatır bulunuyorsa, dağın ve veli mezarının kutsiyeti orada bulunan suların da şifalı olarak kabul görmesini sağlamaktadır. Dağdan çıkan kaynak suları hastalıklardan korunmak için içilmekte veya bu suyla vücudun hastalıklı bölgesi yıkanmaktadır. Veli mezarının bulunduğu dağ veya tepede bir su kaynağı yoksa ziyaretçiler yanlarında su getirmekte, dualar okuyarak suyu mezar başına bırakmakta ve ziyaret bitince de bu suyu yanında götürmektedir.

Bergama Tekkedere Köyü'ndeki “Tekke Dede”nin karşısındaki tepede çıkan kaynaktan akan suyun şifalı olduğuna inanılmaktadır (Eriş, 2009, s. 122-123). “Şehit Şah Ahmet Dede Türbesi”nin bulunduğu köyün dağında guatr hastalığına iyi gelen şifalı bir kaynağın olduğu bilinmekte ve gelenlerin iyileştiği rivayet edilmektedir (KK4). “Ali Baba Türbesi”nin olduğu tepenin hemen alt kısmında “Öksürük Dede” yatırı bulunmakta ve bu yatırın başındaki çeşmeden akan sarı suyun öksürüğe iyi geldiği düşünülmektedir (Güzey, 2018, s. 295).

I.4. Ad Verme

Kutsal ziyaret yerlerinin genellikle yüksek bir dağ veya tepe üzerinde olması ziyaret yerleri ile dağ-tepe kültü arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu tepe ve dağlar, orada türbesi veya yatırı bulunan velinin adıyla anılmaktadır. Bazı durumlarda ise tepede adı bilinmeyen bir mezara bulunduğu dağın adı verilmektedir. Sönmez'in tespitine göre; dağın yakınlarında yaşayan insanlar, mezarı bulunan velinin adını dağa vermiş, böylece o dağı bir eren gibi tasavvur etmiş ve bu dağlara kurban adamışlardır (Sönmez, 2008, s. 103). Dağın, velinin

ismini alması eski çağlardaki kutsiyetini günümüzde de devam ettirmesini sağlamaktadır.

Kemalpaşa'daki Mahmut Dağı ismini orada yatan "Mahmut Dede Yatırı"ndan almaktadır (KK5). Konak'ta kendi adıyla anılan parkta yer alan "Susuz Dede Yatırı" da bulunduğu tepeye ismini vermiştir.

Bergama'da Geyikli Baba efsanesinden esinlenilerek yatırın bulunduğu dağa Geyikli Dağı denilmiştir (Eriş, 2009, s. 63).

Kınık'ta Delez tepe denilen yerin bulunduğu mevkide "Deli İlyas" adlı erenin mezarı bulunmaktadır ve tepeye bu erenin adı verilmiştir (Eriş, 2003, s. 114).

II. Dağ ve Tepe Kültüyle İlgili Uygulamalar

Eski Türkler, tanrıların ve kutsal ruhların dağ ve tepe gibi yüksek mekânlarda yaşadıklarına inanmıştır. Bu inancın izleri İslamiyet'te veli kültü ile devam etmiştir. Kutsal ziyaret yerlerinin genellikle yüksek bir tepe üzerinde olması ziyaret yerleri ile dağ-tepe kültü arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu tepe ve dağlar, orada türbesi veya yatırı bulunan velinin adıyla anılmakta ve bu durum, dağ ve tepelerin kutsallığını ziyaretçilerin gözünde arttırmaktadır. Ziyaret yerlerinde görülen bazı uygulamaların dağ-tepe kültürüne bağlı olarak diğer kültürlerle beraber yer aldığını söylememiz mümkündür. Yüksek bir dağın tepesinde bulunan yatırın çevresindeki ağaçlara çaput bağlanmakta, şifalı suyundan yararlanılmakta, mum yakılmakta, yatır çevresindeki taşlar vücuda sürülmekte veya çeşitli şekiller yapılarak istekler dile getirilmektedir. Görüldüğü üzere pek çok ritüel farklı kültürlere bağlı olarak aynı anda icra edilmektedir. İzmir ve ilçelerindeki kutsal ziyaret yerlerinde dağ ve tepe kültürüyle ilgili pratikleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

II.1. Dua etme/ Namaz Kılma/ Kur'an Okuma

Türbe ve yatırlarda görülen dini uygulamalar arasında abdest almak, Kur'an veya dini kitaplar okumak, namaz kılmak, mevlit okutmak, tespih çekmek ve adak adamak vb. yer almaktadır. Dağ ve tepelerdeki ziyaret yerlerinde ise namaz kılma, dua etme ve bazen de Kur'an okuma gibi dini uygulamalarının yapıldığı görülmektedir.

İzmir'de dağ ve tepelerde ziyaret edilen tüm türbe ve yatırlarda dua edildiği ve imkân varsa namaz kılındığı tespit edilmiştir.

II.2. Kanlı Kurban

Türbe ve yatırlarda dilenen dileklerin kabul görmesi sonucunda adanan adağın kanlı kurban olması her zaman tercih edilmiştir. Eski zamanlarda dağ iyeleri için dağ tepelerinde kurban kesen insanlar günümüzde o tepede yatan velinin ruhu için kurban kesmekte ve dileklerini dilemektedir. Adak kesilecek olan hayvan kişinin maddi durumuna ve dilenen dileğin mahiyetine göre değişmektedir. Gerçekleşmesi kolay dilekler için horoz, tavuk vb. küçükbaş hayvanlar kesilirken, gerçekleşme ihtimali zor ve zaman isteyen dilekler için koyun, dana, deve vb. büyükbaş hayvanlar adanmaktadır.

“Durmuş Ali Dede Türbesi”, İzmir’in yüksek mevkieinden olan Yamanlar Dağı’nın alt kısmında yer almaktadır. Özellikle Alevi vatandaşların ziyaret ettiği bu makamda belediye tarafından düzenlenmiş bir piknik ve kurban kesme alanı vardır. Dileği gerçekleştirenler bu alanda kurbanlarını keserek yemeklerini pişirmekte ve yakınlarına dağıtmaktadır (KK6).

Hamza Baba Köyünde yer alan “Hamza Baba Türbesi” de Kemalpaşa-Turgutlu arasında Nif Dağı eteklerinde yer alan bir ziyaretgâhtır. Hamza Baba’nın methini duyan pek çok kimse dilek dilemek için türbesine gelmekte ve adaklar adamaktadır. Bu kişiler dilekleri gerçekleşince tekrar köye gelerek adaklarını keserek köy halkına ve yakınlarına dağıtmaktadır. Her yıl Ağustos ayında düzenlenen Hamza Baba Anma Etkinlikleri festival gibi geçmekte ve aileleriyle gelen binlerce insan adadıkları kurbanları keserek burada paylaşmaktadır (Güzey, 2020, s. 180).

Tire’nin zirvesinde yer alan Çal Dede Mahyası da her yıl Eylül ayında pek çok ziyaretçinin adaklık hayvanlarını getirip kestirdiği ziyaret yerlerinden biridir. Dağın zirvesindeki “Çal Dede” yatırımının çevresinde düzenlenen etkinliklerde kesilen hayvanların etiyle yemekler yapılarak gelenlere hayır olarak dağıtılmaktadır (KK7).

II.3. Yiyecek-İçecek Bırakmak

Özellikle kış şartlarında yiyecek içecek bulmakta zorlanan hayvanların beslenerek sevap kazanılacağı düşüncesiyle dağ tepelerinde bulunan türbe ve yatırların çevresine yiyecek ve su bırakılmaktadır. Buradan hâsıl olacak sevabın mezarda yatan veliyi memnun edeceğine inanılmaktadır.

Foça’nın yüksek tepelerinden olan Akkaya mevkiinde bulunan “Makarna Dede” yatırımının çevresine adak olarak makarna bırakılmaktadır (KK8). Tire’nin en yüksek mevkieinden olan Kaplan Köyü yolundaki “Buğday Dede Türbesi”nde de kuşların karnını doyurması için mezar kenarlarına buğday bırakılmaktadır.

“Susuz Dede Yatırı” ise büyük bir parkı içine alan Susuz Dede Tepesi üzerindedir. Özellikle kış aylarında hayvanların aç kalmamaları için su, ekmeğe veya çeşitli yiyecekler mezarın yakınına bırakılmaktadır.

II.4. Çaput/İp Bağlamak

Eski Türklerde dağ kültü ve ağaç kültü birbiriyle bağlantılıdır. Türklerin ata yurdu Ötüken ağaçlı bir dağdır ve ağaçların varlığı dağın kutsallığını arttırmaktadır (Roux, 1994, s. 125-126). Günümüzde de dağ tepelerinde dilek dilemek için üzerine çaput bağlanan belli ağaçlar vardır. Bu ağaçların dağdaki türbe/yatıra en yakın ağaç olmasına dikkat edilmektedir.

Bayraklı'nın en tepe noktalarından biri olan Lakaköy'de yer alan “Bayrak Dede Yatırı”nın bulunduğu alanda rengârenk çaputlarla bezeli bir ağaç bulunmaktadır. Kemalpaşa'daki “Hamza Baba”, “Sinan Dede”, “Tufan Dede”, “Davut Baba” ve “Perişan Baba” makamlarının çevresinde de dileklerin gerçekleşmesi için asılan çaputların olduğu ağaçlar yer almaktadır. Çeşme'de dağ zirvesinde yer alan “Mamur Baba Türbesi”, Kınık'ta Delez tepesindeki “Delez Dede Yatırı”, Menemen'in yüksek rakımlı bir mevkiinde yer alan “Hıdır İlyas Dede Yatırı” da çaputlarla doldurulmuş ağaçların yer aldığı ziyaret yerleridir.

II. 5. Taş Yapıştırmak/Dizmek veya Vücuda Taş/Toprak Sürmek

Taşa ilgili uygulamalar, dileğin kabul olup olmayacağını anlamak, taş ile istenilen şeyin şeklini oluşturmak ve taş vasıtasıyla geleceğine inanılan şifadan faydalanabilmek için yapılmaktadır. Mezar taşına veya başka bir yere yapıştırılan taş düşmezse dileğin kabul edileceği, düşerse de dileğin gerçekleşmeyeceği düşünülür. Üzerinde yatır olan dağlardaki taş ve toprağın ortamda bulunan maneviyatın etkisiyle şifalı olacağına inanılmaktadır. Bu yüzden çevreden toplanan taş/toprak hastalıklı bölgeye sürülür. Bazı durumlarda ise orada bulunan kutsal kayaya ağrıyan yer sürülür ve ağrının geçmesi için dua edilir.

Mezar taşlarına küçük taşlar yapıştırarak dilek dilenen ve taşın tutup tutmasına göre dilekle ilgili tahminde bulunulan yerlerin başında “Hamza Baba Türbesi” ve Tire'de yüksekçe bir tepede bulunan “Ali Baba Türbesi”ni örnek göstermek mümkündür. “Hıdır İlyas Yatırı” ve “İmam Birgivi Türbesi”nde ise taşlarla istenilen şeylerin şekli yapılarak taklit büyüsü oluşturulur ve isteğin yerine gelmesi beklenir.

“Hamza Baba Türbesi”, “Tufan Dede Türbesi”, “Susuz Dede Yatırı”, “Ali Baba Türbesi”, “Balım Sultan Türbesi” ve “Buğday Dede Türbesi”nde toplanılan taş ve toprak ağrıyan uzuvlara temas ettirilerek şifa dilenir.

II. 6. Ateş veya Mum Yakmak

Ateş, en eski çağlardan itibaren uğur, bereket, korunma ve arınmanın sembolü olarak görülmüş ve kutsal kabul edilmiştir. Kutsal ziyaret yerleri olan türbe ve yatırlarda da mum yakmak ateşle ilgili inanç ritüellerinden biridir. Mevsimsel törenlerde dağlara çıkılarak yapılan türbe-yatır ziyaretlerinde dilek dilemek için büyük bir ateş yakılır, ayrıca mezara yakın bir yerde mum dikilir.

“Balım Sultan Türbesi”nin çevresinde Tire halkı her sene nevruz ateşi yakmaktadır (KK9). “Tufan Dede”, “Hamza Baba”, “Ali Baba”, “Hıdır İlyas Dede”, “Tekke Dede”, “Sinan Dede”, “Delez Dede”, “Emir Dede” ve “Susuz Dede” ziyaretlerinin yanı başında mum yakılması için oluşturulmuş özel alanlar bulunmaktadır.

Sonuç

Dağlar, birçok eski uygarlığın mitolojisinde ve sonrasında kabul edilen din ve inanç sistemlerinde her zaman kutsal bir konuma sahip olmuştur. Tanrı makamı, gökle yerin birleşim yeri, göğün direği, vahyin kaynağı ve devletin merkezi gibi pek çok görev üstlenen dağlar yükseklikleri sebebiyle de azametli ve korkutucu bir imaj oluşturmuştur. Eski Türkler arasında bir kült olarak kabul gören dağların sahip oldukları iye vasıtasıyla insanların hayatlarını yönlendirebildiklerine inanılmıştır. Atalar kültüründe olduğu gibi dağ iyisi iyilik yapanları ödüllendirmekte, kötülük yapanları cezalandırmaktadır. Bu yaptırım gücü dağların Türkler arasında yüzyıllardır kutsal kabul edilmesini sağlamıştır.

Dağ kültürüne gösterilen saygı günümüzde Türklerin yaşadığı pek çok coğrafyada farklı şekillerde tezahür etmektedir. Anadolu coğrafyasının pek çok yüksek bölgesinde ismi o dağ veya tepeyle anılan bir mezar bulunmaktadır. Atalar kültürünün veli kültürüne dönüşmesi sonucu oluşan bu inançta dağ kültürünün de önemli bir rolü bulunmaktadır. Özellikle kutsal sayılan veli mezarları buldukları dağ ve tepelerle bu kutsallıklarını arttırmakta ve daha çok ziyaretçiyi kendisine çekmektedir. İzmir'de dağ ve tepe kültürüyle ilgili inançlar arasında yüksek yerlerde bulunan mezarların ışık şeklinde görülmesi ve bu ışığın veli olduğuna inanılması yer almaktadır. Ayrıca birbirine komşu olan tepelerde yer alan velilerin Horasan'dan ya da Anadolu'dan göçtüğü ve kardeş oldukları düşünülmektedir. İzmir halkı bu kutsal kişileri birbiriyle akraba görme eğilimindedir. Ayrıca türbe ve yatır çevresinde yer alan su kaynağının alanın kutsallığına bağlı olarak şifa taşıdığına inanılmaktadır. Dua ederek, çaput bağlayıp mum yakarak, taş yapıştirarak ve adak kurbanı keserek dileklerinin gerçekleşmesi için çeşitli ritüelleri uygulayan ziyaretçiler yüksek olmasına

aldırmadan İzmir'deki türbe ve yatırları ziyaret etmektedir. Sonuç olarak, İzmir'deki dağ ve tepelerde görülen kutsal ziyaret yerleri halk tarafından hala rağbet görmekte ve ziyaret edilmeye devam etmektedir. İzmir'in dağ ve tepelerinde mezarları bulunan dede ve babalarla ilgili anlatılar veli kültünün nesilden nesile aktarılmasını sağlamakta, yapılan uygulamalar da geleneğin devam etmesine katkıda bulunmaktadır. Rakım olarak çok yüksek olmamasına rağmen İzmir'in pek çok tepesinde bir veli mezarı bulunması ve bu mezarların canlı bir şekilde ziyaret edilmesi, İzmir'de ziyaret geleneğinin hala devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- 📖 Araz, R. (1995). Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- 📖 Baş, M. (2013). Dinlerde ve Geleneksel Türk İnanışlarında Dağ Kültü. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13, 165-179.
- 📖 Bayat, F. (2006). Türk Mitolojisinde Dağ Kültü. Folklor Edebiyat, 46, 47-60.
- 📖 _____. (2007). Türk Mitolojik Sistemi II. İstanbul: Ötüken.
- 📖 Beydili, C. (2004). Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük. Ankara: Yurt Kitap.
- 📖 Boratav, P. N. (2013). 100 Soruda Türk Folkloru. Ankara: Bilgesu.
- 📖 Duymaz, A. & Şahin, H. İ. (2008). Kaz Dağlarında Dağ, Ağaç ve Ocak Kültü Üzerine İnanış ve Uygulamalar. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19, 116-126.
- 📖 Eck, D. L. (1987). Mountains. Encyclopedia Of Religion. Mircea Eliade (ed.) C. 10, New York: Macmillian, 130-134.
- 📖 Ergin, M. (2009). Dede Korkut Kitabı. İstanbul: Boğaziçi.
- 📖 Eriş, E. (2003). Bergama Tarihinde İnanç Coğrafyası. Bergama: Çağdaş.
- 📖 _____. (2009). Bergama Söylenceleri. İzmir: Berksav.
- 📖 Ergun, M. (1996). Dağlarla İlgili Altay Türk Efsaneleri. Milli Folklor, 31/32, 66-71.
- 📖 Eröz, M. (2014). Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik. İstanbul: Ötüken.

- 📖 Günay, Ü. & Güngör, H. (2015). Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi. Kayseri: Berikan.
- 📖 Güzey, G. Z. (2018). İzmir'de Kutsal Ziyaret Yerleri Tire Örneği. Uluslararası Küçük Menderes Araştırmaları Ve Tire Tarihi Sempozyumu Bildirileri. (Ed. M. Sanus-A. Özçelik). C. II, İzmir: Tire Belediyesi Kültür, 293-298.
- 📖 _____. (2020). İzmir'deki Kutsal Ziyaret Yerleri Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- 📖 Harman, Ö. F. (1993). Dağ. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 8, Ankara: Diyanet Vakfı, 400-401.
- 📖 İnan, A. (1998). Altay Şamanlığına Ait Maddeler (A. V. Anohin'den Tercüme). Makaleler ve İncelemeler-I. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 400-451.
- 📖 _____. (2015). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- 📖 Roux, J. P. (1994). Türklerin ve Moğolların Eski Dini. İstanbul: İşaret.
- 📖 Ocak, A. Y. (2015). Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri. İstanbul: İletişim.
- 📖 Önal, M. N. (2003). Dağ Kültü, Eren Kültü ve Şenliklerinin Muğla'daki Yansımaları. Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 25, 99-124.
- 📖 Sönmez, S. (2008). Türklerde Dağ Kültü İnanç ve Altay, Tıva ve Şor Destanlarında Dağ. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- 📖 Şenocak, E. (2013). Göç ve Ergenekon Destanlarında Mitostan Ütopyaya Yolculuk. Turkish Studies, 8/1, 2525-2537.
- 📖 Tanyu, H. (1973). Dinler Tarihi Araştırmaları. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- 📖 _____. (2007). Türkiye'de Adak ve Adak Yerleri. Ankara: Elips.
- 📖 Yalman, A. R. (2000). Cenupta Türkmen Oymakları I. Ankara: Kültür Bakanlığı.

KAYNAK KİŞİLER LİSTESİ

KK1: Salim Çoşkun, 74 yaşında, Emekli, Karabağlar, İlkokul Mezunu.

KK2: Şevket Tokatlı, 47 yaşında, Çiftçi, Tire, İlkokul Mezunu.

KK3: Çetin İcen, 75 yaşında, Emekli, Tire, İlkokul Mezunu.

KK4: Gül Yayla, 36 yaşında, Ev hanımı, Turgutlu, Lise Mezunu.

KK5: Ali Kaplancı, 60 yaşında, Emekli, Kemalpaşa, Ortaokul Mezunu.

KK6: Ayşe Gümüş, 54 yaşında, Ev hanımı, Çiğli, İlkokul Mezunu.

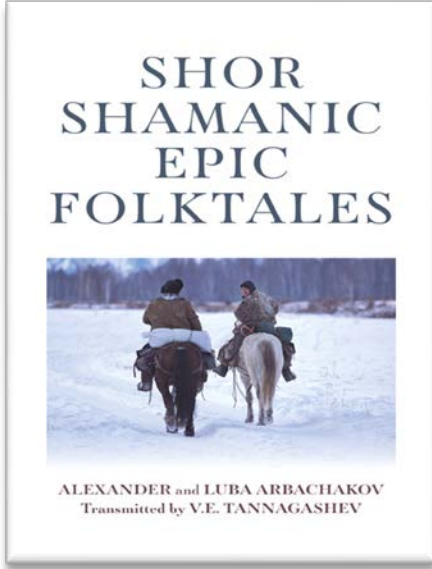
KK7: Munis Armağan, 71 yaşında, Emekli öğretmen, Tire, Üniversite Mezunu.

KK8: Engin Dağlı, 51 yaşında, Emlakçı, Foça, Lise Mezunu.

KK9: Duygu Sancak, 25 yaşında, Çalışmıyor, Tire, Üniversite Mezunu.

Arbaçakov, Alexander & Arbaçakova, Luba. (2019). Shor Shamanic Epic Folktales. Winchester: Moon Books, 140 s.

Erdi YÜKSEL*

Güney Sibiryaya halklarından Şor Türkleri Rusya Federasyonu içerisindeki Kemerovo Oblastı'nda yaşamaktadır. 2010 yılındaki son nüfus sayımına göre sayıları yaklaşık 13 bin civarı olan Şor Türkleri Türk dünyasındaki birçok boy gibi köklü ve zengin bir sözlü kültüre sahiptir. Bu kültürün en önemli unsuru şüphesiz destanlar ve destancılık geleneğidir. Destanlar sadece edebî bir tür olmanın ötesinde halkların geçmişini, geleneksel dünya görüşünü ve evren anlayışını yansıtan sözlü kültür ürünleridir. Türk destanları da geçmiş yaşam biçimini, gelenekleri, dünyayı algılayışı ortaya koyan tarihi belgeler olarak görülmektedir. Destanlar farklı

Türk boylarında comokçu, cırçı, âşık/aşığı, ozan ya da bahşı gibi adlarla anılan anlatıcılar tarafından söylenir. Bu anlatıcılar sözlü kültürün aktarıcıları konumundadır. Şor Türklerinde de алыптыг ныбак [alıptıg nıbak] ya da кай ныбак [kay nıbak] denilen kahramanlık destanları iki telli komus eşliğinde konuşma sesiyle veya gırtlaktan şarkı söyleme tekniği kullanılarak kayçı tarafından icra edilir. Şor kahramanlık destanları Türkoloji, folklor, etnografya gibi alanlarda çalışan çok sayıda bilim insanının araştırmalarına konu olmuştur. Bir Şor Türkü olan çevre aktivisti Alexander Arbaçakov ve folklor araştırmacısı,

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Edebiyatları ABD. erdi.yuksel93@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9225-3029.

şair ve ressam olan Luba Arbaçakova'nın yayına hazırladığı *Shor Shamanic Epic Folktales* [Şor Şamanik Kahramanlık Anlatıları] eseri de Şor Türklerinin edebî zenginliğini ortaya koyan çalışmalardan biridir. Çalışmada Şorlardan derlenmiş iki destan metni yer almaktadır. Destanlar kayçı V.E. Tannagaşev tarafından anlatılmış; Luba Arbaçakova tarafından Rusçaya, Arbaçakova'nın danışmanlığında Jennifer Castner tarafından da İngilizceye çevrilmiştir. Arbaçakova Rusya'da yayımlanan çalışmalarında "Lyubov" adını kullanmaktadır. Bu yazıda ise İngilizce yayın esas alınarak "Luba" kullanımı tercih edilmiştir. Yazar ressam kimliğiyle daha önce TÜRKSOY'un 8-22 Eylül 2006 tarihlerinde Kuşadası'nda düzenlediği IX. TÜRKSOY Ressamlar Buluşması sergisine katılmış, sergi kataloğunda kendisine Lübov Arbaçakova adıyla yer verilmiştir.

Dört bölümden oluşan eserin *Introduction* [Giriş] bölümü Şamanizm araştırmacısı Llyn Roberts'in kaleme aldığı bir sayfalık önsözden oluşmaktadır. Bu önsözde Roberts Dağlık Şorya'ya yaptığı geziden ve bölgenin kültür yapısından bahseder. *Heroic Tales of the Shor People as Performed by V. E. Tannagashev* [Şor Halkının V.E. Tannagaşev Tarafından İcra Edilen Kahramanlık Anlatıları] adlı birinci bölümde Arbaçakova Şor destan geleneği hakkında bilgi verip V.E. Tannagaşev'in icra ettiği anlatıların biçim ve içerik özelliklerini incelemiştir. Kayçı V.E. Tannagaşev yer yer Rusça sözcükler kullansa da anlatıları Şor Türkçesinde icra etmiştir. Arbaçakova'nın muhtemelen N. A. Baskakov'un tasnifini dikkate alarak Türk dillerinin Uygur grubunun Hakas alt grubunda yer aldığını söylediği (s. 12) Şor Türkçesi günümüzde Türk lehçelerinin daha çok Kuzeydoğu (Sibirya) grubunun Güney kolunda sınıflandırılmaktadır. Anlatı performanslarını karşılamak için Şor Türkçesinde kullanılan *ныбақ ыс-перепре* (hikâye göndermek), *кайлап-перепре* (kaylamak) ve *шерт-перепре* (salıvermek) gibi terimler yazara göre Şor Türklerinin anlatıları ne denli somut ve canlı bir varlık olarak gördüğünün kanıtıdır (s.12). Anlatılar kültürel bir etkinlik olmanın yanı sıra insanları kötü ruhlardan koruduğu düşünülen ve onların maneviyatını güçlendiren dinsel bir role sahiptir. Bu yüzden yine tıpkı diğer Güney Sibirya Türk halklarında olduğu gibi Şor Türkleri de ava gittiklerinde ormanların, dağların ve ırmakların iyelerini memnun etmek için yanlarında kayçı getirir, yöreden biri öldüğünde cenaze evine kayçı çağırır ve ölen kişinin ruhuna destan söylerlerdi. Bunun yanı sıra kahramanlık anlatıları ve diğer sözlü edebiyat ürünleri Şor kültürünü, dil ve edebiyatını gelecek nesillere aktarmak için kullanılan sözlü kültür ürünleri arasında yer almaktadır. Özellikle nüfusun çok küçük bir bölümünün Şor Türkçesi konuştuğu düşünülürse ezberden söylenen destan anlatıları aktif olarak konuşulmayan dili yaşatmak adına yadsınamaz bir rol oynamaktadır.

Yazarlarımız, kaybolmaya yüz tutan Şor destan anlatıcılığını kayıt altına almak için 1996-2003 yılları arasında Mrassu destan geleneğinin bir temsilcisi olan kayçı Vladimir Egoroviç Tannagaşev (1932-2007) ile derleme çalışması gerçekleştirmiştir. Eserde yer verilen anlatılardan V.E. Tannagaşev'in icra ettiği *Çepe Salgın ve Kestane Renkli Doru Atı* [Чеппе сар аттыҕ Чеппе Салҕын] 1997'de, *Kök Torçuk* [Кök Торчук] ise 2001'de Arbaçakova tarafından ses kaydı alınmıştır. V.E. Tannagaşev, ilk anlatıyı konuşma sesini kullandığı resitatif tekniği uygulayarak *Kök Torçuk*'u ise Batı literatüründe "throat singing" ve "overtone singing" gibi adlarla anılan ve basitçe birden fazla sesin aynı anda tek bir vokalist tarafından gırtlaktan söylenmesi olarak tanımlanabilecek gırtlak şarkıcılığı tekniğiyle icra etmiştir.

Eserin ikinci bölümünü *Kök Torçuk* [Кök Торчук] destan anlatısı oluşturur. Anlatıda altın sarayında yaşayan Kök Han sallanan yerin altından siyah renkteki doru atıyla yükselen Kara Kaia tarafından düelloya çağrılır. Kök Han düelloyu kabul eder ve altın sarayından dokuz katlı altın zırhını giyerek eşile vedalaşır ve yola koyulur. Sarayından çıktıktan sonra *alıpları*n soyundan olan Kara Kaia ile karşılaşır ve savaşır. Onlar savaştıkça yer yerinden oynar, mevsimler değişir. Kara Kaia, hanın halkını esir alıp besi hayvanlarını çalmak istemektedir. Han hezimete uğrar ve ağlamaya başlar. O ağlarken yer yeniden sallanır ve yerden bu kez mavi bir örtünün içinde yeni doğan bir çocuk yükselir. Çocuk yerin altında büyülmüş yumurtaya konmuştur. *Alıpları*n soyundan olan çocuk atası yerine koyduğu hana yardım edeceğini söyler. Kara Kaia ile dövüşür ve Kara Kaia kendisini yenen çocuğa Kök Olak adını verir. Kök Olak hem yerdeki hem de yerin kat kat altındaki güçlü *alıplarla* dövüşür. Yiğitliğini gören evrenin yaratıcısı tarafından kendisine bu kez "mavi bülbül" anlamına gelen Kök Torçuk adı verilir. Destan kahramanı bu kez Ak Han'ın kızı Ala Manak'ı elde etmek için *alıplarla* savaşır. Ala Manak'ı elde eden Kök Torçuk onu altın bir yumurtaya çevirerek kendi topraklarına dönmek için yola çıkar. Yolda başka bir *alıpla* vuruşurken daha önce de Kök Torçuk'un yardımına koşan eski rakibi Kuba Salgın ebediyetteki yerinden kalkarak bir kez daha ona yardım eder. Eve dönen Kök Torçuk ve Ala Malak'a ailesi dokuz gün toy düzenler. Hanlar hanı olan destan kahramanı (*bogatır*) yolculuğu boyunca ona eşlik eden atını uğurlar ve altın sarayına gider.

Eserin üçüncü bölümünde *Çepe Salgın ve Kestane Renkli Doru Atı* [Чеппе сар аттыҕ Чеппе Салҕын] anlatısına yer verilmiştir. Anlatıda başkahraman Altın Çüstük adında bir kızdır. *Alıplar* tarafından ruhunun alınacağından korkan Ak Han ile Altın Arıg'ın kızı olan Altın Çüstük'ün göğüsleri dağlar kadar yücedir. Saraya gelen *alıpları* yaşlı babasının yerine sırayla bir bir yenen Altın Çüstük'e kırk göğüslü, Kıday Arıg adındaki başka bir kadın bahadır meydan okur ve onunla iki kere kırk gün sürecek şekilde savaşan Altın Çüstük, Kıday Arıg'ı da yenmeyi

başarır. Bahadır, Yukarı Dünya'daki tanrılardan bir mektup alır. Mektup onu tanrıların yarattığı yetmiş *bogatır* gücünde bir kara *bogatır* olan Kara Alıp'la savaşa davet etmektedir. Eğer gitmezse taşa döndürülecek olan Altın Çüstük ailesine veda eder ve yola koyulur. Tanrıların huzuruna çıkan Altın Çüstük, Kara Alıp'la savaşabilmek için tanrılardan kendisini erkeğe dönüştürmesini ister. Baş tanrı kızın isteğini yerine getirir ve ona Çepe Salgın adını vererek onu Yeraltı Dünyası'na, Ak Dünya'ya ve Üst Dünya'ya takdim eder. Çepe Salgın kara *bogatır*'la altı yıl dövüşür ve onu alt eder. Yurduna dönen Çepe Salgın bu kez evlenmek için Kazır Kan'ın üç kızından en küçüğü Kazır Kök'ü almak için yola çıkar. Yolda *alıplarla* savaşan üç kız kardeş görür. Kardeşler kendilerine yardım eden Çepe Salgın'ın kudretine tanıklık eder ve onunla evlenmek isterler fakat Çepe Salgın kızların babasına kaderinde yazılı olduğu için kardeşlerin en küçüğü Kazır Kök ile evleneceğini söyler. Çepe Salgın yeniden yurduna döner ve yanında altın bir yumurtaya koyduğu Kazır Kök'ü de götürür. Annesi ve babası onlara toy düzenler... İblisler Kazır Kök'ün babasını ve kardeşlerini öldürmüş, hanın topraklarına el koyup halkı esir almıştır. Bunu duyan Çepe Salgın öç almak için iblislerin yanına gider. İblisler onu oyuna getirir ve bağlayarak fıçıya yerleştirip denize atarlar. İblislerin Kara Şemeldey adındaki kız kardeşi kıyıya vuran Çepe Salgın'ı bulur. Çepe Salgın, kardeşlerinin onunla evlenmesine engel olduğunu söyleyerek Şemeldey'i kandırır ve onun yardımıyla fıçıdan kurtulur. Önce Şemeldey'i ardından iblisleri ortadan kaldırır ve esir altındaki halkı özgürleştirir. Anlatı Çepe Salgın'ın sarayına dönmesiyle sona erer.

İki anlatının da ana teması destan kahramanının (*bogatır*) topraklarını ele geçirmek isteyen bir istilacıyla ve meydan okuduğu *alıplarla* verdiği mücadeledir. Her iki anlatı da biçim ve içerik yönünden benzerlikler göstermektedir. Yedi, dokuz, kırk ve yetmiş gibi formel sayıların ifade edilmesi, altın yumurtanın kullanılması, kahramanın yolculuğunun ortalarında yurdunu özlemesi ve geri dönmek istemesi, anlatı sonunda kahramanın atını salarak ihtiyacı olduğunda onu yeniden çağıracağını söylemesi nazım şeklinde söylenen iki anlatı arasındaki benzerliklere örnek olarak verilebilir. Eserdeki anlatılarda karşımıza çıkan ad alma, kız isteme ve kahramanın eşine, sevdiğine ulaşmak için yaptığı yolculuk gibi pek çok motif Güney Sibiry Türkleri başta olmak üzere birçok Türk boyunun destan geleneğinde de görülmektedir. Tekrar, aliterasyon ve mübalağa gibi anlatım tekniklerinden yararlanan Tannagaşev anlatıları geleneğe uyarak icra etmiş ve bunu da icrasının sonunda dile getirmiştir (s. 79).

Dördüncü ve beşinci bölümü yalnızca destan metinlerinden oluşan eserin sonunda karakter adlarının İngilizce çevirileriyle birlikte yer aldığı bir dizin ve Şorca-İngilizce bir sözlük bulunmaktadır. Anlatılar Rusçaya ve İngilizceye tercüme edilirken *alyp* (alıp, kahraman), *toi* (toy, düğün) ve *churt* (yurt) gibi Şor

Türklerinin dünya görüşlerini ve geleneksel yaşam tarzlarını yansıtan sözcükler çeviriyle anlamlarını yitireceği için olduğu gibi bırakılmıştır. Aynı şekilde *eze*, *che*, *adanmada* ve *pai-pai* gibi ünlem ve edatlar da yazılı olmayan anlatıların şifahî mahiyetini metinde özgün bir şekilde vurgulamak için tercüme edilmemiştir.

Şor destanları ve destancılık geleneği ülkemizde az sayıda da olsa önemli çalışmalara konu olmuştur. Bu çalışmalar arasında Metin Ergun'un 2006 yılında Akçağ Yayınları tarafından yayımlanan *Şor Kahramanlık Destanları* eseri ve Atilla Bağcı'nın Hacettepe Üniversitesinde Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu danışmanlığında hazırladığı *Şor Destancılık Geleneği ve Şor Kahramanlık Destanı Künnü Körçen Kün-Köök Üzerinde Mukayeseli Bir Çalışma* başlıklı yüksek lisans tezi sayılabilir. Ayrıca A. İ. Çudoyakov'un Şor destanları üzerine derlemesi, 2007 yılında "Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması" projesi kapsamında Çaşteğin Turgunbayev tarafından Türkiye Türkçesine kazandırılmış ve *Şor Destan İncelemeleri* adıyla yayımlanmıştır. Şor destan geleneği hakkındaki bu eser de hem Şor destanlarının diğer Türk boylarının destanlarıyla olan ortaklığını göstermesi açısından hem de konuyu Batı literatürüne tanıtması ve anlatıları İngilizceye kazandırması açısından oldukça değerlidir. Günümüzde epey düşük bir nüfus yoğunluğuna sahip olan ve özerk bir cumhuriyet statüsü ile temsil edilmeyen Şor Türkleri sadece kendi edebî zenginliklerini yaşatma kaygısını taşımamakta aynı zamanda bilinir, tanınır olmayı da istemektedirler. Bugüne kadar çoğunlukla Rusça olarak yayımlanan bu gibi eserlerin İngilizce olarak da yayımlanması Şor Türklerinin ve onların kültürel zenginliğinin daha geniş okuyucu ve araştırmacı kitlesine ulaşmasını sağlayacaktır.

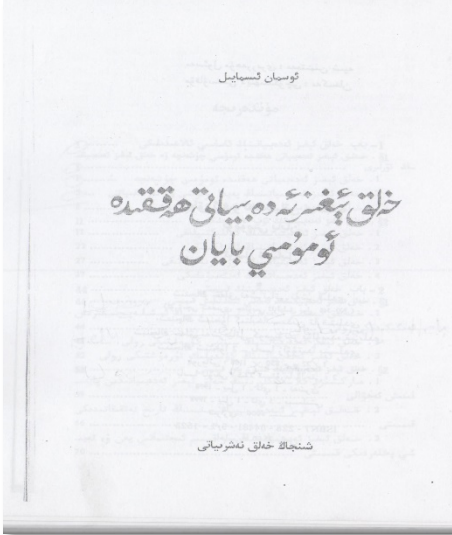
Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

**Osman İsmayil, Halk Eğiz Edebiyatı Heçkide Umumiy Bayan, Ürümçi,
Şıncañ Halk Neşriyatı, 1998, 711s.**

Fatoş YALÇINKAYA*

Osman İsmayil Şincang Üniversitesinde hocalık yaparken Uygur halk edebiyatı ile ilgili derli toplu bir kaynağın olmadığını fark ettiğini ve bu çalışmayı hazırlamasındaki asıl itici gücün bu ihtiyaçtan doğduğunu söyler. Osman İsmayil “Aptordin” adlı giriş kısmında kısaca kitabı hazırlama sebepleri ve kitabın içeriği hakkında bilgi verir. Halk Eğiz Edebiyatı Heçkide Umumiy Bayan eskiden yüksek okullarda dil-edebiyat bölümlerinde okutulan bir derstir. Üniversitede Uygur Dili ve Edebiyatı bölümünde halk edebiyatı için tam

anlamıyla derli toplu bir kitabın olmayışı Osman İsmayil’in bu kitabı hazırlamasında oldukça etkili olmuştur. Osman İsmayil bunun kitabı hazırlamasındaki birinci sebep, olduğunu söyler. İsmayil’in birinci sebebi üniversite öğrencilerinin sınavlarında kullanabileceği bir kaynak kitap hazırlamaktır. İkinci sebep ise edebiyat-sanat heveslileri ve Uygur Halk Ağz Edebiyatını araştırmak isteyenlere kullanabilecekleri bir kaynak hazırlamaktır.

Kitap aslında iki ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda (1, 2, 3. bölümler) Halk Ağz Edebiyatı hakkındaki umumi düşünce ve Halk Ağz Edebiyatı’nın özellikleri, günlük hayattaki önemi, edebiyat hayatı içindeki yeri ve yazılı edebiyat üzerindeki tesiri üzerinde uzun uzun durulmuştur. Ayrıca halk bilgisi

* Dr., İzmir- Türkiye, fatos-yalcinkaya@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8864-1608.

ürünlerinin nasıl derlenmesi, toplanması ve yayımlanması gerektiği hakkında da oldukça yeni bilgiler verilmiştir. Bu bilgilerin hepsini daha önce yayımlanmış olan kitaplardan aldığını da ekler. İkinci kısım ise türler kısmıdır. Bu kısımda (4-9. Bölüm) efsane, rivayet, masal, mesel¹, fıkra, çakçak, koşak², halk destanları, atasözleri ve deyimler başta olmak üzere birçok Uygur Halk Bilgisi türüne yer verilmiştir. Her başlık ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Öncelikle ele alınan türün tanımı yapılmıştır. Tanımı yapılan tür konu, yapı ve şekil bakımından da incelenmiştir. Türü tanımlaması, konu, yapı ve şekil bakımından incelemesi ve sınıflandırması oldukça önemlidir. Bu, Türk Dünyası Halk Bilgisi hakkında çalışma yapacak bilim insanları için son derece değerli bir çalışmadır. Bu bakımdan Uygur Halk Bilimi sahası için başvurulacak kaynaklardan biri olma özelliğine sahiptir. Yazar türler kısmını hazırlarken daha önce yayımlanmış olduğu *Helk Eğiz Edebiyatındaki Janirler*³ adlı kitabından faydalandığını eklemiştir. Bu kitap 1994 yılında Şincañ'da Yaşlar-Ösümler Neşriyatı tarafından yayımlanmıştır. Yazar mukaddimenin son kısmında asıl maksadının Uygur Halk Ağz Edebiyatı'nı muhakeme edip önemli noktalar üzerinde durmak olduğunu söylemiştir.⁴ Kitabın içeriği ise şu şekildedir:

Osman İsmayil'in 1998'de Ürümçü'de Şincang Halk Neşriyatı tarafından yayımlanan "Helk Eğiz Edebiyatı Heqqide Umumiy Bayan (Halk Ağz Edebiyatı Hakkında Genel Bilgiler)" kitabı dokuz bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm "Uygur Helk Eğiz Edebiyatiniñ Asasiy Alahidiliki" başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında halk edebiyatı hakkındaki genel düşünceler, halk edebiyatı ürünlerinin türlere bölünmesi-sınıflandırılması ve halk edebiyatı ürünlerinin özellikleri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölüm "Uygur Helk Eğiz Edebiyatiniñ İşlepçikiñ Emgikidiki Roli" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde halk edebiyatının insan yaşamı içinde rolü ve önemi üzerinde durulmuştur.

"Uygur Helk Eğiz Edebiyatini Toplaş, Retleş Meselesi" adını taşıyan üçüncü bölümde halk edebiyatı ürünlerinin derlenmesi, toplanması ve yayınlanması hakkında bilgi verilmiştir. Halk bilgisi ürünlerini derleyenlere yol gösterme amacıyla hazırlanan bu bölümde, halk bilgisi ürünleri derlenirken

¹ Mesel: Mesellerin başkahramanı hayvanlar, insanlar veya hayvan ve insanların birlikte yer aldığı masallardır. Mesellerin sonunda mutlaka sosyal bir mesaj yani bir hikmet yer alır. Hikmeti olmayan masal mesel grubunda yer almaz.

² Koşak: Koşuk.

³ Bk. Osman İsmayil, *Helk Eğiz Edebiyatındaki Janirler*. Şincañ: Yaşlar-Ösümler Neşriyatı, 1994.

⁴ Daha fazla bilgi için Osman İsmayil'in "Helk Eğiz Edebiyatı Heqqide Umumiy Bayan" kitabının "Aptordin" adlı giriş kısmına bakınız (1998: 1-2).

derlemecilerin nelere dikkat etmesi, hangi ürünleri toplanması ve nasıl yayınlanmalı hakkında geniş bilgi verilmiştir.

“Epsane ve Rivayetler” başlığını taşıyan dördüncü bölümde efsane ve rivayetin tanımlarına, türlerine, özelliklerine ve önemine yer verilmiştir. Efsane ve rivayetin diğer türlerle olan ilişkisi, dil özellikleri, dini mahiyeti üzerinde de durulmuştur.

“Helk Çöçekliri” adını taşıyan beşinci bölümü masallarla ilgilidir. Bu bölümde Uygur masallarının özellikleri, konuları ve kahramanları hakkında oldukça önemli bilgiler verilmiştir.

“Helk Meselleri ve Letipe-Çakçakları” adını taşıyan altıncı bölüm ise meseller, latifeler ve çakçaklara ayrılmıştır. Meseller başlığı altında meselin tanımı, özellikleri, konuları ve önemi üzerinde durulmuştur. Bu kısım aslında altıncı bölümle ilişkilidir. Çünkü “Mesel” kahramanı insan veya hayvan olan didaktik masalardır. Fabldan ayrılan yönü kahramanlarının farklı oluşudur. Altıncı bölümün ikinci kısmı “Letipiler” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında fıkra türü, tanımı ve özellikleri verildikten sonra Nasreddin Hoca fıkralarına geçilmiştir. “Çakçak ve Laplar” başlığı altında ise şaka ve komik sözlerin türleri, özellikleri, üslubu üzerinde durulmuştur.

Yedinci bölüm “Koşaklar” başlığını taşımaktadır. Koşak hakkında genel bilgiler, koşanın tanımı, en eski koşaklar, koşakların konuları, şekli, üslubu ve türleri hakkında bilgi verilmiştir.

“Mağal-Temsil ve Tépışmağlar” başlığını taşıyan sekizinci bölümde atasözü ve bilmece türlerine yer verilmiştir.

“Helk Dastanlariri” adını taşıyan dokuzuncu bölümde destanlar; “Arkaik Destanlar”, “Muhabbet Destanları” ve “Tarihî Destanlar” şeklinde ayrılıp incelemeye tabii tutulmuştur. Destanların özellikleri, yapıları, üslubu ve konuları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Osman İsmayil “Yazardan” adlı kısımda Uygur Halk Edebiyatı alanında derli toplu bir kaynak olmadığı için bu kitabı hazırladığını söyler. Fakat 1982 yılında yayımlanmış ve kendisinden sonraki bütün halk bilgisi kitaplarına önderlik edip adeta onların taslak olarak kullandığı bir kaynak mevcuttur. Bu kaynak kitap Mehemmet Zunun ve Abdükérim Rağman tarafından 1982 yılında yayımlanan *Uygur Helk Égiz Edebiyatiniñ Asasliri*⁵ adlı kitaptır.

Osman İsmayil ve Mehemmetcan Sadık tarafından hazırlanmış olan kitaplar bu kitapla büyük bir benzerlik göstermektedir. Uygur Helk Égiz Edebiyatiniñ Asasliri adlı kitap Ürümçi’de Şıncañ Helk Neşriyatı tarafından

⁵ Daha fazla bilgi için bk. Mehemmet Zunun; Abdükérim Rağman, *Uygur Helk Égiz Edebiyatiniñ Asasliri*, Ürümçi: Şıncañ Helk Neşriyatı, 1982. Bu kitap hakkında daha önce yazmış olduğum kitap tanıtım yazısı için ayrıca bk. Fatoş Yalçınkaya, *Uygur Halk Edebiyatının Esasları*, Folklor Akademi Dergisi, 2021, S. 2, s. 390-392.

yayımlanmıştır. Aynı şekilde 1995 yılında Mehmetcan Sadık tarafından yayımlanmış olan *Uygur Halk iz Edebiyatı Heqqide*⁶ adlı kitap da aynı tasnife sahiptir. Bu kitap da Ürümçi’de Őınca Halk Neşriyatı tarafından yayımlanmıştır. Uygur Halk Edebiyatı hakkında yazılan bu üç kaynak kitap, büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Giriş kısımlarında vermiş oldukları bilgi ve kullandıkları örnekler bakımından kısmen farklılık göstermektedirler. Mehmet Zunun ve Abdukrim Raman tarafından 1982 yılında yayımlanan *Uygur Halk iz Edebiyatının Asasliri* adlı kitap derli toplu ilk kitap olması bakımından oldukça değerlidir. Osman İsmayil tarafından hazırlanan *Halk iz Edebiyatı Heqqide Umumi Bayan* adlı kitap ise yeni bilgiler Őı altında kısmen güncellenmiŐ olması bakımından oldukça değerlidir. Bu yönüyle kendisinden önce hazırlanmış kaynaklardan ayrılmaktadır. Yukarıdaki üç kaynak kullandıkları örnekler bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Kaynaklar Doğu Türkistan’ın farklı bölgelerinden alındıkları için farklılık göstermektedirler.

Sonuc olarak “Uygur Halk Edebiyatı Hakkında Umumi Beyan” adlı kitap Osman İsmayil tarafından hazırlanmış oldukça kapsamlı bir halk bilimi kitabıdır. Bu kitap Uygur halk biliminin hangi seviyede olduğunun en güzel örneğidir. Osman İsmayil tarafından hazırlanıp 1998 yılında basılan bu alıŐma Uygur halk bilimcilerinin oldukça ileri bir seviyede olduğunu göstermektedir. Yapılan tanımlar ve sınıflandırmalar incelendiğinde Osman İsmayil’in Çin, Rus, Avrupa ve Türk dünyasındaki çalışmalardan haberdar olduğunu ve kitabında bunların hepsinden yararlandığı görülmüştür. Bu kadar kapsamlı bir çalışmanın Türkiye’de Türk dünyası ile ilgili yapılan halk bilim çalışmalarında kullanılması gerektiği inancındayım.

Osman İsmayil’in bu alıŐması Uygur Halk Edebiyatı ile ilgili herhangi bir çalışma yapacak bilim insanları için son derece faydalı bir eserdir. Ayrıca Uygurca sözlük kullanılmadan anlaşılabilir bir üsluba sahip olan bu kitabı Türkiye’de Uygur sahası ile ilgili herhangi bir çalışma yapan bilim insanlarının mutlaka görmesi gerektiği kanaatindeyim.

ıkar atıŐması: Yazarlar tarafından çıkar atıŐması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazarlar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

⁶ Bk. Mehmetcan Sadık, *Uygur Halk iz Edebiyatı Heqqide*, rmi: Őınca Halk Neşriyatı, 1995.

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies
22/1 Yaz-Summer 2022

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İNCELEMELERİ DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

Tanım:

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi (kısaca TDİD); Türk halklarıyla ilgili sosyal bilimler alanındaki çalışmaları kapsayan, Yaz ve Kış olmak üzere yılda iki sayı yayımlanan, bilimsel denetim sürecinde kör hakemlik yöntemini kullanan, Türkiye Türkçesi ve diğer Türk lehçelerinde, İngilizce ve Rusça kaleme alınmış yazıları kabul eden Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nün yayımıdır.

Amaç:

TDİD; Türk halklarıyla ilgili sosyal bilimler alanında bilimsel bilgi birikimine katkı sağlayacak, mevcut birikimi revize edecek, sorunsalları derinleştirecek çalışmaları yayımlama, bu alandaki çalışmaları görünür kılma ve yaygınlaştırma alanlarını hazırlama çabasıdır. Özellikle Türk halkları arasında tarihsel ve mekânsal boyutta devamlılık ve kırılmaların konu edildiği çalışmalara tartışma zemini oluşturmayı hedeflemektedir.

Kapsam:

TDİD; Türk halklarıyla ilgili sosyal bilimler alanında araştırma, olgu sunumu, derleme, tezden yayın, çeviri, aktarma ve nekroloji türünden çalışmaları; yine bu alanda bilimsel yayınlar üzerine yapılan incelemeleri ve yabancılara Türkçe öğretimiyle ilgili çalışmaları yayımlar.

Yazıların kabulü ve değerlendirilmesi:

TDİD yazı kabul ve değerlendirme süreçlerini DergiPark (<http://dergipark.gov.tr/egetedid> adresi) üzerinden yürütür. Yayımlanması için dergiye gönderilen yazılar, editör/editörler ve/veya Yayın Kurulu tarafından yayın ilkeleri ve yazım kuralları noktasında incelenir, iThenticate sisteminde etik denetimden geçer ve genel hatlarıyla bilimsel değerlendirmeye tabi tutulur. Bu süreçlerde sorun tespit edilmediği takdirde, yazıdaki yazara/yazarlara ait bilgiler olmaksızın (Yayın Kuruluyla ilgili süreçlerde de

geçerlidir) editör/editörler tarafından değerlendirilmek üzere, Yayın Kurulunun önerileri dikkate alınarak alanın uzmanı olan iki hakeme gönderilir. Hakemlerle yazar adı, yazarlarla da hakem adı paylaşılmaz. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya editörler ve/veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlardan, hakemlerin ve editörün/editörlerin ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate almaları beklenir. Yazarlar, bu eleştiri ve önerilerde katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itirazlarını ve/veya hakem raporları, editör(ler) ve Yayın Kurulu görüşleri doğrultusunda revize ettikleri çalışmalarını, <http://dergipark.gov.tr/egetdid> adresi üzerinden tekrar dergiye ulaştırmalıdır. Revize edilmiş metin, hakemlerin talebi, editörlerden ve Yayın Kurulundan herhangi birinin bu yönde görüşü söz konusuysa, tekrar hakem değerlendirmesine sunulur. Editörler, Yayın Kurulu ve hakemler tarafından yürütülen değerlendirme sürecinden onanarak geçen yazılar, yayımlanma sırasına konulur. Bu süreçlerde onanmamış yazılar, yayımlanmaz. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nde (TDİD'de) yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı bu dergiye devredilmiş sayılır. Yayımlanan makalelerin tüm hukuksal sorumluluğu yazarlarına aittir.

Not: TDİD'e yapılacak yazı başvurularında, yazının daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması ya da yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekmektedir. Bir araştırma kurumu/kuruluşu tarafından desteklenen çalışmalarda, söz konusu kurumun/kuruluşun ve projenin adı, varsa, tarihi ve sayısı belirtilmelidir. Bunun dışında bilim etiğinin gerekli kıldığı diğeri tüm bilgilerin şeffaflık içinde paylaşılması talep edilmektedir.

Yazım kuralları:

Başlık: İçerikle uyumlu bir başlık olmalıdır. Başlık 12 kelimeyi geçmemeli, sadece ilk harfleri büyük ve koyu harflerle, 12 punto büyüklüğünde yazılmalıdır. İngilizce başlık italik ve 11 punto büyüklüğünde, başlığın altında yer almalıdır. Calibri yazı tipi kullanılmalıdır.

Yazar adı ve unvanı: Başlığın altında, sağa dayalı, 11 punto büyüklüğünde, adının ilk harfi büyük, soyadı tamamen büyük harflerle yazılmalıdır. Eğer varsa akademik unvan da ismin önüne eklenmelidir. Yazarın varsa çalıştığı kurum, adres ve e-posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto büyüklüğünde olacak şekilde belirtilmelidir.

Özet: 150 kelimedenden az ve 200 kelimedenden çok olmayacak şekilde kaleme alınmalıdır. Türkçe makalelerde özetin İngilizce tercümesi; Türkiye Türkçesi dışındaki Türk lehçeleri, İngilizce ve Rusça kaleme alınan makalelerde ise özetin

Türkiye Türkçesine tercümesi yahut aktarması yer almalıdır. İsteyen yazarlar makalelerin sonuna İngilizce yahut Rusça geniş bir özet de ekleyebilirler. Bu özetler makalenin üçte biri oranını geçmemelidir.

Anahtar kelimeler: Özette tanımlanan kuralların gerekli kıldığı dil ve lehçelerde ilgili bilim alanının terminolojisi dikkate alınarak en az beş anahtar kelime özetlerin altına yazılmalıdır.

Makale metni: Yazılar A4 boyutundaki kâğıtlara, tek satır aralığıyla, Calibri yazı tipi ile 11 punto büyüklüğünde, dipnotlar ise 9 punto, tek paragraf aralığıyla, Calibri yazı tipi ile yazılmalıdır.

Alıntılar: Alıntılar italik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

Kaynakça: Latin alfabesi dışındaki alfabelerle kaleme alınan yazıların bibliyografyasında Latinize biçimi de yer almalıdır.

Kaynak gösterme:

• Gönderilen yazılar, referans sistemi, kaynak gösterme biçimi ve kaynakça düzenlenmesinde American Psychological Association (APA) stilinde hazırlanmalı, kaynaklar dipnot sistemi yerine iç not olarak hazırlanmalıdır. Metin içerisinde verilecek kaynaklarda yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası aşağıdaki gibi verilecektir.

Metin içi kaynak gösterimi aşağıdaki gibidir:

• **Yazar Adı Metin İçinde Geçiyorsa**

Metin içinde yazar adı geçiyorsa yazar adından sonra parantez içinde tarih verilir. Sayfa numarası ise alıntı yapılan cümleden sonra yazılır.

Ahmet B. Ercilasun (2010), “Eski Oğuz Türkçesinin en önemli ses özelliği, küçük ünlü uyumunun mevcut olmayışıdır” (s. 459).

• **Yazar Adı Metin İçinde Geçmiyorsa**

(Yazar soyadı, yıl, s.)

“Eski Oğuz Türkçesinin en önemli ses özelliği, küçük ünlü uyumunun mevcut olmayışıdır” (Ercilasun, 2010, s. 459).

• **Anonim Çalışma**

Atıf yapılan çalışmanın yazarı belli değilse çalışmanın adı yazılır. Çalışmanın adı metin içinde verilecekse italik olarak yazılmalıdır.

Diğer bir kaynakta (Dünyada Memurlar ve Sendika, 1996, s. 55) da belirtildiği gibi...

Yazarı belli olmayan çalışmalarda yazar adı “Anonim” olarak da kabul edilebilir. Bu durumda kaynakça kısmında da yazar adını “Anonim” kullanın.

Diğer bir kaynakta (Anonim, 1996, s. 55)’da belirtildiği gibi...

- **Metin İçinde Genel Bir Referans Yapılıyorsa**

(Yazar soyadı, yıl)

Gramerleşme, gramatikal yapıların süreç içerisinde nasıl ortaya çıktıklarını göstermektedir (Gökçe, 2013).

- **Aynı Yazara Ait Birden Fazla Çalışma**

Ahmet B. Ercilasun, Bengü taşların, Köktürklerin ikinci döneminden kalmış olan yazılı anıtlar olduğunu (2016, s. 339), bu yazıtlardan da Çoyr yazıtının tarihi bilinen en eski Türk yazıtı olduğunu belirtmektedir (2010, s. 128).

- **Aynı Yıl İçerisinde Yazar Tarafından Yapılan Farklı Çalışmalar**

Yazarın aynı yıl içinde yayımlanmış birden fazla çalışmasına atıf yaparken yayın tarihinden sonra “a, b, c” gibi ibareler konulmalıdır.

Gülsevin, Oğuz boylarının her birinin özgün ağız özelliklerini belirleyebilmenin bugün çok zor olduğunu belirtir (2010a, 1077).

- **İki Yazarlı Çalışma**

Metin içinde yazar adı geçiyorsa:

Doğan ve Koç, Kazak Türkçesinde 9 adet ünlü bulunduğunu belirtir (2013, s. 18).

Metin içinde yazar adı geçmiyorsa:

“Kazak Türkçesinde 9 adet ünlü bulunmaktadır” (Doğan & Koç, 2013, s. 18).

- **Birden Çok Yazarlı Çalışma**

Üç, dört veya beş yazarlı çalışmalarda ilk atıfta yazar adları metin içinde geçiyorsa:

Yazarların hepsi yazılır. En son yazılacak olan yazardan önce “ve” bağlacı kullanılır:

2017’de Ali, Mustafa, Mehmet, ve Savaş kültürün edebi eserler yoluyla nasıl temsil edildiğini belirtmişlerdir (s. 35).

Daha sonraki atıflarda ise yazar adı metin içerisinde geçiyorsa:

İlk yazarın adı, “vd.”

2017’de Ali, vd. kültürün edebi eserler yoluyla nasıl temsil edildiğini belirtmişlerdir (s. 35).

Birden çok yazarlı çalışmalarda yazar adı metin içinde geçmiyorsa:

(Ervin vd., 2018, s. 470).

- **Dolaylı Alıntılarda**

Eğer dolaylı alıntı yapılacaksa orijinal kaynak kişi metin içinde yazılır; ikincil kaynak kişi ise parantez içerisinde belirtilir.

Köprülü, Salsalname'yi Gülşehrî'den önce de birisinin yazmış olduğunu belirtir (Köprülü'den aktaran Ercilasun, 2010, s. 439).

- **Kurumsal Yazar**

Türkçe Sözlük'e göre (2011), ...

- **Aynı Soyadına Sahip Yazarlar**

(Yazar adının ilk harfi. soyadı, yıl, s.).

Türk destanlarında aile algısında ad verme ve ad biliminde ad verme... (H. İ. Şahin, 2012, s. 118; İ. Şahin, 2015, s. 45).

- **İki Veya Daha Fazla Çalışma**

(yazar soyadı, yıl; yazar soyadı, yıl).

Emir kipinde her şahıs için ayrı bir emir eki vardır (Korkmaz, 2009; Ergin, 1983).

- **Ciltli Çalışma**

Sayfa numarası ve tarihi belirtilir. Sadece atıf yapılan cilt yazılır:

Hümâ, güzelliğin de bir timsâli idi (Ögel, 2014, s. 123).

Çok ciltli çalışmalar:

(Pflanze, 1963-1990).

- **Daha Önceki Bir Baskının Yeni Basımı**

(Frazer, 1991/2004).

- **Antoloji Çalışması**

Antolojiden veya editörden değil, direkt çalışmadan bahsedilir.

"Antolojinin adı" (yıl).

Güneydeki yoksulluk Hurston'un otobiyografisi olan "Karayolundaki Toz İzleri" (1982)'nde ele alınmaktadır.

- **Ansiklopediler**

(Balkans: History, 1987).

- **Sözlükler**

(Develioğlu, 2013).

- **Elektronik Ortamdaki Metinler**

- **Video ya da Film**

(Filmin adı, yıl) (Deli ve Dahi, 2019).

Video veya filmin herhangi bir saatine, dakikasına veya saniyesine atıfta bulunurken şu şekilde verilir:

(00:02:15-00:02:35)

- **Podcast/ YouTube**

Eğer video/ podcast yazar adı, unvanı, kayıt tarihi varsa belirtilmelidir. Saat, dakika, saniye olarak referans edilmek istendiğinde şu şekilde verilmelidir: (00:02:15-00:02:35).

Orçun Madran “BBY 262 Web tasarımı dersi uygulaması” (2015)’nda web sayfası tasarımının nasıl olacağı ile ilgili bilgi vermektedir.

- **Ders/ Söylev/Konferans**

Teplin vd. tarafından Psikoloji-Hukuk, Toplum Toplantısı (2005)’nda gençlerde karşılaşılan şiddet eğilimi ve intihar oranları ele alınmaktadır.

- **Diğer Kaynaklar**

- **Gazete**

Ali Yüksel çocuk gelinlerin sayısındaki artışın çok yüksek oranlara ulaştığını dile getiriyor (Cumhuriyet, 2014).

Metin içi alıntılarda ayrıntılı bilgi için:

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/citations>

Kaynakçanın hazırlanması:

• **Kaynakça yeni bir sayfadan başlamalı** ve yazarların soyadlarına veya yazarı bilinmeyen kaynakların başlıklarına göre alfabetik sırayla düzenlenmelidir.

- Kaynakçada yer alan yapıtları yayımlayan yayınevleri belirtilirken yayınevi, yayıncılık gibi sözcükler kullanılmamalıdır. İmge Yayınevi değil İmge, gibi.

- Birden fazla yayınevi gösteriliyorsa, aralarına noktalı virgül konarak tümü belirtilmelidir.

- Aynı yayınevi için birden fazla basım yeri gösterilmişse, yalnızca ilki kullanılmalıdır.

- Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilmelidir.

Temel format: Yazarın Soyadı, Adının Baş harfi. (Basım Tarihi). *Kitabın Başlığı*. Basım Yeri: Yayınevi.

Ögel, B. (2001). Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları. Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

- **Tek Yazarlı Kitap**

Togan, Z. V. (1981). Umumi Türk Tarihine Giriş. İstanbul: Enderun.

- **Çok Yazarlı Kitap**

Yakıcı, A., Yücel, M., Doğan, M. & Yelok, V. S. (2017). Üniversiteler İçin Türkçe- 1 Yazılı Anlatım. Ankara: Yargı.

- **Aynı Yazarın İki veya Daha Fazla Çalışması:**

Yıla göre sıralanır.

İnan, A. (1954). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara: TTK.

İnan, A. (1976). Eski Türk Dini Tarihi. Ankara: Kültür Bakanlığı.

- **Aynı Yazarın Aynı Yıl Yayımlanmış İki Çalışması**

İnan, A. (1976a). Eski Türk Dini Tarihi. Ankara: Kültür Bakanlığı.

İnan, A. (1976b). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara: TTK.

- **Anonim Kitap**

Yazarı bilinmiyorsa eserin adı verilir. Manas. (1995). Ankara: TİKA.

- **Çeviri Kitap**

Ligeti, L. (1986). Bilinmeyen İç Asya. Sadrettin Karatay (Çev.). Ankara: TDK.

- **Editörlü Kitap**

Özbek, M. (Ed.) (2005). Kamusal Alan. İstanbul: Hil.

- **Editörlü Kitapta Bölüm**

Kejanlioğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Meral Özbek (Ed.), Kamusal Alan içinde (s. 689-713). İstanbul: Hil.

- **Birden Çok Baskısı Olan Kitap**

Kafesoğlu, İ. (2016). Türk Millî Kültürü (40. Baskı). İstanbul: Ötügen.

- **Sadece Elektronik Basılı Kitap**

O'Keefe, E. (n.d.). Egoism & the cnsts in Western values. erişim
[http://www.onlineoriginals.com/showitem .asp litem I 135](http://www.onlineoriginals.com/showitem.asp?litem=135)

- **Kitabın Elektronik Versiyonu**

Moran, B. (2015). Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3.
<https://books.google.com.tr/books?id=p38wDwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=bilge+karasu&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwi8qZLz9KThAhWl0KYKHZ2FBI0Q6AElljAB#v=onepage&q=bilge%20karasu&f=false>

- **Elektronik Adresten Yararlanılan Kaynakta**

Kaynağın erişilebileceği URL verilir.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Koronavir%C3%BCs> Erişim Tarihi:

- **Elektronik Makaleler**

Bubur, R. (2019). İzmir Kiraz'da Suludere Köyü'nde Beylikler Devrinden Bilinmeyen Bir Cami ve Hamam Kalıntısı. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi. doi: 10.32449/egetdid.650960 Erişim Tarihi:

- **Elektronik Gazete Makaleleri**

Hızlan, D. (2019, 28 Mart). Piyanist Feyzi Aslangil'i Andık. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/dogan-hizlan/piyanist-feyzi-aslangili-andik-41164207> Erişim Tarihi:

- **Çok Ciltli Çalışmalar**

Pflanze, O. (1963-1990). Bismarc and the Development of Germany (Cilt 1-3). Princeton, NJ: Princeton University Press.

- **Çok Ciltli Çalışmalarda Tek Cilt Kullanımı**

Pflanze, O. (1990). The Period of Fortification, 1880-1898: Cilt 3. Bismarc and the Development of Germany. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- **Daha Önceki Bir Baskının Yeni Basımı**

Frazer, James G. (2004). Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri 1. İstanbul: Payel. (İlk Baskı: 1991).

- **Bilimsel Dergide Tek Yazarlı Makale**

İnan, A. (1959). Manas Destanı Üzerine Notlar. Bellekten, 8(7), 125-159.

- **Bilimsel Dergide Çok Yazarlı Makale**

Tansuğ, K., & İnanlı, Ö. (1949). Sümerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2(4), 551-581.

- **Elektronik Dergiden Makale**

Arslan, A. (2014). Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri ve Göçmenlerin Türkiye'de İskanları. Turkish Studies, 9 (4). doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6813> Erişim Tarihi:

- **Yazarı Belli Olan Gazete ve Dergi Yazıları**

Bruni, F. (2003, 26 Aralık). Pope pleads for end to terrorism and war. New York Times, s. 21.

- **Basılmamış Tezler, Posterler, Bildiriler**

YÖK'ten indirilmiş ise URL adresi de künye bilgileri sonunda verilir.

Yıldırım, İ. (2014). Yöresel Festival Üzerine Görsel Etnografik Bir İnceleme: Ankara "Beypazarı Festivali" Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- **Ansiklopedi/ Sözlük**

Balkans: History. (1987). Encyclopaedia Britannica içinde (15. Baskı. Cilt. 14, s. 570-588). Chicago: Encyclopaedia Britannica.

- **Sözlükler**

Devellioğlu, F. (2013). Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat (30. Baskı). Ankara: Aydın.

- **Kurumsal Yazar**

American Psychiatric Association. (2005). . . .

- **Söyleşi**

Ozansoy, G. (1967). Bizde Bir Bunalım Edebiyatı Yok. Cemal Süreya ile Söyleşi. Haber Gazetesi, 19 Şubat 1967. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2020, <https://www.cafrande.org/soylesi-bunalim-edebiyati/>

- **Film**

Safinia, F. (Yönetmen). (2019). Deli ve Dahi [Film]. ABD: Fastnet Films Icon Productions Voltage Pictures.

Kaynakçadaki alıntılarda ayrıntılı bilgi için:

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples>

Sayfa düzenine ilişkin esaslar:

Sayfa Yapısı: Üst: 3 cm, Alt: 2,3 cm, Sol: 2 cm, Sağ: 2 cm.

Cilt Payı: 0 cm, sol.

Üst Bilgi: 2 cm.

Alt Bilgi: 1,3 cm.

Paragraf başı: 0,6 cm.

Paragraf Aralığı: Önce ve Sonra 2nk Satır Aralığı: Tek

Tablo ve grafik kullanımına ilişkin esaslar:

1. Metin içerisindeki tablo ve grafiklerin 9 punto büyüklüğünde hazırlanması gerekmektedir.

2. Metin haricinde ek olarak sunulacak tablo ve grafikler, kaynakçadan sonra “Ekler” başlığı altında verilmelidir.

3. Tablo numarası ve isimleri alt kısmına, bu bilgilerin alındığı kaynak açıklaması ise parantez içinde yazılmalıdır.

4. Tablo, grafik ve resimler 10 sayfayı geçmemelidir.

Yazarlara yardımcı olabilecek diğer hususlar:

Yukarıda belirtilen yayın ilkeleri ve yazım kurallarına göre hazırlanan yazılar, DergiPark sistemi kullanılarak <http://dergipark.gov.tr/egetdid> internet adresi üzerinden gönderilirken yazının; araştırma makalesi, olgu sunumu, tezden üretilen yayın, derleme veya diğer türden hangisine ait olduğu seçilmelidir. Çeviri ve aktarma türünden çalışmalarda, çeviri veya aktarmanın yapıldığı orijinal metnin birer kopyası da iletilmelidir. Yazı içerisinde farklı yazı karakterleri (fontlar) kullanılmış ise bunlar belirtilmeli, makale ile birlikte yazı karakteri de iletilmelidir. Makaleler ile ilgili bütün yazışmalar ve süreçler DergiPark üzerinden gerçekleşmekte ve DergiPark'ta arşivlenmektedir.

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İNCELEMELERİ DERGİSİ
YAYIN ETİĞİ VE YAYINDA SUİSTİMAL BEYANI

Yayın Etiği ve Yayında Suistimal Beyanı, Code of Conduct and Best-Practice Guidelines for Journal Editors (Committee on Publication Ethics, 2011)'na dayanmaktadır.

1. DERGİ İMTİYAZ SAHİBİNİN SORUMLULUKLARI

Editoryal Bağımsızlık

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, herhangi bir kimse veya ticari ortaklarının etkisi olmadan editoryal kararların bağımsızlığının sağlanmasını taahhüt etmektedir.

Fikri Mülkiyet ve Telif Hakkı

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, dergide yayımlanan makalelerin mülkiyet ve telif haklarını korur ve her makalenin yayımlanmış versiyonunun kaydını sağlamaktadır. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, yayımlanmış her makalenin bütünlüğünü ve şeffaflığını sağlamaktadır.

Bilimsel Suistimal

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, hileli yayın veya yayıncı intihali ile ilgili olarak daima uygun tedbirleri almaktadır.

2. EDITÖRLERİN VE YAYIN KURULUNUN SORUMLULUKLARI

Adil Davranış ve Editoryal Bağımsızlık

Editörler, gönderilen makaleleri hem akademik değerine göre (önem, özgünlük, çalışmanın geçerliliği, açıklığı) hem de derginin kapsamına uygunluğu temelinde değerlendirir. Bu değerlendirmeyi yaparken, yazarın ırkı, cinsiyeti, cinsel yönelimi, etnik kökeni, hangi ülkenin vatandaşı olduğu, dini inancı, politik görüşü veya hangi kurumda çalıştığını dikkate almaz.

Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir. Editör, derginin tüm editoryal içeriği ve bu içeriğin yayımlanması zamanlaması konusunda tam yetkilidir.

Editörler, dergi politikası, yayım kuralları ve seviyesine uymayan eksik ve hatalı araştırmaları hiçbir etki altında kalmadan reddetmelidir.

Gizlilik

Editörler, en az iki hakem tarafından değerlendirilen makalelerin çift taraflı kör hakemlik sistemine göre değerlendirilmesini sağlar ve hakemleri gizli tutar.

Yayın Kararları

Editörler haber, çeviri ve kitap incelemesi dışında gönderilen tüm makalelerin yayınlanmak üzere değerlendirildiğini ve bu alanda uzman olan en az iki hakem tarafından hakem değerlendirmesinden geçirilmesini sağlar. Editör, dergiye gönderilen yazıların hangisinin yayınlanacağına karar vermekten, söz konusu çalışmanın onaylanmasına, araştırmacılar ve okuyucular için önemine, hakemlerin yorumlarına ve bu gibi yasal gerekliliklere dayanarak sorumludur.

İfşa ve çıkar çatışmaları

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi editörü yazarlar, hakemler ve editörler gibi taraflar arasındaki herhangi çıkar çatışmalarına izin vermez. Dergiye gönderilen bir makaledeki yayınlanmamış materyaller, yazarın sarıh bir yazılı onayı olmadan herhangi biri tarafından kullanılmamalıdır.

Tarafsızlık

Dergiye gönderilen makaleler daima, herhangi bir önyargı olmaksızın değerlendirilmektedir.

3. HAKEMLERİN SORUMLULUKLARI

Değerlendirme

Hakemler yazarların kökeni, cinsiyeti, cinsel eğilimi veya siyasal felsefesine bakılmaksızın eserleri değerlendirmektedirler. Hakemler ayrıca, dergiye gönderilen metinlerin değerlendirilmesi için adil bir kör hakemlik süreci sağlamaktadırlar.

Editöre Destek

Hakemler, karar verme aşamasında editörlere yardım ederler ve ayrıca metinlerin iyileştirilmesinde yazarlara yardımcı olabilmektedirler.

Çabukluk

Bir makalede bildirilen araştırmayı değerlendirmek için nitelikli olmayan ya da kısa sürede değerlendirmenin imkansız olacağını bilen hakem derhal editörü bu durumdan haberdar etmeli ve yeni bir hakem atanması için değerlendirme sürecinden muafiyetini istemelidir.

Gizlilik

Dergiye gönderilen makalelere ilişkin tüm bilgiler gizli tutulmaktadır. Hakemler, editör tarafından yetkilendirilmiş olanlar dışında başkalarıyla müzakere etmemelidir.

Tarafsızlık

Objektif bir karar değerlendirmesi, daima hakemler tarafından yapılmaktadır. Hakemler, uygun destekleyici iddialarla, açık bir şekilde görüşlerini ifade etmektedirler.

Kaynakların Tanınması

Hakemler, yazarlar tarafından alıntılanmayan yayınlanmış çalışmaları bilmelidir. Daha önceki yayınlarda bildirilen bir gözlem, türetme veya tartışma olan herhangi bir ifadeye ilgili alıntı ile eşlik edilmelidir. Bir hakem aynı zamanda editörlere, söz konusu yazı ile kişisel bilgileri olan diğer herhangi bir yazı (yayınlanmış veya yayınlanmamış) arasındaki önemli benzerlik veya örtüşme durumlarını da bildirmelidir. Bunun için ayrıca benzerlik raporu sunan yazımlarından yararlanarak incelemesini derinleştirebilir.

İfşa ve Çıkar Çatışmaları

Davetli hakemler, inceledikleri makalelerle ilgili çıkar çatışması ortaya çıkması durumunda (rekabetçi, işbirlikçi veya makale yazarları, şirketler veya kurumlardan herhangi biriyle olan diğer ilişkilerden kaynaklanan bağlantılar) derhal hakem davetini reddetmeli, editörlere bildirimde bulunmalıdırlar.

Gönderilmiş bir makalede bulunan yayınlanmamış materyal, yazarların açık yazılı onayı olmadan bir hakem tarafından kendi araştırmasında kullanılmamalıdır. Hakem değerlendirmesi yoluyla elde edilen ayrıcalıklı bilgi veya fikirler gizli tutulmalı ve gözden geçirenin kişisel avantajı için kullanılmamalıdır. Bu, inceleme davetini reddeden hakemler için de geçerlidir.

4. YAZARLARIN SORUMLULUKLARI

Raporlama Standartları

Dergiye gönderilen bir metin özgün olmalıdır ve yazarlar, metnin daha önce herhangi bir dergide yayınlanmamış olmasını sağlamalıdırlar. Araştırmanın verileri, makalede tam olarak belirtilmelidir. Dergiye gönderilen bir metin, başkalarının çalışmayı türetmesine izin vermek üzere yeterli detay ve referansları içermelidir.

Veri Erişimi ve Alıkonma

Yazarlardan çalışmalarının ham verilerini editör incelemesi için el yazmasıyla birlikte sağlamaları istenebilir ve eğer uygulanabilirse verileri kamuya açık hale getirmek için hazırlanmalıdırlar. Her halükârda, yazarlar, katılımcıların gizliliğinin korunabilmesi koşuluyla, bu verilerin yayınlanmasından en az 10 yıl sonra (tercihen kurumsal veya konu bazlı veri havuzu veya diğer veri merkezi aracılığıyla) diğer yetkili profesyonellere erişilebilir olmasını sağlamalıdır. Tescilli verilere ilişkin yasal haklar yayımlanmasını engellemez.

Özgünlük ve intihal

Yazarlar, yalnızca tamamen orijinal eserler yazdıklarını ve gönderdiklerini ve başkalarının eserlerini ve/veya ifadelerini kullandıysa, bunun uygun şekilde atıf yapılarak belirtildiğinden emin olmalıdırlar. Makalede bildirilen çalışmanın niteliğini belirlemede etkili olan yayınlara da değinilmelidir. İntihal, bir başkasının yayını, yazarınki gibi yazmaktan, başkalarının çalışmalarının önemli kısımlarını (atfetmeden) kopyalamak veya başka bir deyişle, başkaları tarafından yürütülen araştırmaların sonucunu almak için birçok biçime sahiptir. Herhangi bir şekilde yapılan intihal, etik olmayan yayıncılık davranışını oluşturur ve kabul edilemez.

Bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şunlardır:

a) İntihal: Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak,

b) Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayınlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek,

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,

ç) Tekrar yayım: Bir araştırmacının aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde veya başka amaçlarla ayrı eserler olarak sunmak,

d) Dilimleme: Bir araştırmacının sonuçlarını araştırmacının bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde veya başka amaçlarla ayrı eserler olarak sunmak,

e) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gereksiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

f) Diğer etik ihlali türleri: Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınlarında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek, insan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayınlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlali suçlamasında bulunmak (YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Madde 8).

İntihal Politikası

Dergimize gelen her inceleme, "iThenticate" intihal programında taranmaktadır. Editörlerin, hakemlerin ve yazarların, uluslararası yayın etik kurallarına uyması ve makalelerin yazım kurallarına uyumlu olması zorunluluğu vardır.

Birden çok, yinelenen, fazlalık veya eşzamanlı başvuru / yayın

Aynı çalışma birden fazla dergide veya birincil yayında yayınlanmamalıdır. Bu nedenle, yazarlar başka bir dergide yayınlanmış bir makaleyi değerlendirmek üzere göndermemelidirler. Bir makalenin birden fazla dergiye aynı anda sunulması etik olmayan yayıncılık davranışıdır ve kabul edilemez.

Bazı makalelerin (klinik kılavuzlar, çeviriler gibi) birden fazla dergide yayınlanması, belirli koşulların yerine getirilmesi şartıyla bazen gerekli olabilir. İlgili dergilerin yazarları ve editörleri, aynı verileri ve ana belgenin yorumunu yansıtması gereken ikincil yayını kabul etmelidir. Birincil referans ikincil yayında belirtilmelidir.

FERAGAT

Editörler ve yayın kurulu, yazarların ifade ettiği görüşlerden ve dergideki yayınlanan yazıların içeriğinden sorumlu değildir. Özgünlük, yazıların okunması ve hatalar bireysel yazarların sorumluluğundadır. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nde inceleme ve yayınlanmak üzere gönderilen tüm yazılar, özgünlük, etik konular ve faydalı katkılar için çift-kör incelemelere tabi tutulmaktadır. Hakemlerin kararları dergide yayınlanacak tek araştırmacı ve kesindir.

Azerbaycan'da Hapsedilmiş Bir Aydın Ahmed Bey Pepinov (1893-1938)
An Intellectual Ahmed Bey Pepinov Imprisoned in Azerbaijan (1893-1938)
* Zeynep AKARSLAN

**Şâhnâme-i Sultan Murad III (1582-1588) Minyatürlü Yazmasındaki
Topkapı Sarayı Tasvirleri**
The Depictions of Topkapı Palace in the Miniatures of the Manuscript Titled
Şâhnâme-i Sultan Murad III (1582-1588)
* Mustafa ÇETİNASLAN - * Dilek BÜLBÜL

İran Türklerinin Halk Bilimi Çalışmalarında İdeolojik Tutumlar
Ideological Attitudes on Folklore Studies of Iranian Turks
* Seçkin SARP KAYA

Ardahan Ağızlarında Kullanılan Bazı Sözler Üzerine
On Some Words Used in Ardahan Dialects
* Ümit Özgür DEMİRCİ - * Aysun SOYER

**Türkiye'ye Göç Eden Telaar Türkmenlerinin Gündelik Hayat Pratikleri ve
Mekân Algısı: Ankara Örneği**
Daily Life Practices and Space Perception of Telaar Turkmen Immigrant to Turkey:
the Case of Ankara
* Betül OK ŞEHİTOĞLU - * Murat ŞAHİN

**Comparative Analysis of 7th Grade Afghanistan History Book with 8th Grade
Turkish Revolution History and Kemalism Textbook**
7. Sınıf Afganistan Tarih Kitabı ile 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve
Atatürkçülük Ders Kitabının Karşılaştırmalı Analizi
* Büşra ELÇİÇEĞİ

El-Kâşî'nin Mektubu ve Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı
The Letter of El-Kaşi and Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı
* Altuğ ARDA

Türkiye-Çin İlişkilerine Etki Eden İç ve Dış Faktörler
The Internal and External Factors Affecting Turkey-China Relations
* Emrah YILDIRIMÇAKAR

İzmir'deki Kutsal Ziyaret Yerlerinde Dağ Kültünün İzleri
The Traces of Mountain Cult in Holy Visiting Places in İzmir
* Gökçe Zeynep GÜZEY